Літопис революції

1928

№2

ІСТПАРТ ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМІТЕТУ
КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ (БІЛЬШОВИКІВ) УКРАЇНИ

ЛІТОПИС РЕВОЛЮЦІЇ

ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ КП(б)У ТА ЖОВТНЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ НА УКРАЇНІ

№ 2 (29)

БЕРЕЗЕНЬ — КВІТЕНЬ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ
1928

[9 : 323 . 2 (47) (03) (47 . 714) = 9179]

Укрголовліт № 27/ж. 10/I 1928. Зам. № 956. Тираж 2.500.

ЗМІСТ

ЧЕРВОНА АРМІЯ

И. Якир — 10 лет тому назад 7
И. Якир — Из истории 45 краснознаменной дивизии 25
Я. Шелигін — Червона гвардія в боротьбі з німецько-гайдамацьким військом 33
І. Савицький — Перші кроки 50
С. Є. Ісаченко — 1-й революційний полк ім. тов. Леніна 55
В. Є. Шемелінін — Маріюпільський Радянський полк 59

I. СТАТТІ

В. Аверін — До другого Всеукраїнського з'їзду Рад 67
Б. Качинський — Аграрний рух за часів гетьманщини 76
А. Шлихтер — Борьба за хлеб на Украине в 1919 г. 96
Э. Квиринг — Некоторые поправки к воспоминаниям о екатеринославском Октябре 136
В. Б.— Стачечное движение на Юго-западных жел. дорогах в 1905 г. . 144

II. СПОГАДИ

Б. Линцер — Харьковская организация в период I с'езда РСДРП . . 177
Д. Лебідь — Про минуле 186
А. Суханов — Все життя в боротьбі за справу робітничої класи . . 204
Г. Лапчинський — Боротьба за Київ. Січень 1918 р. 209
И. Вишняков — Борьба за диктатуру пролетариата в Донбассе . . . 220
И. Кравченко и Н. Сироти — В борьбе за власть Советов (Георгиевский подрайон) 234

III. МАТЕРІЯЛИ ТА ДОКУМЕНТИ

В. Затонський — До матеріялів про другий Всеукраїнський З'їзд Рад 239
Матеріяли до другого Всеукраїнського з'їзда Рад 241

IV. КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

Огляди: М. Редін — Огляд літератури про робітничий рух на Україні 279
Рецензії: Д. Фрід — II-й с'езд КП(б)У. З. Гуревич — Кін — Деникинщина. М. І. — „Борьба за Советы на Екатеринославщине". В. Лапіна — Щербаков.— Жовтнева революція і роки громадянської боротьби на Чернігівщині. М. Р.—Балабанов—От 1915 к 1917 г. Массовое рабочее движение 290
По журналах: С. Р.— По історичних журналах 308
Нові книжки 314

V. ХРОНІКА

М. І. — Істпартработа за 1927 р. 321
Листи до редакції: Острогорський — З приводу книги Д. Эрде — „Революция на Украине" 335

Додаток: Хронологія революційних подій на Україні в 1917 р.

ЧЕРВОНА АРМІЯ

И. ЯКИР

ДЕСЯТЬ ЛЕТ ТОМУ НАЗАД

(Отрывки из воспоминаний старого красноармейца)

Эти воспоминания — лишь беглые наброски о том, как, идя с румынского фронта, один из многочисленных отрядов будущей рабоче-крестьянской Красной армии на ходу, в боях с врагами рождался и закалялся. Он терпел поражения, хоронил своих лучших бойцов и командиров, самоотверженно продолжая путь на север, к братьям, которые свергнули капитал и отстаивали завоевания великого Октября. Он твердо верил в то, что, несмотря на частичные поражения, армия рабочих и крестьян, могучая и непобедимая, идет к конечным победам.

* * *

Я никогда военным человеком не был, да и ничего раньше в военном деле не понимал.

Начал я свою „карьеру" с того, что организовал два-три десятка головорезов и на грузовике преследовал румын у Кишинева.

Я думал, что ежели бы мы, кроме нескольких эскадронов крепкой конницы, располагали и пехотой, то румыны не так скоро захватили бы Бессарабию.

Итак, начал я с командирства над грузовиками, с тем, чтобы потом, будучи вынужденным вместе с другими большевиками отойти из Бессарабии на Днестр, начать организацию красных отрядов. Так же, как и небольшая группа моих товарищей, я занимался организацией, мобилизацией и прочими вещами, готовя сборные, сводные полки, батальоны и батареи. За основу бралось имущество какой-нибудь царской части, отправившейся домой, намечался командир, и береговое приднестровское крестьянство поднималось против румын, помещиков.

Но это не все, что мне приходилось делать в Тирасполе — центре Тираспольского отряда или, как называл его Муравьев, „Особой армии по борьбе с румынской олигархией". Мне пришлось также командовать... „Китайским батальоном"...

Я думаю, что это был первый китайский батальон в рабоче-крестьянской Красной армии. Создался он так. Тирасполь лежит в низине на берегу Днестра. Полтора месяца

пребывания в Тирасполе мы чувствовали себя на положении осужденных: беспрерывный огонь румынских батарей, разгром одного штабного домика за другим, потеря изо дня в день новых товарищей. Положение наше затруднялось также отсутствием какой бы то ни было связи с центром. Но это же обстоятельство укрепляло выдержку в среде небольшой группы товарищей взявшихся за организацию красных полков.

Нашей опорой, вокруг которой мы формировали новые части, был славный 5-й конный Заамурский полк. Полк этот целиком остался от старой армии, остался без единого офицера-заамурца (они все сбежали) и проявил себя потом как прекрасная единодушная красная часть. Все заамурцы называли себя большевиками, и большинство из них позже действительно стали большевиками.

Итак, был у нас 5-й Заамурский полк под командой Кокарева, отряд Котовского (тоже конны), несколько бессарабских батарей и наши формирования — 1-й Бессарабский приднестровский полк, 2-й полк и т. д.

Настроение было воинственное. Братва ненавидела румын, ибо по ту сторону Днестра видны были родные поля, где не так давно крестьянин вдохнул свободу, поделил, было, помещичью землю, и где помещик сейчас с помощью румын мстил за это зверски... Одни заамурцы были издалека, но и они держались крепко, не расходились.

Людей вообще было не много, и воевать было трудно. Мимо нас ежедневно на всяких поездах, паровозах, лошадях, казенных и крестьянских, многими десятками и сотнями тысяч уезжали они на север, оставляя „Румынский фронт".

Мужик не хотел воевать, не мог. Он устал... Наши митинги и уговоры на станциях не давали никаких положительных результатов — только одиночки из тысяч оставались с нами.

Крестьянство херсонского берега также не удавалось поднять всерьез на массовое движение. Приходилось довольствоваться своими земляками-бессарабцами, не имевшими дома, ненавидевшими оккупантов-румын и своих помещиков. Лишь в середине февраля Одесса понемногу начала раскачиваться и присылать отдельные отряды, но эти отряды своей неорганизованностью и отсутствием дисциплины превзошли наши самые худшие ожидания.

У нас был военный совет, в состав которого входило по одному представителю от роты, эскадрона, батареи и отдельной части. Этот совет вершил дела, имея свой президиум, секретарями которого были Ваня Рожков и я. Кроме этого, совет имел штаб и командующего.

Командовал у нас тов. Венедиктов (позже погиб на Дону). Был у нас Генкварм (т. Лензон). Дегенарм (т. Гарькавый) и всякие прочие армы. Сейчас уже не упомнишь точно. Был и свой суд, который возглавлялся т. Меерсоном.

Все эти основные роли находились в руках у крепких ребят-большевиков (некоторые из них оформили свое вступление в партию несколькими месяцами позже, когда мы выбрались в советскую Россию).

Тяжело, откровенно говоря, было командовать. Соберется это человек 150 в военном совете... Всяк по-своему — и ничего не разберешь.

Мне вспоминается, как приехал к нам главнокомандующим Муравьев. Все были довольны. Наконец-то начальство, руководство, определенные перспективы... Собрали совет. Муравьев хорошо говорил, большой был демагог (предателем он сделался позже)... Ударил он себя кулаком в грудь, да как набросится на нас: „Моя доблестная первая армия, — говорит, — мрет под Рыбницей, а вы, предатели, не наступаете на Бендеры...“

Никто, нужно сказать, нам и не приказывал наступать. Мы два раза сами пробовали. Удачно (правда, с большими потерями) перебрались через реку и не только перебрались, но и гнали регулярную румынскую армию верст 30—40. А потом выдыхались и отходили.

Однако речь Муравьева разжалобила. Некоторые дядьки даже заплакали: „Как же это, мрет первая, а мы вот как. .“ Ну, и пошли в третий раз. Пошли, хорошо дрались, много потеряли и... опять отошли. Не успели очнуться — приказ от главнокомандующего: „Грузитесь срочно всей армией и отходите через Одессу на север, немцы вам в тыл вышли“.

Вот это была новость, неожиданность! Каки немцы, откуда они, что им здесь надо? Однако начали грузиться. Грузиться было не легко — не хотят дядьки ехать. Немца не видно, а хату и румына видно. Вот они тут — злой враг и теплая хата... Не могли понять крестьяне, как это можно бросать свое поле и куда-то уходить.

Однако почти всех уговорили. Не поехала только одна батарея. Так и осталась с четырьмя пушками на берегу Днестра продолжать войну с румынами, отбивать свою землю. Уж как мы их ни уговаривали — никак не могли убедить... Что было дальше с этой, по-своему крепкой, батареей, когда ей в тыл зашли австро-германские корпуса, а с фронта нажали румыны,— не знаю. Думаю, разошлись... А может быть, по своей крепколобости, и драться со всеми стали.

* * *

Было это в одну из очень тяжелых ночей. Я был дежурным по отряду, лежал на соломе в хате. То и дело подымал меня с соломы телефон: звонили то с одной заставы, то с другой. Кто по делу — „разведка румын показалась“, а кто и без толку, просто так — скучно в ночи слушать редкий снаряд,

очередь пулеметную. Замотался я до последнего... Да и кто не замотался в эти первые месяцы тяжелого года?

Ночь на фронте прошла спокойно. Под утро меня разбудили в сотый раз. Продрал глаза — передо мной китаец, одетый в какую-то синюю кофту. Произносит одно слово: „Васики. Я, мой, Васики".

— Что тебе?— спрашиваю.

— Китайси надо?

— Какие тебе китайцы?..

Он все твердит свое: „Китайси надо?"

Так я его и не понял. Не понял его и наш „Дегенарм" (слово это все произносили, но никто его не понимал).

Часа через два тот же китаец вошел в штаб и знаками предложил нам выйти во двор. Вышли и поняли во дворе в строю стояло человек 450 китайцев. По окрику: „Васики" они подтянулись. Оказалось, что румыны, по подозрению в шпионаже, расстреляли трех китайцев. Китайцы, работавшие в тылу фронта на лесной порубке, озлились на румын и пришли к нам.

Голые они были, голодные. Ужасную картину преставляли собой.

Людей у нас было мало, оружия много, все равно не вывезешь, придется оставлять... Ну, и решили — чем не солдаты? (И будущее показало, что прекрасные солдаты были). Обули, одели, вооружили. Смотришь — не батальон, а игрушка.

Вот меня и назначили командовать этим батальоном. Направили нас на оборону старой Тираспольской крепости.

Сподручными у меня были — знакомец „Васика" и еще один китаец, Сен-Фуйян, именовавший себя капитаном китайской службы. Хороший был солдат. Он-то, собственно, и командовал, а я так—„осуществлял верховное руководство". Сначала китайцы меня не понимали, я их тоже не понимал, и договориться было трудно Станешь „Васике" толковать (он был переводчиком, ибо лучше других об'яснялся... жестами), и получается форменная комедия.

Как полагается вообще умным воякам, мы, получив распоряжение занять крепость, двинулись туда в колонне, впереди которой на заамурских лошадях (с большую собаку каждая; злые, но умные лошади) ехал я, Сен-Фуйян и „Васика". Дорога в крепость местами шла по совершенно открытому месту, и румыны нас тщательно обстреливали. Тогда подавалась гортанная команда — и народ очень, по-своему, недурно применялся к местности...

Итак, первым умным делом, совершенным батальоном под моим руководством с помощью китайского „капитана", было движение в колонне под огнем по ничем не защищенной местности.

Второе — в крепости мы расквартировали свой штаб в пироксилиновом погребе с многоаршинными стенами (позже

принуждены были выбраться, ибо ни один телефонист не желал тянуть туда провода). Нужно, правда, отметить, что все строения были сожжены.

Скоро мы освоились в крепости, стали привыкать. Наше расположение было очень неудобно — мы внизу, румыны выше. Мы на виду: чуть кого заметят, одиночку или группу,— сейчас огонь.

Посты наши стояли над берегом. Проверял я их довольно часто. Поедешь как нибудь без „Васики", лошадь сдашь кому-нибудь на заставе, а сам пойдешь пешком. Ну, и беды не оберешься. Пробираешься с трудом. Часовой не узнает. Сперва наведет на тебя винтовку и орет благим матом: „не хади", потом узнает и расплывется: „капитана, хади"... Осмотришь все, устанешь, возвращаешься к коню... Опять та же история — „не хади", опять винтовка на изготовке — того и гляди пальнет... Хоть я был и „капитана", а трудно приходилось на первых порах.

Потом привыкали. Каждый знал, без хвастовства скажу, любил. Но забот с ними было много.

Простояли мы до самого муравьевского приказа. Отходили в арьергарде... Штаб. артиллерию и еще не помню что — в эшелонах двинули, а нас походиком. Мы прикрывали. Хорошо прикрывали. Китаец стоек, ничего не боится. Смерти не боится. Брата родного убьют в бою, а он и глазом не моргнет: подойдет, глаза ему прикроет — и все тут. Сядет возле трупа, в фуражке патроны, и будет спокойно выпускать патрон за патроном. Если знает китаец, что против него враг (а наш тираспольский китаец знал это — много над ним румыны издевались), то плохо придется этому врагу. Китаец будет драться до последнего...

Я не помню, как называлась та маленькая станция, не доходя Одессы, где мы встретились с немцами. Немцев было много, и они побили нас. Но дрались мы хорошо... Много потеряли, но на нужное время задержали противника...

Мы отошли и подсчитывали раненых, потери убитыми и в пулеметах. Убитых было много Не досчитались и одного пулемета...

Через 12 верст, на отдыхе, ночью, наши пулеметчики притащили пулемет... Начальник пулемета был тяжело ранен. Двое других приволокли его и пулемет — не бросили...

В то время это было сильно... Тут, рядом, старые царские полки целые склады оставляли. Пулемет чуть не пятерку стоил, а то и дешевле Пушку можно было достать за те же деньги. А они и товарища раненого, и оружия своего не бросили..

После этого дела батальон еще крепче стал. Сошлись мы с ними, сроднились...

Неприятность только одна получилась. Жалованья они по 50 рубей получали и на жалованье очень серьезно смотрели.

Жизнь легко отдавали, а плати во-время и корми хорошо. Так вот, приходят раз ко мне уполномоченные и говорят, что их „нанималось“ 530 человек, и, значит, за всех я должен платить. Деньги, причитавшиеся убитым, они между собой поделят. (А в этом бою мы, пожалуй, человек 80 потеряли).

Долго я с ними толковал, убеждал, что неладно это, не по-нашему. Все же они свое получили. Другой довод привели — нам, говорят, в Китай семьям убитых посылать надо.

Пришлось первые месяцы платить, только потом отучили.

Много хорошего было у нас с ними в долгом многострадальном пути через всю Украину, весь Дон, на Воронежскую губернию. Большинство их героически погибло, но об этом после...

* * *

Я почти ничего не сказал об основе отряда. О тех, благодаря которым уже тогда, в январе 1918 года, удалось сколотить довольно крепкий кулак, тысяч в пятнадцать. И не только сколотить, но и сохранить в значительной своей части на протяжении всей дальнейшей гражданской войны.

Заамурцы. На румынском фронте было несколько конных заамурских полков. Мне довелось близко знать 5-й и 6-й конные полки. Пятый был нашей твердокаменной основой.

Еще в Бессарабии 5-й конный полк был единственной твердой опорой большевиков. В один прекрасный день из него тайком ушли все офицеры, но полк от этого не только не распался, а крепко спаялся. Во главе сотен у него стояли старые унтера, то же было и в полку. Все они были наши, мужицкие командиры, которые позже выработались в прекрасных коммунаров, и многие — пожалуй, почти все — погибли в боях за рабоче-крестьянское дело. Из 30 — 40 командиров я знаю только двоих живых: Кокарева (да и тот дырявый — две пули прошли через легкое, возле сердца, искалечили человека, все болеет) да Медведева — пулеметчика, начальника команды, потом командира полка, бригады. Он и сейчас хорош, хоть и перебита рука.

Политические же организаторы этого славного полка погибли все. Погиб комиссар, Ваня Рожков, храбрый, крепкий большевик. Погиб, когда вырос в большого, хорошего работника, уже под конец гражданской войны, под Мелитополем. Ногу снаряд оторвал, врача не приключилось вблизи, ну — и погиб... Последнее время Ваня Рожков командовал уже 2-й Блиновской дивизией, а до этого времени был политработником-комиссаром.

Погиб Милешин, секретарь нашего большевистского коллектива. Умней всех нас был и, как большевик, постарше. Очень мы его любили. Его зарубили казаки-красновцы.

Погибли Гуровой, помощник командира, Гожий... Многие погибли. Не перечтешь добрых боевых товарищей, один за другим подымавшихся со взвода на эскадрон, с эскадрона на должность командира полка. Все они честно сражались за революцию и отдали ей свою жизнь.

* * *

Еще один эпизод, ярко рисующий состояние части нашего отряда.

Наряду с очень большой подчас боеспособностью — вольница и анархия царила в первые месяцы жизни наших частей. Поле для провокации было самое благодатное.

После боя, о котором я писал, с большим сильным отрядом я прибыл в штаб отряда, оставив свой батальон в нескольких верстах в деревне на отдыхе. Доложил я в штабе, как было дело. Забрался в вагон и не заметил, как уснул.

Разбудил меня какой то говор, шум... Позже я не раз слышал этот шум, создающийся из перебойных выкриков, шум, производимый недовольной, спровоцированной толпой... Дело было просто — бессарабцам и приднестровцам неясно было, куда они уходят, неясно было, почему они прекращают борьбу за свои деревни...

Я вышел на пути и увидел большую злобную толпу приднестровцев, подогревавшуюся с трибуны провокатором, комбатом Черновым:

„И куда это, товарищи, мы идем, и как это нас обманули и оторвали от берегов наших? Кто это, товарищи, и за сколько они нас продали? Звесно хто: — Нас продал штаб и итти нам надо спросить, за сколько продал, спросить нашими любыми штыками".

Тогда я мало соображал, как в таких случаях нужно поступать. Видел опасность делу, видел провокацию, был молод и горяч, пробрался к трибуне, вскочил на нее, и, когда он окончил, я начал свое.

Смысл моих слов: — да, верно, продают нас, но продает не штаб, который ведет нас от опасности, который ведет на организацию красных полков, на то, чтобы неизбежно потом бить врагов наших, а продают Черновы. Служат Черновы эти, сознательно, или несознательно, помещику, румыну и немцу, разбивают наше единство, нашу силу... Говорил, помнится, уверенно и горячо.

Подействовало. Только что все ревели: „Правильно... Пойдем штыками спросим", одобряли Чернова, а после моей речи кричали опять, одобряли уже меня. Разошлись в хорошем настроении

Все как бы успокоилось. Но вот вызвал меня кто-то из Одессы к телеграфу по делу... Телеграф был далеко от

вагонов, с версту... Не успел я окончить разговор, как распахнулась дверь... Показался Чернов, а за ним взвод, человек тридцать... Он только рукой ткнул — вот он, взять его, „шпиона".

Я и слова не успел выговорить,— схватили и на улицу.

В те дни люди были звериные... Попадись им человек, ткни на него кто рукой, а особенно свой командир, убьют, замучают.

Ведут меня по путям. Смертельным боем бьют. Не только те, что ведут, а и те, что сотнями по путям слоняются. Подойдет, развернется справа да как двинет — клонишься в сторону, падаешь, а другой — слева. Так и припадаешь то на одну, то на другую сторону, а конвойные помогают прикладами. Припадешь от удара, а приклад как ухнет в спину, все в тебе ломается, а идешь...

Били. Кто рукой, кто прикладом. Вели на расстрел. И все довольны были.

Вот он когда попался голубчик, шпион!

Был у нас рабочий большевик, Годунов. Исакием его звали (расстреляли его немцы в Екатеринославе). Он, как увидел, что ведут меня, бросился вперед, стал кричать:

— Товарищи! Кого же вы, своего же, да еще такого?!

Не подействовало. „Смазали" его прикладом, он и сошел с дороги Сзади только слышался его крик.

Потом кинулся один командир спасать меня, Шмидт, крепкий большевик. Любили они его сильно, но и он ничего не мог сделать... Не так просто отнять у толпы человека, которого она хочет убить. Особенно трудно это было в феврале 1918 года.

И все же отняли. И довольно просто.

Вели меня мимо вагонов... Стоял там наш „Генкварм" Левензон, а рядом с ним командир полка Харченко. Хорошие ребята. Сделали вид, что не узнают меня

— Кого это вы, товарищи?

— Шпиона

— Куда?

— На расстрел.

— Как же это так, на расстрел без допроса? Его допросить серьезно надо.

— Верно! Правильно! — загудел мой конвой.

Я не все понимал. Ввели в вагон и стали допрашивать. Только потом я понял, что спасли.

Вышел командир, сказал, что дело серьезное, так в минуточку кончать нельзя, из „шпиона" все надо высосать. И толпа разошлась.

Тогда только они комедию допроса бросили и к Чернову:

— Как же это ты, скотина?

А он трус был. Когда за ним батальон, да разжечь его сумеет,— герой, а в одиночку был труслив, предатель...

Так оно и обошлось...

Осип я от побоев. Долго грудь ныла. Два дня, пожалуй, пролежал...

Этот случай нехорошо и тяжело подействовал на некоторых. Не были они еще настоящими большевиками. „Как же это так,— говорили,— за „них" же страдаешь, от них же и побои терпи, смерть". Я, хотя и битый, понимал тогда, что мы идем к крепкой Красной армии, что этот путь не гладкая дорожка, знал, что нам встретится еще не мало опасностей и преград, которые нужно преодолеть. Так было везде, так было и у нас, с нашими приднестровцами.

* * *

Мы подошли к Одессе. У нас был приказ от главнокомандующего Муравьева. Смысл его был таков:

„В тыл нам зашли немцы. В Киеве бой с украинской Радой. Связь с центром революции, Питером, утеряна. Приказываю доблестной Особой армии погрузиться в эшелоны и двинуться на Одессу-заставу, Вознесенск и далее на север. Всю артиллерию иметь погруженной на платформах в годном к бою состоянии. При проходе мимо Одессы из всей имеющейся артиллерии открыть огонь по буржуазной и аристократической части города, разрушив таковую и поддержав в этом деле наш доблестный, героический флот. Нерушимым оставить один прекрасный дворец пролетарского городского театра. Я в таком-то часу, такого-то дня отбуду из Одессы в Николаев. Муравьев".

У нас на плечах была голова, и мы прекрасно понимали, что это не борьба, что рядом с буржуем в подвале и на чердаках живет рабочий и бедняк... И понятно, что не только стрелять мы не собирались, но решили во что бы то ни стало помешать этому неправильному делу.

К Одессе в это время подходили походом заамурцы. Мы отправили к Муравьеву делегацию. Долго она с ним спорила. Требовала отмены приказа, особенно флоту Мы-то и так не выполнили бы его. Спорила и добилась своего. Приказ Муравьев отменил, но делегатов наших увез.— Без звонка, без свистка тихо снялся поезд и пошел на Николаев...

Расстрелял бы, он, я думаю, этих дерзких делегатов, сознательных солдат революции, ели бы они ему не доказали, что если они не вернутся — погибнут армии. Никто не передаст им приказа двигаться дальше, и немцы застигнут.

Остановил Муравьев на полустанке курьерский салонный поезд и отпустил наших делегатов, а они на лошадях, на дрезине добрались до нас.

Может быть, никому и неизвестно было, как мы спасли город Одессу от напрасного разрушения, от ненужных потерь...

* * *

Дальше пошли мы на Березовку — Колосовку — Вознесенск.

На станциях грузили снаряды, сахар, хлеб и отправляли в далекий центр. Тогда уже понимали, что голодать там будут, что снаряды все при фронтах погибнут. Упорно грузили. Чуть тихая минутка — грузили и отправляли, специальных комендантов и заведующих погрузкой завели. Много отправили.

Встречали мы отряды разные. Дикие отряды. Они грабили, насильничали... Боролись мы с ними.

Подошли мы к Березовке, а немцы другими путями идут нам наперерез. Мы с юга на северо-восток, а они с запада на восток. Мы идем, а они нам тылы режут.

Так, пришли мы в Березовку. А в Колосовке (верст 10 от Березовки) немцы, и много. Расположились довольно спокойно и не знали, видимо, что мы тут, рядом.

Решили эшелоны продвигать, а сами ударить на них ночью. Собрали все, что возле штаба было, и моих китайцев в том числе, и решили ночью напасть.

Двинулись. Хотя и 10 верст, да ночь и местность неизвестная.

Вспоминается мне с той ночи девушка одна. Лет 16 ей было, в мужском костюме, с карабином за плечами ходила. Смерти искала. Много их тогда без цели, без смысла бродило. У Керенского раньше в женском батальоне была. В батальонах этих были женщины шалые, от нечего делать пошедшие, но были и хорошие, на горячие „патриотические" речи поддавшиеся, пошедшие на защиту „родины-отечества, революции" и... Керенского. Хорошие были, но темные, запутавшиеся.

Вот такой и была Шура.

Несчастье с ней произошло. Еще в Тирасполе дежурила она в крепости на телефонной полевой станции. А ночью из Одессы отряд на подкрепление нам пришел. Отряд поганый, бандиты сплошь были...

Полевая станция в отдалении, в прикрытии стояла, чтобы снаряд не угодил. На станции дежурили две девушки. А ночь была темная. Изредка, то там, то здесь, снаряд разорвется. Одиночные выстрелы или очередь пулеметная... Крепкому человеку в такую черную ночь и то жутко становится, а девушки ничего, честно свой долг исполняли.

Вдруг стук в двери. Пришли три одесских отрядника. Одеты хорошо, лентами пулеметными обвешаны, по два револьвера, бомбы тут же.

Не хотели открывать. Криком и стуком взяли. Открыли.

Вошли отрядники, закрыли дверь на ключ и к нашим: „Раздевайтесь. Ложись."

Девушки в слезы. Молили, просили, руки целовали. Отрядники — звери, женщину увидели, их не упросишь.

...

Мигнула Шура товарке своей. Расстегивать ворот стала, пригнулась к койке, одеяло будто отвернуть, карабин схватила и вдруг как откроет огонь...

Грохот. Дыму полно. Воспользовались этим девушки и в окно...

Геройски она это сделала. Однако не помогло, настигли, голову разбили, притащили обратно и зверски насмеялись.

Без чувств их обеих в больницу потом привезли, поруганных, искалеченных.

Как очнулась Шура — стала смерти искать, покончить с собой хотела. Спасали. Пришлось и мне потом говорить с ней. Успокаивал. Доказывал, что теперь-то и жить — за рабочее дело сражаться... Трудно было ее уговорить. Хоть и не стала она яду или пули своей искать, но в бою стала бесстрашной, дикой, все смерти искала...

Да, так вот шли это мы темной ночью от Березовки на Колосовку. Чуть шумели шаги. И слабо тарахтели пулеметные тележки. Пулеметы везли прямо на руках.

Долго шли, дыхание затаили, чтобы внезапно настичь. Разведка, шедшая впереди, донесла, что впереди горят костры и стоят ешелоны.

Немцы уже раньше считали, что серьезно воевать не с кем. Даже охранения всерьез не было.

В разведку ходил и я. По дороге, справа от меня, в двух-трех десятках шагов шла Шура. Когда из тьмы на бугорке показывалась ее маленькая фигурка с карабином в руках — становилось как-то спокойнее. Она шла, шла теперь уже совершенно сознательно.

Когда мы подошли вплотную к немецким расположениям, мы увидели костры. Усталые от больших переходов немцы спали. Установили пулеметы.

Вдруг из тыла по цепи пришло распоряжение — бесшумно отходить. Обидно было до-нельзя... Ведь тут рядом враг, враг, который топчет украинские поля, сажает на старое место помещика...

Однако свернулись в два счета, только зубами пощелкали и быстро, местами бегом, стали отходить на Березовку.

Уже серело. Наступал рассвет. Снова стали видны не только фигуры, но и лица товарищей, утомленных бессонницей и ночным переходом.

Едва успели притти на опустевшую станцию и сесть, уже под огнем немцев, преследовавших нас, в последний эшелон...

Теперь над этим случаем посмеяться можно. Если бы позже, например, на польском фронте, мы получили такой приказ, то, конечно, выполнили бы его только после того, как уничтожили бы врага. А тогда не было еще знания, умения, решимости. Вернулись ни с чем.

Сохранилась у меня в памяти еще встреча с бронепоездом.

Все люди на поезде носили матросские фуражки с георгиевскими лентами и с какой-то странной надписью на них.

Отчаянный был поезд. По чьим то распоряжениям он рвал пути и мосты, по которым должны были проходить немцы. И все выходило так, что, как только наши эшелоны возьмут со станции путевку,— он по пути нашего движения дорогу взорвет, а мы должны восстанавливать, отбиваться от наседавших немцев и замедленно передвигаться в поисках мостов.

Озлились мы на него сильно. Ни один эшелон из-за этой „работы" бросить пришлось.

Встретились мы с бронепоездом на станции, и чуть было между своими боя не вышло И не потому только, что он нам пути портил, а и потому, что командир его вдруг на одного нашего товарища, по национальности еврея, накинулся с грубым криком. Темный был человек... Хорошо, что мы за голову взялись и не стали из-за его глупости со своими драться.

Двигались мы, дрались, с родными своими отрядами встречались...

Встретились мы раз с полком, Ставропольским, кажется, назывался. Ночью заамурцы стрельбу услышали и на нее пошли... Было это в районе станции Долинской. Бой идет, винтовки залпами кроют, а кто с кем бьется — разобрать нельзя.

Под утро только разобрались, в чем дело. Оказалось — целый полк с фронта домой шел. В порядке шел. Знамя боевое несли. Полковник вел — хороший командир. Домой шли. Думали, чудаки, дойти до первого русского города, там по всем правилам расформироваться и — по домам. Ну, а по дороге им то и дело приходилось сталкиваться то с немцами, то с бандитами.

На этот раз у немцев отрядишко был небольшой и только нахальством брал, знал, что не было у нас в то время крепких, сколоченных полков. Ставропольский полк, однако, хорошо дрался и сам, пожалуй, отбился бы. Ну, а с помощью заамурцев и совсем легко справился.

Побили немцев вместе. Потом познакомились и шли уже вместе до конца.

Так мы добрались до Екатеринослава.

Китайцы мои все таяли... Много теряли, но по дороге набирали новых. Приводили опять раздетых и — в строй.

Зима была лютая, когда мы подошли к Екатеринославу. Заамурцев на их лошаденках прямо таки заносило снегом.

Пришли к Екатеринославу, а там тоже война. Воюют большевики с анархистами. Стрельба в городе по всем улицам, половина домов продырявлена... Где восстание, где просто драка, а немцы не отстают, наседают.

Откровенно скажу, не понимали мы тогда всей этой обстановки, не уясняли себе: идет война с немцами, или нет. Ежели идет, так почему мы одни деремся, а армии, фронта

настоящего не видать. Сами мало видели, мало разбирались в деле и обижались на центр. Не помогал нам штаб подкреплением, все нам самим приходилось драться вдоль железной дороги. Ежели присылали какой-нибудь отряд из губернского или уездного города — не воевал он долго. Или побьют его, или сам уедет...

Вот мы и решили отправить в Харьков к Антонову, главнокомандующему тогдашнему, делегацию. Делегация наша потребовала ответа: воюем или нет? Ежели воюем, так где армия? И сообщила, что все в конец из сил выбились, особенно заамурцы, ставропольцы и остальные, оставшиеся воевать от царских полков. Делегация заявила, что нам нужен отдых, резерв...

Антонов пояснил, что сейчас и не может быть никакого отдыха, что надо драться... Но потом учел, видно, что может пропасть хорошая, крепкая часть, и отдал приказ отправить на отдых в Мариуполь.

Поехали наши. А мне и нескольким другим товарищам приказано было остаться и из разных отрядов сколотить армию. Назвали ее, кажется, третьей.

Ну, мы и остались.

Много было отрядов, годных лишь до первого боя. Был, например, отряд — „четвертым мариупольским" звался, вооружен был до зубов, а в первом же бою побросал все оружие и отступил. Только его и видели.

Екатеринослав немцы заняли. А мы мосты обороняли... От нашего отряда оставили летучий бронепоезд, одну пушку, пулеметов пару.

Тут у меня обрываются воспоминания так же, как тогда оборвалось сознание. Шарахнул меня на мосту тяжелый снаряд. Шарахнул — и вывел из строя.

В санитарный поезд сдали. Хорошо, что в поезде порядок был, врач хороший и сестер двое. Они и отходили, а то обязательно помер бы.

Неделю лежал я в поезде. Сначала ничего не понимал, потом очнулся.

Когда санитарный поезд через отряд наш проходил, через Луганск, пришли ко мне товарищи, пришли и батальонцы-китайцы... Охали они. Врач им, как я потом узнал, сказал, что дело мое безнадежно. Они попрощались со мной, забрали мои сапоги и все вещи, решив, что больше они мне не нужны.

Поезд дальше двинулся... Где он только не был. Был и в Рузаевке, и в Пензе, и во многих других пунктах, но нигде раненых и больных не принимали — всюду отвечали, что полно. Он и бродил по путям, сбрасывая то здесь, то там покойников пока не повернули его на Москву... До станции Арапово (часов 15 езды от Москвы) допустили, а там — стоп, ни вперед, ни назад. Там мы и простояли недели две, а то и больше

Я только весной всерьез стал поправляться. В поезде я наверное умер бы если бы не сестра. Жалко ей меня стало — выходила.

На Рузаевке впервые вышел я на солнышко погреться... На станции стояли эшелоны, украшенные зеленью и цветными бумажками. Эшелоны чехо-словаков. Вызывающе, нахально они вели себя. Паровозы захватывали, на станции распоряжались, свою администрацию назначали. У них было много эшелонов с имуществом и оружием. Потом они выступили там против советов. Хорошо, что наш поезд ушел не на восток, а в Москву.

На станции Арапово нас всерьез задержали. Много товарищей мы там с поезда мертвыми сняли. А в других условиях они могли бы выжить... Да что поделаешь? Время было тяжелое. Порядка еще не было...

На этой станции я поправился так, что, хотя и с трудом, на своих ногах в Москву решил пробраться. Проводила меня команда, сестру в помощь до Москвы дали, и поехал.

В Москве, говорили, наши украинские эшелоны стоят. Пошел я их искать. На путях случайно наткнулся на наш штабной вагон. Узнал его по приметам... Проводник знакомый страшную историю рассказал. „Разбили, — говорит, — отряд наш до последнего человека, остатки небольшие пришли в Калач... Воронежским поезжай — там подробно узнаешь".

С трудом я в вагон забрался и поехал Калач искать. Смеялись надо мною, инвалидом: „Куда это ты, калечь, при полном оружии собрался?.."

Долго ехали, несколько дней. Добрался до станции Таловой, там своего коменданта встретил, и он меня в Калач направил.

Нашел я там наших, да не всех. Большинство погибло — казаки поубивали. И в том числе почти всех моих китайцев. Во время гражданской войны, если казак ловил китайца — обязательно убивал, да еще и издевался...

В Калаче я узнал подробности. В Луганск наших из Мариуполя перебросили. Постояли они там, а немец тут как тут. Много в Луганске отрядов было, и пошли они двумя дорогами. Один на Царицын (Ворошилов повел их), а наши на север, в Советскую Россию, через Дон.

Прошли через Луганск на Луганскую, на Миллерово, а там прямой дорожкой по степям донским через казацкие станицы на Калач-Богучар.

Тут с ними несчастье приключилось. Шли тремя колоннами, тут же и китайцы мои. Среднюю Борисевич вел, полковник, что раньше ставропольцами командовал. Справа, верстах в пятнадцати, шли заамурцы, а слева бессарабцы и все остальные. Груз по железной дороге шел. Немцы все нажимали. Народ устал, воевать не хотел, не мог. Заключен был с немцами мир...

Под нажимом немецкого кулака из Москвы отправили во все граничащие с Украиной пункты телеграмму о том, чтобы разоружать украинские отряды, проходящие через российскую границу.

Этот приказ и погубил нас. Предательски воспользовались им казаки и предложили нашей средней колонне разоружиться. Борисевич был человек дисциплинированный, отдал он распоряжение сдать оружие, а дальше двигаться так... Как только наши стали сдавать оружие, выскочили из деревни два эскадрона и стали рубить обезоруженных, остальных в плен брать. Китайцев почти всех порубили. Борисевич, было, кинулся спасать: „Как же так, по честному уговорились, мы приказ выполнили, а вы“... Не дали и говорить, тут же его, честного солдата, к этому времени понявшего уже полностью смысл борьбы за советы, зарубили.

Так предательски обошлись казаки с отрядом, долго дравшимся за рабочее дело. Остальные колонны не поддавались, оружия не сдали и после небольшого боя пошли на Богучар, миновав Дон...

Но этим дело не кончилось Прислали казаки своих людей в Богучар, просят начальство выехать к ним, уладить, будто, какие-то недоразумения с солдатами. А сведений о гибели колонны у наших не было. Думали — спор о поставке продовольствия. Поехали. Поехал командующий Венедиктов, представитель суда Меерсон и еще кто-то. По приезде их сейчас же связали и отправили в Новочеркасск. А там повесили, по военно-полевому суду, как злостных большевиков. Так вторично „подковали“ наших казаки станиц Вешанской, Мигуленской...

Разбитый, без командира и многих лучших товарищей, пришел отряд в Богачур-Калач и там остановился на отдых. А оттуда пошел на Воронеж через Лиски.

В Лисках такой случай был. Стояла там на узловой станции ликвидационная комиссия, ликвидировала остатки украинских армий. Ну, и нас ликвидировать хотела.

А мы как только вышли, сейчас же все, что было способно к бою, на границах поставили: Заамурский 5-ый полк на Евстратовку, три бронепоезда — на Валуйки, Алексеевку и Евстратовку, а тылы пошли в Воронеж.

Ликвидационная комиссия не пускает. Предлагает сдать деньги, оружие, имущество. Деньги и отчетность мы охотно сдали, а вот оружие никак не хотели. Никак упросить, уговорить не могли: сдавай — да и только. Приказ такой...

И до сих пор понять трудно, почему не хотели нас пустить в Воронеж и положить в основу какому-нибудь формированию.

Выручил нас случай. Тут же на станции комиссия хотела разоружить один из отрядов Сиверса. Звался он Загаринским и командовал им Загарин. У комиссии маленькая команда и

комендант, а у Загарина тысяча бойцов. Вот он и разоружил комиссию, арестовал и продержал, покуда она не разрешила ему отправиться. А мы тоже потихоньку заодно отправились на Воронеж.

Прибыли на станцию — штабной эшелон и при нем полурота китайцев (они все в эшелоне шли, потому и выжили), пара эшелонов с остатками бессарабцев и пришедшие на ремонт два бронепоезда.

Вечером в штаб наш пришли товарищи из местного Совета и стали щупать, что за народ: бандиты или свои. Хорошее, видно, впечатление произвели, потому что они нам рассказали, что в городе готовится восстание против советов, что восстанием заворачивает курземский латышский полк, вернее — его офицеры, что в казармах ведется бешеная агитация против большевиков, против Совета.

Спросили — как мы? Надеемся ли на своих и поддержим ли Воронежский Совет? Мы, конечно, обещали сделать все, что в наших силах. Подготовили свои „остатки“... Сгрузили и броневые машины. Пушки броневиков направили на загородный район, на казармы курземцев... Подготовили все и поехали в их штаб.

Мы под'ехали к штабу Курземского полка, примерно, в половине двенадцатого, т.-е. за полчаса до предполагавшегося восстания. Не застав там никого, мы направились в казармы. Не успел экипаж и за ним конные тронуться, как сверху была брошена бомба, не причинившая, правда, никому вреда.

Задерживаться у штаба, выяснять, кто „пошутил“, не было времени, ибо можно было упустить главное... Воронежские товарищи торопили.

Уже квартала за два до казарм нам стали попадаться одиночки и группы вооруженных. Они ждали только сигнала. Казарменный двор был полон самого разношерстного народу — тут были и солдаты, и просто подозрительные типы, подбивавшие на грязное дело.

Наш начальник штаба с командиром одного из бронепоездов приехал на тачанке, а мы, человека четыре, верхами. Мы остались внизу, а начальник штаба с командиром бронепоезда поднялся наверх в помещение, где шло собрание представителей гарнизона, приглашенных провокаторами. Собрание должно было решить, в какое именно время выступить.

Хорошо работали предатели. Оказалось, что, помимо нас и без нашего ведома, в зале между другими „делегатами“ было и по три представителя от наших частей: от бронепоездов, бронеотряда, заамурцев и даже от остатка китайцев... Большое казарменное помещение гудело. Шло обсуждение вопроса о том, как произвести выступление и разгром партийной организации, Чека и Совета. Как всегда бывает в таких случаях, намечался и еврейский погром...

Нашего возницу окружило человек двадцать с расспросами — кого привез. К нам, одетым заамурцами, тоже приставали. Все мы были в зимних шинелях, с карабинами за плечами, при шашках, с заломленными папахами, на маленьких заамурских лошадках, и походили на истых сибирских казаков, знавших большие и трудные переходы.

Возле казарм раз'езжало несколько конных в гражданском платье. Это была какая-то местная охрана или самооборона. Один из них осторожно под'ехал к нам и стал расспрашивать одного из нас, тов. Федоренко, кто мы и для чего прибыли. Тов. Федоренко умышленно во весь голос, чтобы слышали окружающие курземцы, ответил, что мы заамурцы, что прибыли после боев, после тяжелых поражений и необычайных побед...

На вопрос — знаем ли мы, что сегодня курземцы хотят бить Совет, большевиков и евреев, Федоренко залихватски приплюснул папаху и еще громче заревел, что мы сражались, помирали из-за каждого аршина советской земли и не позволим против наших рабочих и солдатских советов выступать. Он кричал, что нас, мол, тысячи, наши полки под боком, и мы всех бунтовщиков „порубаем".

Этот крик подействовал на окружающих, и они начали втихомолку судачить о том, что мы, пожалуй, можем помешать...

В это время в зале разыгрывалась такая сцена: на председательском месте молодой офицер с растрепанными волосами, в солдатской шинели, с прислоненной к столу винтовкой всячески подделывался под „народ", толкая толпу на провокацию и предательство советской власти... Представитель Совета, губернский комиссар, несколько раз пытался выступить, образумить, удержать от преступного шага, но как только он начинал говорить,— поднимался крик и нельзя было вымолвить ни слова. Нашему начальнику штаба председатель тоже не хотел дать слова — боялся, что в сомнение народ введет.

Однако пришлось дать. Наши представители, человек сорок, потребовали. Они все встали и от их имени выступил командир бронепоезда. „Мы,— заявил он, — столько-то поездов, бронепоездов, батарей, рот и эскадронов, входили в Особую армию Румынского фронта и требуем, чтобы нашему начальнику было дано слово". Прибрехнул он здорово, эскадронов и рот прикинул для устрашения...

Дали слово нашему начальнику штаба и стал он речь держать. „Особая армия, — говорил он, — пешком с берегов Дуная пришла, с румынами, немцами, бандитами, казаками и еще с многими дралась. Дралась, дороги трупами своих солдат-товарищей усеивала. Дрались, советскую землю и советскую власть отстаивали. Пришли измученные, истомленные, наконец, в Советскую Россию и что здесь находим? Находим

вас, тыловиков, от'евшихся, на провокацию поддавшихся и стоящих на границе непоправимого несчастья"...

В это время один наш конник вошел и нарочно, чтобы увидели все, какая у нас дисциплина, толпу растолкал, подошел к говорившему начальнику, шпорами звякнул и рявкнул: „А нам, товарищ начальник, как прикажете, ждать?". Начальник штаба, быстро смекнув, что тот хочет подействовать на толпу, сердито бросил ему: „Внизу ведь приказал ждать". Тот повернулся на каблуках, гаркнул „слушаюсь" и, звеня шпорами, пошел вниз на улицу...

А начштаба продолжал:

„У нас,— говорит,— части тут подле казарм ваших подведены, 12 пушек с бронепоездов на казармы наведены, броневые машины по углам расставлены, кавалерия под городом. И только вы, предатели, посмеете против власти нашей что сделать, мы вас вдребезги разделаем"...

Это все сильно подействовало на собравшихся. Не удалось предателям поднять их. Загудели: „Как же это, бой - война промеж своих солдат?.." И решили не выступать.

Так мы, совершенно случайно, помогли воронежским товарищам предупредить восстание. Офицеров на следующий день арестовали, суду предали. Рады были воронежцы, что мы прибыли во время, а то бы худо было...

* * *

Так в 1918 году начинала строиться организованная могучая Красная армия. Через всякие трудности, через ряд отдельных поражений, через тысячи смертей лучших товарищей вышла Особая армия в Воронежский район. Ни румыны, ни немцы, с их регулярными корпусами, ни предательство казачьих станиц на Дону не задержали движения революционно - настроенных рабочих и крестьян Особой армии на север. И шли они на север не для того, чтобы разойтись по домам и зажить мирно, а для того, чтобы все силы, всю жизнь отдать на борьбу против помещиков и фабрикантов. С большим опытом работы по организации красных частей вышли мы, бойцы Особой армии, с румынского фронта и из похода Румыния — Воронеж. И с неиссякаемой энергией окунулись в большую работу по формированию красных частей и созданию на юге завесы против немцев и контр - революционных казачьих формирований. Здесь, следовательно, по существу и было начало организации доподлинных красноармейских полков.

И. ЯКИР

ИЗ ИСТОРИИ 45-ой КРАСНОЗНАМЕННОЙ ДИВИЗИИ

1919 год был годом, когда рабоче-крестьянская Красная армия имела уже не мало организованных красноармейских частей. Ценою огромных жертв и усилий разрозненные малоорганизованные отряды сводились в красные полки и дивизии. Со всех сторон окруженная врагами, отбиваясь от них страна советов создает регулярную Красную армию. На востоке и юго-востоке эта работа шла довольно быстро вперед, тогда как на юге еще сплошь и рядом встречались слабо сколоченные, подчас бандитствующие отряды, еще царила партизанщина и лишь позднее уже началось формирование регулярных частей.

Мы коснемся здесь боевых операций, происходивших в 1919 году на юге, особенно на юго-западе, в районе Одессы, Тирасполя, Бирзулы, Рыбницы.

45-ая дивизия, действовавшая в этом районе, сформировалась из частей 3-й украинской армии. Реорганизовавшись в боевые единицы, многочисленные полки и отряды, дивизии приняли новый облик. Некоторых командиров пришлось деликатно исподволь обратить в красноармейскую веру. Была развернута большая воспитательная работа среди бойцов путем агитации, раз'яснения, улучшения довольствия и снабжения. Были организованы заградительные отряды, трибунал, введена жестокая карательная политика за преступление и предательство. Все это проводил только-только начавший еще работать командный и партийный аппарат дивизии.

На этот организационный период дивизия, волею гражданской войны, получила небольшой очень срок. Уже через 2—3 недели после сформирования растянутые ниточкою на три сотни верст дивизионные полки стали раздираться многочисленными наступлениями врагов как с флангов, так в центре.

На флангах против дивизии с севера действовал Петлюра, подкрепленный под Жмеринкой галицийскими корпусами, на юге у Одессы — флот союзников, грозивший с минуты на минуту высадкой белого десанта. В центре тревожили румыны. А весь тыл кипел бандитскими восстаниями украинских кулаков, немцев-колонистов и т. д.

С этого весьма тяжелого для дивизии периода и начинается ее боевая история. Но организовывалась она раньше, окончательно оформившись именно к этому периоду — к июлю 1919 года.

Я остановлюсь здесь вкратце лишь на трех моментах из жизни 45-ой Краснознаменной дивизии.

Через месяц после организации дивизия была поставлена в безвыходное положение. На черноморском побережьи, в районе Одессы, англофранцузская эскадра помогла высадке белого десанта; за Днестром переправлялись на нашу сторону румыны и тревожили нас частыми, мелкими ударами; на севере Петлюра и галичане; в тылу бандитские восстания, разрушенные мосты, нападение на склады, стычки с отдельными отрядами, убийства отдельных небольших групп товарищей, рисковавших пробираться в тыловую зону... И под конец новый „гость"— Махно, появившийся на главной тыловой магистрали (на узловой станции Помощной), еще остававшейся свободной и связывавшей нас с управлением севера и армией, с его всеразлагающей вольной, бандитствующей армией. В это время Махно был в периоде своего расцвета, он только что значительно пополнился отдельными частями Крымской армии (позже 58-ой дивизии), которая поддалась его агитации и влечению. Находившаяся в далеком тылу и окруженная со всех сторон наша дивизия была оторвана от какого бы то ни было руководства из центра. Киев был занят врагом. Почти одновременно к нему подошли армии Деникина с юго-востока и Петлюры с запада. Там замыкалось второе кольцо...

В этом тягчайшем положении 45-ая дивизия должна была прорываться на север для соединения с частями Красной армии. Отсутствие поддержки со стороны населения проходящих местностей, наличие Махно, недостаточная крепость парторганизации и недисциплинированность командиров усугубляли и без того тяжелое положение.

Здесь начинается первый славный путь 45-ий дивизии, входившей в состав Южной группы[1]), полный отваги и героизма, победных боев, вписавший прекрасные страницы в историю гражданской войны.

Перед ее командирами и красноармейцами-партизанами стояла сложная задача. Как быть? Стоит ли пробиваться на неведомый север для соединения с северными братьями или оставаться здесь, на Украине, „партизанить", отстаивать свои родные поля, свои хаты?

---

[1]) В состав Южной группы входили: 45-ая дивизия (командир Гаркавый, комиссар Голубенко). 58-ая дивизия (командир-комиссар Федько) и остатки частей 47-ой дивизии (командир Лагофет).

Реввоенсовет Южной группы: командующий войсками группы тов. Якир, члены Реввоенсовета — т.т. Затонский и Ян Гамарник.

Если вспомнить, что к этому времени в нашу дивизию входили полки с названиями Телегуло-Березанский, Приднестровский, Плосковский, Балтский и т. д. и что командовали ими Панченко из Анатольевки, Колосников из Плоского и другие, т.-е. если понять, что как красноармейский, так и командный состав происходил из приморских, приднестровских районов и Бессарабии, то станет ясным, что в решение этого вопроса был заложен ряд трудностей. Трудно было предположить в первую минуту, как поведут себя некоторые командиры-„вожаки", если будет отдан приказ двигаться на север.

Нужна была решимость, быстрота в действиях. Помимо огромной работы, развернутой нашей партийной организацией, помимо агитации, пришлось прибегнуть к решительным репрессивным мерам. Для того, чтобы каждый красноармеец отчетливо понял свою задачу и проникся волей к ее исполнению, была написана и широко распространена „Памятка бойцам Южной группы". Сильно она была написана, сейчас, пожалуй, так не напишешь. Живо и образно эта памятка звала к выдержке, испытаниям, к новым тяжелым боям, к движению на север. Памятка говорила о северных братьях, для соединения с которыми мы идем, о братьях, которые бьют и разобьют врагов наших и придут на выручку бойцам Южной группы. На очень и очень многих эта памятка оказала огромное решающее влияние — так много было в ней силы, так много в ней было убеждения в необходимости двигаться вперед на север, к победам. Приказ о движении, наряду с наградами героям, с увеличением жалования красноармейцам, с улучшением довольствия бойцам Южной группы, говорили о другом: говорили о смерти для тех, кто предадут, колеблются и попытаются изменить.

Таким образом, путем максимального напряжения нужное настроение было создано и движение началось.

Оторвавшись от железной дороги в районе Бирзула — Балта, дивизия двигалась между двумя железнодорожными линиями, по наиболее, казалось бы, невероятному для противника маршруту. Это движение продолжалось двадцать с лишним суток, — двадцать суток непрерывных, неизменно победных боев с деникинскими, петлюровскими, галицийскими частями и отрядами.

Мы пожертвовали всем железнодорожным подвижным составом, уничтожили большую часть дивизионного имущества и даже огнеприпасов. Оторвались от противника и сколоченной группой, компактным кулаком шли на север, легко ломая встречавшиеся нам по пути линейные кордоны противника.

Двигавшаяся группа не имела никакой связи с другими Красными частями, у нас не было ни верного направления движения, ни определенных перспектив. После занятия Киева противником мы даже не представляли себе, где же к северу

от Киева задержался красный фронт, где мы сумеем встретиться с нашими северными красными частями. Мы даже по радио не могли нащупать какой-нибудь красный штаб.

Тем не менее, дивизия шла на север, шла почти безостановочно. Маленький привал, ночевка — и снова скачок верст в 30—40 на север. Потери наши были очень невелики: в то же время росла и крепла отвага, выдержка, готовность, если нужно будет умереть в любой момент. Стремительность и неожиданность наших нападений вызывала растерянность и панику во всех частях противника, встречавшихся на нашем пути. Это бодрило и веселило наших бойцов, ибо каждый видел, что если твердо за руки взяться и сколоченную часть создать, то легко с противником можно будет справиться.

В этом переходе дивизию вел командир ее Илья Гарькавый и комиссар Николай Голубенко. Справа от 45-ой дивизии в составе Южной группы двигались 58-ая и остатки 47-й дивизий.

Через двадцать суток беспрерывного движения наша полевая радио-станция впервые восприняла слабые, едва уловимые звуки, посланные такой же дивизионной „нашей радио-станцией".

До этого момента радио-станция 45-ой дивизии развертывалась каждую ночь после тяжелого дневного перехода, и каждую ночь напролет измученные, уставшие радисты безуспешно звали своих, ловили вести от них. И не находила дивизия в воздухе никакого отлика: ей препятствовали все окружающие радио-станцин противника, и даже отдаленные мощные станции — румынские и другие.

Наши мощные станции в тот период забыли о нас. Ведь им-то ничего не стоило дать в воздух телеграммку шифром или без него, в которой указать бы нам ориентировку, сказать бы несколько слов: „держите, товарищи, путь на Житомир, на Коростень или на Киев". Забыли нас наши высшие штабы, а быть может думали, что мы погибли. Факт только тот, что имели они полную возможность из любой мощной радио-станции дать Южной группе точные указания, куда ей держать свой путь. Из могучей станции „Коминтерна", которую ныне слушают тысячи радистов, мы тогда не услыхали этого указания.

Лишь на 21-й день движения дивизия при помощи радио нащупала едва слышные призывы такой же радио-станции, но полевая радио-станция не брала далеко и поэтому не было слышно, нельзя было добиться толку... Новый сороковерстный скачок на север, станция снова развернута и та же близкая родная дивизионная станция отчетливо разговаривает с нами. Мы сговариваемся с прибывшим на свою радио-станцию старым боевым товарищем, командиром 44-ой дивизии тов. Дубовым. Дубовый указал нам направление на Житомир, и сам двинулся нам навстречу.

Уверенно, бодро дивизия продолжала движение, и уже через двое суток мы столкнулись со своими. Радостной была эта

встреча — восклицания, слезы, об'ятия встретившихся после перерыва старых друзей — бойцов 44-ой и 45-ой дивизий.

У переправы через р. Гуйва под самым Житомиром встретились коренастый, плотный, со свисающими запорожскими усами Гарькавый с высоким, мощным, бородатым Дубовым. Только крепко пожали друг другу руки, слез не было, но волнение было велико. Но на этом не кончилось это славное дело. 45-ая дивизия и остальные части Южной группы легко и свободно передвигались по тылам противника.

В это время деникинская армия находилась под Орлом. Мы стали просить у главнокомандования разрешения Южной группе нанести удар на Киев, пройти через Днепр и двигаться в направлении на Пирятин — Полтаву, с тем, чтобы подрезать наступление белых на Москву. Мы все твердо верили в то, что обязательно подрежем или же, в худшем случае, отвлечем наиболее подвижные части белых, его конницу, броневые части и тем самым ослабим удар на север... Не разрешили нам этого дела. Дважды разрешали, дважды запрещали и, в конце-концов, приказали грузиться на Вязьму.

Мы стали грузиться 5 — 6 октября 1919 г. Все же части 58-ой и 44-ой дивизий и конница Котовского захватили для примера Киев. 45-ая дивизия им помогла в этом. Оказалось это дело очень нетрудным, ибо Деникину нечего было в тылу держаться. Даже и этот налет, на мой взгляд, имел по тому времени большое значение: он подбодрил бойцов Южного фронта, подорвав веру в силу Деникина.

Такое, вкратце, было первое боевое крещение 45-ой дивизии, укрепившее в бойцах уверенность, силу и веру в победу рабочих и крестьян.

* * *

По выходе из окружения дивизия была переброшена в резерв главнокомандующего к Вязьме. Отдохнув немного, она пополнила ряды свои, кое-как обмундировалась и после этого была брошена на фронт против Юденича под Питер Поспела она туда уже к шапочному разбору, чуть-чуть успела помочь своею 3-ей бригадой нашим частям под Ямборгом, а потом, за ненадобностью под Питером, была вновь переведена обратно на Южный фронт. О том, как шли мы к Питеру или, вернее, как отказывались отдельные части итти, следовало бы написать в более подробном воспоминании.

Нужно отметить, что отдельные наши части требовали отправки на Украину: „Отсылайте нас свои земли освобождать, а на Питер не хотим, там кошек и собак едят, нечего там нам делать". Т к говорили бойцы спровоцированного Тилигуло-Березанского полка. Все же мы уговорили их. Поехали все дружно, с полным сознанием того, что нужно отстоять великий пролетарский Питер.

Однако нам, как я уже говорил, под Питером драться не пришлось, и мы обратно погрузились на Украину. Здесь на юге снова длинные марши, частые столкновения, неизменное движение вперед, новая встреча с Махно, как и в первое время, но на этот раз уже без разложения в наших рядах. Наоборот, дивизия, к этому времени уже вполне дисциплинированная и политически стойкая, сама „разлагала", вернее — оздоровляла махновские банды, отнимая у Махно полк за полком, и разоружала его отряды, которые не переходили на нашу сторону. Тут и тяжелые бои с крепкой группой деникинцев, которая до последнего момента сохраняла боеспособность и пробиралась от Одессы на Тирасполь и частью вдоль Днестра дальше на север (группа Мартынова и Бредова).

И мы снова победили на Днестре, снова дома, не берегах, с которых всего несколько месяцев назад мы начали почти в безнадежном положении свой отход на север. Сейчас прямо и не сообразишь, как это так случилось, что, возвращаясь на Украину в боях с Деникиным, так нарезали нам разграничительные линии для дивизии, что совершенно случайно повезло бойцам вернуться на свои старые места.

Тяжелый бой пришлось нам выдержать при самом подходе к Днестру. Я не буду в этой статье останавливаться на захвате Одессы, не буду здесь разрешать спора между командиром 41-ой дивизии Осадчим и покойным Гр. Ив. Котовским. Уверен только, что не без героических действий конницы Котовского занята была Одесса. А из Одессы нашу западную разграничительную линию завернули на Тирасполь и быстрыми аллюрами Гр Ив. ушел по ней.

В то же время компактная группа белых в тысяч десять, ушедшая из Одессы на Ольвиополь — Маяки, двинулись на немецкие колонии Баден-Страсбург и вышла нам в тыл. Быстрыми действиями наших пехотных и кавалерийских частей нам удалось здесь у Лимана задержать движение этой группы наиболее отчаянных белогвардейцев. Они пытались перебраться на румынский берег. Румыны, боясь, что следом за ними ворвемся и мы, встретили их пулеметным огнем, убивали женщин, детей... Они вернулись и после короткого боя вынуждены были сдаться. Это были последние остатки армии Деникина на Правобережьи.

Кадры нашей дивизии состояли из бессарабцев, только огромная выдержка могла заставить их остановиться, не двигаться дальше через прочный лед в свои родные края. Пощелкали зубами, поглядели на свой берег, кавалеристы Котовского помаячили в своих красных шароварах по буграм и... ушли от Днестра. Двинулись в новый поход на польский фронт.

Тяжело началась для нас борьба на польском фронте, мы не знали противника и на первых порах он нас учил уму-разуму. Однако мы быстро с ним познакомились и не так оказался „страшен чорт, як його малюють".

* * *

Из большого периода борьбы на польском фронте здесь отметим лишь то короткое время, которое 45-ая дивизия работала в составе 1-ой конной армии.

После поражения и тяжелого отхода с линии Буга, не успев оправиться, дивизия получила новое ответственное боевое задание. В составе группы Фастовского направления совместно с 44-ой дивизией и Днепровской флотилией мы должны были с максимальной активностью наступать от Цветково на Белую-Церковь — Фастов — Киев. Дивизии были потрепаны, пополнения не было, а задача такая: „рвитесь на Фастов, обманите противника, пусть думает, что здесь идет конная армия", ведь не может он поверить в то, чтобы разбитые, только что отступавшие дивизии сумели сразу активно и решительно перейти в новое наступление. И, несмотря на потери, на пустые ряды, двинулись, ибо поход огромной всесокрушающей лавины конницы, идущей легко и уверенно на смерть, придал новые моральные силы, новую отвагу изнеможенным, ободранным бойцам дивизии.

Вскоре поляки были сбиты, и нам пришлось расстаться со своим боевым собратом — 44-ой дивизией. Часто в течение гражданской войны мы воевали рядом с ней и редко боевые товарищи так верят друг другу, как были уверены во взаимной поддержке и выручке 44-ая и 45-ая Краснознаменные дивизии. Знали на опыте — не подведет, и действительно никогда не подводили друг друга

После занятия Белой-Церкви и Фастова дивизия была включена в состав конной армии; теперь ей пришлось поспевать за конницей, не отставать от конных дивизий, двигаться на Броды, затем в Галицию ко Львову. Это движение происходило с огромным под'емом, который поддерживался соседством доблестной нашей Красной конницы. Этот под'ем царил в рядах бойцов вплоть до самого Львова.

Один из ярких эпизодов: за Кременцом, за топкой Иквой рекой, возле горы „Бужья гора" (Божья Гора), еще в старую войну много русских и германских дивизий легло на кольцеобразных укреплениях, тянувшихся десятком линий вокруг горы.

Конница подвижна; бывало, нажмет противник на соседа, на конную дивизию,— ей иначе нельзя,— она снимется и уйдет. Так и здесь было. Нажал в районе Радзилово противник, и наш конный сосед отскочил — оголил наш пехотный фланг; а нашему брату-пехоте быстро взад-вперед мотаться невозможно. Вот и оказались мы во временном окружении: на юге гора, занятая противником, к северу — железная дорога, по ней бронепоезда противника ходят, сзади Иква, а соседи-конники исчезли. Мы-то знаем, что исчезли они не на долго, что соберутся, оправятся и сейчас же на выручку нам, но противник не ждет, бьет. Положение тяжелое. Однако выдержки было

много; могучий порыв — скопом навалились на гору, сбросили оттуда поляков, и дивизия уже на Бужьей горе.

Двое суток отсиживались мы на этой горе, за проволокой, отбиваясь от наседавших поляков; на третьи сутки на нас начали наступать большие конные массы. Мы ведем огонь и вдруг замечаем, что кое-где у конницы развеваются красные знамена. Оказалось, что свои — выручили.

Сначала некоторая злоба, понятная горечь, скорбь о погибших от наших пуль товарищей. Потом незабываемый момент, когда Буденный, построив конную армию, перед строем пропустил небольшую, потрепанную, худо одетую, но крепкую стрелковую дивизию. Могучее ура, шапки в воздухе и общий крик: „пусть здравствует наша красная пешка", раздавались в воздухе.

В этом возгласе чувствовался подлинный восторг от совместной боевой работы. Несколько пренебрежительное слово „пешка" не могло ослабить силы и значения огромного под'ема. И так до Львова, в котором мы не были, но который мы видели из Винников, находящихся от него в шести верстах.

* * *

Все, до сих пор написанное, только незначительные, неполные отрывки из жизни 45-ой дивизии. Нет в этой статье того, что должно было бы оживить ее — нет людей. Ни тех людей, которые командовали, вели, воспитывали и сплачивали красноармейские ряды полков, ни тех, кто составляли ее многотысячный красноармейский организм.

45-ая дивизия за жизнь свою недолгую дважды сменила всех своих полковых руководителей, они погибали в упорных боях с врагами революции. О них нужно особо писать, ибо каждый из них, начиная с наиболее выдающегося Григория Котовского, через помощников его Ульриха, Няги, через пехотных командиров полков Попы, Старого, Скляр-Коваля, Криворучки и мно их прочих погибших бойцов были героями гражданской войны.

Только ли красивое и хорошое было в истории 45-ой дивизии? Ясно, что нет. Были и недочеты. Была временами слабость дисциплины, некоторый анархизм, отскоки, — все это было особенно в первый период войны. Но, оглядываясь на весь путь, пройденный дивизией, приходишь к твердому убеждению, что благодарность рабочего класса — почетное красное знамя Центрального Исполнительного Комитета — было получено дивизией по заслугам.

Весь период гражданской войны 45-ая дивизия верно служила рабочему классу, верно служила революции. Жертвы, которые она принесла в лице лучших своих командиров и бойцов — яркое доказательство этой верности. Славное и героическое прошлое дивизии — лучший залог ее славного боевого будущего.

Я. ШЕЛИГІН

ЧЕРВОНА ГВАРДІЯ В БОРОТЬБІ З НІМЕЦЬКО-ГАЙДАМАЦЬКИМ ВІЙСЬКОМ

16 лютого 1918 р. „Известия" Київської Ради робітничих та салдатських депутатів писали:

„Військові сили Центральної Ради майже остаточно ліквідовано. Рештки перебувають у Житомирі, що їх напевно вижену́ть в найближчі дні полки 2-го гвардійського корпусу, які підійшли до Фастова підчас взяття Києва радянським військом. Окремі банди є в Білій-Церкві й у небагатьох инших місцях".

Київ Червона гвардія взяла в петлюрівців 29 січня (11 лютого нов. ст.). Одночасно з цим було розбито сили Ц. Ради й по инших містах Україні: в Катеринославі, Одесі, Миколаєві. Центральна Рада, являючи собою виразника волі української буржуазії й куркульства, ще до розгрому її війська, в особі своїх представників Севрюка й Левицького розпочала вести переговори з Німеччиною про складання мирової угоди окремо від Радянської Росії. Перемога Червоної гвардії прискорила складання цієї „угоди". 9 лютого н/ст. 1918 р. Ц. Рада остаточно її склала з імперіялістичною Німеччиною.

Згідно з цією угодою, Німеччина, з свого боку, для боротьби з більшовиками посилала на Україну своє військо, а Ц. Рада за це зобов'язувалася представникам Німеччини вивозити з України до Німеччини хліб і сировину. Звертаючись до українського народу, Ц. Рада заклик німців мотивувала зовсім инакше. У відозві української мирової делегації, яка складала угоду, говориться, що „нарешті розлючена банда кацапів дійшла до самого серця України, до м. Києва, і, увірвавшись туди, вчинила нечувані злодійства... дальше терпіти такого насильства не можна. Ми всі мусимо встати на обороні рідного краю; для того, щоб скоріш розбити більшовиків, йде німецьке військо. Разом з німецьким військом іде до нас свіжа українська армія, зложена з наших полонених братів, котрі так довго чекали на поворот до рідного краю"... [1])

Таким чином, прихід німецького війська „радівці" пояснювали виключно інтересами боротьби з „кацапами". У цій же

[1]) „Народна Воля", орган укр. есерів у Києві, 27/II 1918 року.

самій відозві, крім зазначеного, говориться ще про те, що німці тепер уже не вороги і що населення їх повинно зустрічати довірливо, стаючи разом з ними до оборони рідного краю від „кацапських банд".

Німці, складаючи угоду, мали на увазі, звичайно, не допомогу „миршавої" Ц. Раді. Щоб продовжити успішну боротьбу з Антантою, імперіялістичній Німеччині потрібний був хліб, потрібна була сировина, що їх вона могла одержати тільки, захопивши найхліборіднішу Україну. До того ж захоплення України в очах усього світу виправдовувалося тим, що уряд Ц. Ради сам запропонував угоду, маючи на увазі відновити свою владу багнетами німецької армії.

З приводу окупації України колишній начальник штабу німецького східнього фронту, генерал Гофман, пише так: „Коли центральні держави хотіли одержати хліб в наслідок свого „хлібного" миру, то вони повинні були самі дістати цей хліб. А проте після складання угоди і сами українські уповноважені не таїли безвихідного становища свого уряду, одверто звернувшись до Німеччини з проханням підтримати його. Для мене було ясно, що ми не можемо ігнорувати цього прохання. Ми сказали „а" і повинні були сказати „б". В наслідок цього наше військо рушило на Україну..." [1]).

Генерал Людендорф з приводу цього пише ще одвертіш: „Німеччина не могла прогодуватися тільки своїм хлібом і мала нужду в підвозі; підтвердженням цього є тяжка зима 18/19 р. Без України голод був би неминучий, навіть коли б йому не сприяла руйнація державного устрою. На Україні треба було задушити більшовизм і утворити там такі умови, щоб мати можливість видобувати з неї воєнні вигоди й вивозити хліб та сировину. Для цього ми повинні були сильно заглибитися в країну, иншого виходу для нас не було" [2]).

Отже, рішуче вирішивши окупувати Україну, німці, знявши з свого східнього фронту більшу частину своїх сил, головним чином ландверні дивізії, перекинули їх на Україну. До складу окупаційної армії входило: дві кавалерійських і 21 піхотна дивізії з кавалерійською бригадою з складу німецької армії; 2 кавалерійських та 8 піхотних дивізій з складу австро-угорської армії.

Окоім німецької армії, попереду її, як передні загони, йшли петлюрівські гайдамацькі частини, що в цілому були нечисленні. Найбільшою гайдамацькою частиною була бригада генерала Натієва. Головний командир німецьких східніх армій зформував був спочатку дві дивізії з полонених українців, що їх відібрало німецьке міністерство. Проте, прибувши на Україну, ці дивізії, показавши себе „не на належній висоті", зразу ж

[1]) Генерал Гофман. „Война упущенных возможностей". Вид. ГІЗ, 1925 р., стор. 190 — 191.

[2]) Є. Людендорф. „Воспоминания", том II, стор. 131 — 132.

були поняті радикально-політичними настроями й їх довелося розформувати" [1]).

Що мав радянський уряд для боротьби з окупантами, що являли собою регулярну, дисципліновану, добре вивчену (до того ще часу не „заражену" революцією), з досвідом трирічних перемог армію? Відомо, що проти такої сили треба було радянському урядові виставити або також міцну армію, або ж таку кількість черногвардійських загонів, які б змогли хоч би на деякий час затримати німців, давши цим самим змогу урядові Радянської України зібрати й організувати нові свіжі сили. Всім, звичайно, добре відомо, що таких сил уряд радянський не мав.

Треба лише пригадити, що то було за становище. Полки старої армії демобілізовувалися й роз'їжджалися додому. Зробити їх боєздатними й примусити битися з німецьким військом не можна вже було. Тому реальною силою з радянської сторони, таким чином, були лише окремі, невеликі воєнні загони Червоної гвардії, без централізованого здебільшого управління. Червоногвардійські загони у 300—600 чоловіка звичайно перебували при місцевих радах, у їхньому цілковитому розпорядженні. Всі ці загони з деяких обрахунків (більш-менш точно врахувати зараз нема жодної змоги) становили армію близько 15.000 багнетів, хоч армією їх, через те, що вони не мали єдиного централізованого керування й оперативного управління, назвати не можна. Ця п'ятнадцятитисячна армія по окремих районах розподілялася так: в Києві—3.000 червоногвардійців і червоних козаків, червоногвардійських загонів по великих містах України 3.000 чоловіка, армія Муравйова — 5 000 і загони Сиверса та Саблїна — 4 000 чоловіка. Крім цього звичайно, були ще загони, але визначити їх тепер за відсутністю яких-будь даних немає змоги. Таким чином, такої армії, яка б могла затримати німців на більш-менш довгий час, не було. Сили Червоної армії своєю кількістю були в два десятки разів менші, ніж сили свого ворога.

Слід згадати також, що, крім Червоної гвардії, на Україні за того часу ще був корпус чехо-словаків, який почав був формуватися ще за Тимчасового уряду з полонених чехо-словаків, але він Червоній гвардії у пригоді ніяк не став. Хоч з цього приводу Людендорф і пише, що німецькому військові найзапекліші бої довелося тримати з чехо-словаками, але ми побачимо нижче, що це не певно.

Окупаційна австро-німецька армія рушила на Україну двома основними стратегічними шляхами: німецьке військо рушило брати Київ, а австро-угорська армія, на Одесу Знаючи, що сили червоних недостатні для того, щоб зразу ж дати ворогові серйозну відсіч, німці розвивали наступ залізницями,

[1]) Є. Людендорф. „Воспоминания", том II, стор. 137.

ставлячи своїм завданням захопити в першу чергу великі залізничі вузли. Перший етап посування окупантів давав їм змогу, таким чином, захопити більшу частину правобережної України і, маючи захоплені міста в своїх руках, триматися для розвитку дальшого наступу.

Перший упав Київ. Німці й гайдамаки захопили його 2 березня 1918 року. Сил Червоної гвардії, яких нараховувалося в Києві до 3.000 чоловіка, було не досить для відсічи.

Найсерйознішими частинами були Червоні козаки, але й вони, звичайно, не могли дати серйозної відсічи. Після невеликого бою червоногвардійські частини почасти організовано, а то й поодинці відступили на лівий беріг Дніпра. Організовано відійшли загони Кіквідзе та Червоних козаків. Ті, що відступали поодинці, не знаючи, де стоять свої частини, розбігалися хто куди.

З цього приводу т. Коцюбинський 3 березня надіслав таку телеграму: „Маючи перед себе добірну армію ворога й не бажаючи стати до бою в місті Києві, ми вирішили відійти на час за Дніпро й залишити Київ. Радянський уряд виїхав до Полтави. В Полтаві ми формуємо загони для боротьби з німецько-винниченківськими бандами. Всі ради повинні направляти свої озброєні загони до цього міста. Поспішність і енергія першим ділом“ [1]).

Народній Секретаріят з приводу взяття Києва того ж 3 березня також розіслав телеграму всім радам, закликаючи всіма способами організовувати оборону трудящих України: „на підступах до Києва в останні дні почалася уперта боротьба поміж радянським військом та німецькими загонами Баварського корпусу й бандами гайдамаків на чолі з Петлюрою. Наше військо під натиском величезних сил з боєм відступає на Дарницю... Боротьба не вирішена, необхідно всіма заходами організувати оборону інтересів трудящих мас... Всіх, кому дорога воля, закличте взяти рушницю й стати до боротьби з полками буржуазії“

6 березня Народній Секретаріят України оголосив спеціяльно відозву до трудящих України. „Близький і так бажаний мир знову відкладується“ — говориться у відозві. — „Німецькі імперіялісти в спілці з українськими націоналістами і на радість російській чорній сотні загрожують озброєною рукою задушити нашу молоду волю, силкуються відновити „законність і порядок“ на Україні, оповіщають безщадну боротьбу революційній соціялістичній революції... Спільним фронтом ідуть на нас румунський король Фердінанд, російський генерал Щербачов, імператор Вільгельм та зрадники свого народу українські „соціялісти“ — Винниченко, Порш та Петлюра, що йдуть на чолі німецьких, офіцерських банд проти українських робітників та бідніших селян. Українським зрадникам потрібна влада,

[1]) „Жизнь“ від 3/III 1918 р. (Харків).

потрібні міністерські портфелі, хоча і добуті багнетами німецьких наємників". Далі відозва закликає робітників та селян тісно з'єднатися для боротьби з насильниками.

В дальшому радянському урядові все-таки не вдалося організувати скільки-будь значних нових загонів, чому німецьке військо крок за кроком займало все нові міста й райони.

Газета „Вечір", яка виходила в Харкові 15 березня, повідомляла, що з одержаних відомостей німці перебувають за 10 верстов від м. Одеси. „Навкруги міста копають шанці. В місто з'явилися німецькі парламентарі з пропозицією здати місто без бою. Магазини, заводи й фабрики закриті. В місті оповіщено мобілізацію всього населення з чоловіків. На вулиці відбуваються сутички поміж окремими групами громадян та матросами. Матроси категорично заявили, що на випадок здачи міста німцям вони розпочнуть бій з усіх суден Чорноморської флоти, не залишивши „камня на камне". Населення кидає Одесу. Бої між радянським військом та австро-німцями відбуваються, головним чином, біля ст. Бірзули. Роз'їзд Слобідка декілька разів переходив з рук у руки. Загін севастопольців зазнав тяжких утрат. Більшовики заявили, що Одесу без бою не здадуть".

Проте, бої під Одесою тривали не довго. Не дивлячись на героїзм червоногвардійських загонів, 15 березня було вже відомо, що під натиском у декілька численних сил німців та гайдамаків радянське військо, відступаючи, з боєм здало Одесу. Отже, окупантам удалося досить швидко захопити й другий важливий намічений ними пункт — Одесу. Побоюючись появи Червоної флоти, австро-німецьке військо, зайнявши Одесу, зразу ж установило охорону берегової лінії й оголосило місто на облозі.

Найсильніші бої тривали й найсерйознішу відсіч дано окупантам, коли вони підступали до пролетарського центру України. Такими місцями були залізничні участки Бахмач-Ромодан-Лозова. Коли німці взяли Київ, у Дарниці зосередився загін 700 червоногвардійців під командуванням тов. Чудновського він же захищав і залізничний шлях Київ-Гребінка. Шлях Київ-Бахмач був відкритий. За такого стану німці через Бахмач могли зробити обхід і зайти в тил загонам Чудновського. Тоді треба б було зразу перенести бій на підступи до Полтави. Крім цього, захоплення німцями залізничних пунктів давало їм велику перевагу. Становище було надзвичайно небезпечне. Німці могли захопити Полтаву за яких-будь три-чотири дні. Треба було зміцнити небезпечні участки додатковою бойовою силою. Уряд вживав всіх заходів, щоб зформувати нові загони, але це йому коли й удавалося, так з великими труднощами. На допомогу Чудновському було послано 120 чоловіка червоногвардійців, які майже не знали військової справи. Такий загін Чудновському істотно допомогти, звичайно, не м

і останній під натиском великих сил німців примушений був відійти до ст. Гребінки.

Під керуванням тов. Авсема на допомогу Чудновському послано новий загін з 600 — 800 багнетів. Разом з цим вжито заходів, щоб урегулювати командування військом.

6 березня постановою ЦВК України призначається на головного командира всіма українськими радянськими силами т. Антонов-Овсієнко. 15 березня Раднарком Донецько-Криворізької республіки ухвалює: „Приєднатися до постанови ЦВК України в справі передачи головного командування всіма збройними силами, що провадять боротьбу проти Ради та Німеччини, народному комісару боротьби з контр-революцією т. Овсієнку (Антонову). На військового комісара Донецької республіки покласти формування загонів Червоної армії й партизанських загонів Донецької республіки".

Централізацію керовництва збройною боротьбою з найсильнішим ворогом налагоджено пізно. Новоорганізованому штабові головного командира довелося вживати героїчних заходів для того, щоби хоча не надовго затримати ворога й упорядкувати свій тил.

Першим заходом у цій справі було, природно, взяття Бахмачського участка. З цією метою туди послано загін Червоних козаків у 150 чоловіка, загін І. Кулика (числом невеликий), загін вінницьких партробітників, артилерійський загін з 3 гарматами та інші, що разом складали 300 — 320 чоловіка. На командира в цьому участкові було призначено т. Примакова. На думку штаба головкому, ці загони повинні були стати першою опорою, щоб зайняти важливий участок. За ним повинні були прибути нові більші сили, яких передбачалося зформувати в тилу протягом найближчих днів.

На Полтавський участок, ст. Гребінка, послано було загін тов. Кіквідзе, який нараховував 1.000 чоловіка. Таким чином на участкові ст. Гребінки разом з загонами т. т. Чудновського та Авсема було вже приблизно з 2.000 бойців.

На третьому участкові оборони ст. Знаменки, стояли теж невеликі червоногвардійські сили на чолі з командиром цього участку т. Коляденком.

Загони на Бахмачському участкові до початку боїв з німцями поповнялися загонами сербів та добровільцями з найближчих сіл. Тут було до 1.000 бойців. Крім цього, тут же ще стояли загони чехо-словаків, які, по-первах, давали згоду виступити проти німців. Це збільшувало число бойців приблизно до 4.000 бойців.

13 березня німці підходили вже до ст. Бахмач. За відомостями нашої розвідки їх було до 10 — 12 тисяч. Перший бій за ст. Бахмач стався 14 березня. Після двохденних боїв сили червоногвардійців помітно таяли. Із загону І. Кулика залишилося тільки декілька чоловіка, та й то вони були майже всі поранені

в тому числі й сам Кулик. Від сербського загону лишилося чоловіка з 25 — 30.

Не дивлячись на такі втрати, треба відзначити, що червоногвардійці билися мужньо. Мужности цієї не стало тоді, коли чехо-словацькі загони почали відходити з позицій у тил. Становище було це надзвичайно тяжке: з розпорядження свого штабу до вечора на другий день бою, користуючись з нічної тиші, чехи почали відходити ніби-то для зміни свіжих сил. Справді ж о 12 годині ночи чехи сіли в ешелони й почали відступати. До 2-х годин ночи їх на ст. Бахмач уже не було. Таким чином, червоногвардійські загони, лави яких за час боїв дуже порідшали, опинилися перед десятитисячною німецько армією.

Така подія викликала паніку й свавільний відхід з позицій. До 6 годин ранку більшість загонів були вже на станції й о 8 годині ранку всі сіли в ешелони, й від'їхали до другої станції. Німці вранці 16 березня (н. ст.) ст. Бахмач уже захопили.

Слідом за нашими ешелонами, які відступали, німці пустили панцерну платформу. Знявши стрілянину з неї, вони перешкоджали нам відступати, не давали змоги спинитися, висісти й стати до бою. Доки начальники загонів думали що робити, в масі бойців вирішення було найдено.

Пропозиція була така, щоби на зустріч панцерній платформі пустити платформи, вантажені буряками, що стояли біля ст. Григоровки. Серед червоногвардійців знайшовся смілець машиніст, який взявся пустити потяг, сам на ходу вискочивши. Цей план виконано було без розпорядження начальників з надзвичайним ефектом. Німці зразу було, припинивши стрілянину пустили повною ходою платформу назад.

Так скінчився перший серйозний бій з окупантами біля Бахмач. Чехо-словаки продовжували відступати в глиб краю, відмовившись цим брати участь у боях з німцями. Таким чином, твердження Людендорфа про запеклі бої німецького раська з чехами не відповідають дійсності.

На Полтавському участкові група війська тов. Кіквідзе не витримала натиску німців і 15 березня відступила на Р... Військові зводки, які містилися в тодішній пресі, дава... відомости про инші участки боротьби з німцями: „17 (нов. ст.) німці захопили Миколаїв майже без бою. Червоногвардійські загони відступили в напрямку ст. Долинська приблизно 15 березня [1]). Спочатку до міста зайшли гайда... за ними австрійці. За 15 верстов від міста спинилося ба... ське військо".

З Херсону також підійшли червоногвардійські заго... лом до 300 чоловіка під командуванням херсонського ру... ського тов. Сергеєва та т. Сироткіна. „Известия" революцій

ЦВК Пол... ісцем рків. рати Черво... ти ло ба...

[1]) „Возрождение", 19/III 1918 р. (Харків).

війська з приводу цього писали: „Цим (тоб-то відходом червоних) скористувалися в Херсоні злочинні елементи, вийшов на світ божій „союз фронтовиков“ і захопив владу. 19-го прибули німці. Комендант Шульц видав наказа про роззброєння фронтовиків. До роззброєння взявся німецький окупаційний загін разом з міліцією, яка тут працювала вкупі з німецькими білогвардійцями. 20/III розпочалася канонада й особливо збільшилася перестрілка. До вечера німців розбито. 22/III прибув свіжий загін німців. Запеклий бій тривав більш як дві доби. Німців було знову розбито в звязку з підсиленням війська селянами околишніх сіл і особливо в звязку з тим, що настиг з Олександрівського загін т. Васильєва. Артилерія радянського війська розбила німців остаточно“ [1]). Оскільки імовірне повідомлення „Известий“, гадати дуже важко, бо стверджень цього ніде більше в газетах того періоду нема. Є лише відомості про боротьбу з німцями в Миколаєві.

Там 22/III трапилася з німцями сутичка, коли можна гадати з тих матеріялів, що ми маємо, чисто „по-обивательському“. В одному з районів міста побито німецького салдата. Доки полагоджували конфлікт, один салдат-фронтовик вистрілив у німецького салдата. В місті зразу ж поширилася чутка про те, що „наші б'ють німців“. Робітники та салдати-фронтовики, швидко озброївшись, почали наступ на німців. Німці не встигли опам'ятатися і як слід розбіратися що й до чого, як повстання обняло все місто. Активність робітників дала їм перевагу, і вони на початку мали безперечний успіх. Але швидко справа змінилася на гірше. Німецьке військо, взявшись як слід до справи, почало тіснити червоних. Бійка з обох сторін почалася з незвичайною упертістю, але звичайно перемога була на стороні сильних, які після цього жорстоко розправилися. Було тут забито наших з 2:000 чоловіка й німців 500.

З 20 по 25 березня червоні частини в усіх напрямках иноді наступали, а иноді й без нього відступали далі. 22 березня залишили Ромни й Ромодан. Під Конотопом того ж числа „радянське військо з боєм відходить під натиском ворога“ [2]).

Одночасно, як повідомляв головний командир, після взяття Ромен та деяких пунктів у районі Бахмач-Ворожба, німці в цих районах, припинивши наступ, розпочали провадити демонстрації й налагоджувати „порядок“.

На фронті Лохвиця-Ромни точаться бої. 25 березня під Городом також розпочався великий бій. Обидві сторони мають великі втрати. Одначе й тут довго триматися не вдалося. 26 березня червоних примушено було відступити від Крюкова на Кременчука.

---

[1]) „Известия Революционных Войск“, орган Штабу Найвищого Головного Отамана війська Української Федеративної Республіки від 29/III 1918 р.
[2]) „Известия Революционных Войск“ від 24/III 1918 р.

Ввечері 25/III біля Звенігородки загін Петренка оточив німецький загін числом до півтори тисячи чоловіка й перебив усіх. Пізно вночі цей загін підійшов до Олександрії й Нової Праги".

Офіційна зводка головного командира про становище на фронті від 26/III повідомляла таке: „На фронті особої армії розвідка. В Батурині німців ще нема. На фронті 5 армії — на Конотопському участкові без змін. На фронті 4 армії коло Полтави наше військо успішно посувається в районі Єресьок. На Південному фронті загін Петренка, зформований з решток Дністровського полку й здебільшого селян села Нової Праги, похідним порядком прибув до ст. Щасливої".

В той же час про сили ворога командир загону, тов. Кожевніков [1]), повідомляв: „Далека розвідка установила, що наступ провадять виключно німці. Гайдамаки відограють жалюгідну й допоміжну ролю, реквізуючи для німців харчування й фураж. Головні сили німці мають з артилерії, бронепотягів та кінноти... Убійчий настрій у німців справляє випадок у с. Ворожбі, де загиб їх розвідчий загін з 17 чоловіка. Загін, прибувши пізно над вечір, спинився переночувати. Вранці всіх їх знайдено мертвими з ознаками отруїння. Німці вчинили жорстоку розправу, але винуватих не знайшли" [2]).

Подібне до цього трапилося в околицях ст. Кириківки (на Харківщині). Там місцеві селяне, обступивши з вилами й палками невеликий загін німецької кінноти, що забрався далеко в тил для розвідки, перебили всіх німців, доставивши коней до штабу одного з червоних загонів.

* * *

Переможне посування австро-німецької армії углиб України й захоплення важливих міст та великих стратегічних залізничних участків примусило посилити роботу партійних та радянських органів для утворення збройних сил. 21/III ЦВК України ухвалив оголосити на Харківщині, Чернігівщині та Полтавщині військовий стан. З Полтави довелося виїхати. Місцем перебування штабу головного командування оголошено м. Харків.

Одночасно з цим ЦВК України ухвалив запропонувати трудящим від 18 до 37 років взятися до зброї. Всіх нездатних носити зброю, згідно з цією постановою, повинно бути притягнено до роботи для оборони. Иншими словами, було оголошено мобілізацю всього трудящого працездатного населення.

Але ця мобілізація яких-будь істотних наслідків не дала, бо на оголошений призов, крім найсвідомішого елементу, ніхто

---

[1]) Нині член Реввійскради Сибірської військової округи.— В. Ш.
[2]) „Известия Революционных войск" від 26/III 1918 р.

не з'явився й мобілізація провалилася. Таке становище можна пояснити не тільки тим, що селяни втомилися від війни, не хотіли воювати й не спробували ще на своїй спині німецького нагая, а в значній мірі тим, що на місцях не було кому переводити згаданої вище постанови в життя. Не було утворено й налагоджено військового радянського апарату не тільки на місцях, але й у центрі, не було апарату, що організував би мобілізацію.

Місцеві ради та різні організації також вживали заходів, щоб посилити опір захватникам. Раднарком Донецької республіки оголосив так відозву:

„Всі на боротьбу, всі на жертву боротьби проти насильників. Організуйте, товариші, загони Червоної гвардії та партизанські загони. Посилайте бойові самовіддані ешелони на фронт, беріться до зброї. До зброї, товариші! До лав браття!"

„Ворог біля воріт столиці... Хижак рветься до колиски революції,— писав „Голос Солдата",— революція кличе, революція вимагає до зброї. До прапорів! Хай у ці дні всі виконують свою повинність до краю, хай раби й боягузи посоромляться з своєї підлоти... Спокій і організація, спокій і гаряча робота, ентузіязм і сміливість — передусім. Ось що допоможе нам вийти переможниками. Займається зоря над світом і скоро зійде сонце, наше сонце. Хай сичать гади, хай стогнуть боягузи, а ми підемо вперед, ми повинні піти вперед, щоби не було того, щоби покоління посміли нас ганьбити" [1]).

Як ми вже бачимо, провідні органи і організуючі центри мали на увазі провадити рішучу боротьбу до кінця. Те ж саме стверджує й телеграма Катеринославської Ради від 12 березня.

„Гайдамаки, ударники, офіцери, поміщики вкупі з купцями та німецькими білогвардійцями наступають; наші салдати та революційні робітники героїчно провадять борьбу біля Знаменки, не уступаючи ні п'яди землі й обороняючи підступи до Донецького басейну. Від Вашої підтримки залежить наслідок боротьби. Негайно організуйте загони з тих сил, що ви маєте, і направляйте їх до залізничих пунктів, звідки загони за стратегічним планом будуть направлятися з особливого розпорядження" [2]).

В середині березня ініціятивна група робітниць при Харківському комітеті партії більшовиків оголосила до жінок-робітниць таку відозву: „Буржуазія всього світу напружує всі сили, щоби задушити російську революцію. Робітничий клас не може припустити цього... вимучений од війни, він все ж таки не хоче здатися і з зброєю в руках виступає проти німецьких, австрійських та українських буржуазних банд" [3]). Далі відозва говорить, що жінка теж не повинна залишитися

[1]) „Голос Солдата" від 8/III 1918 р. (Катеринослав).
[2]) „Голос Солдата" від 12/III 1918 р. (Катеринослав).
[3]) „Порыв" від 8/III 1918 р. (Харків).

байдужою. Усі робітниці закликалися іти боронити революцію й записуватися до загонів.

1 квітня випустила відозву і фракція лівих есерів ЦВК України. Ліві есери писали: „Український трудовий народ... тепер знову має жахливу небезпеку повороту ненависної трудящим влади української буржуазії, що спирається на багнети німецького імперіялізму... Всі до боротьби з буржуазною Радою. Всі до боротьби з німецьким імперіялізмом. В небезпеці всі завоювання революції“ [1]).

Що ж до меншовиків, то вони й на цей раз залишилися вірними своїй зрадницькій тактиці: на прихід німецько-гайдамацьких банд вони відповіли нейтралітетом, а як відступили червоні — вони взялися до сукупної роботи з буржуазною Радою, одурачуючи трудящі маси на користь німецької буржуазії.

27 березня Харківський партійний комітет ухвалив був зобов'язати всіх членів партії вступити до Червоної гвардії. Ті партійці, які не вступали й не подавали мотивованих заяв про це, повинні були негайно виключатися із партії.

З 28 березня в Харкові розпочався щоденний запис до полку Ради Народніх Комісарів Донецької республіки. Від тих, що вступали, вимагалася рекомендація, безумовна ідейність й готовність на будь-яку самопожертву.

Найенергійніше на цей заклик відгукнувся робітничий центр України — Донбас. Тут т. Ворошилов зформував загін до 5.000 чоловіка, який під його керовництвом виступив на німців під Конотопом.

Більш-менш серйозних загонів, крім харківського, про який мова йтиме далі, організовано не було. Та й обставини були остільки складні, що утворити що-будь більше за тих умов навряд чи було можливо. Тил під впливом перемоги німецького війська й різних провокаторів та доброзичників нервувався.

Ще 25—26 березня, коли ворог був за Полтавою, по Харкову ширилися різні тривожні чутки серед обивательських кол, які, „принимая граненую кристальную форму мнимой правдивости“, явно фальсифікували істину.

* * *

У нашому військові теж було чимало вад, які шкодили справі успішної боротьби, а иноді й просто гальмували її. Так, наприклад, 31 березня комісар шляхів 3 армії доносив: „6 Заамурський кінний полк 31 березня, не бажаючи підлягати військовій Раді й загрожуючи розправитися над комісаром, почав вимагати відрядження із станції Катеринослав у тил, заподіявши цим зрадницький удар у спину“ [2]).

---

[1]) „Известия Революционных Войск“ від 1/IV 1918 р.
[2]) „Порыв“ від 31/III 1918 р. (Харків).

Щоб розпочати боротьбу з такими розкладницькими явищами, головний командир 29 березня примушений був видати наказа за № 22:

„1. Наказую всіх салдатів і червоногвардійців, що не мають відпускних та командировочних білетів і що не належать до складу місцевих гарнізонів, затримувати й надсилати до штабів найближчих армій або до штабів для віддання під суд, як ухильних від взятого на себе революційного зобов'язання.

2. Не раз наших літаків обстрілювали наші ж загони. Особливо обурливі випадки чинили загони 4 армії. Наказую усунути це.

3. Іменем Української Федеративної Народньої Республіки вкриваю ганьбою поведінку Валківської Ради депутатів, яка ще задовго до наближення німців срамотньо втікла з міста, передавши владу буржуазним елементам“ [1]).

Справа постачання війська в той період також стояла не гаразд, хоча правильне постачання війська харчами й бойовими припасами за військових дій відограють що-найважливу ролю. Недостача озброєння та бойових припасів відбивалася й на формуванні нових частин. По деяких місцевостях під-час відступу можна було зформувати нові загони до двох-трьох тисяч чоловіка із старих салдатів-фронтовиків, але не було зброї. До штабу головкомандира знизу надходила сила вимогів вислати зброю. Штаб відповідав: „відсилаємо“, а справді на місцях нічого не одержувано [2]).

Крім зброї в більшості загонів відчувалася недостача кулеметних стрічок (лєнт) і набоїв. Потреба в останніх доходила до такої критичної скрути, що бували випадки, коли залишався один набій у рушниці й жодного набою в гарматі. А до того частенько надсилали набої не того калібру, якого потрібно [3]).

Постачання харчами було налагоджено теж погано.

Таке становище обтяжувало обставини...

До боротьби з нерівними, добре озброєними й вивченими силами ворога додавалася неналагодженість тилу, що знижувала моральний стан вояк і утворювала в них непевність до свого найвищого керування. І лише безоглядна хоробрість бойців та віддатність справі революції затримували ворога на деякий час на найважливіших участках.

* * *

Розгляньмо тепер останній етап боротьби з окупантами.

В кінці березня Головком розподілив командування участками так: участок Полтава-Лозова-Слов'янське доручено

[1]) „Известия Революционных Войск“ від 29/III 1918 р.

[2]) Це яскраво підкреслює в своїх споминах т. Є. Б. Бош.— В. Ш.

[3]) На участок фронту, що мав трьохдюймові набої, надсилано шестидюймові набої й навпаки. — В. Ш.

командарму 3 Лазареву, Тов. Чудновського уповноважено для інспекції оборони в районі Валківського повіту та Богодухова, тов. Авсема було призначено другим уповноваженим там же.

Фронт близько наближався до Полтави. Головком дав начальникові оборони м. Полтави таке розпорядження: „Напружте всю енергію, всіх женіть до роботи. Як указував, грізна небезпека з півночи. Негайно пошліть загони робітників на місця для закріплення хоча б головних пунктів. Висилайте конвоєм всіх полонених. Обеззброюйте всіх тих, хто не хоче ставати до бою, й ненадійних. Прискорте евакуацію складів, останнє дуже важливо, але потрібні планомірність і спокій. Мобілізуйте всі шляхи. Забезпечте звязок з Харковом".

Полтаву німці взяли 3 квітня. Окупанти обстрілювали полтавський вокзал протягом цілої доби. Радянське військо примушено було утримувати його (вокзал) цілу добу лише через те, щоби не дати змоги ворогові відрізати наші військові частини, які билися під Кременчуком.

За зводкою штабу Головкому 1 квітня було здано: Путивль, Ворожбу та Нижнє-Дніпровське.

4 квітня після незначних боїв німці захопили місто Катеринослав.

Взявши Полтаву, ворог почав дальший наступ уподовж залізниці на Харків. Хоча зводка штабу від 2/IV, 18 р. й заспокоювала харків'ян тим, що Люботин сильно укріплений і що Харкову безпосередня небезпека не затрожує, все ж таки небезпека для Харкова була безпосередня й близька. Вже 5 квітня передові частини німців вийшли на фронт Суми-Охтирка-Кобеляки.

Для харківського пролетаріяту настав найтрудніший період боротьби з німцями. Всі харківські комуністи до цього часу вже перейшли на військовий стан разом з 30 стрілковим полком, од якого залишилася лише невелика частина. З наявних сил було утворено два великі загони й відправлено на фронт. Паровозники пішли під командою тов. Нахіменка, а учасники того загону, що зорганізувався в самому місті з ВЕК'ом, під командою т. Данілевського.

Не дивлячись на майже поголовну мобілізацію комуністів, сил на нашім боці було все-таки недосить.

Бій під Харковом скінчився тим, що німці перемогли.

Після здачи Харкова наші військові частини стали відходити на Донбас, якого ворог обступав з двох боків. Становище червоного війська було таке, що сили його тепер концентрувалися на більш-менш невеликому участкові. Петлюрівці самі 13 квітня визначали наші сили так: „За Константиноградом сконцентровано армію Лазарева до 6.000 чол. з 2 бронепотягами. За Харковом — 4 армія більшовиків, 4 аероплани й гармати"[1]).

[1]) „Відродження" — від 13/III 1918 р. (Харків).

Це вони, мабуть, визначали групу війська, що відходила під натиском німецьких загонів з Харкова під загальним керовництвом п'ятірки в складі: т. т. Ворошилова, Артема, Колі Руднєва, Рухимовича й Первухіна.

Цим загонам довелося стати до бою з німцями біля м. Змійова, де гайдамаки пробували припинити відхід, пошкодивши залізницю. За допомогою панцерного потяга ворога в цім районі збито.

В Донбасі до цього загону приєдналася до 1.200 шахтарів-добровольців. За постановою Луганського комітету партії було утворено нове командування під керовництвом т. Ворошилова, а з розпорядження Головкому всі ці загони об'єднано в 5 армію, на чолі якої поставлено т. Ворошилова.

З бойових епізодів цього періоду треба зазначити бій біля Слов'янського й Луганського. Щоби спинити наступ на Слав'янське, біля ст. Барвенкової було зібрано значні сили. Ворог визначав їх у 4 полка піхоти, 2 полки кінноти, 10 панцерних машин, кулемети, гармати та 4 панцерних потяги. Після недовгого бою й тут затриматися не змогли.

Найсерйознішій бій мала 5 армія під Луганським. Біля ст. Родаково червоних обійдено під сильною гарматною й кулеметною стрілянином ворога. Шлях до Луганського був відрізаний. Загонам червоних довелося, вишикувавшись ланкою, перейти вплав річку Луганку й швидким натиском атакувати ворога. Не дивлячись на сильну гарматну стрілянину, робітничі загони збили ворога й примусили його тікати, залишивши багато військової здобичи.

Не дивлячись на такі часткові перемоги, у цілому німці планомірно захоплювали й далі один промисловий район за одним. Не минуло цього і Донбасу.

Уряд України, виїхавши в Таганрог, видав звідти 19 квітня 1919 р. такого маніфеста:

„Народ України в особі Радянського уряду справився з своїми контр-революціонерами й святкував в січні 1918 р. свою остаточну перемогу над своєю рідною буржуазією... Тоді у скруті українська буржуазія звернулася за допомогою до німецької буржуазії. Генеральний Секретаріят учинив явну зраду, закликавши до себе на допомогу добре організоване військо. Вільгельм зняв з західного фронту Баварський корпус і наслав своїх яничарів на вимучений довгою боротьбою український народ, який ще не встиг замісць царської армії утворити численної, міцної, дисциплінованої й добре озброєної робітничо-селянської армії. Тільки тоді під натиском переможних сил ворога дійсний уряд України примушений був крок за кроком далі відступати на схід.

Україну зайняло німецьке військо. Центральна Рада, що охороняється німецькими багнетами, уже не соромлячись, провадить свою протинародню політику, розправляючись з робітниками та селянами. Настає лихоліття Миколаївського режиму.

Гине не тільке воля народа, але й руйнується саме життя його, бо Рада, запродавшись німцям, віддає Німеччині хліб, цукор, скотину й инше харчування, яке необхідне робітникам та селянам України. Відновлюється влада поміщиків. Відновлюється панування капіталістів... І ми, радянський уряд України, всіма силами будемо протидіяти незаконному брехливому урядові, що зветься Радою міністрів та Ц. Радою.

Не платіть йому податків, не давайте йому салдатів, не давайте йому хліба, не виконуйте його розпоряджень і постанов, забивайте німецьких агентів, визволяйте Україну від німецько-гайдамацьких розбійничих банд" [1]).

Так закінчився період до боротьби з німецько-гайдамацькими окупантами. Червоногвардійські загони відступили з меж України. Десятки тисяч борців відійшли для того, щоби краще зорганізуватися, набрати нових сил і знову рушити на ворога.

Ті, хто не встиг відійти, пішли в ліси й болота, шукаючи притулку там, де їх не могла піймати куля німецького салдата й нагай гайдамака. Тут вони також організовувалися й готувались до нової боротьби.

Новий період боротьби, новий революційний підйом мас був не за горами. Політика Центральної Ради, а потім гетьманщини й німецьких окупантів, що дозволяла грабувати трудове селянство, сама сприяла цьому. Почався широкий партизанський рух.

* * *

Підсумовуючи боротьбу червоного війська з німецьким окупаційним військом, зважаючи на перемогу останнього, нам треба урахувати і взяти до уваги причини такої поразки. Коли ми розглянемо боротьбу червоногвардійських загонів з військом Керенського, полками Центральної Ради, то на фоні революції підчас розкладу старої армії останні не були боєздатними, чому червоногвардійські загони, маючи бойовий ентузіязм, завжди їх перемагали, не говорячи вже про те, що вони добре піддавалися агітації. Цілком инший характер мало німецьке військо.

Останнє хоча й утворене з ландверних дивізій, але воно, як уже й вище згадувалося, було безумовно боєздатне, спаяне й вивчене. Одним словом, це була регулярна армія, до якої революційна пропаганда спочатку не торкнулася.

Проте, наші червоногвардійські частини з погляду боєздатности мали силу хиб. Перша хиба — відсутність централізованого оперативного управління, що є необхідною й серйозною бойовою умовою всякої армії.

---

[1]) З книги Е. Б. Бош „Год борьбы".

Хоча після того, як німці, взявши Київ, загрожували захопити низку инших стратегічних пунктів і було утворено найвище командування на чолі з Антоновим-Овсієнко, але це керовництво в обставинах нерозберихи того періоду не змогло централізувати управління.

Гасло „вся влада на місцях" в той час лише почало ширитися. „Республік" у республіці було більше, ніж треба. Кожний район мав свої иноді мізерні сили з своїм командиром, а здебільшого „головкомом". Ці „головкоми" головкомандирові, що його призначав уряд, підлягали не завжди охоче, добре билися, лише захищаючи свої місцевости чи райони, і не витримували натиску ворога в иншому місці. Об'єднати такі загони в єдину армію було надзвичайно важко, й головне командування, звичайно, не могло упоратися з цим під натиском ворога.

Спроба утворити нові частини не мали успіху, з одного боку, через загальну нерозбериху, з другого — через відсутність військового апарату і з третього — недостачу зброї. Бо, наприклад, відступаючи, червоногвардійскі загони мали факти, коли селяне, особливо біднота, виявляли охоту піти добровільно до загонів, а в деяких місцевостях протягом декілька днів можна було організувати, як свідчить т. Є. Бош, загони з старих салдатів-фронтовиків на 1.500 багнетів то-що, лише б була зброя. Місця надсилали силу запитів на зброю, зброї ж не було.

До цього матеріяльне устаткування нашого війська було не на нашу користь. Боротьба провадилася, головно, по залізницях, бо частини наші, не маючи засобів пересування, не могли не по залізниці ні відступати, ні наступати; здебільшого, наприклад, артилерія не мала до гармат передків. Її доводилося встановлювати на вагонах-платформах, що не завжди відповідало фронтовим обставинам.

В багатьох випадках позиції були далеко від станції, а через те, що гармат зняти з платформи не було змоги (не було передків, збруї й самих коней), то артилерії на фронті вживати не можна було.

Тепер, після десяти років будівництва Червоної армії, таке становище здається декому просто смішним, бо за сучасного стану артилерійської справи піхота без артилерії до бою йти не може взагалі.

Підтримка й стійкість тилу у всякій збройній боротьбі має велике значіння. Коли міцний тил — тоді міцна й армія. В цьому ж разі тил був у великій мірі не стійкий.

Чутки про посування сильного ворога, регулярної німецької армії, що протягом 3-х років перемагала регулярне російське військо, а також військо держав Антанти, за обставини неостаточного приєднання до радянської влади селян, які відійшли від Центральної Ради, — все це утворювало настрій безнадійности й

неможливости дати належну відсіч ворогові. Маси цими настроями не тільки були заражені, але й придушені. Енергійніше працювали наші партійні організації, та й ті, за висловом Є. Бош, міркували, примірно, так, що „провадити боротьбу ми примушені, иншого виходу нема, але ми неминуче будемо розбиті".

Саме військо складалося з надто різнохарактерних одиниць, які не визнавали жодного авторитету, крім авторитету свого командира.

Серед командирів частенько можна було зустрітити авантурника, п'яницю, цілком чужого радянській владі командира. Такі елементи, яких малося чимало й серед рядової маси бойців, вносили розлад.

Так, наприклад, в газеті „Порыв" від 12/III 1918 р. було повідомлення про роззброєння Харьківської сторожові сотні (роти) при губерніяльному штабі для боротьби з контр-революцією. „Солдаты этой роти неоднократно арестовывались по уголовным делам и освобождались своими же товарищами" — повідомляє газета.

Провадити боротьбу за таких умов було, звичайно, дуже й дуже важко.

Тому слова т. Антонова-Овсієнка на II Всеукраїнському з'їзді Рад: „Но не рукоплещите только, а сделайте дело, которое дало бы нам возможность сломить немцев и плетущихся за ними в хвосте гайдамаков" — не відповідали реальним обставинам. Не дивлячись на героїчний опір загонів робітничо-селянської Червоної армії, в той момент робітники та селяне ще не мали змоги дати відсічи німецько-гайдамацьким силам.

Для того, щоби повстати проти останніх, потрібний був досвід декількох місяців, поступовий розвиток партизанського руху, загального, цілого повстання, що все зростало й виявилося до кінця 1918 р.

Для того, щоби одержати перемогу, потрібні були, з другого боку, так розклад окупаційного війська з середини, тут на Україні, як і наслідки німецької революції.

Але героїчний, хоча й видимо безвихідний опір невеликих загонів робітників та селян напівмільйонній, імперіялістичній армії сигналізував, що робітничо-селянська Україна не здасться, і указував шляхи боротьби з чужоземними окупантами й унутрішньою контр-революцією.

На першому етапі ця боротьба закінчилася перемогою контр-революційних сил.

На дальшому своїому етапі вона довела до разгрому останніх.

І. САВИЦЬКИЙ

ПЕРШІ КРОКИ

Тепер в умовах мирного будівництва після років громадянської війни, перебігаючи думками перейдений неймовірно-тяжкий і такий величній шлях революції, пророблений напівголодними, зле озброєними, роздягненими бійцями, в день десятиріччя мимоволі згадуєш окремі моменти революції 1917—18 р.р., окремі епізоди боротьби й праці.

* * *

Окупація німцями України наочно показала, що наші роз'єднані червоногвардійські частини не могли ставити опір частинам організованої армії. Численні червоногвардійські частини, що захищали владу Рад на Україні, мавши великі втрати, були все-таки розбиті. Треба було організувати армію сильну не тільки ідеологічно, але технічно й організаційно.

На допомогу українському пролетаріятові, щоб позбавитися від подвійного гніту й поневолення так від поміщицького чорносотенного уряду Скоропадського, як і від німців, що грабували українського робітника й селянина, вирушив пролетаріят Росії.

На території братньої республіки, на кордонах з окупованою німцями Україною провадилося повільне збирання розбитих сил, що чекали момента, щоб подати допомогу для відродження радянської України.

За центр такого збирання сил, звідки йшло керування революційним рухом, що все більше зростав, було місто Курське.

Там перебував тимчасовий робітничо-селянський уряд України, що скорочено звався тоді „ВУРКОП".

До складу уряду входили: т.т. П'ятаков, Артем, Квірінг, Затонський і Аверін.

В залізничних вагонах цілими добами працював „ВУРКОП": приймав доповіді підпільних ревкомів, організовував плани повстань і ув'язував дії роз'єднаних повстанкомів, що густою сіткою вкривали всю Україну.

З пропозиції небіжчика Я. М. Свердлова, відкомандирувавшись в розпорядження українського уряду, авторові цих споминів довелося тоді працювати у військовому відділі, на чолі

якого був т. Артем. Військовий відділ „ВУРКОПУ“ складався з чотирьох осіб: т. Артема, Савіцького І., т. Бердуїна — анархіста-комуніста, що був скарбником, і одного машиніста.

Завдання військового відділу полягали в тому, щоби розповсюдити по всій Україні повстанські загони, взяти на облік ті загоні, що самостійно діяли, і об'єднати їх територіяльно та постачати зброєю й грошима.

За десять років революції зникли з пам'яти прізвища тих численних керовників повстанкомів, що їх так багато було[1]). Цьому сприяли не тільки організаційні заходи „ВУРКОПУ“, але й самі німці, що, стоячи постоєм і переїжджуючи з села в село, допомагали відновлювати поміщицьке й куркульське господарювання на Україні. Вся Україна кишіла різними повстанкомами, командирами загонів. Иноді цілі повіти, як це, наприклад, було в Донбасі, на Катеринославщині, Чигиринщині й Черкащині, були в руках повстанців.

Німецька революція, що сталася в листопаді, розвязала руки революційному пролетаріятові України. Дисципліна й самоупевненість німецьких частин порушилася. Німецькі салдати, за прикладом російської революції в Києві й у Харкові, організували були ради салдатських депутатів, які потім, підчас бою червоногвардійських частин з гайдамаками, додержували нейтралітет.

Гетьманщина що до цього часу трималася німецькими багнетами, впала в огні величезного повстання робітників та селян.

* * *

На цей час військовий відділ був перейменований на округове формування військ „ВУРКОПУ“.

На чолі його стояла військова колегія під головуванням т. Артема (Сергеєва), куди входили товариші: А. Сурик, Кін, що прибув з Казани, і І. Савіцький, як завідатель окружним формуванням війська.

Наш штаб незабаром поповнили товариші, що прибули з царицинського фронту — небіжчик Н. Данілєвський, який ходив на костилях, Кіркіш, Конотоп та инші.

Провадилося термінове формування частин.

В Білгородському напрямі стояла готова до наступу дев'ята дивізія, в м. Рильському зформувалася бригада Беленковича, що все рвалася в тил ворогові та яка потім швидким наступом взяла Полтаву й пішла до Києва; у Вовчанському й Куп'янському напрямі, коли не помиляюся, стояли частини Кожухова й Дибенка.

---

[1]) В моїй пам'яті залишилися визначні з них: Марапулець, Кожухов, Сахаров, що перебували на північному сході України, Кропив'янський на Чернігівщині, Каляєв на Черкащині, Коцура на Чигиринщині.— І. С.

Незабаром прибув командир 1 армії т. Антонов-Овсієнко. Сподіваний час наступив. Член уряду т. Ю. П'ятаков, що провадив переговори з німецьким Раддепом, повернувшись, сповістив, що німці підчас бою додержуватимуть нейтралітет, але з умовою пропустити їх на батьківщину із зброєю. Крім того, за словами тов. Ю. П'ятакова, вони могли продати нам артилерію, мавзери й лаштування. За таких умов чекати, звичайно, не було чого. Було оголошено наказа вирушити в наступ...

Посування нашого війська не мало великих перешкод, бо гайдамацькі частини[1]) не могли дати потрібної відсічи, і після гетьманської влади впала й Директорія, від якої відвернулися селянські маси.

Як дитячий будиночок з карток, вона рухнула й була зметена революційним ураганом.

Невдовзі після цього наше військо, вирушивши в обхід на гайдамацькі частини полковника Болбачана, що захищали Харків, під Мерефою розбило їх, а бригада Беленковича, яка взяла Полтаву, ліквідувала їх остаточно.

Через два місяці після наступу Україна стала радянською, визволившись не тільки від поміщицько-куркульського панування — гетьманщини, але й від нових спроб панування „міцного" мужичка — петлюрівщини.

* * *

Переможний розвиток революції й перемога радянської влади на Україні ставили на порядок денний інші завдання й роботу, інші заходи в усіх галузях державного будівництва. Це вимагало реорганізації різних органів.

Коли завдання окружного формування війська „ВУРКОПУ" до перемоги радянського війська зводились до того, щоби формувати військові частини з добровольців, постачати їх, а також повстанців зброєю й грошима, то тепер перед ним стояли інші завдання.

Треба було взяти на облік різні склепи з лаштуванням, зброєю й иншим. Треба було зосередити в одному місці управління різних дієвих частин, позбавитись самостійности багатьох начальників загонів, що, називаючи себе „командармами", нічого й нікого не визнавали. Потрібно було налагодити самопостачання частин й скасувати безконтрольну реквізицію і конфіскацію, що могли породити незадоволення серед населення. Такі завдання, звичайно, не могли не ставити цілковитої реорганізації зазначеного відділу.

Тому окружне формування війська при „ВУРКОПІ" було реорганізовано у Всеросійський Головний Штаб збройних сил України з військовою колегією на чолі[2]).

[1]) Тоді вже війська Директорії — Ред.

[2]) В складі колегії були: Артем, Сурик, Кін і Савіцький.— І. С.

Розмістившись у колишньому будинкові харківських „судебных установлений"[1]), ми розгорнули роботу Штаба, утворивши оперативне управління, управління автотранспортових і панцерних частин, відділ постачання, мобілізаційний і відділ агітації та пропаганди.

Разом з цим перед Штабом постало питання утворити низові тилові, військові установи, які б розпочали облік так військового майна, людей, коней, перевозових засобів, як і мобілізацію та навчання, щоб поповнити частини всім потрібним.

Взявши за основу типові штати повітових і губерніяльних військових комісаріятів РСФСР, Штаб почав негайно після заняття території утворювати їх, підготовляючи їх своєчасно. Так ще до взяття Харкова було організовано військові комісаріяти Білгорода й Вовчанська.

Як узято було Харків, зразу виділено з складу Штабу губерніяльний військовий комісаріят на чолі з тов. Пароxоменком[2]).

Треба відзначити, що організовані на місцях військові комісаріяти для організації Червоної армії, за тих часів відограваали важливу ролю, подаючи потрібне поповнення людьми й иншими засобами для ведення воєнних дій.

* * *

Цікаво згадати деякі моменти з роботи комісаріятів. Пригадую червень 1919 року, коли автор цих рядків, працюючи як губвійськом Київщини, в один з днів цього місяця одержав телеграму від Володимира Ілліча з пропозицією в два тижні зформувати дивізію й перекинути її на східній фронт, де посилено провадив наступ Колчак. Тепер, якось - то, здається цілком неймовірним в такий термін зформувати дивізію, дати людей, лаштування й коней. Але не дивлячись на всі труднощі, Губвійськомат за допомогою київських пролетарів наказ виконав своєчасно.

* * *

З організацією Головного Штабу до військової колегії ввійшли нові товариші, як Ворошилов, Рухимович і В. Межлаук.

Зосередження всієї військової роботи в одному центрі примусило розгорнути Головний Штаб у Наркомвійськсправ з уточненням функцій кожного з відділів.

Наркомвійськсправ було організовано за типом цього комісаріяту в РСФРР. Першими наркомами були т. т. Подвойський і Межлаук.

---

[1]) Де тепер у Харкові міститься штаб війська України на площі Руднева — Ред.

[2]) Розстріляний разом з Зусмановичем махновцями під Єлисаветградом. — І. С.

Наркомат військових справ, скасувавши главкізм, зосередив усю військову роботу в своїх руках, звідки йшло планове керовництво оборони революції. Низові органи цього військомату так повітові, як і губерніяльні в організації військової оборони революції відограли в свою чергу велику ролю.

Це були перші кроки утворення в огні горожанської війни перших частин Червоної армії на Україні.

С. Є. ІСАЧЕНКО

І-ий РЕВОЛЮЦІЙНИЙ ПОЛК ІМ. т. ЛЕНІНА

(1918 — 1919 р. р.)

1918 року, підчас розвалу армій старого царського й тимчасового урядів в м. Холмах Сосницького повіту на Чернігівщині організувався загін Червоної гвардії з 12 чоловіка. Ці 12 чоловіка, обеззброївши міліцію, посіли найвищу владу в Холмах.

Таке становище тривало січень, лютий. В березні цього ж року в Холмах виник партизанський загін. Реорганізувавшись, згаданий вище загін Червоної гвардії частиною влився до цього нового партизанського загону. Через декілька днів цей останній нараховував у своїому складі 75 чоловіка.

Наявність такого складу дала змогу вирушити йому до бою з німецьким військом, що тоді окуповувало Україну. Сутичка сталася в с. Сядрині (від Холма за 12 верстов). Можна було не йняти віри, щоб, бувши все-таки в такій малій кількості й не досить озброєні, партизани змусили німецькі загони відійти до попереднього місцеперебування німців — в с. Корюковку. Маючи жертви, як і друга сторона, партизани повернулися назад у Холми.

Обізлені через невдачу німці, на другий день підпалили с. Сябрино, й знищили його цілком, розігнавши всіх мешканців і забивши 18 чоловіка.

На цей час загін мав уже назву: 4-й Петроградський партизанський загін з своєю дозволеною печаткою.

Перервавши телефонно-телеграфні сполучення, загін зняв у місті всі апарати, забрав з економій потрібну кількість коней, повозок, фуражу й узяв шлях через Н.-Сіверське, щоб пробратися до Великоросії для „організації", як говорили тоді партизани. Нестійка й забобонна частина партизанів з-за матеріяльних вигод вливається до загону М. Турассо і зникає.

Загін, маючи після відходу цієї частини, 61 чоловіка, деяке військове лаштування, рушниці, порядне число набоїв і два кулемети кінець-кінцем вирушає на Н.-Сіверське. По шляху натрапляє на такі ж 2 партизанські загони[1]) і з'єднується з ними в один загін.

[1]) Сумський і Харківський, як вони себе називали. — С. І.

Становлячи тепер 500 чоловіка, з 2 гарматами, 5 кулеметами та ин., загін підходить до Н. Сіверського де його зустрічають кулеметним вогнем. Це була місцева охорона, яка всі часи чекала німців. Зав'язалася перестрілка в наслідок якої з числа загону було забито 3-х.

Нарешті місто взято. Всіх політв'язнів, що чекали суворого вироку німців загін звільнив, прийнявши чимале число з них до себе. Після цього загін виїхав на ст. Унеч, перериваючи по шляху всякий звязок, який дав би можливість дізнатися німцям про його місцеперебування. Заїжджаючи в села, загін організовував короткі мітинги про значіння його завдань, його дальшу мету й запрохував вступати до загону. Населення радо й привітливо зустрічало нас, допомагало виявляти контр-революціонерів, яких ми винищували.

Прибувши на ст. Унеч, загін відправився потягом до Москви. Тут його зустрів з привітальним словом т. Ленін.

Через два дні, одержавши назву „І-го революційного полку ім. тов. Леніна" і прапор, загін відправляється на ст. Полужжя (за 18 верстов од м. Брянського) для остаточного його формування. Протягом двох тижнів Ленінський полк, нараховуючи виключно добровольців, червоних партизанів, до 4.000 чоловіка, тут же прискореним темпом перевів організаційну роботу й відповідну воєнізацію.

Наприкінці квітня 1918 року полк вирушив на демаркаційну лінію Унеч-Стародуб. Тут ми налагодили інформаційний звязок з Україною. Нам відомо було, що в окупованих місцевостях, німецькі загони знущаються над населенням, особливо над сем'ями тих, хто пішли в партизани. Це хвилювало наших вояків, які здебільшого були всі українці (з Сосницького повіту на Чернігівщині). Вони, палаючи помстою, рвалися до бою й не раз хотіли були заскочити за цю демаркаційну лінію „погуляти".

В липні місяці цього ж року Ленінский полк перепрaвляється до Астрахани для придушення повстання місцевої буржуазії.

В жовтні 1918 року полк перекидають до Терської области знову таки придушувати тубільну буржуазію й виручити в м. Кізлярі радянський полк обступлений білими загонами. Відправившись туди пароплавом, ми виїхали Каспійським морем. Їхали 7 день. Дорогою знялася морська качка. З великими труднощами перемігши морські перешкоди, хороби, наші судна на 8 день прибули до м. Лагани. Нам до призначеного місця, де передбачалося зустріти ворога, треба було пройти пішки 300 верстов степною пустелею. По шляху (власно це не був шлях) крім одного калмицького аула не було жодного поселення. В нас уже не вистачало харчування. На голодний шлунок і людям, і коням не легко було йти пустелею.

Здолавши всі труднощі, перетерпівши абсолютну голодовку, проходячи по 50 верстов на добу, без ніяких обурень і протестів

на таке становище, червоні добровольці, не падаючи духом, тримали себе бадьоро й уперто йшли вперед.

Бувши голодними декілька день ми вирішили ловити в степу скотину, що бродила скрізь чередою й харчуватися самим м'ясом. Води поблизу не було. Коли й була, то через поверхній ґрунт солонцю вона була надзвичайно солона. Майже ввесь полк, харчуючись м'ясом, захорів на дизентерію.

З часу нашого виїзду з Астрахани полк абсолютно ніякого звязку ні з ким не мав і діяв самостійно, користуючись військовими мапами, щоб дізнатися про своє місце перебування. На четвертий день свого подорожування по пустелі, ми зустрічаємо серед степу, так званий, залізний полк, що перед нами за два тижні відправився з таким же бойовим завданням. Наляканий, частково побитий і панічно-настроєний, він ніяк не погоджувався виступити з нами разом проти ворога. Передавши нам 6 гармат та инше потрібне військове лаштування, недобитки залізного полку повернулись назад до Астрахани.

За тими відомостями, що їх ми мали, наш полк повинен зустрітися з ворогом у першому населеному пункті Терської области — Чорний ринок. До нього нам зоставалося 75 верстов. Нічого не передбачаючи, раптом серед степу ми натрапляємо на козацьку кінноту. Стався бій... З нього ми вийшли переможцями, примусивши козаків тікати.

Шостий день нашого степного митарства був хоча не остаточним, але все ж таки кінцем довгого мандрування серед незнаних обставин. Цього дня о 6-й годині уранці замаячив на обрії довгожданий „пункт поселення". Підійшовши до Чорного ринку ми рушили в наступ. Розпочався бій...

О 10 годині займаємо Чорний ринок. Білі, зазнавши поразки, відійшли до станції Новоселки (за 18 верстов від Чорного ринку) і, як передавали розвідники, почали групувати свої сили.

Відпочивши декілька годин, наш полк знову почав упертий бій з білими, що тривав 2 доби. В наслідок чого ми захопили станцію Новоселку, розбили в щент білі загони, що з нами вели боротьбу й переслідували недобитків, які відступали до м. Кізляра. Маючи з свого боку жертви, полк наш не переставав посуватися вперед і ми поволі, здобуваючи пункт за пунктом в напрямку Кізляра, тіснили білих до моря.

26 грудня 1918 року вночі, обступивши м. Кізляр, наш полк захопив в повному складі біле військо генерала Бичерахова. Знищивши всіх верховодів, наше командування мобілізованих козаків відпустило додому, частині ж з них дозволило приєднатись до нас.

Вже 1919 р. 25 січня ми мали змогу з'єднатися з червоним військом XI армії на станції Терек. Остання провадила свій наступ з Кубани. Така несподіваність підняла нам настрій і ми мали тепер цілковиту гарантію остаточно розгромити білі банди.

Потім виявилось, що наші сподівання були марні. Командир цієї армії, Сорокін, напевно, підготовлюючи себе до зрадницької ролі, посилено провадив дезорганізацію своєї армії, яка обернулася в цілковитий розвал. З армії армійці почали тікати, кидаючи фронт на призволяще й у паніці відступати тією дорогою, де вже білі були вибиті. І тут, не хвастаючи, треба відзначити, що наш полк, бувши таким же непохитним, як і раніш, залишившись сам, продовжував наступати вперед.

Дізнавшись про те, що XI армія кинула фронт і пішла врозтіч, командири білої армії зосередили всі свої сили під ст. Наурською (коло р. Тереку) й рушили наступати на нас. 10 лютого зав'язався серйозний бій, який тривав три доби підряд. Отут ми побачили свою несилу, отут нам потрібна була допомога, коли стало рідшати нас. З кількох тисяч полк після упертого бою, маючи вже всього 950 чоловіка, почав відступати по тому шляху, куди відступила й XI армія.

Відступаючи нас настиг голод і холод; різні хвороби валили з ніг червоних добровольців, устилаючи безкраїй і безмежний дикий степ трупами людей і коней. Не в силі везти за собою різне військове лаштування, ми почали його знищувати, лиш би не дісталося ворогові. Хвиля пошестей косила наших вояків.

Добираючись до перших сіл Астраханської губерні, наші червоноармійці заповняли хати, повітки, й тут же здебільшого вмирали. Поміж мертвими валялися хорі; вибирати живих і ховати мертвих не було кому, бо не тільки ми, але й усе населення хворіло, лежачи без меддопомоги в найантисанітарніших умовах.

Через місяць після розгулу пошести з м. Астрахани прибув спеціяльний загін для вбирання трупів по населених пунктах. Жах обхоплював коли дивився на море трупів людських і скотинячих, що лежали по дорозі, на вулиці, в дворах і хатах...

Рештки нашого Ленінського полку в 76 чоловіка, замість 4.000 тисяч, що були попервах, зібравшись в с. Михайлівці (Астраханської губерні), здали полковий стяг і були відправлені до Астрахані на лікування.

Похмурий і злий степ північного Кавказу Каспійського узбережжя, кістлява рука голоду й пошесті перешкодили перемогти ворога й скрутили партизан далекої Чернігівщині, які, покинувши свої села, пішли проти ворогів, за краще майбутнє робітників і селян.

Але справа їх перемогла.

Загинули тисячі, десятки тисяч...

Але з таких загонів і полків, що терпіли поразки й одержували величезні перемоги і була саме утворена наша міцна й могутня Червона Армія...

В. АВЕРІН

ДО ДРУГОГО ВСЕУКРАЇНСЬКОГО З'ЇЗДУ РАД

(17 — 18 березня 1918 р.)

Другий Всеукраїнський З'їзд Рад відбувався тоді, коли частина території України перебувала під чоботом воєнщини австро-німецького імперіялізму. Центральна Рада, навкруги якої об'єднувалися всі сили української контр-революції, зазнавши цілої низки поразок у одвертих боях з радами після Жовтневої революції добре знала, що сил цих, щоб знищити ради й установити буржуазно-демократичний устрій не вистачить. Ці обставини штовхали українську контр-революцію, на чолі якої стояли дрібнобуржуазні партії, на шлях військової допомоги за межами України.

Сепаратний мир, що на нього погодилась Центральна Рада, склавши угоду з австро-німецьким імперіялізмом (3-го лютого 1918 р.) виходив з „інтересів" обох сторін. Українська контр-революційна „демократія" ладна була за всяку ціну мати військову допомогу чужоземного імперіялізму, лише б тільки за допомогою багнетів чужоземної буржуазії вернути собі владу. Німецький же імперіялізм, хоча й перебував тоді ще в зеніті своєї військової слави та могутности, одначе, він добре також усвідомлював, що для одвертого походу проти російської революції в нього сил не вистачить. Величезні простори революційної Росії вимагали-б величезної військової сили, а це не могло не послабити військових західніх фронтів.

Одвертий військовий похід проти російської революції, становивши величезну загрозу для німецької буржуазії, міг би, крім того, що його не можна було б психологічно виправдати в очах трудящих Німеччини та Австрії, привести до цілком неминучого й швидкого революціонізування салдатів австро-німецької армії. Все це не могла не ураховувати буржуазія цих держав. Тому то вона й звернула на другий, вірніший шлях.

Австро-німецький імперіялізм, в боротьбі з російською революцією повинен був шукати підпори серед внутрішніх контр-революційних сил України та Росії. Оскільки Центральна Рада провадила жорстоку боротьбу з радянською владою під гаслом відновлення „демократії", оскільки це гасло австро-німецькому імперіялізмові давало змогу здійснити захоплення

України з її величезними хлібними багатствами та джерелами сировини — він на перших порах у особі Центральної Ради знайшов найкращого союзника.

Підчас наступу на Україну австро-німецьких полків під командуванням генерала Айхгорна, провідні кола Німеччини та Австрії сподівалися не тільки одержати український хліб, донецький вугіль та криворізьку руду, не тільки взяти до своїх рук найбагатший Кубанський край з великими запасами пшениці, але вони вірили також в те, що, зайнявши Україну, вони тим самим позбавлять пролетарську Росію харчових та сировинних баз. Вони були певні того, що, позбавившись цього радянська Росія, не маючи головних матеріяльних засобів, занепаде сама під натиском своїх внутрішніх контр-революційних сил.

Українські дрібнобуржуазні партії, перед трудящими масами намагалися спілку Центральної Ради з австро-німецькою буржуазією показати як спілку, яка потрібна для встановлення „демократичних" основ, що їх занедбали радянські „совєти". Вони доводили, що німецькі юнкери не мають наміру втручатись у політичні справи України, що вони йдуть на Україну не як вороги, а як друзі, і що ці друзі, допомагаючи виганяти ради, тим самим допомагають „демократії" скликати на Україні Установчі Збори.

Дрібнобуржуазні контр-революційні партії самостійницької й російської орієнтації, найганебнішу умову Ц. Р. з австро-німецькою буржуазією старанно пробували ототожнювати з Берестейсько-Литовським миром. Вони мовчали про ту величезну ріжницю, що її було покладено в основі угод Центральної Ради й австро-німецької буржуазії — з одного боку, і з радянським урядом та німцями — з другого. Коли у першому випадку, інтереси українського пролетаріяту та селянства були ганебно запродані закордонній буржуазії, коли цей „мир" відбирав владу в робітників та бідніших селян і передавав її буржуазії, то, в другому — найголовне завоювання Жовтневої революції — радянська влада залишалася за пролетаріятом і багатомільйонним біднішим селянством України та Росії.

Коли в Росії „мир" з німцями виходив з потреби схоронити найголовніший здобуток Жовтня — владу, коли цей „мир" потрібний був, як передишка на зовнішньому фронті для того, щоби всі сили пролетарської революції було зосереджено на боротьбу з своєю внутрішньою буржуазією, то Ц. Р., складаючи мирову угоду, ставила цілком иншу мету — повернути революцію назад, установивши владу буржуазії з усіма її наслідками для пролетаріяту й біднішого селянства. Тому-то Ц. Р., не маючи підтримки серед робітників та селян, запродала австро-німецькій буржуазії не тільки завоювання революції, але й віддала на грабунок село й надра землі Донецького та Криворізького басейнів.

В цих неймовірно складних обставинах української дійсности й відбувався II-й Всеукраїнський З'їзд Рад. Склад учасників з'їзду досить наочно показує, що наша комуністична партія в українському селі впливу тоді ще не мала. Наведемо дані про склад з'їзду за ознакою партійних угруповань. Всіх делегатів на з'їзд прибуло 964 чоловіка. З них — комуністів-більшовиків та тих, що співчували їм — 428 (в тому числі українських соц.-дем. лівих — 27), фракція об'єднаних російських соц.-дем. лівих — 27), фракція об'єнаних російських та українських лівих соціялістів — революціонерів та співчуваючих їм — 414, українських соц.-демократів — 13, соціял-демократів (об'єднанців) — 6, бундівців — 2, соціялістів-революціонерів російських та українських (центр і праві) — 4, анархістів — 3, максималістів — 4, позапартійних — 82 і невизначених (за радянську владу, за селянство, за робітників 8). —

Боротьба на II-му Всеукраїнському З'їзді Рад точилася поміж двома найчисленнішими делегаціями — більшовиками та лівими есерами. В президії з'їзду ліві есери мали, між иншим, на 10 членів президії своїх представників — 5, більшовики — 4 та ще був один лівий український соц.-демократ.

Позиція більшовиків що до сучасного моменту, була накреслена т. М. Скрипником.

Він говорив: „Плутанина економічних відносин на Україні позначається й на політичній боротьбі. Українська буржуазія, яка ще недавно відступала від натиску радянського війська тепер провадить енергійний наступ. Успіх цей з'ясовується тим, що вона (українська буржуазія — В. А.) одержала підтримку від німецької та австрійської буржуазії.

Німецькі та австрійські імперіялісти охоче погодились подати підтримку з таких причин: 1) вони сподіваються одержати на Україні харчування, яке їм необхідне для дальшого ведення війни; 2) вони хотять задушити нашу революцію, щоб попередити себе від навислої революції в них; 3) україна для них є прекрасною колонією, звідки можуть брати сировину й куди вони можуть збувати свої фабрикати.

З цією метою вони склали угоду про мир з північчю, сподіваючись, задушити там революцію, залишивши її (північ) без харчування.

Німецькі та австрійські імперіялісти нещадно грабують українське селянство начеб-то для відновлення ладу на Україні. Центральна Рада з гайдамаками відограє ролю ширми в цьому грабунку. Яке повинно бути ставлення селян до подій, що відбуваються? Чи повинні вони скласти угоду про мир, чи далі продовжувати війну?

Рада Народніх Комісарів та Всеросійський з'їзд замирили з закордонною буржуазією для того, щоб скінчити боротьбу зі своєю буржуазією. Але український пролетаріят та селянство не можуть цього зробити, тому що міжнародня бур-

жуазія не хоче визнати влади робітників та селян. Тому потрібна безщадна боротьба з імперіялізмом.

Даремно дехто думає, що наступ німців нічого страшного не являє. Досвід показує навпаки. Прифронтове селянство, яке ставилося раніш пасивно до оборони країни, тепер, коли декілька сіл спробувало на собі владу німецьких завойовників, масами вертає до наших лав. Правда, тепер наші сили слабі, тому що демобілізація старої армії збіглася з мобілізацією нової, і ворог затримується лише завдяки безоглядній мужності наших загонів. Але це не значить, що революція загибає. Навпаки. Причини, які викликали революцію, посилилися, і тому навіть у областях, що їх зайняв ворог, повстання неминуче. Ці обставини дозволяють сподіватися перемоги соціялізму в майбутньому" [1]).

Голосування дало такі наслідки: за резолюцію лівих українських і російських есерів голосували — 414 чоловіка; за резолюцію більшовиків — 400. Після такого голосування українські соц.-демократи (27 делегатів) свої голоси віддали більшовикам. Таким чином, резолюцію на перше питання порядку денного ухвалено більшовицьку [2]). Треба зазначити, таким чином, що, не дивлячись на значну відмінність резолюції лівих укр. с-д. [3]) від резолюції більшовиків, вони (укр. ліві соц.-демократи) все-таки свої голоси подали за більшовиків, тоді, коли ліві есери заявили, що вони в другому голосуванні приймати участи не будуть. Коли розглянеш заяви лівих есерів, то видко, що були великі розходження. Голосування за перше питання порядку денного розмежувало делегатів, і на всі останні питання було ухвалено виключно більшовицькі резолюції.

Декілька слів про позицію українських лівих с.-демократів. Резолюція, що її запропонувала з'їздові більшовицька фракція, була неприйнятна для укр. лівих соц.-демократів, бо в цій резолюції фракція більшовиків не тільки виявляла дрібно-буржуазну природу Ц. Р., але її контр-революційну суть. Зрозуміло, що для того, щоб одержати голоси укр. лівих соц.-демократів, більшовики повинні були зі своєї резолюції викинути найголовніше, тоб-то відмовитися від правильної характеристики контр-революційної політики Центральної Ради. Цим і відрізняється резолюція більшовицької фракції, що її ухвалив II-й Всеукраїнський З'їзд Рад на засіданні 18 березня [4]), від попереднього проєкту цієї резолюції.

В резолюції, що її ухвалив з'їзд (голосами більшовиків та укр. лівих соц.-демократів) вже не знайдемо тієї харак-

---

[1]) „Звезда". 20/III 1981 р. № 51.

[2]) Т. Аверін помиляється. За основу було прийнято резолюцію л. эсд.; але б-ки її в козні переробили поправками й додатками. Див. розділ „Мат. та документи".

[3]) Див. розділ „Матеріяли та документи".

[4]) Див. розділ „Матеріяли та документи".

теристики про політику Ц. Р., яку запропонувала фракція комуністів і в якій говорилося: „4) Але разом з цим, трудящі маси України з усією енергією будуть продовжувати боротьбу зі своїм внутрішнім ворогом, з українською буржуазією в особі контр-революційної Ц. Р., з усіма, хто її підтримує. 5) З'їзд закликає всіх робітників та селян, всіх трудящих України повстати проти контр-революційної Ц. Р., що намагається силою німецьких багнетів захопити владу в країні й скасувати радянську владу селян та робітників..."

... 7) З'їзд проголошує, що трудящі України за таких умов не визнають в своїй країні буржуазної влади ні в центрі ні в окремих місцях і провадимутить боротьбу за відновлення влади Рад, там де їх скасовано, всіма силами протидіючи буржуазним захватчикам, організацією Червоної армії, партизанською боротьбою, страйкуванням, не виплатою податків та иншими засобами, що є в розпорядженні робітників та селян",

Різниця між резолюцією фракції більшовиків і резолюцією, що її ухвалив з'їзд, головно голосами більшевиків істотна, й про що згадувано раніш, але ще більша різниця між першою резолюцією (більшовицькою) й третьою, що її запропонували укр. соц.-демократи [1]).

В той час, як більшовики в своїй першій резолюції освітлювали політику Центральної Ради такою, яка вона справді є, викриваючи її контр-революційну суть, коли в їхній резолюції говорилося про те, що Ц. Р., яку повалив народ, закликала на Україну австро-німецьке військо для того, щоб скасувати радянську владу й закрепачити трудящий народ, то в резолюції українських лівих есдеків нічого схожого на цю характеристику нема.

Вони вважали за потрібне, в інтересах порятунку революції і захисту її від небезпеки „попасти під німецький чобіт військової диктатури", — піти на згоду з Центральною Радою. Захищаючи необхідність цієї згоди з Радою, вони доводили, „що перед трудящими масами України виникло на чергу питання порятунку 3-го та 4 універсалу, виданих Ц. Р., де є зафіксовані радянські органи".

За лівими фразами укр. лівих есдеків в їхній резолюції виявлено правий зміст. Ц. Р. прекрасно розуміла, що німецькі юнкери жити разом з радами не зможуть, як не могла жити з радами і Центральна Рада. Цього не розуміли, одначе, українські соціял-демократи. Вони ставили питання руба перед Ц. Р. й німцями про вивід німецького війська з зайнятих місцевостей України; вони загрожували зірвати машкару з німецьких завойовників, але вони до кінця не зрозуміли того, що

[1]) Треба зазначити, що ця позиція в деяких пунктах збігалась з позицією Т. С. „Правих" б-ків, які теж були за згоду з Ц. Р., навіть без збереження рад влади на Україні, що було на їхню думку в той час необхідним для урятування рад. влади в Росії в звязку з Берестейським миром.— Ред.

це завоювання прикривалося ширмою 3-го та 4 універсалів, які були лише ширмою політичного обману.

З усього цього видко, що згода між більшовиками та лівими соц.-демократами стала можливою через великі поступки з обох боків. Без цих поступок більшість зосталася б на боці українських та російських лівих соц-революціонерів.

Палкі дебати знялися про питання „державного устрою", почавшись промовою меншовика Бера.

В своїй промі, в якій він захищав загальне виборче право та Установчі Збори, Бер говорив, що „ввесь інтернаціонал, всі соціялісти Заходу, всі теоретики видатні вважають за потрібне загальне виборче право Паризька Комуна, яку більшовики копіюють, призначила була вибори до Установчих Зборів за перших же днів свого існування. Тільки запровадивши виборче право, влада дійсно буде в руках робітників та селян".

Бер докоряв більшовиків тим, що вони не точно копіювали Паризьку Комуну. Більшовики дійсно не зовсім точно це робили: вони зважили помилки її й позбавили буржуазію не тільки виборчих прав, але й прав на фабрики, заводи та землю, скасувавши її політичне й економічне панування.

Правий есер Любарський критикував також політику більшовиків та Ради Народніх Комісарів. Він обурювався не тому, що меншість зневажала волю більшости, "демократії", а тому, що більшість порушувала право меншости. Як можна виборче право заміняти призначенням! Як першого промовця меншовиків, так і другого — правих есерів, з'їзд зустрів криками доволі.

Після виступу цілої низки ораторів, промови яких були одноманітні змістом, останнє слово забрав тов. М. О. Скрипник. „Правда, рядянська влада, — говорив т. Скрипник, — не досконала, бо від рад на з'їзд пройшли меншовики й праві есери, які зовсім не захищають інтересів робітників та селян, але широкі маси зуміють розібратися в тому, хто їхній ворог і хто їм друг.

Радянська республіка — це вільна спілка трудящих.

Це федерація згори й донизу. Хто говорить, що це централізм, той нічого не розуміє ні в федерації, ні в централізмі. Тепер, за часів федеративної соціялістичної республіки говорити про загальне виборче право, значить, повертатися назад.

Що ж до права меншости, то иноді, вимагаючи начеб-то цього права, вимагають цілком иншого".

Обмірковуючи питання про державний устрій, ліві есери обстоювали той погляд, що республіки, які вже утворилися на Україні й провадять своє самостійне існування, повинні утворити свої територіяльні з'їзди, де ці республіки можуть обернутися в автономні обласні об'єднання. Вони розвивали і той погляд, що там, де це потребують місцеві умови, можуть утворюватися автономні області з широкими правами в питаннях місцевого значіння.

Слід відзначити, що тоді вже на Україні виникли деякі республіки, як Донецько-Криворізька та інші, уряди яких не зовсім охоче ставилися до утворення Всеукраїнського центру.

Населення промислових районів переважно з російських робітників всі свої погляди звернуло на російський центр, вважаючи, що утворення всеукраїнського центру є більше поступка нездоровому національному намаганню українців, ніж здійснення одного з основних завдань пролетарської революції. Ця неясність в національній проблемі була не тільки серед широких російських робітничих мас, але й серед значної частини більшовицьких організацій, де були ще сильні „російські" тенденції.

За резолюцію „про державний устрій", що її запропонувала фракція більшовиків і що її ухвалив з'їзд, голосувало 408 делегатів, а за резолюцію лівих есерів — 380.

Точка погляду фракції більшовиків з'їзду зформулована досить виразно, але в питанні про державний устрій і в самій резолюції, проте, є деяка ознака тенденцій, про які ми тільки-що говорили.

До цієї резолюції фракція більшовиків з'їзду вставила була в ту частину, де йшла характеристика політики Ц. Ради, ті поступки, що їх зробила вона в першій резолюції українським лівим соц.-демократам... Щоб об'єднати для боротьби з контр-революційною Центральною Радою всіх трудящих по всій території України, якою намагається заволодіти Ц. Р. в межах 3 та 4 універсалів, трудящі маси України вважають Українську Радянську Республіку, як республіку федеративну, що об'єднує всі частини Української Федеративної Радянської Республіки"— так зазначено в резолюції фракції більшовиків, що її ухвалив був II-ий З'їзд Рад. („Звезда", № 53, 22/III — 1918 р.).

В грудні 1917 р. Центральна Рада пропустила козацькі ешелони на Дін (16/XII — 1917 р.) і на ультиматум РНК РСФРР з вимогою розірвати зносини з ген. Каледіним відмовилася від цього (22/XII — 1917 р.). Цим самим остаточно й виразно вона виявила свою контр-революційну політику. Спроба Центральної Ради своїми озброєними силами ліквідувати владу Рад, що скінчилася невдало, а потім ганебний, сепаратний мир з австро-німецьким імперіялізмом — все це давало достатні підстави прихильникам радянської влади без сумніву вважати Центральну Раду контр-революційною.

Одначе, українські соц.-демократи „ліві", не переставали покладати надії на переговори радянської влади з контр-революційною Радою.

В усіх резолюціях, крім першої, що їх ухвалив був з'їзд, як бачимо, проведено досить яскраву й виразну лінію більшовицької фракції з'їзду. Поступку, що її зробила більшовицька фракція II-го Всеукраїнського з'їзду українським соц.-демократам в резолюції „про політичний момент" ніяк не можна

розглядати як здачу більшовицьких позицій. Цю поступку треба вважати за розумний тактичний маневр більшовицької фракції з'їзду. Коли зважити те, що делегати на початку з'їзду становили дві рівні частини — есерів і більшовиків (навіть з деякою перевагою на боці есерів), коли не рахувати лівих соц.-демократів, які свої голоси прилучили до більшовиків після того, як останні зм'якшили свою резолюцію „про політичний момент", то тактику більшовицької фракції з'їзду треба визнати за правильну.

Вона ставила своїм завданням у процесі боротьби поміж різними партіями за бойові питання, перетягти на свій бік тих делегатів з'їзду, що ще певно не визначили свого ставлення на початку його з приводу тих чи инших питань, але були революційно настроєні й визнавали радянську владу. Цього фракція більшовиків домоглась, і це стверджується цілком наслідками голосування з усіх останніх питань, про це говорять всі резолюції, що їх ухвалив II Всеукраїнський З'їзд Рад.

Постанови з'їзду про доручення новообраному Центральному Виконавчому Комітетові Рад проголосити маніфеста до всього українського народу й обдурених німецьких салдатів, цілком стверджують наші висновки відносно правильної тактики б. фракції на II-м з'їзді.

Другий Всеукраїнський З'їзд Рад відбувся в Харкові лише через $2^1/_2$ місяці після першого. Але обставини в революційній боротьбі робітників та селян за радянську владу за цей час змінилися.

Не довго довелося панувати так Центральній Раді, як і представниками німецького імперіялізму. Від моменту складення мирової угоди (9/II — 1918 р.) до повалення Ц. Р. (28/IV — 1918 р.) за які-будь два з половиною місяці в неї „духу" не вистачило.

Німецький імперіялізм теж помилився. Ставлячи завдання одержати не лише український хліб, донецьке вугілля й криворізьку руду, але й кубанську пшеницю, представникам імперіялістичної Німеччини, зайнявши Україну, не вдалося поширити свого військового впливу на Кубань, де на той час засів ставленик Англії — Денікін. Це перше. Друге те, що похід німецького війська на Україну допоміг салдатам корпусів фельдмаршала Айхгорна в умовах безперервної революційної боротьби пролетаріяту та селянства революціонізуватися, не говорячи вже про те, що швидший процес революціонування їх стався після того, як фельдмаршал Айхгорн, не потребуючи, „завіси", усунув Центральну Раду з політичної арени. І справді німецьким імперіялістам потрібна була инша влада, надійніша що до „забезпечення" мирової угоди. І такою владою, звичайно, з милости Айхгорна настановлений був гетьман П. Скоропадський.

Австро-німецьке командування, за берлінським наказом розірвавши спілку з Ц. Р. й утворивши „справжню" контр-

революційну владу, цим самим не могло більше заховувати свого дійсного прагнення й апетитів куди ширших, як захоплення України, і де-далі сприяло тому, що боєздатність корпусів занепадала, і німецькі салдати все більше й більше революціонізувалися.

Другий Всеукраїнський З'їзд Рад, закінчив свою роботу на території міста, що його німецьке військо взяло після з'їзду через 2 тижні. 1918 рік, коли внутрішні й зовнішні контр-революційні сили намагалися задушити радвладу, був роком тяжкої й небезпечної кризи для радянської влади.

Що до України, то 1918 року вона мала три контр-революційні влади, не рахуючи окупантів. Робітничо-селянські маси України зазнали „демократичної" влади Центральної Ради, влади гетьмана Скоропадського з „друзями" німцями і перед 1919 р. влади петлюрівської Директорії.

Робітничо-селянські маси радянських республік, зокрема України, під проводом комуністичної партії не тільки знищили внутрішню контр-революцію, але й відстояли радянську землю від світової контр-революції, що загрожувала першій в світі робітничій державі.

Б. КАЧИНСЬКИЙ

АГРАРНИЙ РУХ ЗА ЧАСІВ ГЕТЬМАНЩИНИ [1])

(Продовження)

АГРАРНА ПОЛІТИКА ГЕТЬМАНЩИНИ

Гетьманщина основним своїм завданням ставила реставрацію поміщицького землеволодіння. Коли вона й виявляла деяку нервозність в питанні про землю, коли гетьман і його уряд не могли цілком ігнорувати здійснення на Україні складної аграрної проблеми, до розвязання якої українське селянство підійшло ще 1917 року, то це з'ясовується наявністю революційних настроїв та одвертих виступів селянства.

Без сумніву, всі проєкти вирішення земельного питання, що їх виробляв гетьманський уряд, мали на увазі мати підтримку не лише в куркуля, але, до певної міри, також і в середняка. Але, ганяючись за цією підтримкою, гетьман не міг забувати про своє основне завдання. Оголошуючи в урочистих грамотах про свій намір задовольнити земельний голод малоземельних і безземельних селян, гетьман в той же час взяв твердий і рішучий курс на відновлення поміщика. При чому питання зводилося до того, щоби відновити приватну власність на землю і цим повернути поміщикам та куркулям їхні посідання. Це було хоча й основне головне завдання, але все ж не одно.

Поміщики не могли задовольнитися лише від повернення їм самої землі. Більшу частину їхніх економій зруйновано. Живий і мертвий інвентар поміщицьких економій було передано безінвентарному селянству. Значну частину поміщицького майна було знищено, спалено, розбито й знівечено. Запаси зерна та инших продуктів також сильно пошкоджено. Аграрна революція повинна була йти на старий лад, на поміщицький побут з огнем і мечем, тому недивно що поміщицькі гнізда вельми пошкоджені. Поміщики вимагали цілковитого відшкодування всіх збитків, що їх зробила революція. Вони хотіли повернути кожний стіг хліба, кожний жмут сіна і кожну тріску, забрану чи спалену в їхньому господарстві.

---

[1]) Див. „Літопис Революції" № 1, 1928 р.

Гетьманський уряд цілком додержувався такого ж погляду. Але питання про методи та способи відновлення „порушеного права“ землевласників були дуже складні. Не досить було визнати за необхідне винагородити поміщиків та куркулів за збитки від революційних вчинків селянства. Треба було знайти практичні способи розвязання цього питання. Коли б гетьман міг спиратися своєю владою на поміщиків та куркулів, питання було б просте. В такому разі сили німецьких загонів та гетьманської варти було б вистачило. Але гетьман шукав способів, щоб не дратувати, хоча б тимчасово, хоча б частково, середняка, а це й ускладняло становище самої справи. Одначе, інтереси поміщиків все-таки призвели до стягання з селян за всі шкоди, до намагання відновити їхню владу, а, значить, і до порушення кровних інтересів середняків, а згодом і в деякій мірі — навіть заможних.

Організація земельно-ліквідаційних комісій передавала практичне вирішення питання про збитки цілком у руки самих поміщиків. Дійсно, з 12 членів комісії лише два були „з числа дрібних власників, котрі володіють не більш, як п'ятьма десятинами“. Цих двох селян, одначе, брав союз земельних власників. Таким чином, комісії були цілком у руках поміщиків та гетьманських урядовців. Цим визначався так напрямок, як і наслідки практичної роботи комісії. Цікавий тридцятий пункт положення про комісії. Тут говориться, що після вислухання обох сторін, правопорушників і потерпілих, тоб-то селян і поміщиків, „комиссия прежде всего склоняет обе стороны дела к миролюбивому окончанию дела“. Це було потрібно гетьманові для того, щоби не дуже роздражнювати селян винуватців. Але, звичайно, „полюбовна згода“ була практично неможлива, бо обидві сторони стояли на цілком різних класових позиціях. Тому практика комісій майже не давала „миролюбивого“ розвязання справ, а зводилася до примусової виплати селянами поміщикові та куркулеві збитків, що про них вони заявили.

По суті ввесь гетьманський період позначається найбезцеремонною практикою „возмещения убытков“ і стягання „контрибуцій“, що їх поміщики збирали з селян за допомогою варти й австро-німецького війська. Самочинство при цьому, звичайно, було цілковите. „Контрибуцию“ вимагали з якого завгодно приводу.

Наприклад, газети „Земское Дело“ в червні повідомляла з Вовчанського повіту на Харківщину: „Повитовый староста Неклюдов оштрафовал две деревни Первую и Вторую Гнилицу в общей сложности на 60.000 руб. (по 100 руб. на каждый двор). Оффициальная мотивировка такой крупной меры — разграбление помещичьей экономии, учиненной еще при большевиках. Крестьяне волнуются, не зная, где искать управы на незаконные действия местной администрации“. Шукати „управи“ на

гетьманську адміністрацію було ніде, бо всі її вчинки відбивали політику центру. Гетьманський уряд у всіх своїх діях виходив із інтересів поміщика і б о я в с я лише озлостити селян. Але на місцях і цю обережність забували — і місцеві адміністратори чинили без будь-якої церемонії. Про методи впливу на місцях видко хоч би з такого факту.

В с. Веселому Харківського повіту (повідомляє та сама газета „Земское Дело") помічник повітового старости скликав був сход, де селянам було запропоновано до ранку другого дня повернути все те, що вони були взяли з економії поміщика Кеніга, загрожуючи розстрілом на випадок невиконання вимог. Селяне понесли все те, що мали, даючи навіть своє, лише б врятуватись від розстрілу. Через два дні знову скликали селян і наказали їм внести 60.000 крб. за порубаний в економії ліс (з дозволу комітету). Аби як, розпродавши все що в них було, селяни внесли і гроші. Після цього в селі було оповіщено стан облоги й проведено численні арешти. Так стягала „контрибуції" гетьманська влада.

Не менш рішуче робили також і австро-німецькі військові загони. Так, наприклад, повітовий староста Золотоноського повіту повідомляв у Полтаву в травні 1918 року: „Доношу, что немецкими властями наложена и взята следующая денежная контрибуция с сел: Великая Буромка — 30.000 рублей; Малая Буромка — 15.000 руб., Богодуховка — 15.000 руб., Великие Каневцы — 987 руб. 75 коп. и Чернобай — 10.000 руб., а всего семьдесят тысяч девятьсот восемьдесят рублей 75 коп. Из этой суммы 10.000 руб. немецкие власти взяли на свои потребности, о чем у меня есть их расписка, а остальные 70.877 руб. 75 коп. хранятся у меня на руках. Кроме того, немецкими властями наложена и частью получена следующая контрибуция: на Великую Буромку 2.000 пуд. хлебного зерна, 1.000 пуд. овса и некоторое количество скота, на Малую Буромку — 1.000 пудов хлебного зерна, на Богодуховку — 1.000 пуд. хлебного зерна и 200 пудов овса, на Чорнобай — 1.000 пудов хлебного зерна и на Великие Канивцы — 300 пудов овса. Точных сведений о поступлении этого рода контрибуций я не имею, так как таковых мне немецкие власти не дают. Ко мне также этого рода контрибуция не попадала".

Такі контрибуції так грішми, як і хлібом німці стягали в усіх районах України. Це стягання „контрибуцій" провадилося з такою жорстокістю, що часто-густо селяни мусили братися до зброї (як це, між иншим, трапилося в травні в згадуваному Золотоноському повіті). На Полтавщині в травні — червні, як сповіщає газета „Народное Дело", практика стягання контрибуції набрала широких розмірів. Як зовсім свіжу новину газета від 10 червня повідомляла: „В Пирогівській та Гербівській волостях військовий загін „поновляє" розграбовані господарства. Надіслано загін офіцерів у Святинівську

волость, наслідки невідомі ще. В Глобине надіслано загін німецької кінноти. Загін з Хооружівської волости повернувся".

Такі „експедиції" були по всій губерні. В Ананьївському та Лисаветградському повітах Херсонщини загони гайдамаків та німецькі частини запроваджували справжні облоги окремих сіл, вимагаючи повертати „пограбоване" майно. На Правобережжі, особливо в Уманському, Черкаському, Біло-Церківському та инших повітах тодішньої Київщини, починаючи з весни й до остаточної ліквідації гетьманщини йшла боротьба селян проти спроб стягати з них контрибуції на користь поміщиків. Крім „варти" й вільного козацтва, поміщикам та гетьманським адміністраторам у цій справі допомагали німці. Більша половина німецьких окупаційних загонів була розміщена по великих маєтках.

Німці не тільки „охороняли" економії, але й активно допомагали поміщикам стягувати з селян живий та мертвий інвентар. При цьому німецьке командування дуже уважно ставилось до різних претенсій поміщиків. Так, напр., харківсько-полтавський поміщик князь Щербатов телеграфував 6-го липня харківскому губерніяльному старості:

„Німецький загін у 150 чоловіка, що перебуває в Тернах Лебединського повіту, в моєму маєтку та цукроварні замінюється иншим — 40 чоловіка. Задля обслуговування семи економій мого маєтку вважаю цей загін за нечисленний, бо населення не розброєне, а економії поки цілком не поновлені: не доставлено до 300 волів та иншої рогатої худоби, до 100 коней та всього мертвого інвентаря. Приймаючи на увагу посилену обробку буряку, що провадиться за спонукливими заходами загону, а також жнива, що будуть у скорах, ласкаво прохаю побільшити численність загону, залишаючи його в Тернах на довгий час, до цілковитого закінчення польових робіт та заспокоєння населення, досить вороже настроєного проти економії та влади". Телеграму передав був староста до штабу німецького корпусу, в наслідок чого німці надіслали в Тернівський маєток „для встановлення порядку та озброєння населення" (сотню) (роту) піхоти з двома кулеметами.

Таке уважне ставлення до інтересів поміщиків є характерне для німецької влади. Не менш характерне для них і найбезщадне ставлення до селян.

Відшкодування втрат, що мали поміщики та глитаї в наслідок революції, а також стягання контрибуцій провадилося разом з дорогою розплатою селян за весінній посів на поміщицьких землях. Просто відібрати ці посіви гетьман не вважав за зручне. Через це він вжив дуже зручний для поміщиків та „справедливий" по-їхньому, засіб: урожай лишив селянам, але ж примусив платити за нього стільки, що селянам нічого не лишалося від збору хліба. Справді, ще 27-го травня 1918 року гетьман видав закона „про право на врожай 1918 року на

території Української Держави" Основні пункти цього закону такі:

1. Право на врожай озимих хлібів, що засіяні в-осени 1917 р. власниками земель, право на врожай озимих хлібів на землях, зданих в-осени 1917 р. власниками земель в оренду— належить особам, які взяли орендувати землю й додержуються умов оренди.

2. Право на врожай ярових, що засіяні весною 1918 р., відповідно до наказу генерал-фельдмаршала Айхгорна 6 квітня 1918 р. належить особам, що засіяли ці землі. За це зазначені особи обов'язані: а) відшкодувати власникам землі, а як що земля перебуває в оренді, то орендаторам, всі господарчі витрати, на які призведено власників або орендаторів на ці землі після збору врожаю 1917 року; б) виплатити державні та земські податки й повинності, що накладені на зайняту землю в 1918 р.; в) крім того, виплатити за користування зайнятими землями власникам або орендаторам цих земель відповідну врожаєві суму, але не більше третьої частини пересічної річної орендної платні за роки 1913—1917, за однорідні землі даної місцевості; г) платіжі, згадані в п.п. „а" та „в" можуть замінитись цілком або частково натурою з урожаю.

3. Поля, що їх підготували власники або орендатори для засіву буряками, але засіяні иншими особами так погано, що немає надії на задовольняючий урожай, підлягають негайній передачі власникам або орендаторам з умовою їхнього зобов'язання пересіяти ці поля буряком не пізніше 9-го червня.

4. Врожай полів, оброблених та засіяних під керовництвом призначених земельними комітетами управителів, з інвентарем та насінням, що належать власникам або орендаторам і з найманими робітниками за кошти останніх—належить власникам або орендаторам по належності".

Введення цього закону призводило до того, що селянам було вигідніше просто відмовитись від свого засіву на поміщицьких та куркульських землях. Одначе, зробити цього було не можна; тому гетьманці вимагали виконання закону й на випадок непослуху з деякими жорстоко розправлялися. Гетьманська влада встановила твердий продовольчий режим. Це пояснювалося, звичайно, зовсім не тим, що гетьман особливо турбувався про постачання міст та промислових центрів України. Відмахнутися від цих потреб гетьманська влада, правда, не могла. Але не потреби міст примушували гетьмана розвинювати продовольчу кампанію, яка своєю напруженістю лишає позад себе навіть часи продрозкладки 1920—21 років. Справа була так складна, як і проста. Німці „зробили" гетьмана й підтримували своєю зброєю гетьманщину, звичайно, не задля „прекрасных глаз" Павла Скоропадського. Ім потрібний був хліб та инші продукти сілького господарства. Німецьке командування розглядало своє перебування на Україні, крім инших

мотивів, як продовольчу експедицію. Всі зусилля німців були скеровані до того, щоби „выкачать" з України як-найбільше хліба.

Газета „Народное Дело" 12 травня 1917 року подає таку інформацію в питанні про хліб для Німеччини: „После долгих утомительных переговоров утвержден вывоз в Германию около 60 миллионов пудов хлебных злаков, сена, овса и подсолнечных семян. Договор подписан представителями Украины, Германии и Австро-Венгрии. Для практического осуществления договора Германия и Австрия открыли в Киеве закупочный магазин, который будет сноситься через своих комиссионеров с украинскими торговыми организациями. В апреле должно быть вывезено 6, в мае 15, в июне 20 и в июле 19 миллионов пудов. Существующие цены на украинские продукты, а именно: рожь — 5 рублей, пшеница — 6 руб. не должны повышаться. Все расходы по перевозке, плате комиссионерам и т. д. выражены в украинской валюте. Вывоз уже начался".

Чи вдалося німцям вивезти всі 60 мільйонів пудів — це викликає сумнів. Але безперечне те, що вони вживали всіх зусиль для того, щоби виконати свою заготовчо-експортову програму. При чому німецькі загони орудували в цій справі з неймовірною рішучістю й жорстокістю. Вони не спинялись навіть перед тим, щоби палити цілі села, коли ті відмовлялися з тих чи инших причин виконати продовольчі вимоги гетьманської влади та німців. З другого боку, німці часто брали на себе завдання чисто господарчого порядку й вживали заходів, які забезпечували виконання їхніх продовольчих планів. Часто траплялися випадки, коли німецька військова влада вживала тих чи инших заходів до того, щоби жнива проходили нормально. Приміром, штаб німецького корпусу надіслав харківському губерніяльному старості попередження-наказ;

„Щоби зібрати, скласти та звезти врожай, а також щоб в-осени обробити землі, необхідно таке негайне розпорядження по губерні та повітах: 1. Утворення намічених земельних комісій або тимчасових комісій з німецьких експертів для врегулювання сільсько-господарчої діяльности; 2. Наказ про загальну повинність та взаємну допомогу підчас жнив, осінньої обробки й молотьби, а також про взаємну допомогу підвозами підчас перевозу хліба до молотарок та комор. Якщо це розпорядження не надійде на цьому тижні, то штаб корпусу вжиє цих заходів з свого боку, погодившись з українською владою". Телеграму цю було надіслано 1-го серпня. Відповідаючи на неї 2-го серпня, староста телеграфує: „В Харкові губерніяльну земельну комісію утворено. Засідання 5-го серпня. Буде вжито всіх необхідних заходів і негайно надіслано на затвердження міністрові земельних справ. Прохаю утриматись від вирішення питання по-иншому".

Як бачимо, німці вміли тримати в руках розхлябану гетьманську адміністрацію. Треба було їх тільки пригрозити, як

всі гетьманові прислужники в одну мить кидалися виконувати вимоги німецького командування. Харківський староста за два-три дні зорганізував земельні комісії, скликання яких у нього чомусь-то не вдавалось протягом цілих 3-х місяців.

В Лубнях на Полтавщині було розташовано штаб німецької дивізії. Начальник штабу цієї дивізії генерал Меліор перед жнивами видав такого наказа: „По згоді з Українським Урядом наказую підчас робіт по збору урожаю додержуватись ніжеслідуючого: інтереси країни вимагають яко мога скоршої уборки хліба, а через те вміняється всім в обов'язок приложити всі зусилля в цьому напрямку. Встановлюється слідуюча найбільша платня при десятигодинній праці: для дорослих чоловіків — 6 крб. в день, для хлопців до 16 літ (включно) — 4 крб. в день, для дорослих жінок — 4 крб. в день, для дівчат до 16-ти літ (включно) — 3 крб. в день без харчу. Хто пропонуватиме або заплате робітникам більше встановленої платні, буде оштрафований до 20.000 марок, покараний тюрмою до одного року або першим і другим зразу. Селяни, що взяли в економіях частину землі під свої посіви, зобов'язані одночасно зі своїми посівами убрати посіви, зроблені засобами економії за встановлену плату. В разі відмовлення селян працювати у власників або робити взагалі — винні в цьому будуть примушені працювати з боку військової влади, при чому платня в цьому разі буде понижена на половину".

Прикладів такого господарювання німецьких генералів можна навести чимало. Всі вони говорять за те, що німці вважали за необхідне виконати свою продовольчо-заготовчу програму якими завгодно засобами. На селян німці, звичайно, аж ніяк не вважали. Більше за те — утворений австро-німцями продовольчий режим поставив у скрутне становище навіть поміщиків. Дійсно, хлібна монополія та необхідність виконати зобов'язання німецько-українського договору про вивіз 60 мільйонів пудів хліба та певної кількости инших сільсько-господарчих продуктів (цукру, худоби, птиці, яєць то-що) утворили складну ситуацію. Труднощі становища відчули й поміщики. Приміром, ще на початку липня всеукраїнскка спілка промисловости, торгівлі, фінансів та сільського господарства (знаменитий за гетьманщини „Протофіс") звернулася до голови ради міністрів української держави з такою заявою:

„В сучасний момент, коли скрізь уже розпочались жнива, спілка промисловости, торговлі, фінансів та сільського господарства не може не звернути вашої уваги, пане міністре, на те, дійсно, катастрофічне становище, яке має наступна реалізація врожаю цього року. Більшість сільських господарів (землевласників, орендаторів та хліборобів) з огляду на монополізацію державою хліба на Україні буде поставлено в найтрудніші умови. Не маючи необхідного інвентаря, розграбованого за часів Ради, позбавлені всього свойого обігового капіталу, вони не

матимуть змоги сами зібрати врожай, коли, як і можна побоюватися, буде заборонено віддавання необхідних робіт селянам від снопа або продаж врожаю на корні. Незалежно від цього за відсутністю коштів у господарів і через загальну недостачу грошових знаків на ринку самостійні роботи немислимі для хазяїв, бо вони не спроможні виплатити величезної існуючої тепер заробітної плати, яка ще до того й підлягає щоденній виплаті, бо на инших умовах селяни зараз до роботи не виходять.

Зводячи все зазначене до одного, спілка прохає: 1. Про те, щоби господарям було відкрито широкий кредит і давались державні позики під урожай цього року. 2. Щоби було вжито заходів постачати господарів інвентарем. 3. Щоби ніяких обмежень хазяям продавати хліб на корні або віддавати уборку врожаю від снопа не вводилося. 4. Щоби до кожного хлібного бюра було введено представників від місцевих організацій хліборобів, спілок земельних власників та сільсько-господарчих громад, 5. Коли уряд визначатиме тверді ціни, необхідно запрохувати до комісії для визначення таких цін представника „Протофісу", спілки земельних власників, спілки цукроварників, спілки орендаторів та київської громади сільського господарства. Нарешті, необхідні широкі та рішучі заходи, щоб охоронити врожай, бо за теперішньої руйнації немає твердої упевнености, що зібраний хліб не буде пограбовано у копах або попалено у скирдах".

Це прохання „Протофісу" гетьманський уряд взяв був на увагу. Ніяких законів або розпоряджень про заборону збирати хліб від снопа видано не було, так само як не було заборонено й продавати хліб на корні. Закон гетьманського уряду від 15 липня 1915 року про передачу врожаю в розпорядження держави говорить лише про те, що власники хліба повинні повідомити продовольчі органи про його кількість, про те, де він переховується та про потреби господарства. Отже, натиск „Протофісу" на владу мав свої наслідки. Що ж до другої частини прохання, тоб-то піднесеного поміщиками питання про кредит і державні позики, то задовольнити ці вимоги гетьманська влада не могла через надто тяжкий стан державного бюджету та нетривалість всієї фінансової системи гетьманщини. Але добра воля виконати ці вимоги поміщиків, безперечно, була в гетьманського уряду.

Не дивлячись, одначе, на всебічну підтримку гетманського уряду, поміщиків їхнє становище було дуже скрутне. Селяни, особливо незаможницька частина села, що постачали поміщиків робочою силою, були настроєні проти роботи в економії. В багатьох районах цілі села ухвалювали постанови не йти на польові роботи до економії. Це викликалося тим, що хоча закон гетьманської влади від 27 травня давав селянам право збирати врожай з умовою виконання ними всіх податків та платежів за

землю, в дійсності селяни не могли скористуватися своїми правами, бо поміщики встановлювали такі „платеж“ за кожну десятину, що їх не міг покрити врожай. Отже, фактичний засів на поміщицьких та куркульских землях було повернено землевласникам. Селяни через це були вороже настроєні й не хотіли йти на уборку врожаю.

Як ми бачили з наказу німецького командування, окупанти примушували селян працювати на поміщицьких полях. Але цим справи про уборку хліба не розвязувалося. Поміщикам доводилося здебільшого (там, де австро-німецькі військові частини були безсилі боротися з селянським рухом) згоджуватись з умовами, що їх виставляли селяни, і збирати врожай від снопа. Правда, умови здачі були гірші, як 1917 р., коли селяни добилися уборки від 3—5 снопа, але й 1918 р. уборка від 5—6 снопів мала широке розповсюдження. Цим шляхом селяни до деякої міри відновляли своє право на врожай з поміщицьких земель.

Виходить, що спроба гетьманщини встановити міцний поміщицько-куркульський режим реалізувалася з величезними труднощами й часто проривалася то в одному, то в другому місці. Так, збирання врожаю не дало поміщикам тих вигод, яких вони сподівалися від нього мати. З другого боку, селянські повстання, що відбувалися протягом цілого періоду гетьманщини, ставили під сумнів міцність реставрації й примушували гетьмана шукати шляхів завоювати середняка, але ці спроби не вдалися. Вона сама своєю суттю не могла спиратися на селянську (хоча б і заможницько-середняцьку) масу. Зразковий прояв класових інтересів поміщика та глитая — гетьманщина — могла йти лише одним шляхом; шляхом жорстоких репресій, боротьби з селянською масою, шляхом диктатури поміщика й капіталіста. Проти останньої виступило українське село, яке утворило в себе величезну класову незаможницько-середняцьку силу, що могла найти й найшла справді свою державну форму лише в радянській системі, в системі радянської влади.

БОРОТЬБА СЕЛЯН З ГЕТЬМАНЩИНОЮ ТА ДИРЕКТОРІЄЮ

Не дивлячись на те, що Центральна Рада додержувалася хисткої й не досить витриманої земельної політики, перехід від режиму Центральної Ради до режиму гетьманщини був досить різкий. Тому незаможницько-середняцька маса не могла не реагувати на встановлення гетьманщини посиленням революційної активности. Одначе, ця революційна активність не могла набрати розгорнутих форм, оскільки гетьманщину, по-перше, було зміцнено цілковитою підтримкою окупаційних австро-німецьких сил, по-друге, вона швидко мобілізувала (під охороною австро-німецьких багнетів) куркульство. За таких обставин революційна активність незаможницько-середняцьких сил неминуче повинна

була набрати специфічних форм повстанства або, як говорили німці та гетьманці, „красного бандитизма". Оскільки ще за Центральної Ради німці допомогли куркульству організуватися і навіть зробити певний натиск на нестійку частину середняцтва — на селі до гетьманського перевороту вже утворилися складні обставини, так би мовити, „протистояння" двох соціяльних фронтів — незаможника та куркуля за наявности подвійної, нестійкої поведінки середняцтва. Тому незаможне селянство не могло підчас перевороту дати потрібної одсічи „хліборобам-власникам". Куркульству вдалося перемогти ще до того моменту, коли революційна частина села змогла зібрати свої сили. Цим і пояснюється легкість гетьманського перевороту. Дійсно, збройний опір проти встановлення гетьманського режиму виявлявся куди геть не скрізь, хоча після перевороту й почалася смуга повстань, партизанської боротьби, аграрного терору та инших форм революційної активности незаможної частини села проти поміщика й куркуля, які пробували були реставрувати старий земельний порядок.

Встановлення гетьманщини стало ніби-то приводом для того, щоби соціяльні сили, які вже вийшли 1917 року і на початку 1918 р. з „рівноваги", зворухнулися. Незаможників та близьких до них своїм господарчим становищем середняків було поставлено перед перспективою позбавлення всіх завоювань революції, зокрема позбавлення поміщицької землі й відновлення поміщицької влади. Така перспектива не могла не викликати революційної активности цих груп села. Але тому, що озброєне куркульство з німецькими загонами в момент перевороту були сильніші за незаможницьку частину села, то остання повинна була здати позиції й шукати инших способів боротьби. Фактично це означало, що незаможники йшли в підпілля або до партизанських загонів. Проте австро-німецьке військо та гайдамаки провадили наступ на незаможника, а до того ще й на середняцтво, що йшло з ними по обох цих лініях.

Треба відзначити передусім що гетьманщина правильно зважила значіння селянського підпілля і розпочала з ним найрішучу й найжорстокішу боротьбу. Ця боротьба набрала форми розброєння незаможників та середняків і озброєння куркульства. Перші два-три місяці гетьманщини розброєння було основним завданням так центральної, як і місцевої влади. Поміщики та куркульство добре розуміли, що тільки поголовне розброєння ненадійних груп села (а такими були незаможники й значна, коли не більша, частина середняків) зможе в якійбудь мірі закріпити гетьманський режим і забезпечити гетьманщину від селянських повстань. Українське село було за тих часів добре озброєне. Адже фронт повернувся додому тільки зимою 1917 — 1918 р. Фронтовики принесли на село зброю й „більшовицьку заразу", вони за роки війни звикли аргументувати

рушницею. Природно, що гетьманщина не могла залишатися спокійна, доки село не було розброєне. Не можна було гадати про повернення поміщикові відібраних у нього земель, доки село було озброєне й могло розпочати боротьбу навіть з окупантами.

Ось чому ми бачимо, що гетьманська влада, з усякою допомогою австро-німецького війська негайно ж після переходу влади до Скоропадського розпочала роззброювати селянство. Правда, перша цю справу розпочала ще Центральна Рада. Так, з повідомлення „Вісника Української Народньої Республіки" ще на початку квітня київський губерніяльний комісар звернувся до народнього міністра внутрішніх справ Центральної Ради з заявою, де він посилався на доповіді повітових комісарів, органів самоуправління та начальників міліції й зазначав, що „доки не буде роззброєно населення, боротьба з анархією та самоуправством селян у губерні неможлива. Роззброїти населення дуже важко, бо селяни всюди озброєні буквально з голови до ніг: мають всяку зброю, до легких тридюймових гармат включно. Залишати далі зброю в руках населення дуже небезпечно, бо з-за цього життя в країні не може увійти в колію. Чим швидше буде роззброєно населення, тим скоріше буде змога розпочати засів полів, а від того, як будуть оброблені поля, залежить майбутне соціяльно-економічне становище селян країни".

Центральній Раді, одначе, не вдалося здійснити проєкту роззброєння селянства. Гетьманський переворот скинув Раду й цим позбавив її від нової зради селянства. Роззброєння його (селянства) розпочала гетьманська влада, якій всіма способами допомагали австро-німецькі окупаційні загони. Після перевороту справа про роззброєння села постала ще більш різко, бо численні збройні сутички селян з гайдамаками та вартою говорили про те, що село кипить і готується до боротьби з спробами реставрувати поміщицьку земельну власність. Тому гетьманська влада негайно ж заходилася виконувати ту програму роззброєння, що намітила невдала Рада й не здійснила її через гетьманський переворот, в повному контакті і навіть, чого доброго, з ініціятиви „громадянства". Справді, хлібороби-власники, починаючи від куркуля й кінчаючи великим поміщиком, зараз же після перевороту стали настирливо вимагати від гетьманського уряду рішуче розпочати роззброєння.

Так, наприклад, газета „Народное Дело" в номері від 14 травня повідомляє, що 10 травня гетьман був прийняв депутацію харківської спілки хліборобів-власників, після чого хлібороби-власники подали раді міністрів „доповідну записку", де вони, між иншим, говорять таке: „На разоружение населения должно быть обращено особое внимание как уездных, так и губернских начальников. В случае сопротивления населения распоряжениям губернских или уездных начальников (старост)

или в случае вооруженного сопротивления, а равно умышленной порчи путей сообщения, уничтожения имущества и т. п. губернским и уездным начальникам должно быть предоставлено право распоряжаться военной силой для подавления беспорядков и восстановления нарушенных прав. Вновь установленная власть (губернская или уездная) должна опираться в экономическо-хозяйственной области на губернские и уездные земские управы и городские управы; в административных же делах — на вооруженные силы. Причем выборы в земское и городское самоуправления должны быть произведены на цензовом начале".

Полтавська спілка хліборобів-власників не тільки вимагала від гетьманського уряду заходів для роззброєння населення, але сама заходилася організовувати збройні загони, які потім розпочали роззброювати селянство. Ще наприкінці травня і на початку червня тут же було зорганізовано декілька загонів, які разом орудували з вартою й австро-німецьким військом. Трохи пізніше така ж самоорганізація куркулів почалася на Правобережжі. Загони „вільного козацтва" і собі роззброювали село, допомагаючи разом з цим продовольчим органам. А проте гетьманщина була безсила зробити справжнє роззброєння незаможно-середняцької частини села. Селяне знали, що в майбутньому має бути уперта й жорстока боротьба з куркулями й гетьманською владою, і тому вживали всіх заходів до того, щоби сховати зброю. Це й було тою причиною, що гетьманщина роззброїти українське село не змогла.

Поміщики й куркульство, правильно ураховуючи настрої більшої частини села, поспішали роззброїти незаможницько-середняцьку частину селянства. Це було для них істотно необхідно, бо лише два місяці зоставалося з дня установлення влади „гетьмана усієї України" до початку жнив. А втім, жнива неминуче повинні були посилити активність селянства. Дійсно, в доповідях губерніяльних старост міністрові внутрішніх справ, уже починаючи з середини червня, все частіше трапляємо інформації про те, що селяни збираються самостійно жнивувати на поміщицьких полях.

Старости херсонський, катеринославський, харківський у своїх доповідях міністрові настирливо підносять питання про конче посилення австро-німецьких загонів для захисту поміщицьких земель. Хлібороби-власники і собі ще за два-півтора місяці до жнив ставили перед владою це питання.

Газета „Возрождение" від 21 травня 1918 року містить таку телеграму з Одеси: „Правление союза земельных собственников отправило в Совет министров телеграмму, в которой указывает, что крестьянство, предвидя отобрание у них земель с урожаем, занятых ими до прибытия на Украину иноземных войск, выгоняют на озимые посевы скот и стараются погубить урожай на помещичьих землях. Это грозит большими последствиями для всего края и в частности пагубно отразится

на хлебном вывозе. В виду этого правление союза настаивает, чтобы были приняты меры к охране посевов путем рассылки по всему краю отдельных отрядов австро-немецких войск".

Полтавські хлібороби й гетьманська адміністрація і собі вимагала від гетьмана озброєних загонів. Чернігівський староста в своїх доповідях говорить про те, що „більшовицькі банди заповнюють усі повіти й викликають сумнів що до можливости переведення жнив". Кореспондент газети „Возрождение" від 16 травня повідомляє із Чернігова про „настрої села". „Засев полей,— пише кореспондент,— прошел очень вяло. Земля возделывалась кое-как. Положение в экономиях и имениях не лучше. Владельцы все еще не рискуют вернуться к своей земле. Деревенские „максималисты" местами по губернии продолжают партизанские выступления. На этой почве германским отрядом сожжена деревня Садрино. Под угрозой обстрела находятся и другие села и деревни, в которых засели большевики". В червні й липні ці „максималісти", як повідомляв губстароста, провадили уперту боротьбу з німецькими загонами й з вартою. Поміщики збирали хліб під охороною загонів, озброєних кулеметами. Губерня до початку посівної кампанії була охоплена широкою смугою селянських повстань.

Те саме можна було спостерігати й на Правобережжі. Тут, починаючи з кінця квітня й до остаточного повалення влади гетьмана, селянські виступи не припинялися. Спаші, порубки, підпали й навіть руйнування економій — все це було „побутовим явищем" на всьому Правобережжі за часів гетьманщини. Австро-німецьке військо жорстоко розправлялося з селянським рухом і старанно охоронювало поміщика та глитая. Одначе, все це не допомагало, тому що селянська активність напередодні жнив набрала майже загального збройного повстання. Часто боротьба набирала форми захоплення повстанцями міст та встановлення в них влади рад.

Ось, приміром, як описує товариш прокурора Уманського окружного суду в донесенні прокуророві про захоплення міста Тараща: „12-го червня ввечері після відходу з Тараща німецького та українського війська у місто ввійшли юрби озброєних селян, і влада в місті перейшла до їхніх рук. Увечері того ж дня юрба озброєних селян захопила помешкання повітової міліції, знищила всі справи, книги, ділові папери, розграбувала ґвинтівки, що переховувалися в архіві для озброєння міліціонерів. В той же вечір юрба озброєних селян захопила помешкання міської міліції й так само знищила справи й папери та захопила зброю. Того ж числа юрба озброєних салдатів визволила з в'язниці всіх арештантів, які з'явились до контори в'язниці й знищили всі справи, книги та документи. Частину варти було обеззброєно. Влада в м. Тараща з 12 червня до 20 червня перебувала в руках повстанців, що називали себе більшовиками, 20 червня з огляду на появу німців повстанці зникли".

Донесення губерніяльних старост Київської, Полтавської та Волинської губерень дають яскраві зразки селянського руху напередодні жнив. Так, з цих донесень видно, що в. Уманському повіті селяни відмовлялися віддавати хліб продорганам і чинили озброєний опір варті та австро-німецьким загонам. В Бардичівському повіті в червні почалися погроми поміщицьких економій. В Кам'янець-Подільському та Сквирському повітах селяни робили опір на спроби обеззброїти їх. В Чигиринському повіті розгроми економій набрали систематичного характеру. До Звенігородського повіту довелося надіслати декілька карних загонів, які, одначе, успіху не мали, бо селянський рух набрав широких розмірів. На Волині з селянським рухом розправлявся знаменитий за часів гетьманщини губерніяльний староста Густав Андро. Одначе, це не перешкоджало селянським повстанцям з'єднуватись у великі загони, що доходили до декількох тисяч бійців і жорстоко розправлялися з поміщиками та глитаями.

На Полтавщині напередодні жнив було також дуже неспокійно. Газета „Народное Дело" 8-го червня подає таку інформацію про стан в губерні: „В губерні, як і раніш, неспокійно: скрізь грабунки, вбивства та підпали. В Гадячі селяни підпалили маєток поміщика Тарасевича. В Лубенському повіті надіслано загін до Тимковської, Чутовської та Селецької волостей. В Золотоноському повіті відбувається бій. Полтавський повіт об'їжджає повітовий староста Магебріїв. В Площанській волості він зібрав сходку, яка висловила протест проти нової влади. Староста дав ніч на роздумування, попередивши, що на випадок невиконання будуть вжиті найрішучі заходи, не спиняючись перед вживанням зброї та нагаїв. На другий день ранком сходка, зрозумівши перевагу нової влади, відправила подячний молебень".

Одначе, все це не могло зупинити селянського руху. Особливо міцний він був у Золотоноському повіті. Налякані землевласники телеграфували самому „гетма́ну всей Украины" в червні: „Заколот на повіті ширіться. Прохаємо військового міністра надіслати аероплан та озброєні загони. Вважаємо, що ці заходи відразу спинять заколот. Треба побоюватися тих заарештованих за попередні безчинства, що перебувають у місті, число яких з п'ятсот чоловіка; прохаємо перевезти їх до иншого міста з надійнішою охороною. Через недбайливість та потурання адміністрації ллється безвинна кров, чиняться дикі вбивства, населення губить надію на лад у країні. Вдруге телеграмою прохаємо вашу ясновельможність призначити відповідальну особу для об'єднання влади в тих місцевостях, де йде заколот, щоби припинити кровопролиття та знищення народнього багатства. Потрібно негайну міцну допомогу повітові".

Як бачимо, золотоноські хлібороби-власники вбачали один надійний засіб від селянського руху — аероплани. Чи

було надіслано аероплани на допомогу золотоноським хліборобам — відомостей про це не маємо. Але той факт, що в Золотоноському повіті в липні — серпні рух набрав особливо гострих форм, говорить про безпомічність гетьманської влади.

В той же період, тоб-то в липні — серпні, напередодні жнив палала огнем селянських повстань і степова смуга України. Так, про чимало повітів Херсонщини староста в донесеннях міністрові повідомляв, що тут доводиться з боєм брати села й озброєною рукою встановлювати там лад. Ось, наприклад, уривок з донесення про стан у Лисаветградському повіті: „Австро-угорські загони роззброїли декілька волостей (відібрано 294 ґвинтівки, 96 шабель, 93 багнетів, 36 револьверів та понад 3000 набоїв) і поступовно захоплено Тишківку, Тернівку та інші місцевості. В селі Тишківці несподіваним нападом було забито 35 австрійських салдатів та офіцерів, через що загін спалив 220 селянських хат, а також розстріляв багато більшовиків. Під селами Марковим та Водяним поміж австрійцями та більшовиками стався справжній бій, в якому забито до 300 більшовиків, 10 австрійських салдатів та 1 офіцера. Енергійні за останній час дії австро-угорських загонів мало-по-малу вносять у цей бунтівливий повіт певне заспокоєння".

Таких прикладів можна навести дуже багато.

В червні місяці 1918 року на Україні навряд чи можна було знайти хоча би один повіт, де не було б більш чи менш значного руху незаможницько-середняцьких мас села та їхньої упертої боротьби з владою поміщика та глитая. Напередодні жнив селяни зробили загальну спробу повалити владу гетьмана та хлібороба-власника. Ця спроба не вдалася, але це не спинило революційно-повстанського руху. Він лише тимчасово, на час жнив, притих, ніби для того, щоби з новою силою спалахнути в серпні-вересні. В цю пору криза гетьманського режиму намітилась цілком певно. З жнивами вправились більш чи менш вдало тільки через активність австро-німецьких загонів, що берегли поля поміщиків та примушували селян збирати хліб у них. Але це переконало селян, що тільки збройне повстання є надійна форма боротьби з гетьманським режимом. Разом з тим гетьманська влада в цей час переконалася, що вона не має ні сил, ні засобів боротися з повстанством. От чому в серпні міністерство внутрішніх справ розіслало по губернях такого змісту обіжник:

„Необхідно зосередити всі сили для боротьби з повстанським рухом, що зростає. Місцеві хлібороби мусять всіма способами стати в пригоді урядові. Щоби дати можливість їм захищати себе й свої інтереси, встановлено порядок формування добровільних загонів з хліборобів. Відповідні докладніші вказівки одержите додатково. Незалежно від загального страхування варти встановлено забезпечення семей добровольців, що

постраждали в боротьбі з повстанцями й нагороджування за знищене їх майно та особливі відзнаки за боротьбу з повстанцями. Утримання добровольців підчас воєнних дій взято на кошти уряду".

Ця відозва до „місцевих хліборобів" говорить за те, що гетьманська влада на цей час уже мусила визнати своє безсилля боротися з селянським рухом, що зростав. Надії тепер покладалися на чисто класовий самозахист поміщика та куркуля. Правда, уряд гетьмана в цьому циркулярі ще тримав „повагу" до себе й заявляв, що він просить у „місцевих хліборобів" тільки тимчасової допомоги. Але це говорилось лише для того, щоб приховати цілком очевидну капітуляцію перед фактом зростання активности незаможницько-середняцької маси села.

В обіжнику міністерство внутрішніх справ обіцяло дати докладні вказівки про формування добровольних куркульсько-поміщицьких загонів. Дійсно, відповідні вказівки було дано на місця 13-го серпня 1918 року. Вони зводилися ось до чого: „1. З розпорядження повітових старост озброїти надійних хліборобів, давши їм посвідчення на право збереження зброї та набоїв. 2. Притягнені до захисту своєї ж власности, добровольці живуть у своїх сем'ях. Але на випадок потреби вони збираються з розпорядження місцевої державної варти, чинять опір повстанцям разом з нею під керовництвом начальника державної варти. Добровольці в усьому підлягають начальникам державної варти на місцях. 3. Погодившись з місцевими комітетами землевласників, призначити в кожному повіті спеціяльного інспектора, щоби сприяти повітовому старості в зборах добровольців і стежити за особистим складом їх. 4. Після утворення загонів на спеціяльних інспекторів покласти перевірку, чи дійсно набрані добровольці відповідають своєму призначенню. До вибору інспекторів слід поставитесь дуже обережно. 5. Надати добровольцям замість платні пільги до вступу їх на державну службу. 6. Взяти на кошти казни повне утримання добровольців з моменту збору їх для боротьби з повстанцями до відпуску додому після ліквідації безладдя. 7. Взяти на кошти казни повне забезпечення вдов та сиріт добровольців, які загинули, допомогу пораненим та їхнім сем'ям і нагороду добровольцям за знищене й попсоване повстанцями їхнє майно. 8. Встановити нагороду добровольцям за відвагу в боротьбі з повстанцями. 9. Дозволити видавати нагороди особам, які згодяться за гроші повідомити потрібні для боротьби з повстанцями відомості, і призначити великі нагороди за виказ провідників та ватажків руху, а також і за знаходження склепів зі зброєю. 10. Німецьке командування в звязку з вищезазначеним зробило відповідне розпорядження".

Гетьманська влада поставила питання цілком правильно. До кінця літа 1918 року яскраво виявилось, що, по-перше,

основна незаможницько-селянська маса села з новою силою відновила боротьбу за землю, по-друге, що ні австро-німецьке військо, ні гетьманська влада з гайдамаччиною та вартою не зможуть захистити поміщика та куркуля. Єдиною можливою формою боротьби з революційним рухом, що наростав через це, була класова самоохорона хліборобів-власників. Наведена вище інструкція саме якраз і намагалася розвязати питання про збройну самоохорону землевласників. Уряд міг зробити тільки одно: віддати державну скарбницю в розпорядження хліборобів-власників для платні „добровольцям".

З таких учинків гетьманського уряду ще ясніш виявлялася його класова природа, тотожня класа хліборобів-власників. По суті гетьманський уряд став на шлях, що його уже виразно продемонструвала радянська влада ще наприкінці 1917 р.: він розпочав озброювати свій клас (поміщиків та куркулів), на зразок того, як пролетарська влада в 1917 році озброювала свій клас (пролетаріят). Наслідки, одначе, стались далеко не однакові, що пояснюється співвідношенням класових сил на Україні 1918 року.

До осени цього року гетьманщина вже стала йти на геть. Гетьман не зміг покластися на більш сталу соціяльну базу, ніж класа поміщиків, буржуазії та куркульства. В місті його не підтримала „широка демократія", на селі середняк кінець-кінцем, переконався, що гетьмано-німецький „лад і спокій" неміцний, і стратив надію збільшити ділянку своєї землі коштом поміщицьких земель (хоча б і за викуп) та прийшов до висновку, що порятунок не в реставрації, а в революції. Гетьманський режим довів середнякові, що для нього нема виходу у спілці з куркульством. Гетьманська „влада на місцях" зробила все для того, щоб озлостити проти себе навіть „найблагонамірнішого" середняка.

Варта й військові частини буквально грабували селян, сікли їх за всяку відмову дати харчування, коней і т. ин. В багатьох випадках свавільство влади доходило до справжнього знущання над селянином.

Наприклад, правління споживчого товариства одного села Вовчанського повіту скаржилось харківському губерніяльному старості: „За два місяці перебування в нас на селі варти життя для населення стало нестерпимим та жахливим. Народ, заляканий і темний, не має виходу з того становища, яке утворилося. У нашому селі беруть усе, що забажається, даремно й порять за відмову дати того, що вимагають. Селянин Одинцов сказав стражникам, які до нього зайшли, що дуже часто вони приходять до нього по кури. В результаті стражники забрали курей, молоко та инше й „за излишние разговоры" селянина випороли. Деяких селян випороли за пізній поворот з поля в таку гарячу для хлібороба пору. За несвоєчасно поданих коней випороли селянина й усю його

сем'ю, а також розбили бричку". Так поводились гетьманці з селянами на Харківщині, на кордоні з РСФСР, тоб-то в місцевостях, де більше чи менш нормальні взаємовідносини влади з населенням були б для гетьманщини особливо необхідні. На Правобережжі ж, у степу та в инших місцях гетьманці вже й зовсім не соромились.

Таким чином, гетьманщина до осени себе остаточно вижила. Її опорою стали тільки „найбільш надійні" хлібороби-власники. Австро-німецьке військо встигло до цього часу досить розкластися, і, крім того, воно було безсилим протистояти революційному рухові, який наростав. Починаючи з середини серпня й до остаточного повалення гетьманщини, збройна боротьба селянства з поміщицько-куркульською владою не припинялась. Особливо значних розмірів боротьба набрала на Правобережжі. Тут багато повітів буквально палали в огні селянських повстань. Гетьманщина була безсилою протистояти цьому вибухові революційного руху. Правда, гетьман зробив останню спробу втримати середняка від участи в громадянській війні тим, що оголосив свою відому грамоту про земельне питання [1]). Але було вже пізно, бо за півроку свойого існування гетьманщина виявила свою соціяльну суть і тим переконала середняка, що йому від неї не можна сподіватися чогось доброго. В-осени середняк рішуче взявся до рушниці й пішов на боротьбу за землю разом з незаможником.

Наприкінці 1918 року гетьманщину було ліквідовано по всій території України. Замість неї на Правобережжі і в окремих районах Лівобережжя на дуже короткий час було встановлено владу винниченко — петлюрівської Директорії, яка повторила, за деякими змінами, земельне законодавство Центральної Ради. Дійсно, ще в першому своєму „оповіщенні", що було дано із ставки 21 листопада 1918 року, Директорія висунула два принципові моменти що до земельного питання. По-перше, вона оголосила, що має намір „відібрати землю в поміщиків і передати її трудящим безземельним та малоземельним", по-друге, Директорія обіцяла „повернути селянам всі ті контрибуції, які позбирали з них поміщики та глитаї". Трохи пізніше, 12-го грудня, коли Директорія сиділа вже у Вінниці, вона ухвалила постанову про ліквідацію всіх земельних органів гетьманщини (земельні й земельно-ліквідаційні комісії), а також заборонила складати угоди на землю.

15-го грудня Директорія оголосила про те, що „До повного вирішення земельної реформи Директорія УНР оголошує, що всі дрібні селянські господарства і всі трудові господарства залишаються в користувані попередніх їх власників непорушними, а решта земель переходить в користування безземельних і малоземельних селян". Це розпорядження говорить за те,

---

[1]) Див. початок цієї статті в № 1 „Літопис Революції", 1928 р.

що боротьба різних впливів усередині Директорії стала схилятися в бік „махрових“ петлюрівців-куркулів. Справді, коли в першому виданому у ставці „Оповіщенні“ Директорія виразно говорить, що вона збирається відібрати землю в поміщиків та віддати її безземельним, а також, що вона має намір повернути незаможникові та середнякові ті контрибуції, що позбирали з них ті ж поміщики й куркулі, то розпорядження від 15 грудня центр уваги переносить в инший бік, і в цьому виявлено турботу „про всі трудові господарства“, які не змішуються з дрібними господарствами. Це говорить за те, що несподівано-блискуча успішність повстання проти гетьманщини підбадьорила Директорію й дала можливість їй виявити свою класову суть. Остання протиричіла успішності повстання, яке визначила максимальна активність селянської бідноти, що саме біднота, яку підтримував середняк, ліквідувала гетьманщину.

Вирішувальним у боротьбі з гетьманщиною був більшовизм незаможної маси, її боротьба за владу Рад. Директорія ж через свою суть робила ставку на трудового господаря, включаючи до цього поняття не тільки середняка, але головним чином куркуля.

Що це так — про це говорить від 8 січня 1919 року „Закон про землю в Українській Народній Республіці“, що його ухвалила Директорія. В цьому законі вона повторює вже видані й революцією давно проголошувані принципи ліквідації приватної власности на землю, встановлення трудового („... тим, хто землю обробляє своїми руками“) права землекористування, розпорядження землею на місцях і т. ин. Крім цих звичайних пунктів, Директорія, одначе, внесла до земельного закону ще два принципово важливі положення. По-перше, стаття 13 нового закону встановлювала нижчий ліміт землекористання, по-друге, стаття 21 визначала верхній ліміт залишення землі у дрібних власників. Статтю 13 редаговано так: „Нормою поділення для окремих господарств повинна бути така кількість землі, яка буде определена земельними установами, з додержанням вимог цього закону, але ця норма не має бути нижчою 5 або 6 десятин кращої землі для середнього господарства і не повинна перевищити трудової земельної норми. Безземельні та малоземельні з тих округ, де не вистачить землі на трудовий мінімум, одержують землю в тих місцях, де є більше землі, але з підвищенням трудового мінімуму“. Головна думка цієї статті полягає в тому, що Директорія поспішала заявити заможному господареві, що вона не буде претендувати на землю, навіть, у тих випадках, коли земельний голод малоземельних та безземельних (наприклад, Поділля, Київщина, окремі райони Полтавщини) не може бути задоволений коштом поміщицьких земель. Директорія цим пунктом ґарантувала недопущення „чорного переділу“, стремління до якого виявила безземельна маса. Виходить, Директорія виступила проти безземельних та малоземельних (одно-дво- та

тридесятинників) і лише обіцяла „блага“ („підвищення трудового мінімуму“) в инших місцевостях після переселення.

Статтю 21 земельного закону зредаговано так: „За теперішніми дрібними господарями залишаються земельні участки в їх користуванню не більш 15 десятин на господарство. Такі земельні участки з бажання господарів можуть бути передані ними тільки в розпорядження держави на певних умовах“. Ця стаття, встановлюючи найбільшу норму залишення в господарстві — 15 десятин, ясно спрямована до задоволення претенсій заможного селянства. Дійсно, для всього Правобережжя — Харківщини, Полтавщини, Чернігівщини й окремих районів Донбасу — 15 десятин є покажчиком заможности господарства. Особливо для Правобережжя, де 15 десятин — це вже земельний пай куркуля. Виходить, новий земельний закон Директорії зовсім недвозначно робив ставку на заможного господаря й обіцянкою переселення в багатоземельні райони відкараскувався від безземельних та малоземельних незаможників. Це був цілком чіткий курс на заможну частину села. Директорія шукала своєї соціяльної бази не в незаможницько-середняцькій масі села, а повторювала практику Центральної Ради, через це побільшуючи орієнтацію праворуч у бік заможного хлібороба. Ця соціяльна база, як відомо, була неміцна. Незаможники за допомогою середняків не примирились з Директорією, не підтримали її, а продовжували боротьбу за владу Рад. Боротьба ця закінчилася перемогою на самому початку, 1919 року, коли радянська влада встановилась по всій Україні [1]).

* * *

Ми не торкалися в цій статті форм боротьби з гетьманщиною, а також звязку селянського руху з революційною боротьбою пролетаріяту й праці більшовицької та инших партій серед селянства. Але звязок з пролетаріятом за часів гетьманщини був досить міцний.

Він виявлявся головним чином в революційній роботі більшовицької організації на селі, в підготуванні й керовництві ними боротьбою з гетьманщиною. Це була величезна робота, яка дала свої великі наслідки що до авторитету партії на селі й завоювання нею незаможницьких кіл його зокрема.

---

[1]) Найголовніші джерела, що їх використано для статті „Аграрний рух за гетьманщини“:

1. Архів департаменту державної варти за 1918 рік, №№ справ з 17 до 51. Центрархів, Харків.
2. Архів державного хлібного бюра за 1918 рік, справи — з 39 до 83/18. Центрархів, Харків.
3. Архів міністерства юстиції гетьманського уряду, справи — з 21 до 30, з 64 до 232 та з 378 до 750. Центрархів, Харків.
4. Архів харків. губерніяльного старости. Центрархів, Харків.
5. Періодичний друк: а) радянський за початок 1918 року, б) гетьманський за 1918 рік.— Б. К.

А ШЛИХТЕР

БОРЬБА ЗА ХЛЕБ НА УКРАИНЕ В 1919 ГОДУ

Посвящается светлой памяти дорогого товарища Плесума; коммунист, начальник продовольственного отряда латышей, работавшего по заготовке хлеба на Украине; зверски замучен бандитом Григорьевым, штаб которого сбросил т. Плесума живьем с жел.-дор. моста в Днепр в гор. Крюкове в июне 1919 г.

А. Ш.

I

Необходимость организации Наркомпрода, как боевого органа диктатуры пролетариата на продовольственном фронте, сделалась очевидной с первых же дней после победы Октябрьской революции. Но борьба с явными и замаскированными продовольственными саботажниками, стремившимися сохранить организацию продовольственного дела в руках контр-революционных элементов, потребовала почти трех месяцев труднейшей и напряженнейшей организационной работы Наркомпрода РСФСР прежде, чем он сформировался как аппарат продовольственной власти, как орган диктатуры пролетариата в центре и на местах. На I Всероссийском продовольственном с'езде, состоявшемся в Петрограде в половине января 1918 года, были окончательно регламентированы основные принципы советской продовольственной системы — монополия заготовки и распределения важнейших продовольственных продуктов, национализация торговли и организационные формы продовольственных аппаратов, как органов советской власти, вместо „демократических" губернских и уездных продовольственных комитетов, созданных законом временного правительства.

Украина в это время была также уже советской. В конце 1917 года группа киевских работников-большевиков об'единилась с областным Донецким с'ездом Советов, и 26-го декабря 1917 года в Харькове был избран первый ЦИК и организовано первое советское правительство Украины, назвавшее себя не Совнаркомом, а Народным Секретариатом в противовес буржуазному правительству Рады, называвшемуся Генеральным Секретариатом.

В состав правительственных органов Народного Секретариата был включен и продовольственный Секретариат с Народным Секретарем продовольствия, т. Лугановским, во главе. Проделанная к этому времени Наркомпродом РСФСР работа в области продовольственной политики и организации продовольственного дела нашла сразу свое отражение и в первых шагах Народного Секретариата продовольствия на Украине. В Харькове был создан первый советский продовольственный центр — центральный продовольственный комитет Украины, перенесенный после занятия Киева в Киев и переименованный в продовольственный комиссариат с комиссаром продовольствия во главе. „Демократические" губернские продовольственные комитеты Харьковский и Екатеринославский были распущены.

Казалось, перед пролетариатом РСФСР, в условиях голодного существования защищавшим в столице и на фронте с оружием в руках завоевания Октябрьской революции, открывались перспективы продовольственной передышки, благодаря запасам хлебной советской Украины.

Но советская власть первого периода, не закрепив за собой еще в достаточной мере украинского села, не могла удержаться против об'единенных сил украинской контр-революции и немецкого империализма. Центральная Рада, прогнанная из Киева, вскоре возвратилась во главе с немецкими генералами, и Украина почти на год оказалась оторванной от советской России немецкой оккупацией.

В течение этого года продовольственная политика РСФСР, основные принципы которой были заложены и декретированы, как мы уже сказали, в первые три месяца советской власти, сложилась в законченную систему продовольственной власти. Судьбы революции зависели от нашего умения обеспечить фактическое снабжение пролетариата и армии хлебом. Но одной законодательной регламентации монополии — хлебной и других важнейших продуктов питания — оказалось для этого недостаточно. Хлебные заготовки Наркомпрода шли прежде всего на снабжение армии. Продовольствие населения осуществлялось, и то с перебоями, голодными пайками. При таких условиях возникло, с одной стороны, заготовительное рвачество всевозможнейших советских ведомств и организаций, создавших собственные заготовительные аппараты для снабжения продовольствием своего персонала. Аппараты эти закупали хлеб у крестьян по вольным ценам и тем подрывали заготовительные работы Наркомпрода по твердым ценам. С другой стороны, заготовки Наркомпрода чрезвычайно затруднялись возникшим на почве хлебной монополии спекулятивным „мешечничеством". Целая армия спекулянтов рыскала по всем хлебным районам, закупая у крестьян хлеб по любым ценам, чтобы перепродать его в городе втридорога, „из-под

полы", как это называлось тогда, потребителю. Деревня деморализовалась возможностью легкой наживы от хлебных спекулянтов. Железнодорожный транспорт стал фактически обслуживать только спекулянтов, забивавших своими хлебными „пудовичками" (в действительности эти пудовички доходили до 3—5 пудов груза) каждую щель внутри вагонов и густо покрывающих все крыши их.

Хлебной монополии угрожал неминуемый срыв, а между тем в условиях гражданской войны обеспечить надлежащее снабжение армии продовольствием без хлебной монополии с ее твердыми ценами и концетрацией заготовок в руках Наркомпрода было бы невозможно.

Так естественно, из самых условий действительности, возник декрет о продовольственной диктатуре народного комиссара по продовольствию, опубликованный 13 мая 1918 г.

Но деревенское кулачество, располагавшее большими излишками хлеба, развращенное возможностью спекулятивной наживы от мешечников у себя дома, не выезжая на рынок, поддерживавшее спекуляцию и тем срывавшее хлебную монополию, оставалось бы недосягаемым для продовольственной диктатуры, если бы в самой деревне не были созданы органы власти, на которые мог бы опираться Наркомпрод, осуществляя продовольственную диктатуру на деле.

Этими органами власти были Комбеды, которые должны были внести социалистическую революцию в деревню. Комитеты деревенской бедноты таким образом не только обеспечили для республики продовольственные заготовки в один из труднейших моментов работы Наркомпрода, но — что самое важное — внесли в деревню Октябрьскую революцию с ее задачами организации власти бедноты и подавления, уничтожения политического и экономического господства кулака.

Но приведенными мерами — установлением продовольственной диктатуры и организацией комитетов бедноты — не ограничилось организационное развитие системы продовольственной политики и практических приемов в работах Наркомпрода РСФСР по борьбе за хлеб. Продовольственная диктатура устранила в деле продовольственного снабжения чисто анархическое предпочтение интересов ведомства интересам государства и революции.

Заградительные отряды, конфисковавшие хлеб у спекулянтов-мешечников по линии железнодорожного и водного транспорта, и комитеты бедноты, затруднявшие спекулятивные сделки мешечников с кулаками в деревне, свели затруднения Наркомпрода в его заготовительных операциях до возможного в тогдашних условиях минимума.

Но продовольственная диктатура с ее жесткими мерами борьбы с заготовительной анархией была бессильна на протяжении всего 1918 года бороться с местническими интересами

губернских органов советской власти. Как общее правило, продовольственная политика губернских и уездных Советов шла под знаком обеспечения прежде всего интересов местного населения своего уезда и своей губернии. Такому извращению принципов государственной заготовительно-распределительной монополии содействовала в значительной степени сама организационная конструкция губернских и уездных продовольственных комитетов. Во-первых, продовольственные комитеты являлись отделами местных исполкомов и, в качестве таковых, были зависимы от исполкомов. Продовольственная диктатура в значительной мере ослабила эту зависимость, но не могла совершенно устранить ее, не разрушая конституционной конструкции советской власти. Во-вторых, в организации самих продовольственных комитетов были заложены причины, облегчавшие осуществление исполкомами политики местничества. Заготовка продуктов на местах производилась местным персоналом, силами местного продовольственного отдела Исполкома. Функции заготовки и распределения, осуществлявшиеся продовольственными комитетами, не были в организационном отношении раздельны. При таком положении дела в государственное распределение часто поступали лишь остатки от того местного распределения, фактическими хозяевами которого были исполкомы и его отделы — продовольственные комитеты.

Наличность такой обстановки выявилась впервые весной 1918 года, когда для скорейшего продвижения хлебных грузов из Сибири был командирован туда т. Шлихтер в качестве чрезвычайного комиссара по продовольствию Сибири с правами дискреционной власти. До этой командировки областная сибирская власть, в лице председателя областного продовольственного комитета, на все попытки народного комиссара по продовольствию, тов. Шлихтера, выяснить по прямому проводу количество заготовленного хлеба и причины задержки его отправки по нарядам Наркомпрода отвечала в течение первых двух месяцев после Октябрьской революции буквально следующее:

— Пришлите денег — накормим всю Россию...

Так и не удалось получить ответ о наличности заготовленного хлеба. А между тем оказалось, что в разных заготовительных пунктах Западной Сибири имелось тогда свыше миллиона пудов хлеба, который экспедиция тов. Шлихтера вывезла в центр в течение $1^1/_2$—2 месяцев, организовав собственными усилиями подвоз заготовленного хлеба к железнодорожным станциям, погрузку его в вагоны и транспорт его по железной дороге.

Подобное отношение мест к распределительным нарядам центра не об'яснялось ни преступной небрежностью, ни простым легкомыслием. Это не было ни то, ни другое. Это было

то, что мы впоследствии стали называть „маленькими недостатками советского механизма". Советская власть сразу же децентрализовала себя на началах истинно-пролетарского демократизма, создав на местах государственные органы власти, а не фикцию власти. Но она не успела еще в то время (для этого потребовалось немало еще времени) централизовать децентрализованные органы управления, втянув их в единое русло единой, централизованой диктатуры пролетариата.

Второй случай местничества дал исполком Вятской губернии. В 1918 году были огромные залежи хлеба. В деревнях у зажиточных крестьян стояли 5-6 и даже 10-летние скирды не обмолоченного еще хлеба. По сведениям Наркомпрода Вятской губернии, имелось около 16 милл. пудов хлебных излишков. Но вятский губернский продовольственный комитет не выполнял нарядов Наркомпрода, ссылаясь на отсутствие хлеба. В Вятскую губ. была командирована, после занятия Сибири чехословаками, чрезвычайная экспедиция тов. Шлихтера, которая в течение нескольких дней собрала без каких-либо эксцессов 308.700 пудов хлеба, отправила его в центр, и лишь продвижение белых и падение Казани помешали взять в Вятской и Пермской губ. все те огромные излишки хлеба, какие там имелись.

Третий пример местничества был продемонстрирован работниками Тульской губ. Кольцо белогвардейского окружения все больше и больше сужалось. Сибирь, Поволожье, Украина были за пределами советской власти. Источники продовольствия оставалось искать в губерниях промышленного центра России. Надежды Наркомпрода сосредоточились на относительно хлебной Тульской губернии, на наиболее хлебной части ее — на Ефремовском и Епифанском уездах.

Но отсюда также поступало в Наркомпрод хлеба гораздо меньше того количества излишков, какие, по данным Наркомпрода, должны были быть в Тульской губернии. Тогда полномочия тов. Шлихтера, как чрезвычайного комиссара продовольствия, были распространены на Тульскую губ., где экспедиция тов. Шлихтера в течение двух месяцев собрала путем разверстки, одобренной в каждой волости уполномоченными сельских сходов, 2.537.545 пуд. почти исключительно из одного Ефремовского уезда (2.298.218 пуд.).

Так из предметных уроков действительности, в качестве естественного вывода из таких уроков, вошла в систему продовольственного дела в РСФСР организация заготовок путем специальных заготовительных отрядов, формируемых центром и зависимых только от центра.

* * *

Но никакие усилия заготовительных отрядов [1]), работавших на небольшой сравнительно территории Советской Республики, лишенной всех ее важнейших хлебных окраин, не могли обеспечить продовольственные потребности рабочих масс РСФСР, в особенности ее центров. Осень 1918 года пролетарские центры сидели на скудном хлебном пайке.

Для пролетариата наступали дни необычайной революционной выдержки в деле защиты завоеваний Октябрьской революции. Государственные аппараты Наркомпрода (и местные губпродкомы, и специальные заготовительные отряды центра) могли обеспечивать пролетариату, за покрытием продовольственных нарядов для Красной армии, лишь крохи „четвертушек" и „осьмушек" хлебного пайка.

К борьбе с надвинувшимся продовольственным кризисом привлекается личная инициатива пролетарских масс. Советская власть допускает легальное мешечничество, предоставляя потребителю-рабочему право самостоятельной заготовки и вывоза к себе ненормированных продуктов сначала не свыше полутора пудов, а потом не свыше двух пудов [2]).

И вот в эти-то дни блеснули впервые зарницы политического перелома в положении на Украине. Окрепшая и разлившаяся по всей Украине партизанская борьба трудящихся масс уже намыливала удавную петлю для немецких оккупантов и скоропадчины.

Вздохом радостного облегчения встречал пролетариат России победу красных партизан Украины.

— Украина накормит...

Естественно, что в этот момент организация продовольственного дела на Украине выдвигается советской властью на первый план как задача, не терпящая отлагательства.

И советское правительство Украины, штаб которого до сдачи Харькова немецкими войсками ютится пока еще в нескольких железнодорожных вагонах на станции Курск, и Наркомпрод РСФСР в Москве, и прежде всего сам т. Ленин— все полны заботой об одном:

— Хлеба для бойцов...

---

[1]) Кроме отряда т. Шлихтера был организован еще так называемый Чокпрод, отряд, работавший на Северном Кавказе во главе с т. Якубовым.

[2]) Чтобы устранить об'яснение этой меры как отказ от системы монопольных заготовок, была опубликована месяца через два после декрета „о полуторапудовничестве" в „Известиях ВЦИК'а" статья: „Право свободных закупок голодающими" (13 февраля 1919 г.), в которой было сказано следующее: „Видя, что государственные органы снабжения еще не наладились и работают далеко не так, как следует, советская власть решила временно допустить свободную закупку тех продуктов, которые еще не нормировались. Сделала она этот шаг с той целью, чтобы облегчить положение голодающего населения".

Тов. Пятаков, возглавлявший в то время украинское правительство, сообщает из Курска в телеграмме на имя Ленина:

„В занятых нами местностях найдена масса продовольствия и сахара, необходимо иметь хорошего продовольственника; Шлихтер пока еще не приехал".

На этой телеграмме т. Ленин кладет следующую резолюцию:

„Передать Шлихтеру с добавлением, что я крайне недоволен замедлением его поездки".

Одновременно с этим коллегия Наркомпрода РСФСР в спешном порядке обсуждала организационную сторону вопроса о вывозе продовольственных продуктов из Украины. На одном из заседаний Совнаркома была подана Ленину присутствовавшим на заседаннии членом коллегии [1]) следующая записка:

„Сегодня в коллегии был поставлен вопрос о границе с Украиной: считать ли ее открытой для свободного провоза продовольственных продуктов?[2]) Вопрос оставлен пока открытым. Однако, большинство высказалось таким образом: провоз ненормированных продуктов допускать, провоз же нормированных — ограничить установленными в советской России нормами. Я настаивал на установлении свободного провоза и нормированных продуктов, по крайней мере, в ближайшее время, пока положение на Украине не установилось. Ваше мнение?"

Ответ был дан Лениным на этой же записке.

„По-моему, зря „теоретизировали" (кавычки Ленина. А. Ш.) все вы. Гнать, торопить Шлихтера[3]) на место, на месте (курсив Ленина. А. Ш.) видно будет".

В этой летучей („между делом", как это всегда практиковал т. Ленин во время заседаний Совнаркома) переписке случаю угодно было сохранить живой памятник по одному из важнейших вопросов, предопределивших организационную структуру продовольственного дела на Украине за время существования здесь второй советской власти. Это был вопрос о том, включать ли немедленно Украину в систему государственной монополии на продовольственные продукты, действовавшую уже свыше года на территории РСФСР, и вывозить в Россию излишки продовольственных продуктов организованным путем, исключительно государственными аппаратами Наркомпрода, или же

---

[1]) Тов. А. Свидерский.

[2]) В то время на территории советской России нормированное распределение было установлено на следующие продовольственные продукты: хлеб в зерне и муке, всякая крупа, сахар, соль, коровье масло и мясо. Последнее фактически было почти свободно от режима жесткой монополии. Остальные продовольственные продукты не были охвачены государственной монополией и потому назывались ненормированными.

[3]) Назначение мое на Украину состоялось в то время, когда я со своим отрядом находился на хлебной заготовке в Щигровском уезде Курской губ., на которую были распространены мои „чрезвычайные полномочия" после потери Перми и Казани.

оставить Украину, как продовольственную отдушину для индивидуального самоснабжения рабочих собственными усилиями.

С другой стороны, в этом коротеньком, летучем, ответе т. Ленина мы имеем столь обычный и типичный для него образчик подхода ко всяким „системам" и конструкциям по деловым практическим вопросам:

— Сначала ознакомление с местной обстановкой, учет местных условий, а потом уже теория: иначе — не теория, а пустая забава, „теоретизирование", фетишистский догматизм.

И Ленин не напрасно ставил вопрос о „системе продовольственного дела на Украине в подчиненную зависимость прежде всего от выяснения на Украине же местных условий. Возможность теоретического планирования в данном вопросе из Москвы могла сводиться, главным образом, лише к учету и арифметической раскладке продовольственно - заготовительных расчетов, падающих на долю Украины, в общем итоге продовольственного баланса всей Советской республики в целом. В эти незабвенные дни героической борьбы пролетариата теоретическая, если можно так выразиться в данном случае, ясность наших предпосылок в организации продовольственного дела вообще и вопросе „о границе с Украиной", в частности, определялась рамками лишь одного господствующего над всеми „принципиальными" соображениями ультимативного требования:

— Хлеба для бойцов — во имя спасения революции.

Случаю опять таки угодно было сохранить для истории продовольственного дела в дни гражданской войны документ, свидетельствующий о том, как этот ультиматум преломлялся в понимании Ленина.

Я получил эту бумажку в марте 1919 года на заседании VIII партийного с'езда. К этому времени я уже успел побывать на Украине, ознакомился уже кое с какими из местных условий для продовольственной работы и приехал в Москву для проведения некоторых организационных вопросов в коллегии Наркомпрода.

Вот о чем спрашивал меня т. Ленин в этой записке:

„Тов. Шлихтер!

1) Получили ли Вы на Украине директиву ЦК (о 50 милл. к I/VI)?

2) Если нет, то здесь видали?

3) Что думаете? Сколько доставите?

4) Не нужны ли здесь (и какие) экстренные меры?

5) Если не подвезете к I/V или I/VI — мы околеем все.

Ленин".

Угроза околеть всем, т.-е., прежде всего пролетариату столичных центров — такова была продовольственная обстановка в советской России в первые месяцы прихода советской власти на Украину.

Пятдесят миллионов пудов хлеба — такова была помощь, на которую рассчитывали и которой ожидал российский пролетариат от своих братьев-украинцев.

Каковы же были об'ективные возможности, которыми могла бы располагать советская власть на Украине для того, чтобы оправдать эти надежды советской России на украинский хлеб?

Хлебные запасы от предыдущего урожая были в то время на Украине еще весьма значительны. Ни бронированный кулак германского империализма, так самоуверенно занесенный над предательски проданной бандитами петлюровщины Украиной, ни всемерное содействие немцам со стороны „самостийного" гетмана Скоропадского не могли сломить упорство украинского селянства. Надежды немецких генералов ослабить петлю антантовской голодной блокады украинским хлебом оказались мыльным пузырем. Но, сумев припрятать свой хлеб от немецких оккупантов, украинское селянство не питало никакой склонности открывать свои амбары и для советской власти вне тех норм свободного товарооборота, к которым оно искони привыкло:

За пуд хлеба — ситец на рубаху.

Такие нормы были непосильны в то время для нашего разоренного и разрушенного империалистической войной хозяйства. Наши товарные запасы могли обеспечивать крестьянину, в среднем, не более 10 копеек товаром на рубль стоимости хлеба, притом не в таком товарном ассортименте, какой был нужен селянству, а в том, какой фактически имелся у нас, на наших хлебоссыпных пунктах.

Такие товарные операции не соблазняли и не могли соблазнять крестьянина, ибо в таком же ограниченном, не обеспечивающем потребностей семьи, количестве он мог получать товар из-под полы у спекулянта и мешечника, которые привозили его к нему на дом и забирали хлеб у него на дому же, избавляя его таким образом от необходимости производить затраты по поездкам на базары или на ссыпные пункты.

Таковы были результаты ознакомления „на месте" с „местными" условиями по вопросу о „границе с Украиной" в продовольственном отношении. Гражданская война, которую нам навязали и которая требовала от нас в этот момент величайшего напряжения, выдвигала в первую очередь требование организованного продовольственного снабжения Красной армии и пролетариата как на фронте, так и в тылу. Но без принудительных мер государство было бы лишено возможности ставить вопрос о продовольственном снабжении в плоскость его практического разрешения. Ознакомление с местной обстановкой выявило потребность введения государственной монополии на важнейшие продовольственные продукты, и вследствие этого граница с Украиной в продовольственном отношении была забронирована специальными

отрядами; каналы для самостоятельного и мешечнического вывоза хлеба из Украины были закрыты.

В этом отношении советская Украина ставилась формально в такие же условия государственно-монопольной заготовки хлеба, какие существовали уже и в советской России. Но это было именно лишь формальное сходство в условиях работы на продовольственном фронте в 1919 году на Украине и в России.

В России советское правительство уже имело в то время свои организованные аппараты власти на местах. На Украине же фактически таких местных органов власти не существовало за весь шестимесячный период второго прихода советской власти в 1919 году.

Создание местных аппаратов, как органов не только формальной, но и фактической власти, не могло быть осуществлено в 1919 году по следующим трем основным причинам. Во-первых, территориальному продвижению советской власти вперед сопутствовали одновременно почти с первых же недель прихода советской власти на Украину бандитские налеты. Даже переезд Совнаркома из Харькова в Киев, имевший место в марте месяце, т.-е. в первые недели после сформирования центральной власти, сопровождался в пути обстрелом некоторых эшелонов.

Бок о бок со столицей — Киевом, в Киевском же уезде, в южной его части, в районе Триполья — Обухов-Германовка-Кагарлык — действовал атаман Зеленый. В северной части уезда располагался атаман Струк, влияние которого распространялось и на соседний Чернобыльский уезд той же губернии. Из числа 21 волости Киевского уезда на 15 апреля 1919 г. связь имелась лишь с шестью.

О деятельности банд в начале апреля и о существовавшей тогда у нас расхлябанности органов власти может служить примером Куреневское выступление, попытка банд ворваться в самый Киев. Она произошла 10 апреля. В 10 ч. утра со стороны Куреневки по направлению к Подолу появилось три или четыре группы, каждая в 20—30 человек, вооруженных допотопными винтовками. Придя на Подол, на базар, они соединились под командой подпоручика Семенова и какого-то полковника (как выяснилось впоследствии — Клименко). К ним присоединились разные контр-революционные и буржуазные элементы. С криками „бей жидов", „за православную веру" они стали громить лавки, преимущественно еврейские, и вырезали 15 человек, преимущественно женщин и детей. Большинство убитых — евреи. Они пытались привлечь на свою сторону первый пехотный запасный полк, куда направилось 20—30 человек погромщиков. Красноармейцы рассыпались в цепь. Началась стрельба. В результате было арестовано 14 человек в помещении полка, а остальные, около 200 человек

разбежались. Явились они из окрестных сел, расположенных вокруг Пущей Водицы, т.-е. из Валок, Петровцев, Борщаговки. Погромщики имели вид странников с котомками за плечами и посохами. Приходили на базар кучками.

Характеристику политического положения Украины в 1919 г. дает следующая статистика контр-революционных выступлений: с 1 апреля по 1 мая было 93 контр-революционных выступления, из которых на Киевскую губ. приходилось 38, на Черниговскую — 19, на Полтавскую — 17, на Харьковскую — 7, на Херсонскую — 8, на Подольскую и Екатеринославскую — по 4, и только в Донецкой, Волынской и Таврической губерниях не было за это время ни одного выступления. Из 28 контр-революционных выступлений за первую половину мая на Киевскую губ. приходилось 13, т.-е. почти половина, на Екатеринославскую — 5, на Подольскую — 4, на Черниговскую — 3, на Полтавскую — 2, на Херсонскую — 1, на Волынскую, Донецкую, Таврическую и Харьковскую ни одного. С 1 по 19 июня на территории тогдашней советской Украины было 207 выступлений; из них в Киевской губ. — 3, в Полтавской — 37, в Волынской — 20, в Херсонской — 14, в Подольской — 12, в Черниговской — 12, в Харьковской — 1 [1]).

В деревне широко велась петлюровская агитация, подымавшая крестьянство на открытое противодействие продовольственным мероприятиям советской власти. Выпускались воззвания к крестьянам и рабочим Украины, в которых говорилось, что „большевики начали грабить бедное население Украины и вывозить все со спекулятивными целями в Россию“ и т. п. Бандитский атаман Григорьев прислал Совнаркому из Елисаветграда телеграмму: „Во 2-м полку страшное недовольство по причине вывоза тринадцати вагонов чая в Москву. Мы пьем вместо чая заварку вишневого листа, а чай увозят в Москву“. Но бандиты не только агитировали и посылали ультимативные телеграммы Совнаркому — они срывали продовольственную работу и активными выступлениями.

Так, орудовавший в Одессе пресловутый Мишка Японец не выпускал из города маршрута с продовольствием без соответствующего выкупа, при чем требовательность его повышалась по мере промедления в исполнении его ультиматума.

Особенно деятельным и неуловимым организатором контр-революционной борьбы с советской властью на Украине в 1919 г. был „батько“ Махно, обосновавший на долгие месяцы бандитскую резиденцию в Гуляй-Поле.

Вагоны с продовольствием, отправляемые в Донецкий Бассейн, где рабочие голодали, перехватывались им по пути и

---

[1]) Статистика контр-революционных выступлений взята из брошюры Х. Раковский — „Борьба за освобождение деревни“, издание Политотдела Укросовтрударма, Харьков, 1920 г. — А. Ш.

отправлялись в Гуляй-Поле. Уголь из Мариуполя, предназначенный для Балтийского флота, который в это время должен был готовиться для борьбы с англичанами, задерживался махновцами и также направлялся в Гуляй-Поле.

В одной из телеграмм Уполномоченный Наркомпрода т. В. Ф. Чернов[1]), работавший в отрядах т. Шлихтера в Ефремовском уезде Тульской губ., в Вятской губ. и на Украине, сообщал: „Мною было погружено со станции Тульново в адрес Донбасса 17 вагонов муки и пшеницы, на станции Полугород 8 вагонов пшеницы, на ст. Большой Токмак 15 ваг. соломы. Все это захвачено отрядами Махно".

Из Харькова сообщали, что Махно перехватил около 90 вагонов, предназначенных для Донбасса.

В большей или меньшей мере этими выступлениями была охвачена вся Украина в течение всего времени существования здесь советской власти в 1919 г., при чем, с одной стороны, они делали невозможной организованную, регулярную продработу, а с другой — обязательно сопровождались порчей и разрушением тех ее результатов, которых все же удавалось добиваться в тех или иных случаях, захватом заготовленного продовольствия, целых маршрутов с продовольствием, крушением поездов, зверским убийством продработников и т. д. Так, напр., начальника продовольственного отряда латышей, коммуниста Плесума, штаб Григорьева живьем сбросил с Крюковского ж.-д. моста в Днепр и т. п.

Вторая причина отсутствия твердой власти на местах, — причина, являвшаяся в значительной мере следствием первой, — обусловливалась колебаниями бедняцких слоев украинской деревни, не уверенных в прочности советской власти вообще.

При таких условиях фактическая заготовка продовольственных продуктов на началах хлебной монополии могла бы проводиться в рамках намеченного советской властью плана лишь при наличности достаточных кадров вооруженной силы. Но советская Украина, по соображениям стратегического характера, была предоставлена в деле обороны украинской территории, собственным силам, а эти силы были не только количественно недостаточны, но и оказались политически ненадежными, — и это было третьей причиной, мешавшей закрепить власть местных советских аппаратов и защитить их работу от наседавшей контр-революции.

Вот те общие условия, в которых Наркомпроду[2]) Украины в 1919 году приходилось разрешать возложенную на него

---

[1]) Тов. Владимир Филиппович Чернов, коммунист, преданнейший работник по продовольствию, погиб от сыпного тифа в 1920 г. на продработе в Самарской губ. – А. Ш.

[2]) Первым украинским советским продовольственным центром в 1919 г. был Продовольственный Отдел при Временном Рабоче-Крестьянском Правительстве Украины, которым заведывал тов. А. Г. Шлихтер, еще до

Октябрьской революцией задачу: обеспечить продовольствием пролетариат и Красную армию, чтобы „не околеть всем".

II

Программа организационных и оперативных работ первого украинского Наркомпрода была построена на учете всех особенностей украинской обстановки и того опыта, какой имелся к тому времени у Наркомпрода РСФСР.

Сущность этой программы, ее основные вехи и линии мы находим в докладе тов. Шлихтера на пленуме Московского Совета рабочих и красноармейских депутатов 25 марта 1919 года, которому он давал отчет о первых шагах деятельности украинского Наркомпрода и о заготовительных перспективах на ближайшие месяцы.

„Поскольку под советской продовольственной политикой, — говорил он,— разумеются основные задачи постепенного перехода от капиталистического товарообращения к социалистическому продуктообмену, постольку советская продовольственная политика Украины не может и не должна в основных своих принципах отличаться от той политики, которую проводил

образования советской власти на Украине (25 ноября 1918 г.), назначенный Совнаркомом РСФСР Уполномоченным Совета Народных Комиссаров по делам продовольствия в освобождавшихся от оккупации местностях советской России. В постановлении Совнаркома РСФСР, коим т. А. Г. Шлихтер был назначен Уполномоченным по делам продовольствия в освобождавшихся от оккупации местностях советской России, следующим образом формулировались задачи и права его полномочия:

„Освобождение от оккупации целого ряда местностей на западной и южной границе РСФСР требует принятия срочных мер по упорядочению продовольственного дела в возвращаемых местностях по использованию для нужд Республики имеющихся там продовольственных запасов и по восстановлению советских продовольственных органов.

Для обеспечения срочного осуществления указанных задач Народного Комиссариата по Продовольствию и согласования работы всех соприкасающихся с продовольственным делом органов Республики, открывающих свои действия в этих местностях, Совет Народных Комиссаров постановляет:

1. Назначить уполномоченным Совета Народных Комиссаров по делам продовольствия в освобождаемых от оккупации местностях советской России Члена Коллегии Народного Комиссариата по продовольствию, Александра Григорьевича Шлихтера.

2. Предоставить тов. Шлихтеру в указанных местностях, в деле заготовки хлеба и других продовольственных продуктов (скорейшей их доставки в голодающие районы) и в деле организации товарообмена полноту власти в общих пределах существующих и могущих быть изданными декретов по продовольственному делу, поручив ему принятие всех мер к скорейшему практическому осуществлению основных задач советской продовольственной политики, руководствуясь всеми существующими декретами, а также распоряжениями и указаниями Народного Комиссариата по продовольствию.

3. В этих целях настоящим постановлением подчиняются распоряжениям тов. Шлихтера на указанной торритории все без исключения учреждения и организации, как правительственные, так и общественные, поскольку их работа связана с продовольственным делом.

в течение полутора года великорусский Наркомпрод. Монополия важнейших продуктов питания и предметов первой необходимости, национализация торговли, классовое распределение и организация продовольственных органов на принципах диктатуры пролетариата и деревенской бедноты — вот те основные вехи, которые российский Компрод осуществлял в течение своей полуторагодовой практики и осуществлять которые считает необходимым и нужным и Компрод Украины.

Но, поскольку в вопросе о продовольственной политике Украины речь идет о практических мероприятиях, постольку продовольственная политика Украины не может представлять собой простого копирования практических мероприятий Наркомпрода Великороссии. Перед Наркомпродом Украины в этом отношении стоит об'ективная необходимость в вопросах продовольственной политики учесть, во-первых, особенности украинской обстановки и, во-вторых, весь полуторагодичный опыт российского Компрода и те нецелесообразности и ошибки как в построении продовольственных органов, так и в проведении продовольственных мероприятий, которые в той или другой степени были обнаружены практикой в России.

Начну с монополии, как одного из основных принципов продовольственной политики в Великороссии. Вопрос о монополии, эту основную веху в качестве первого мероприятия,

---

4. Все распоряжения тов. Шлихтера в области продовольствия подлежат немедленному исполнению.

5. В случае неисполнения кем-либо его распоряжений или других действий, могущих дезорганизовать продовольственное дело, тов. Шлихтеру предоставляется право:

а) всех виновных в этом привлекать к Революционному Суду и

б) подвергать немедленному аресту с донесением о каждом случае и причинах ареста Народному Комиссариату Юстиции.

6. Право привлекать к суду и подвергать аресту тов. Шлихтером никому не может быть передоверено.

м. п. Председатель Совета Народных Комиссаров (В. Ульянов-Ленин)
Москва Управляющий Делами Совета
Кремль Народных Комиссаров (Вл. Бон-Бруевич)
23/XI 1918 г. Секретарь Совета Народных Комиссаров (Л. Фотиева)

Настоящее полномомочие т. Шлихтера зарегистрировано в Курском Губкоме Р. К. П., что удостоверяется

Секретарь (Нестеров, не разобрано)

Соответствующее постановление Временного Рабоче-Крестьянского Правительства Украины подписано Заместителем Председателя Временного Рабоче-Крестьянского Правительства Украины, тов. Артемом, управляющим делами т. И. Кудриным, секретарем правительства т. М. Грановским.

м. п.
7/XII 18 г.
№ 6

С реорганизацией украинского правительства в Совет Народных Комиссаров Украины 19 января 1919 г. Продовольственный Отдел был преобразован в Народный Комиссариат Продовольствия Украины с Наркомом Шлихтером во главе.

счел нужным провести в жизнь декретом и Наркомпрод Украины. Но от того круга, которым определяются монополизированные продукты в Великороссии, наш декрет[1]) о монополизации главнейших продуктов питания в значительной степени отличается. Мы в декрет о монополизации продуктов питания ввели только четыре важнейших продукта: хлеб, сахар, чай, соль. Жиры масла, мясо — все то, что находится фактически в монопольном положении в России — все это нами оставлено в сфере свободного товарообращения В этом ограничении круга монополизированных продуктов наши враги будут усматривать отказ от основных вех продовольственной политики, на которые было потрачено столько усилий в Великороссии. На самом деле никакого отказа от принципа монополизации продуктов здесь нет, как нет и отклонения от основных вех нашей политики. Сущность дела и причины этого ограничения заключаются в том, что Наркомпрод Украины в настоящий момент находится лишь в зачаточном состоянии. Наши продовольственные органы нам приходится создавать не только на пустом месте, но в буквальном смысле слова на месте запогаженном. Оно было запогажено сначала немцами, а потом гетьманщиной

---

[1]) Вот текст этого декрета, распубликованного в „Известиях Врем. Рабоче - Крест. Правительства и Харьк. Сов. Раб. Депут". от 31 января 1919 г. за № 33.

„Об организации продовольственного дела на Украине.

В интересах наиболее рациональной постановки продовольственного дела в переживаемый ныне переходный момент от капитализма к социализму Временное Рабоче - Крестьянское Правительство Украины постановило:

1. Об'явить со дня опубликования настоящего декрета государственную монополию на заготовку хлеба, сахара, соли и чая с установлением твердых цен закупки и отпуска.

2. Все остальные продукты, о которых не имеется особого постановления об их монополизации, допустить к свободному обращению на рынке с тем, что вывоз их за пределы Украины допускается лишь по разрешительным нарядам Продовольственного Отдела или Отдела Народного Хозяйства Украины.

3. Поручить заведывающему Продовольственным Отделом организовать в срочном порядке государственные закупочные аппараты для заготовки хлеба, мяса, жиров и масла, широко привлекая к этой работе профессиональные союзы, а также используя для этой цели кооперативные и другие организации в качестве контрагентов, подчиненных продовольственному отделу в смысле общего контроля и надзора.

4. Продуктами, заготовленными государственными аппаратами, снабжаются в общегосударственном масштабе по нормам, установленным Продовольственным Отделом, через специальные распределительные органы, население и Красная армия.

5. Поручить Заведующему Продовольственным Отделом выработать и представить на утверждение Правительства положение о закупочно - заготовительных и распределительных органах Продовольственного Отдела на местах.

Председатель Временного Рабоче - Крестьянского Правительства Украины — Х. Раковский

Заведующий Отделом Продовольствия при Временном Рабоче - Крестьянском Правительстве — А. Шлихтер

Управляющий Делами Правительства — И. Кудрин

Секретарь Правительства — В. Торговец

и петлюровщиной, после которых остались не просто обломки продовольственных органов, а чрезвычайно вредные осколки, которые нужно было просто отмести, чтобы создавать новое дело. Вот, когда дело представляется в таком виде, надо к вопросу о монополии подходить с чрезвычайной осторожностью, с полным пониманием условий, в которых мы должны будем ее осуществлять, и с тем реализмом, который нам, коммунистам, всегда присущ. Мы, украинские продовольственники, считаем своей обязанностью подходить к делу с этим реализмом, ибо мы знаем, что дело не в декрете о монополизации, а в том, чтобы мы фактически имели возможность осуществить принцип монополизации. При зачаточном состоянии продовольственных органов, пока в руках украинского Наркомпрода не имеется прочно налаженных продовольственных аппаратов, до тех пор думать, что можно бы сразу включить в монополию и жиры, и масло, и мясо, не приходится. Этими соображениями мы руководствовались, когда исключали из круга монополии такие чрезвычайно важные продукты, как жиры, масло, мясо, хотя мы знаем, что монополизация этих продуктов является единственным средством к распределению их среди трудящихся масс.

В вопросе о национализации торговли мы считали себя обязанными действовать с такой же осторожностью и по тем же причинам. В этом отношении перед нами стоял вопрос о наших первых шагах после прихода советской власти в Харьков. Харьков — это огромный производственный пункт. там производится очень много кондитерских изделий и других продуктов, весьма важных для московского и петроградского пролетарских центров. Все эти продукты не были включены в монополию потому, что перед нами стоял вопрос, что именно надо сделать сейчас: запечатать ли магазины, национализируя торговлю, как это делали в Москве, или прибегнуть к другим мерам? Мы пошли по линии компромисса. Нетрудно было осуществить даже такой решительный шаг, как осуществил в свое время Московский продсовдеп: взять и на все магазины повесить по семь замков. Но, подходя к вопросу о немедленном осуществлении этой меры на Украине, мы видели перед собой те тягостные последствия, которые в течение нескольких месяцев переживала Москва в связи с огульным решением вопроса о торговле в виде сплошного закрытия магазинов. Москва переживала это в такой степени, что, напр., московские рабочие в рабочем кооперативе, благодаря сплошному закрытию магазинов, оказались в невозможности добыть себе стакан и блюдечко. И если это было тяжело для Москвы, то в каком положении был бы на Украине Наркомпрод, если бы в стране, где вчера хлеб свободно продавался по 2 р. 50 коп. за фунт и где в любом магазине вы могли достать целый ряд продуктов по сравнительно недорогим ценам,— если бы все

это после прихода советской власти оказалось вдруг недоступным? А это было бы неизбежно, если бы мы сразу заперли магазины. Следовать такому принципу насаждения национализации торговли, во что бы то ни стало, не считаясь с местными требованиями и интересами, мы не могли и разрешили этот вопрос следующим образом. Мы не закрыли ни одного магазина, не учредили ни одного реквизиционного отряда, ни одного заградительного отряда, но это не значит, что в вопросе о национализации торговли мы пошли по линии наименьшего сопротивления и просто предоставили полную свободу торговать всем и каждому. Ничего подобного! Мы нашли иной способ, наиболее пригодный для данной обстановки, который принес нам весьма положительные результаты. Мы прежде всего произвели учет всех товаров в Харькове и Киеве.

Затем из учтенного товара, кому бы он ни принадлежал, после проверки счетов, мы стали удерживать в распоряжение компрода от 30 до 50% (20% установлено для мыла, которое так нужно Москве, в виду тифозной эпидемии, а 30% для всех других товаров). Остальной товар выдается по частям держателю для розничной торговли из частных магазинов или для вывоза из Украины на север. Такая система дала нам, во-первых, возможность реального обуздания спекулятивных сделок, не прибегая к национализации торговли, а во-вторых — обеспечила нам возможность значительного и немедленного пополнения государственных складов важными продуктами (кондитерские изделия, мыло, табак, масло и т. п.), которые украинский Наркомпрод выдает по нарядам, главным образом, на север.

В вопросе о заготовке хлеба мы также стремились учесть уроки заготовительной практики Великороссии. Практика эта показала, что заготовка продовольственных органов дает весьма слабые результаты, главным образом, благодаря тому, что в этих органах совмещены функции распределительные и функции заготовительные, в результате чего местные органы стремятся, главным образом, обеспечить местное население, а для вывоза на сторону уделять лишь остатки. Вот, помня эти опыты Великороссии, мы стремимся на Украине создать местные органы как аппараты распределительные, а заготовительные функции осуществлялись при помощи особых заготовительных аппаратов Наркомпрода. Но, в то же время, принимая во внимание чрезвычайную необходимость заготовить хлеба как можно больше и как можно скорее, мы ставим себе задачей привлечь к заготовке хлеба решительно все и всех могущих оказаться работоспособным в этом деле. Поэтому заготовку мы вменяем в обязанность и нашим местным органам в виде временной меры, пока заготовка центральных аппаратов не обеспечит достаточного количества хлеба для

распределения среди местного населения. Затем, в этих же целях использования всех готовых аппаратов, мы поручили заготовку кооперативным организациям, так называемому „Союз-Банку", об'единяющему прежние мелкокредитные товарищества. Наконец, мы сочли нужным прибегнуть еще к одной мере, не применявшейся еще в практике Великороссии. Мы допустили к заготовке бывших частных хлеботорговцев, не как отдельных Иванов, Петров, а как союзное об'единение, работающее на комиссионных началах, с круговой порукой и ответственностью за деятельность своих членов. Мы знаем, что эта мера, с первого взгляда, может казаться фактом отказа от установившихся основных принципов советской продовольственной практики. На самом деле никакого отказа от продовольственных принципов здесь нет. Дело лишь в том, что мы подошли к тем, которые в прошлом умели великолепно работать в сфере заготовительных операций, подошли для того, чтобы, взяв их за шиворот и ограничив круг их заготовительной деятельности рамками черновой работы по ссыпке хлеба, извлекаемого из амбаров крестьянства, заставить их выполнять ту работу, которая нужна голодающему пролетариату. Допуская союзное об'единение частных торговцев в качестве аппарата ссыпки, мы полагали, что в этом нет никакого противоречия с основными задачами советской продовольственной политики, что здесь можно говорить лишь об интересах использовать наивозможно большее количество аппаратов для скорейшего достижения реальных результатов. Наконец, мы организовали еще два аппарата, которые должны быть отмечены. Один аппарат организован из представителей рабочих Донецкого каменноугольного района и для работы в богатейших хлебных районах, в Бердянском и Мелитопольском уездах. Другой отряд будет организован в конце марта из представителей комитетов бедноты Черниговской губ. и будет работать в хлебных уездах Полтавской губ. Из заготовки первого отряда будут, в первую очередь, удовлетворяться продовольственные нужды голодающего Донецкого района, района зверски разоренного и ограбленного немцами, гайдамаками и петлюровцами, и таким образом будет обеспечена выработка угля, столь необходимого для транспорта заготовляемого хлеба. Другой отряд, из комбедов, имеет целью обеспечить хлебом голодающие уезды Черниговской губерии. Таковы меры, применяемые украинским Наркомпродом для того, чтобы надежды, возлагаемые голодающими центрами на Украину, могли бы в наивозможно большей степени и наивозможно скорее быть оправданы. Такова организация заготовки важнейшего продукта — хлеба, организация, которой мы всеми силами стремились охватить все, что имели трудоспособного, работоспособного, решительно все, что считалось с фактом советской власти и искало у нас работы.

Но как бы ни были работоспособны аппараты, продуктивность их работы будет невелика, если не применять принудительной разверстки[1]) вывоза хлеба, этого основного метода заготовки хлеба. Практика Великороссии показала в этом отношении, что без разверстки нельзя рассчитывать на значительные ссыпки. Поэтому нами также об'явлена принудительная разверстка, но ее фактическое выполнение будет отличаться от практики Великороссии. В Великороссии, в случаях упорства, приходилось прибегать к угрозе вооруженной силой, хотя эта угроза фактически ни одного раза не завершалась вооруженным столкновением. На Украине даже угрозы в этом деле применять нельзя. В этом отношении на Украине мы должны быть сугубо осторожны, потому что украинский крестьянин только что перенес целый ряд принудительных реквизиций, конфискаций, он видел насилия от немцев, от гайдамаччины и петлюровщины и испытал дикий разгул и зверства всех этих банд. И вот прийти после всего этого к украинскому крестьянину и показать, что советская власть готова принудительную разверстку осуществить, в случае необходимости,

---

[1]) 6 апреля был утвержден Совнаркомом следующий „Декрет о разверстке урожая 1918 года и предыдущих годов“:

„Декрет о разверстке урожая 1918 г. и предыдущих годов“.

В интересах организации и планомерного государственного снабжения населения Украинской Советской Республики продуктами продовольствия и предметами первой необходимости, а также в целях оказания немедленной революционной и братской помощи голодающему Северу, Совет Народных Комиссаров Украины в дополнение и развитие декрета о хлебной монополии (Распубликовано в „Извест. врем. рабоне-крестьян. прав. Украины“ от 6 января 1919 г. № 33). об'являет с сего числа обязательную разверстку между всеми губерниями Украинской Советской Республики подлежащих отчуждению и сдаче государству излишков продовольственных и семенных хлебов и зернового фуража.

1. Разверстка между губерниями всего подлежащего сдаче Украинской Советской Республике количества хлеба за плату (ст. 3) устанавливается Народным Комиссаром Продовольствия в соответствии с размерами урожая, запасами и нормами потребления на нижеследующих основаниях:

а) На каждую волость назначается к поставке количество хлеба каждой категории, пропорционально количеству десятин пашни. находящейся под посевами данного хлеба.

б) Все хозяйства, в которых удобная для посева площадь составляет до 5 дес. (включительно), освобождаются от поставки хлеба.

в) Все хозяйства свыше 5 и до 10 дес. (включительно) посевной площади доставляют хлеб в количестве, приходящемся по указанной в пункте „а“ норме.

г) Все хозяйства свыше 10 десетин посевной площади поставляют сверх нормы, указанной в пункте а), все то количество хлеба, которое приходится на хозяйство до 5 дес. по дополнительной разверстке пропорционально находящейся у них под посевом площади.

2. В виду тяжелых экономических потрясений, перенесенных страной, и хищнической заготовительной деятельности прежних властей (гетмана и Петлюры), подлежащие отчуждению излишки определяются для каждой губернии Наркомпродом в половинном размере исчисляемых им излишков.

3. Все количество хлеба и зернового фуража, причитающееся на губернию по разверстке излишков 1918 г. и предыдущих годов, должно быть отчуждено у населения по установленным твердым ценам и поставлено к 1 юня

даже штыком, было бы недопустимо по политическим соображениям. Нужен другой подход, другие методы, другая система. Эту систему Украинский Наркомпрод осуществлял по тому образцу, который дал уже прекрасные результаты в Великороссии, — вВятской губернии и в Ефремовском уезде Тульской губ. — и который заключается в договорных соглашениях, устанавливающих обязательство волости вывезти определенное количество хлебных излишков на определенный ссыпной пункт.

Укажу еще одну меру, которая будет применена на Украине, но опять таки с отличием от практики Великороссии. Мы получаем излишки хлеба от крестьянина, давая ему взамен товар, который отпускается Московским Наркомпродом. В Великороссии в вопросе о товарообмене мы придерживались принципа коммунального товарообмена, который заключается в том, что фабрикаты выдаются на волость с тем, чтобы в дальнейшем распределение между жителями данной волости производилось Комбедом по принципу классового снабжения, который сводится к тому, что кулаку, хотя бы он и дал

1919 года в размере 50 процентов и к 1 июля 1919 года в количестве остальных 50%.

4. В распоряжение продорганов рабоче-крестьянским Правительством Украины предоставляются необходимые населению изделия фабрично-заводского производства для распределения на основаниях и в размере, устанавливаемых Народным Комиссариатом Продовольствия.

5. Народному Комиссару Продовольствия предоставляется право, в зависимости от видов на предстоящий урожай, соответственно уменьшать в отношении каждой отдельной губернии количество хлеба, подлежащего, согласно разверстке, сдаче во вторую очередь (1 июля 1919 года).

6. Губпродорганы, по получении от Наркомпрода губернской разверстки, должны, в свою очередь, в срок, указанный Наркомпродом, разверстать по уездам установленное для губернии количество хлебов и зернового фуража, руководствуясь указанными в ст. 1-й основаниями. Упродорганы производят на тех же основаниях разверстку между волостными и сельскими обществами подлежащего в уезде отчуждению хлеба и зернового фуража, опираясь на Комитеты Бедноты, а где их нет — ва Волостные Исполкомы.

7. В целях обеспечения беднейшего крестьянства, из всего количества сданного по разверстке каждой волостью хлеба 10% оставляются в распоряжение волостных органов для не имеющей хлеба местной крестьянской бедноты за половинную против твердой цены плату.

8. На Комитеты Бедноты, а где их нет — на Волостные Исполкомы, возлагается ответственность за своевременное исполнение декрета о разверстке и всех относящихся к ней распоряжений Наркомпрода и его губернских и уездных органов.

9. Причитающийся с сельских хозяйств по разверстке хлеб, своевременно не сданный, отчуждается принудительно без всякого вознаграждения. К упорствующим и злостно припрятывающим свои запасы применяются суровые меры, вплоть до конфискации имущества и предания суду по всей строгости законов революционного времени.

10. Порядок разверстки устанавливается Наркомпродом

Председатель Совета Народных Комиссаров — Раковский
Народный Комиссар Продовольствия — Шлихтер
Управляющий делами Совнаркома — Грановский
Секретарь Совнаркома — Торговец

хлеб, товар может быть не дан, а бедняку, который не давал хлеба, ибо у него нет излишков, товар все-таки должен быть дан. Вот в чем заключается метод коммунального товарообмена. Только таким принципом товарообмена мы руководились на местах в деле ссыпки хлеба в Великороссии. На Украине же будет применен, наряду с коммунальным товарообменом, также и индивидуальный товарообмен. На Украине мы даем для распределения одну треть товара на коммунальный товарообмен, а две трети — на индивидуальный. Последний метод заключался в том, что товар будет выдаваться по зачетным квитанциям каждому крестьянину в определенном размере, не свыше 20% той стоимости хлеба, которую он получает, продавая хлеб по твердой цене на ссыпные пункты. Он именно, как продавец, будет получать товар. Вам ясна мысль, которую мы, украинские продовольственники, проводили, выдвигая такую меру. Мы переживаем критический момент продовольствия. Мы знаем, что от продовольствия зависит все. В нашем распоряжении на Украине осталось только максимум два месяца весенней заготовки; из них значительная часть времени должна отпасть на распутицу.

Мы знаем, что получаемый таким путем товар кулаком будет по спекулятивным ценам сбываться на рынок. Но, тем не менее, мы считаем нужным использовывать этот метод, так как можно рассчитывать, что таким путем мы получим на наших ссыпных пунктах добавочный куш хлеба, которого иначе не получили бы.

Я упомянул вскользь, что одна треть товаров будет нами отдаваться Комбедам [1]). В этом отношении мы возвращаемся к тому, что в Великороссии отменено, ибо вы знаете, что Комбеды в Великороссии распущены и фактически влились в местные сельские совдепы. Но было бы напрасно думать, что нам их, именно в этой стадии организации строения продовольственных органов, не нужно организовать. Ведь комбеды распущены в Великороссии не потому, что они оказались непригодными, что они не оправдали тех надежд, которые на них возлагались. Нет, они упразднены просто потому, что уже сделали то дело, которое на них возлагалось. В чем это дело заключалось? В расслоении деревни, в установлении принципа, что продовольственная политика — это есть тоже политика диктатуры пролетариата и бедноты, что продовольственная политика не может отступать от общих основных задач советской политики вообще. Другая задача, которая возлагалась на комбеды — это являться теми единственными

[1]) 17 января Временным Рабоче-Крестьянским Правительством было издано временное положение о Комитетах Бедноты. Комитеты Бедноты, помимо установления революционного порядка на селе, имели задачею в продовольственном деле добиться, чтобы не было голодающих в своем селе, в волости и в Республике.— А. Ш.

надежными органами, которые позволяли бы, контролируя и проверяя на месте, осуществлять задачи фактического извлечения излишков, Вот основные задачи, которые на них возлагались. Когда комбеды расслоили деревню, когда, благодаря комбедам, в огромном числе случаев оправдавшим возлагаемые на них надежды, на деревне создались настоящие классовые организации, тогда оказалось целесообразным влить их путем перевыборов в новые совдепы. Когда наступит подобный момент на Украине, комбеды также будут расформированы. А пока они будут служить единственным классовым оплотом против кулацкого влияния в украинской деревне и единственными местными продовольственными органами, которые обеспечат украинскому Наркомпроду наибольший успех хлебной заготовки.

Я останавливаюсь еще на одной мере, которая вам, москвичам, должна быть близка и знакома и имеет для вас чрезвычайный интерес. Вы знаете, что не так давно из Москвы начался массовый отлив пролетариата на Украину в распоряжение украинского Наркомпрода. Москва дала Украине около 2.700 человек, которые были специально командированы в распоряжение Наркомпрода. Эта задача, которая в значительной степени была вызвана по почину украинского Наркомпрода, дает уверенность в успехе заготовки хлеба и других продуктов на Украине, путем привлечения к этой работе самих рабочих. Приехав на Украину, они попадают в самую гущу крестьянской массы. Сейчас эти 2.700 человек распределены по четырем нашим центральным аппаратам. Один такой аппарат действует в Елисаветградском уезде, Херсонской губернии. Там находится 700 человек, включая и петроградцев, которых мне прислали еще несколько месяцев тому назад. Такие же отряды действуют в Александрийском уезде Херсонской губернии, в котором размещено около 1.000 человек рабочих. Далее 250 человек посланы в район расположения армии Дыбенко на границе Таврической губернии. Отряд в 100 — 150 чел. отправлены в Бердянский и Мелитопольский уезды. Отряд этот отправлен сравнительно недавно. Первый отряд начал работать не более месяца тому назад, но уже первые шаги этого отряда показали, что те надежды, которые возлагались на этих представителей пролетариата, оправдываются. Так, елисаветградский отряд в течение трех недель сумел погрузить в разные адреса для Красной армии, для Донецких рабочих и на север 331.000 п. хлеба. В Александровском уезде Екатеринославской губ. в районе армии Дыбенко и в Бердянском уезде, по нашим сведениям, имеются колоссальные запасы хлеба, между прочим, у немецких колонистов, которые убежали с белогвардейцами и побросали значительные запасы заготовленного хлеба, так что остается только погрузить его и перевезти. Вот как Наркомпрод распределил эту живую силу, которая была отправлена в его распоряжение. Но еще не исчерпана необходимость

в этой помощи. Я думаю, что вам придется дать еще такой же человеческий материал, отправляя его в распоряжение Наркомпрода через ту коллегию военно-продовольственного бюро, которая по инициативе нашей была вызвана в Харьков. Теперь она в Киеве. Отряды эти работают в тесном контакте с нами.

Вот в кратких чертах те основные положения, которые поставлены и осуществляются украинским Наркомпродом.

Теперь я перейду к той части, которая для Москвы представляет громаднейшее значение, как для голодающего центра. Мне остается сказать о тех общих перспективах, которые мы имеем перед собой и на которые можно рассчитывать. Это вопрос чрезвычайно тягостный. Все вы помните, что, когда Украина начала делаться советской, с каждым днем продвижения Красной армии, у вас, как и у нас, отлегало от сердца. Казалось, вот конец всяким испытаниям. Богатая Украина, хлебная Украина — наша: не будет голодать московский пролетариат. Как же обстоит дело, на что мы можем действительно рассчитывать, думая об Украине? Если бы вопрос шел о том, что Украина вообще имеет, то, конечно, можно было бы сказать, что мы радовались не напрасно. По самым осторожным расчетам, Украина имеет сейчас излишков 278 миллионов пудов. Мы подходим к этой цифре с осторожностью, мы говорим, что нужно учесть всевозможные обстоятельства, которые, быть может, статистиками не учтены: и то, что ведется война, и то, что масса разграбленного хлеба нам не известна. Мы ставим себе задачу выделить 100 миллионов пудов хлеба, чтобы распределить его принудительной разверсткой по губерниям и уездам.

Сто миллионов для изголодавшейся России, для России, которой опять приходится переживать угрозы нового вражеского натиска со стороны востока! Эти 100 миллионов—цифра колоссальная, но, товарищи, мы, принимали во внимание все условия нашей работы, в организационном и политическом отношении, условия, об'ективно не зависимые от нас, говорим себе, что, если мы до 1-го июля заготовим 10 миллионов, то мы будем считать нашу работу идеальной.

Вы спросите меня, чем я руководствуюсь, определяя цифру в 10 миллионов пудов? Я вам сказал уже, что у нас есть четыре центральных продовольственных отряда. Вот на эти отряды мы и возлагаем все наши надежды. У нас масса присланных рабочих, которые сумеют наводнить все украинские деревни. С другой стороны, у нас есть отряды, которые являются уже опытными работниками, которые работали в Великороссии. Принимая во внимание деятельность одного из таких отрядов, который в течение полутора месяца[1]).

[1]) В январе и начале февраля, т.-е. в течение первого месяца существования советской власти экспедиционные отряды Наркомпрода еще только организовывались.

собрал два с половиной миллиона пудов хлеба, мы рассчитываем, что наши четыре отряда, принимая также во внимание и наличность товарообмена, и наличность денежных знаков, сумеют собрать по два с половиной миллиона каждый, что и составит 10 миллионов. Но тем не менее я считаю себя вынужденным предостеречь вас дальше о другой стороне дела. Надо не только заготовить хлеб, но надо его и вывезти. Но транспортные средства находятся в таком состоянии, что нас могут встретить новые и новые страшные испытания. Насколько этот вопрос грозен и насколько нам приходится с ним считаться, вам будет видно из того, что 110 тыс. пудов хлеба, данных нами брянским заводам, были отправлены исключительно потому, что оттуда были посланы два маршрутных поезда со своими паровозами, со своими бригадами и углем. Наш западный фронт переживает страшное положение: из всех, пока еще незначительных, заготовок мы могли уделить ему только 30 — 40 тысяч пудов хлеба, но и этот хлеб был перевезен на место только потому, что для этого был тоже послан специальный поезд. Если мы хотим дать хлеб Донецким рабочим, то мы говорим им, чтобы они прислали нам свои паровозы, с готовыми поездами и со своим углем. Как бы ни были малы запасы уже заготовленного хлеба на Украине и как бы ни было велико наше напряжение, мы должны помнить, что из-за транспорта и эти малые запасы могут остаться на местах заготовки. Если только вами не будут приняты самые энергичные меры, мы с Украины не сумеем вам помочь.

Что же касается других немонопольных продуктов, то в этом отношении вопрос решен так. В первые дни советской власти оказалось, что мешочничество из Великороссии, которое вызывалось нуждой, заливало волной Украину, угрожая выедить решительно все оттуда. И вот, несмотря на то, что декретами разрешалось это мешочничество, что всякая организация на основании этого декрета могла прибегать к этому мешочничеству и могла посылать своих делегатов, нам, во избежание хищнического спекулятивного вывоза, пришлось прибегнуть к определенной мере. Мы разрешили выдачу продуктов только некоторым организациям. Осуществлено это было нами так. Шестнадцать крупнейших организаций были об'единены в одну закупочную организацию, которой было предоставлено право заготовок [1]). Все остальные организации должны

---

[1]) Вот перечень этих организаций: Продпуть, Центросоюз, Петрокомпрод, Московский Центральный Рабочий Кооператив, Рабочсоюз, Делегация Западного Фронта, Наркомпрод РСФСР, Наркомпрос РСФСР, Укрзакуп, Кооперсев, Московский Продсовдеп, Оптосоюз, Наркомздрав РСФСР, „Кооперация", ЦУКЛ (Центральное управление красноармейских лавок), Петрогорсоюз.

Мера эта диктовалась необходимостью ввести в организационные рамки движение легального мешочничества на Украину, вызванного декретом

вливаться в эту организацию. Весь товар обезличивается, т.-е. закупается в общегосударственном масштабе и поступает в распоряжение Наркомпрода. Ни одна организация не имеет права рассчитывать, что она будет сама распоряжаться своими продуктами. Из общего количества заготовленных продуктов 20% отчисляются для тех мелких организаций, которые совсем не допускаются к заготовкам, а остальные 80% будут направляться Москве и Петрограду.

Вне этих условий вывоз немонополизированных продуктов не допускается, хотя продукты эти и находятся в свободной торговле.

Заканчивая свой отчет, я вынужден сказать вам, что голодная психика часто приводит непродовольственников к мысли, что хлеб у нас был бы, если бы были допущены вольные цены на хлеб. Мы не задумались бы сделать это, если бы таким путем можно было получить положительные результаты.

Но в том-то и дело, что с того момента, как мы установили бы для хлебных и других монополизированных продуктов свободные, вольные цены, отказались бы от системы государственной монополии на закупку этих продуктов, с этого момента огромная масса пролетариата лишилась бы всякой возможности получить хотя бы фунт хлеба, ибо тогда держатели хлеба продавали бы его еще меньше, рассчитывая, что сегодняшняя цена повысится назавтра вдвое, а послезавтра втрое и т. д.

Так как потребность в денежных знаках у крестьянина весьма невелика, ибо он, как известно, исчисляет теперь свои денежные запасы не количеством рублей, а весом денежных знаков, то при таких условиях никакого интереса, никакого побудительного стимула не было бы у держателя хлеба для того, чтобы он регулярно свозил хлеб на ссыпные пункты. От этого способа борьбы с безхлебьем надо воздержаться, не допуская на этот счет ни малейшего колебания. Об этом надо нашим пролетарским массам давать раз'яснения при каждом случае, ибо малейшее отклонение от этой основы продовольственной политики создало бы неминуемую катастрофу.

Вот в общих чертах все то, что сделано украинским Наркомпродом за полтора месяца его фактического конструирования. Перед нами еще непочатый край всевозможных работ— организационных и других. Но мы можем засвидетельствовать, что и наша энергия в области строительства продовольственного дела так же велика, ибо мы всегда помним, что все взоры пролетариата Великороссии обращены на Украину. Московский

великорусского Наркомпрода, разрешившего большим и малым организациям самостоятельную заготовку ненормированных продуктов. В результате рынок Украины быстро был охвачен бешеной спекуляцией и ростом цен. Прибегая к организации заготовителей, Наркомпрод отнюдь не рассчитывал искоренить этим спекуляцию. Он имел в виду лишь наметить большую возможность борьбы с ней, ограничив круг конкурентов. Но мера эта мало помогла делу.— А. Ш.

пролетариат уже послал нам около 2.000 своих товарищей. Если потребуется, вы должны будете послать еще столько же. Опираясь на представителей пролетариата, хотя и не сведущих в продовольственном деле, мы сможем осуществить задачи заготовительной операции на Украине".

III

Организация центрального аппарата Наркомпрода, начатая еще в Харьковский период его созидания, когда стал функционировать отдел заготселя была закончена в общем зразу же по переезде в Киев. Не так дело шло с организацией продовольственных органов на периферии. На местах еще долго и нередко продолжали существовать одновременно с создававшимися советскими продорганами продовольственные комитеты Временного правительства и Центральной Рады, контора державного хлебного бюро и петлюровские „комісії постачання". Затруднительность налаживания советских периферийных органов продовольствия, создавшихся в атмосфере враждебного окружения дореволюционных и контр-революционных продовольственных аппаратов на периферии и в условиях крайней слабости советской власти на местах,— была и сама по себе чрезвычайно велика. Но эта затруднительность усугублялась в особенности еще тем, что, благодаря быстрому охвату бандитскими выступлениями почти всей Украины, уже с первой половины апреля центр был лишен возможности регулярных связей с местами.

Вот что читаем мы об условиях и перспективах работы Наркомпрода в телеграмме Шлихтера Ленину из Киева от 16 апреля.

„Приехал в Киев только 3 апреля после семидневного пути[1]) и застал Компрод совершенно отрезанных от Харькова и других крупных центров и мест заготовки хлеба, вследствие окруживших Киев кулацких восстаний. Для сношения с местами пришлось прибегнуть к посылке специальных курьеров.

Создание органов на местах налаживается, но предстоит еще много работы, нужно еще много людей. Поэтому завтра выпускаем обращение к партии и советским учреждениям о командировании на продовольствие лучших работников. Завтра телеграф обещал прямой провод для сношений с тремя нашими закупочными экспедиционными отрядами, от которых получили сведения о наличности

---

[1]) Поезд тов. Шлихтера, перевозивший в Киев сотрудников и дела Наркомпрода, а также большие суммы денег для нужд Украинского правительства несколько раз задерживался в пути, вследствие вооруженных операций со стороны местных банд.— А. Ш.

и количестве отправленных грузов [1]). Вследствие тажелого положения Донецкого района созданы по моему предложению две междуведомственные чрезвычайные комиссии, которые выезжают на Херсонщину и в Мелитопольский район для немедленного принятия всевозможных мер к быстрейшей заготовке и вывозу хлеба.

Управление главпродукта в Киеве организовано и все отделы функционируют. Губпродукты, за исключением Харькова и Киева, нигде еще не организованы. Организация губпродуктов тормозится отсутствием положеняя о главпродукте, до сих пор еще не утвержденного правительством, постоянным дезорганизующим вмешательством местных совнархозов, особенно отделом военных заготовок, а также отсутствием опытных ответственных инструкторов - продовольственников, которых просим срочно прислать до восьми человек по одному на губернию. Закуплено главпродуктом в Киеве кондитерских изделий, металлических изделий, сельхозмашин, бумаги, мыла, на сумму двадцать миллионов. Не совсем еще налаженное сообщение с Харьковом и Екатеринославом не дает возможности сообщить сейчас о закупках в Харькове. Сообщим дополнительно. На учете имеется в Кременчуге четыреста вагонов махорки, в Черниговской губернии тридцать миллионов коробок спичек, в Клинцах 270 тысяч аршин сукна. Результаты учета губпродкомов Киевского и Харьковского еще не приведены в известность. Распределил девять миллионов аршин тканей, половину отдал рабочему населению Донбасса, железных дорог, сахарных заводов городов Киева, Харькова, Екатеринослава, Николаева, Елисаветграда, другую половину — 12 наиболее хлебным уездам. Просим подтвердить включение Украины в российский план снабжения и указать нормы, по которым можно распределять мануфактуру. Заготовка нормированных продуктов идет удовлетворительно. Одним Центросоюзом, как агентом Наркомпрода, заготовлено за все время 470 вагонов разных продуктов, из них отправлено 332 вагона, в том числе в Москву 150 вагонов, в Петроград 98, разным местам назначения 84, готовы к погрузке 138 вагонов, в том числе в Харькове 40, в Полтаве 48, в Кременчуге 30, в Киеве на рельсах 20".

Среди мероприятий первого подготовительного периода работ Наркомпрода должна быть отмечена организация междуведомственной центральной комиссии по обсеменению полей и таких же комиссий на местах. Положение с посевным материалом к апрелю месяцу было весьма опасное. Целый ряд хлеборобных районов имели ничтожнейшие запасы яровых семян. Наркомпродом были приняты экстренные меры к обеспе-

[1]) Телеграфная связь систематически прерывалась, благодаря разрушениям линии бандами.— А. Ш.

чению крестьянства семенным материалом путем чрезвычайной семенной разверстки в пределах норм общей разверстки излишков. По нарядам на семенной материал, переданным к исполнению нескольким губерниям, было вывезено 968.000 пудов разных яровых хлебов. Результаты деятельности центральной и местных комиссий были особенно показательны в губерниях, где были уезды, не имевшие яровых семян. В таких губерниях производилось перераспределение излишков от богатых крестьян к неимущим, под руководством комитетов бедноты. Благодаря принятым мерам, в южной части Украины и в Харьковской губернии поля были обсеменены в надлежащей мере.

Таким образом, Украина, как хлебная житница советской страны, была поставлена в отношении обсеменения полей в условия, которые открывали перспективы значительных хлебных заготовок через 3 — 4 месяца из нового урожая. Но голодающий пролетариат промышленных центров севера и Красная армия, защищавшая на фронте пролетарскую республику от наседавшей белогвардейщины, нуждались в безостановочном притоке украинского хлеба с е й ч а с.

„Если не подвезете 50 мил. пудов хлеба к 1 мая или к 1 июня — мы околеем все"...

Весенние полевые работы, во время которых подвоз хлеба на ссыпные пункты почти совершенно прекратился, закончились 15 — 20 апреля. После этого у Наркомпрода оставался один месяц для заготовки хлеба из урожая предыдущего года. Требовалось чрезвычайное напряжение сил для того, чтобы в такой кратковременный срок могли быть обеспечены максимальные результаты заготовки. Но для продуктивности напряжения сил требовалось, в свою очередь, единство руководства и власти в деле организации продовольственных заготовок, требовалось устранение той анархии цен на хлебные продукты, какую вносили в деревню бесчисленные заготовители ведомств, срывая твердые цены и порождая в крестьянстве уверенность неизбежного повышения их.

Разнузданность самовластия разных ведомственных заготовителей не знала пределов. Так, например, в Одессе местный военком Кривошеев не подпускал к находившимся в порту продовольственным грузам командированного туда с чрезвычайными полномочиями заместителя народного комиссара продовольствия тов. Рузера, грозя выслать его из Одессы в запломбированном вагоне. Все больше ширились и росли самочинные захваты продовольствия представителями бесчисленных хозяйственных организаций и административно - наркоматских аппаратов Украины и РСФСР, в изобилии снабжавших „чрезвычайными" полномочиями своих представителей, которые нередко оказывались затем в распоряжении ловких хлебных спекулянтов.

При таких условиях не приходилось и думать не только о надлежащем осуществлении хлебозаготовок прошлогодних излишков в течение оставшегося еще в распоряжении Наркомпрода одного весеннего месяца, но и о заготовке хлеба из урожая 1919 года. Создавшееся положение вещей отнюдь не об'яснялось в данном случае чьими-либо тенденциями злонамеренного срыва организационно-заготовительной работы Украинского Наркомпрода или подрыва советской власти на почве продовольственных затруднений. Ведомственный анархизм в подходах к продовольственным задачам об'яснялся в общем и целом той обстановкой, какая была присуща советской общественности в период острой гражданской войны и в моменты первых попыток конструирования ведомственных органов власти.

С одной стороны, систематические налеты банд ставили нередко перед командным составом Красной армии вопрос о захвате хлебных грузов Наркомпрода, как меру, предупреждающую неизбежное попадание этих грузов в руки все более и более наседавших и все чаще побеждавших контр-революционных банд. Характерной иллюстрацией в этом отношении может служить эпизод, имевший место в Умани. Там находилось около 60 тысяч пудов хлеба, заготовленного Наркомпродом. В течение двух недель шла борьба за этот хлеб с переменным успехом: сегодня красные владели Уманью, а бандиты скрывались в ближайшем лесу, а завтра последние распоряжались в городе, а красные прятались в лесу. Наркомвоен не мог дать достаточных сил для ликвидации банды, и хлеб, в конце концов, был расхищен бандитами. Так до известной степени естественно создавалась в красноармейских кругах (вплоть до командующего войсками) мысль о самозаготовке, как методе, наиболее целесообразном в условиях гражданской войны: „лучше мы возьмем, чем оставлять белым“...

С другой стороны, конструирование государственных органов управления страной в условиях пылающей по всей Украине, и в особенности в ее хлебных районах, гражданской войны, сопровождалось совершенно естественно случаями ведомственного извращения власти, а это, в свою очередь, порождало анархические уклоны самовластия в области делового междуведомственного взаимоотношения. Эти уклоны особенно ярко выявлялись в критике, открытой и „на ушко“, метода централизованной системы заготовки и распределения продовольственных продуктов и в стремлении осуществлять на деле принцип „самоснабжения“.

Интересы продовольственного дела на Украине требовали принятия решительных организационных мер для выхода из создавшегося положения и для предотвращения фактического срыва хлебной монополии. Выход этот был испробован уже

за несколько месяцев до этого на опыте в РСФСР и заключался в системе продовольственной диктатуры. Декретом о продовольственной диктатуре Народному Комиссариату по Продовольствию в РСФСР были присвоены, в лице его представителя, народного комиссара, чрезвычайные диктаторские права, подчиняющие Наркомпроду в области продовольственного дела все без исключения ведомства. 12-го апреля 1919 года нарком продовольствия Украины выступил на заседании ВУЦИК'а с предложением установления продовольственной диктатуры и на Украине. Предварительная подготовка мнения украинской советской общественности, задержавшая внесение проекта декрета в ВУЦИК на несколько недель, не обеспечила надлежащего понимания той обстановки, какою диктовалась необходимость продовольственной диктатуры. „К сожалению", говорил в своем докладе тов. Шлихтер: „этот вопрос в стадии исполнительной стал перед нами позднее, чем этого требовали обстоятельства, но прохождение вопроса о продовольственной диктатуре требовало чрезвычайной осторожности. Вопрос этот рассматривался в разных учреждениях. Поэтому, хотя практика продовольственного дела выдвинула перед нами, продовольственниками, необходимость диктатуры в этой области со всей ясностью и неотложностью по крайней мере две-три недели тому назад, тем не менее оказалось возможным выступить перед вами с проектом декрета лишь теперь".

После прений, обнаруживших все же и на заседании ВУЦИК'а отсутствие единства и понимания организационных задач продовольственной диктатуры [1]), было вынесено следующее постановление:

„От Всеукраинского Центрального Исполкома

Империалистическая война, нашествие гайдамацко-германских банд, хищническая политика помещичье-буржуазного правительства гетмана, грабеж Украины германским и австро-венгерским капиталом, вакханалия петлюровщины, частые смены режимов и ряд белогвардейско-кулацких восстаний внесли полный хаос и анархию в хозяйственную жизнь Украины. Под покровительством буржуазных правительств Рады, гетмана и директории неслыханно расцвели спекуляция, грабеж помещиками и кулаками деревни, обогащение капиталистов путем

---

[1]) Одним из народных комиссаров было сделано предложение внести в проект декрета поправку об образовании коллегии заинтесованных комиссариатов (какими он считал Комиссариат Внутренних Дел и Комиссариат Агитации и Пропаганды) с наркомом продовольствия во главе. Эта поправка, принятие которой привело бы к фактическому провалу диктатуры, являлась отражением скрытой борьбы против монополии. Поправка была отвергнута, и только в отношении армии были созданы особые снабженческие организации с заготовительными функциями.— А. Ш.

игры на голод и разорение Украины. Все это крайне тяжело отразилось на снабжении трудящихся масс и Красной армии Украины предметами первой необходимости вообще и продовольствия в частности. Советская власть на Украине получила в наследство дезорганизованную, разграбленную, обессиленную страну. Поэтому, несмотря на достаточное количество продовольственных продуктов, рабочие и крестьянская беднота Украины мучительно бьются в цепях спекуляции и кулацкой жадности. Надо спасти народное достояние от расхищения мародерами, надо дать рабочим и армии хлеб, крестьянской бедноте семена, орудия производства и все необходимое для крестьянского хозяйства. Надо притти на помощь хозяйству среднего крестьянина.

Центральный Исполнительный Комитет советов Украины, в полном сознании того, что быстро и безболезненно устроить разорявшееся в течение ряда лет хозяйство немыслимо, считает, что нельзя спасти трудящиеся массы иначе, как проведя твердую политику советского социалистического строительства. Она должна быть основана на строгом общегосударственном учете и распределении и на неуклонном проведении хлебной монополии.

Исходя из этого, стоя на страже интересов рабочих, крестьян и всего трудящегося населения, ЦИК советов Украины постановляет:

1. Подтверждая незыблемость хлебной монополии и систему твердых цен, установить обмен продуктов между городом и деревней, между Украиной и другими братскими республиками на основании исполнения каждым членом советской семьи своего хозяйственного социалистического долга. Рабоче-крестьянское государство должно требовать от крестьян хлеба для рабочих и армии, от рабочих товаров и продуктов деревне, от армии охраны свободы труда одних и других.

2. Утвердив строжайшее проведение принципа единства общегосударственного учета, распределения и снабжения населения продовольственными продуктами личного потребления и домашнего хозяйства, возложить эти функции на Народный Комиссариат Продовольствия.

3. Наркомпрод Украины должен быть единственным органом, имеющим исключительное право распоряжаться всеми продовольственными продуктами и предметами личного потребления и домашнего хозяйства, находящимися на территории Украины.

4. Заготовка хлеба и других продовольственных и сельскохозяйственных продуктов, а также заготовка предметов личного потребления и домашнего хозяйства, их распределение, снабжение ими городского и сельского населения возлагается исключительно на Наркомпрод Украины.

Примечание: Совету Народных Комиссаров предоставлено право делать изъятия из этого постановления лишь в случаях чрезвычайной исключительности.

5. На Наркомпрод Украины возлагается создание в кратчайший срок аппарата, обеспечивающего проведение монополии на животные и растительные жиры и на мясные продукты. Кроме того, Наркомпроду вменяется в обязанность по мере организации и развития продорганов сужать круг ненормированных продуктов и брать их заготовку и распределение в руки рабоче-крестьянского государства.

6. На Наркомпрод Украины возлагается обязанность широко использовать кооперативы в деле заготовок и распределения упомянутых в п.п. 3, 4 и 5 настоящего декрета продуктов, придерживаясь при этом системы товарообмена с деревней.

Исходя также из того, что момент обостренной гражданской войны, исключительно тяжелое положение широких масс трудящегося и рабочего населения требуют применения быстрых и решительных мер в борьбе с продовольственным кризисом, что меры эти, в свою очередь, исходят от единого учреждения и что таким учреждением может являться только Народный Комиссариат Продовольствия Украины, Всеукраинский ЦИК постановляет:

1. Все распоряжения и постановления Наркомпрода Украины в области продовольствия и снабжения являются единственными и безусловно обязательными для всех без исключения органов и учреждений советской Украины.

2. Наркомпрод имеет право требовать под страхом ответственности перед судом Революционного Трибунала от всех учреждений и ведомств немедленного и безусловного исполнения всех распоряжений, до продовольственного дела относящихся.

3. Организовать, реорганизовать и распускать местные продорганы имеет право исключительно Наркомпрод Украины.

4. В развитие п. 5 декрета временного рабочего-крестьянского правительства Украины от 22 января 1919 года (Собр. Узаконений за № 3, п. 40) народному комиссару продовольствия предоставляется право предавать революционному суду и подвергать аресту должностных лиц и служащих всех ведомств и общественных организаций в области продовольствия.

5. Право предавать суду и подвергать аресту народным комиссаром продовольствия никому не может быть передоверено.

6. Все перевозки продовольственных грузов, а также передвижения заготовительных экспедиций, производимых Наркомпродом Украины, приравниваются по правам и преимуществам к военным перевозкам.

7. Настоящий декрет вступает в силу со дня его подписания и вводится в действие по телеграфу".

Вслед за декретом продовольственной диктатуры, которая должна была обеспечить Наркомпроду возможность устранить

с пути государственной заготовки и распределения продовольствия анархические приемы ведомственного местничества, надо было создать организационные меры борьбы с заготовительной анархией в самой деревне, куда проникали непосредственно к держателю хлеба, кроме ведомственных заготовителей, еще целые тучи хлебозаготовительных хищников, спекулянтов. На Украине в то время, т.-е. в апреле 1919 года, еще не было сельских советов, как органов власти. Фактически роль органов диктатуры пролетариата на селе, и то лишь в некоторых пунктах Украины, играли комитеты бедноты, организовавшиеся на началах „временного положения правительства о комитетах бедноты" от 17-го января 1919 года. Борьба за украинский хлеб не только для украинского пролетариата и деревенской бедноты, но и для нужд всей советской страны требовала незамедлительной организации комитетов бедноты по всей Украине. Но для этой цели уже не пригодны были бы те военно-фронтовые сельские ревкомы, какими были, по существу, комитеты бедноты первых трех-четырех месяцев советской власти на Украине 1919 года. Надо было уточнить состав членов комитетов бедноты и порядок их организации, их права и задачи не только в области диктатуры пролетариата на селе вообще, но в том числе, и особенно, задачи их и права, как органов продовольственной диктатуры на селе.

В этих целях, во изменение изданного 17-го января „временного положения правительства о комитетах бедноты", ВУЦИК в мае 1919 года реорганизует комитеты бедноты на следующих началах:

„I. В целях наиболее быстрой организации деревенской бедноты и для планомерного проведения по всей территории Украины революционного социалистического строительства рабоче-крестьянской власти, повсеместно учреждаются сельские комитеты бедноты.

II. Избирать и быть избранными в сельские комитеты бедноты могут как местные, так и пришлые жители сел и деревень обоего пола, всех национальностей, без различия вероисповедания, от 18 лет, не владеющие землей или владеющие удобной для посева площадью не свыше 5 десятин на хозяйство, за исключением лиц: а) пользующихся батрацким или наемным трудом, б) имеющих торговопромышленные предприятия, в) обличенных в спекуляции, г) монахов и духовных служителей религиозных культов, д) служащих и агентов бывшей полиции, особого корпуса жандармов, охранных отделений и державной варты, е) осужденных за корыстные порочащие преступления, на срок, установленный законом или судебным приговором.

III. Сельские комитеты бедноты избираются общим сельским собранием граждан, имеющих, согласно п. 2, право избирать и быть избранными, в составе трех членов.

IV. Сельские комитеты бедноты подчинены в своей деятельности волостным исполкомам, равно уездным или заменяющим их революционным комитетам, и руководствуются в своей деятельности инструкциями и распоряжениями всех их отделов: продовольственного, просвещения, земледелия, управления и др.

Примечание: 1. В случае расхождения по основным вопросам деятельности комитетов бедноты с волостными исполкомами, предоставляется право комитетам бедноты выносить вопрос непосредственно на разрешение уездного исполкома.

2. В продовольственном деле сельские комитеты бедноты обязаны точно и неуклонно выполнять все задания высших продовольственных органов, согласно декрету Всеукраинского Центрального Исполнительного Комитета от 15 апреля с. г. („Известия ЦИК" № 20).

V. В круг деятельности сельских комитетов входит следующее:

1. До учреждения во всех селах советов, комитеты бедноты обладают всей полнотой административной власти. На их обязанности лежит проведение в жизнь всех, касающихся населения, постановлений рабоче-крестьянского правительства Украины, а равно губернских, уездных и волостных исполкомов и ответственность за уклонение от исполнения или нарушение декретов и распоряжений.

2. Охрана общего революционного порядка, безопасности и прав рабочих, крестьянской бедноты и крестьянина-середняка.

3. Содействие всем представителям центральной, а также губернской и уездной власти в исполнении ими законов, декретов и распоряжений рабоче-крестьянского правительства.

4. Оказание содействия местным правительственным органам и представителям губернских и уездных подотделов в изъятии хлебных излишков из рук кулаков и богачей.

5. Учет и распределение хлеба среди беднейшего населения как из 10% фонда, согласно декрету Совнаркома от 12 апреля № 45, так и излишков, оставшихся от сдачи по разверстке по нормам и планам, устанавливаемым губпродкомами.

6. Распределение предметов первой необходимости и сельскохозяйственных орудий по нормам и планам, устанавливаемым губпродкомом.

VI. Круг лиц, подлежащих снабжению хлебом, предметами первой необходимости и сельскохозяйственными орудиями, определяется самими комитетами бедноты.

Примечание: Решения сельских комитетов, если они противоречат организации деревенской бедноты, могут быть отменены высшими продовольственными органами.

VII. Распределение между деревенской беднотой хлеба, предметов первой необходимости и сельскохозяйственных орудий производится сельскими комитетами бедноты по спискам, составленным ими же и утвержденным исполкомами.

VIII. В распоряжение волостных исполкомов передаются земотделами и совнархозами сложные сельскохозяйственные орудия для организации общественной обработки полей и уборки урожая комитетами бедноты, при чем за пользование такого рода орудиями плата не должна взиматься в местностях, где волостными исполкомами и сельскими комитетами бедноты будет оказываться энергичное содействие продовольственным органам в из'ятии излишков из рук кулаков и богачей.

IX. Всем советам рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов предлагается немедленно приступить при содействии партийных организаций к проведению в жизнь настоящего декрета. На губернские, уездные и волостные исполкомы возлагается ответственность за неукоснительное осуществление настоящего декрета.

X. Непосредственное руководство организацией комитетов бедноты возлагается на уездные исполкомы или революционные комитеты (ревкомы).

XI. Комбеды субсидируются и проходят по сметам Народного Комиссариата Внутренних Дел.

XII. Народному Комиссариату Внутренних Дел и Нар. Ком. Продовольствия по взаимному соглашению поручается в развитие настоящего положения издавать инструкции и распоряжения".

Одновременно с усилиями правительства обеспечить Наркомпроду необходимую власть в осуществлении задач организованной заготовки и распределения, сам Наркомпрод, с своей стороны, направляет все свои усилия в сторону окончательного искоренения в местных продовольственных органах анархии местнических взглядов на задачи продовольственного дела на Украине. Первым оранизационным шагом в этом отношении была попытка Наркомпрода созвать Всеукраинский продовольственный с'езд советских губпродкомов, в целях об'единения продовольственных работников единством понимания общегосударственных советских задач Наркомпрода. Первый с'езд продорганов созван был на 12 апреля. На него собрались представители лишь 5 губерний: Киевской, Харьковской, Екатеринославской, Черниговской и Полтавской. Был еще представитель и от Волынской губ., но он уже целый месяц был отрезан от своей губернии, где губпродком просуществовал всего одну неделю — с 14-го по 21-е марта [1]). Собственно это был не с'езд, а небольшое совещание из местных людей, продолжавшееся с 12-го по 15-е апреля.

[1]) Работа была сорвана бандами.

Настроение тех, кто прибыл на с'езд, было сугубо „местное", почему во вступительном слове открывший с'езд зам. наркома тов. Рузер предупреждал, что единственной целью с'езда является освещение и определение создавшегося на местах продовольственного положения и уяснение местных особенностей работы, что все принципы продовольственной системы изложены в декретах и не может быть и речи о выработке каких-либо новых начал. Все вокруг охвачено пожаром голода. Надо тушить его, во что бы то ни стало выкачать хлеб, спасти от голодной смерти рабочих, крестьян и Красную армию, а тем самым укрепить революцию. Надо помнить и о Донецком бассейне, где полное, ужасающее отсутствие хлеба грозит прекращением добычи угля, а без угля нельзя ни подвезти хлеба, ни переработать его. Но надо не только добыть хлеб, но и централизовать его заготовку. Централизация неуклонная и решительная, безусловное подчинение местных интересов интересам общегосударственным — основная база продовольственной системы, как и вообще социалистического строительства. Центр учтет все данные о местах для внесения особенностей местной работы в положение о местных продорганах. Это, однако, ни в коем случае не может изменить основного положения, а именно, что в деле продовольствия будут действительны только распоряжения Наркомпрода. Местные продорганы будут совершенно изъяты из подчинения местным советам, и будет вестись самая беспощадная борьба с вмешательством в продовольственное дело и с неподчинением уездных продорганов Наркому".

Из докладов делегатов с'езда явствовала все та же тяжелая обстановка работ по заготовке хлеба.

В Харьковской губ., в ее южной и юго-восточной частях, где была расположена армия, с'едены были не только хлебные излишки, но даже и семена, так как, по прибытии в тот или другой уезд, войска прежде всего устремлялись в экономии и с назначением зерна не считались. Сумской и Лебединский уезды с их экономиями целиком были в ведении Украинского главсахара.

Черниговская губ., в результате снабжения повстанческой армии, выкачавшей весь хлеб, оказывалась в тяжелом продовольственном положении, а пяти северных уездов — даже в катастрофическом.

В Киевской губ. в апреле экономического хлеба (в бывш. помещичьих имениях) в наличности было около $1^1/_2$ миллиона пудов, крестьянского — до 5 мил., но к этому последнему добраться было очень трудно. „С одной стороны, нежелание подчинить местные интересы общегосударственным, как в упродкомах, так и в комбедах (таковы были в этот

период на Украине даже комбеды), с другой — ограниченный состав продовольственных отрядов (они не превышали 25—27 человек) и противодействие крестьян затрудняли, а нередко и вовсе препятствовали получению и вывозу хлеба, а отсюда, конечно, дело снабжения стояло на точке замерзания"...

Продовольственная работа в Екатеринославской губ. тормозилась тем, что территория губернии все время была ареной военных действий...

И только в Полтавской губ. организация продовольственного аппарата находилась в лучшем положении. Ко времени с'езда там уже существовали продкомы в 7 уездах. Во многих уездах были также и комбеды. Предположена была повсеместная организация их, с тем, чтобы из них образовывать в составе пяти лиц разверсточные комиссии для руководства всей работой по учету хлеба.

Подводя итоги работ с'езда при закрытии его, тов. Шлихтер заострил внимание местных работников на следующих организационных моментах: во-первых, на предстоящем правительственном оформлении конструкции Наркомпрода; во-вторых, на централизации закупочного аппарата. „Это есть центральный, — говорил он, — коренной вопрос того строительства, к которому мы приступаем. Учитывая опыт Наркомпрода Московского, мы пришли к заключению, что нам нужно уделить серьезное внимание центральным закупочным организациям, своим органическим составом, своим формальным положением совершенно отвлеченным от местных интересов, от интересов так называемой приходской колокольни". В-третьих, на включении в сеть заготовительных аппаратов также губпродкомов и упродкомов, работа которых ни в чем не будет отличаться от работы губпродкомов РСФСР. И, в-четвертых, на инструкции по разверстке хлеба, которая разбивает крестьянские хозяйства на три разверсточные разряда: с посевом до 5 дес., от 5 до 10 дес. и свыше 10 десятин. „На практике может оказаться, — говорил тов. Шлихтер делегатам с'езда, — что в одном месте грань до пяти десятин, в той местности, где вы работаете, вовсе не охватывает собой всего круга бедноты, а в другом месте, может быть, местные данные будут таковы, что грань до пяти десятин окажется слишком велика, что среди крестьян, имеющих до пяти десятин, есть и середняки. В таких случаях вам самим нужно будет допускать некоторые коррективы и инструкции по отношению к определенному хозяйству, узаконяя эти коррективы распоряжением местной власти: сельских и волостных исполкомов и комбедов"...

Вскоре после с'езда Совнаркомом Украины было издано и распубликовано „положение о Народном Комиссариате Продовольствия". Этим декретом заканчивалась серия основных государственных актов, направленных к организации продовольственного дела на Украине.

Этим же задачам — организации заготовительного дела — служила широко поставленная Наркомпродом агитационная кампания в прессе и на партийных и профессиональных собраниях под лозунгами: „Хлеб революции", „Хлеб голодающему северу", „Хлеб армии", „Все на продовольствие" и проч. и проч. „Каждый коммунист, каждый честный советский работник,— писал Наркомпрод в статье „Все на продовольствие",— должен понять, что укрепление на Украине революции и советской власти находится в полной зависимости от урегулирования продовольственного вопроса. Все лучшие партийные и советские работники должны немедленно же принять самое активное участие в продовольственной работе и предоставить себя, в порядке мобилизации, в распоряжение продовольственных органов. Планомерная и организованная мобилизация сил — наша самая неотложная необходимость и, в первую очередь, именно для продовольственного дела"...

Если прибавить ко всему этому, что Наркомпроду Украины было выслано из РСФСР на нужды украинского крестьянства разнообразнейших товаров на один миллиард рублей, в том числе такого ценного по тому времени товара, как мануфактура, в количестве 19.400.000 аршин, то делается очевидным, что подготовительная работа к предстоящей заготовке хлеба широко охватывала все важнейшие моменты организации продовольственного дела и обеспечивала осуществление заготовительного плана в предстоящей хлебной кампании.

IV

Но уже все ниже и ниже нависали над Украиной черные тучи петлюровско-деникинской контр-реврлюции. Еще в конце марта и начале апреля Наркомпроду приходилось поддерживать связь Наркомпрода с губпродкомами и заготовительными аппаратами путем специальных курьеров. Если уже в то время телеграф не мог регулярно обслуживать Наркомпрод прямым проводом для информации о ходе заготовки, ибо телеграфная сеть беспрестанно и повсеместно разрушалась бандами, если на переезд Наркомпрода из Харькова в Киев потребовалось семь дней в постоянном сопровождении все больше и больше наседавших и смелевших банд, если, словом, в течение первого организационного периода Наркомпроду приходилось работать в буквальном смысле слова в пороховом дыму, то в мае месяце эта обстановка осложнилась тем, что продовольственные отряды все чаще и чаще должны были в порядке воинской мобилизации, по распоряжению командующего Красной армией, отрываться от непосредственной работы по заготовке и выполнять боевые задачи по обороне тех участков фронта, где они в данный момент находились. Это было время, когда отряды наркомпродовской продовольственной армии, армии

московских и питерских рабочих, являлись зачастую единственной дисциплинированной вооруженной силой, героически защищавшей советскую Украину от наседавшей контр-революции. Но силы продовольственных отрядов и воинских частей Красной армии, действовавшей на Украине, были слишком недостаточны для того, чтобы отразить или хотя бы приостановить наступление петлюровско-деникинских войск. Уезд за уездом попадали в руки контр-революции. В июне пал Харьков. Можно сказать, что с конца мая уже началась агония советской власти на Украине. С июля месяца органы советской власти работают в атмосфере подготовки к неизбежной эвакуации. Наркомпрод по разработанному плану приступает к вывозу маршрутными поездами в Москву тех товаров, которые были присланы на Украину для заготовки хлеба, но не успели еще быть распределенными по местам. Экспедиционные отряды Наркомпрода распускаются вслед за потерей тех хлебных районов, в которых они вели заготовку. К этому времени хлеба было заготовлено органами Наркомпрода около 8 мил. пудов (7.999.726), из них значительнейшая часть — центральными заготовительными отрядами [1]).

Прекрасный урожай 1919 года открывал огромные перспективы снабжения севера хлебом. Заготовка хлеба в условиях предстоящей эвакуации до известной степени могла быть еще осуществимой, но иными, чем в нормальной обстановке, методами.

Наркомпрод следующим образом формулировал эти методы: „Вооруженная борьба, война за хлеб — вот единственный метод, которым может быть обеспечена реализация нынешнего урожая. Организация продовольственной армии, участие в войне за хлеб отрядов Красной армии, революционная самодеятельность рабочих масс в виде активного участия в войне за хлеб — вот практические средства для разрешения хлебного кризиса в общегосударственном масштабе“ [2]).

Увы! Это была лебединая песня Наркомпрода 1919 года. Советская Украина была обречена на ряд месяцев контр-революционного насилия. Советский север был лишен украинского хлеба.

Истории угодно было, чтобы все же в ту тяжкую годину „мы все не околели“, чтобы пролетариат в ужасах голода и сыпняка не растерял своих сил и энергии, чтобы революция была спасена.

---

[1]) Кроме хлеба, было заготовлено еще разных ненормированных продуктов около 4 млн. пудов (3.744.075) и разных фабрикатов на сумму около $3^1/_2$ миллиардов рублей (3.377.805.000). В эту сумму не входят мануфактура и другие фабрикаты, полученные от Московского Главпродукта по 20-е июня на сумму 440.195.000 рублей.

[2]) „Реализация урожая“ статья т. Шлихтера в „Известиях Всеукраинского ЦИК'а“ от 10 августа 1919 г., № 114.

Но та же судьба лишила Украину радости вложить в это дело спасения революции ту лепту в 50 миллионов пудов хлеба, которой ожидал от Украины и ЦК РКП, и тов. Ленин. Вместо 50.000.000 Наркомпрод Украины мог заготовить к 1 июля восемь с половиной миллионов пудов. Однако, и эти миллионы на три четверти остались на Украине и были израсходованы на пайковые выдачи пролетарским центрам (в значительной мере рабочим Донбасса) и на Красную армию. Лишь около 2 миллионов было отправлено в Москву и Питер.

Но и эти небольшие цифры заготовки кажутся теперь маловероятными. Это потому, что, параллельно с давностью, выветриваются понемногу живые ощущения той необычайной по бесстрашию борьбы, которую вел пролетариат на продовольственном фронте во имя спасения завоеваний Октябрьской революции. Образно выражаясь, можно сказать, что каждый пуд заготовленного хлеба был окрашен каплями крови рабочих. Работая все время в бандитском окружении, рабочие продовольственных отрядов погибали и с оружием в руках, при бандитских налетах, и от бандитской пули из-за угла.

Покрывается понемногу дымкой забвения и другой яркий факт из истории продовольственных отрядов, действовавших на Украине в 1919 году. Мы только что сказали, что продовольственные отряды комплектовались из рабочих. Надо добавить к этому, что это были рабочие почти исключительно питерские и московские, те „кацапы“, вокруг которых шовинизм украинской белогвардейщины сеял среди селянства свои легенды о советском империализме РСФСР. Умирая в борьбе за хлеб для украинского пролетариата и украинской Красной армии, московские и питерские рабочие давали на деле лучшие предметные уроки о единстве революционного фронта всех народов советской республики.

Э. КВИРИНГ

НЕКОТОРЫЕ ПОПРАВКИ К ВОСПОМИНАНИЯМ О ЕКАТЕРИНОСЛАВСКОМ ОКТЯБРЕ[1])

Я, к сожалению, не мог быть на заседании Екатеринославской группы Истпарта, на котором обсуждался доклад тов. Аверина „Об октябрьских событиях в Екатеринославе". Не мог я также ознакомиться с материалами Истпарта. Поэтому мои замечания будут отрывочными.

Ознакомившись с материалами собрания группы, я считаю необходимым высказать свои соображения по ряду вопросов.

Ряд товарищей, выступавших с воспоминаниями (т. т. Жуковский и Равич), пытались представить дело таким образом, что Екатеринославский Комитет партии вел недостаточно твердую большевистскую политику, что он недостаточно решительно шел к власти, а поэтому, в частности, советский переворот произошел только в декабре и то, — как говорит тов. Жуковский — лишь после того, как гайдамаки несколько дней раз'езжали вокруг Совета на броневике.

Стало общепризнанным, что достаточно трудно проявить об'ективность в исторических воспоминаниях о событиях, участниками которых мы были. Тем более, когда в этих воспоминаниях сказываются, задним числом, различные оттенки позиций того периода.

Т. т. Жуковский, Равич, Гиммельфарб и ряд других действительно были в нашей Екатеринославской организации в 1917 г. представителями „крайних" левых. Но характерно, что эти крайние левые имели кое-какое влияние только в городском районе. В рабочих районах они никакого влияния не имели. Наиболее левыми в рабочих районах были тов. Аверин и Копылов, но это была уже левизна другого порядка, и я не могу вспомнить, чтобы по каким-либо важным принципиальным

---

[1]) Редакция помещает статью тов. Квиринга, хотя выступления т. т. Жуковского и Равича-Черкасского на Екатеринославской группе при истпарте в Москве, с которыми полемизирует тов. Квиринг в своей статье, и не приведены у нас, т. к. статья тов. Квиринга представляет собою большой интерес по постановке и освещению ряда тактических вопросов, как они стояли в 1917 — 18 г. перед большинством Екатеринославского Комитета, и фактов, известных читателям „Л. Р." по статье т. Аверина в „Л. Р.", № 5 — 6 за 1927 г.

решениям в Комитете были сколько-нибудь длительные разногласия.

Во всяком случае, Жуковский, Равич и др. были почти в постоянной оппозиции к Комитету, среди виднейших членов которого были Аверин и Копылов.

Я привожу эту справку лишь для того, чтобы для молодых товарищей была понятней обстановка того времени и некоторая субъективность в воспоминаниях отдельных товарищей.

Кстати, я считаю совершенно странными такие доказательства „правого уклона" Комитета или отдельных членов Комитета, к каким прибегает тов. Равич-Черкасский.

Уже несколько лет он печатно преследует тов. Яковлева (Эпштейна) — тогдашнего секретаря Комитета (в то время существовал еще институт председателя Комитета, которым был я), доказывая, что Яковлев, произнося с балкона Совета (еще до захвата власти) речь, обращенную к петлюровским демонстрантам, закончил ее возгласом „Да здравствует Центральная Рада".

Тов. Яковлев указывает, что Равич упустил конец лозунга: „Центральная Рада рабочих, солдатских и крестьянских депутатов".

По этому поводу я должен отметить, что как раз в период ноября (т.-е. после переворота в Ленинграде) мы договаривались с украинскими социал-демократами о лозунге для Украины „Центральна Рада робітничих, салд. та селянських депутатів".

Между прочим, очевидно, многие товарищи забыли, что тогда компания Винниченко и др. очень заигрывала с большевиками и под напором солдат с фронта говорила почти большевистским языком.

Во всяком случае, украинские с.-д. голосовали с нами в горсовете (примерно, 9—10 ноября 1917 г.) за советскую власть. В этот период они к нам были достаточно близки на словах, и, конечно, мы должны были использовать эти настроения. В заключительном слове замечания тов. Аверина по этому вопросу мне представляются правильными.

Правда, на этом заседании горсовета, совместно с заводскими комитетами мы сделали ошибку, признав власть Центральной Рады, которая должна была быть избрана С'ездом Советов. Это была лазейка для шовинистов. Вскоре мы эту ошибку исправили точно так же, как и наши киевские товарищи, которые в тот же период на один или два дня вошли в правительство Рады.

Но и то и другое было направлено к созданию советской власти на Украине, а отнюдь не к тому, чтобы подчиниться Раде.

Ошибкой того периода было также наше вхождение в губернияльную Раду. Правда, мы совершенно игнорировали эту

Раду, и я в своих воспоминаниях никак не могу установить, что же мы там вообще делали.

Недавно мне напомнил об этом Андрей Новиков, который был также членом этой Рады (от большевиков). По его словам, посылая его в эту Раду, я ему сказал примерно так: „Ходи ты на заседания, чтобы знать, что они там делают. Я туда ходить не буду“...

От большевиков в Раде были четыре человека (не помню, кто именно). Мне не приходилось читать воспоминаний о работе наших большевиков в этой Раде, и версия т. А. Новикова, по которой мы там были для информации, представляется мне вероятной. Но и в этом случае наше вхождение надо считать ошибкой.

Под углом зрения нашего десятилетнего опыта революции вообще многое из того периода кажется нам странным и ошибочным, а тогда имело свое особое значение, и нельзя, разумеется, в своих оценках исходить из того, что бы мы сделали теперь.

Было бы странно, если бы за эти десять лет у нас опыт убавился, а не наоборот.

Тов. Аверин в своих воспоминаниях также говорит, что Комитет или Совет всегда были достаточно тверды, в частности он указывает, что по части расправы я был более либерален, чем он, также и в отношении городской Думы. Признаю эту оценку, но хочу напомнить товарищам один факт, имевший большое политическое значение. Революционный штаб, начальником которого был т. Аверин (следовательно, военное дело, порядок и прочее лежало именно на нем — Комитет совершенно сознательно назначил его начальником штаба, рассчитывая на его крепкую руку), примерно в январе расстрелял двух рабочих Брянского завода за грабеж. Через некоторое время об этом узнали семьи, а через них рабочие Брянского завода.

На заводе поднялось невероятное возмущение. Немедленно было созвано общее собрание, и, пока успели приехать из города, в мостовом цехе уже происходил очень бурный митинг. Жены убитых плакали, собрание было крайне возбуждено. Стоял крик: „давай Аверина!“

Общий любимец рабочих-брянцев, Василий Аверин, был под судом этих рабочих.

Я не помню, кто еще приехал из Комитета на этот митинг. Мы раз'яснили рабочим сущность дела, ответственность за революционный порядок и дисциплину, необходимость борьбы с грабежами, и рабочие успокоились.

Они верили партии, верили нам персонально, но я уверен, что большинство из них унесло с этого митинга мысль: „а все-таки лучше бы этих рабочих не расстреливать, а наказать иначе“.

Массы в революции великодушны. Только обострение гражданской войны приводит к необходимости крутых и решительных мер борьбы. Но к этому массы приходят постепенно, и руководители должны это знать.

Достаточно вспомнить, что Революционный Комитет Петрограда отпустил на честное слово наступавшего на Ленинград генерала Краснова.

Поэтому, когда говорят о „либерализме" того периода, надо помнить об условиях. Тов. Равич счел возможным указать на то, что Совет по слабости или, — пользуясь выражением тов. Жуковского, — по „размагниченности" не сумел расправиться с бандитом Буковым.

Буков, бывший рабочий Брянского завода, выдававший себя за анархиста, а впоследствии выявивший себя целым рядом вооруженных грабежей, был примерно в январе - феврале арестован и содержался под арестом (почему - то в Совете). Ни у кого не было никаких сомнений, что его надо расстрелять, и это было кому - то поручено, но не выполнено по техническим причинам. Его даже раз ночью увозили на автомобиле и привезли обратно. И, по - моему, просто трусили... Я не хочу думать о худшем. На следующий день Буков сбежал из уборной, и тут у меня уже мало сомнений в том, что охранявший его был подкуплен.

Я говорю об этом только потому, что тов. Равич, который стоял достаточно далеко от президиума Совета и революционного штаба, не мог знать о таких вещах. Судя о них только по рассказам, он считает возможным доказывать слабость линии губкома тем, что не расстреляли Букова.

Но все это детали.

Важным и основным я считаю необходимость выяснить — почему мы в Екатеринославе взяли власть только в декабре? Не проще ли, на самом деле, было взять ее, ну, хотя бы одновременно с Москвой?

Прежде всего я считаю нужным напомнить, что в Октябрьские дни Екатеринослав имел еще в своем Совете меньшевистско - эсеровское большинство с представителем меньшевиков Орловым. Только через несколько недель, при перевыборах, мы получили большинство. Брать власть большевикам, когда Совет соглашательский — это дело довольно трудное.

Правда, за нас были заводские комитеты, — но пойти этим путем значило бы вступить в открытый конфликт с Советом, на что мы не могли решиться.

Впрочем, и такое решение было бы возможно, если бы мы могли взять власть в порядке простого голосования.

Дело в Екатеринославе, как и в большинстве мест, решалось не постановлением, а силой. К моменту Октябрьских событий сила в Екатеринославе была совершенно определенно на стороне гайдамаков. У них были боеспособные военные

части, у них было офицерство. У нас к этому времени была Красная гвардия — самое большее несколько сот вооруженных револьверами и всякой дрянью необученных рабочих, во главе с тов. Бондаревым, хорошим большевиком, но едва ли имевшим какое-либо отношение к военному делу. Нашими „военными были: Гринбаум, вольноопределяющийся, хороший товарищ и неплохой организатор (но „вольноопределяющимся" он был, конечно, поневоле), Каверин, прапорщик военного времени (тоже больше штатский, чем военный человек) и, пожалуй, еще Давид Гопнер, бывший во французской армии рядовым.

Тов. Аверин в своем заключительном слове правильно охарактеризовал наши „военные силы", но ведь это относится к периоду, когда мы имели уже 10.000 винтовок с патронами.

Чем же, спрашивается, была наша Красная гвардия до получения оружия? В сравнении с силами гайдамаков — это был нуль.

Был еще в Екатеринославе гарнизон и, как правильно указал тов. Аверин, довольно значительный. Но частями, которые сохранили в то время еще в известной мере дисциплину, были прежде всего гайдамацкие части и знаменитый полк Орлика, который формально был за нас, но положиться на него было невозможно, так как полковое командование, состоявшее из украинских офицеров, явно сочувствовавших гайдамакам, имело там сильное влияние.

Была еще учебная команда 271 полка под командованием капитана Орлова. Команду эту одно время содержала городская Дума „для поддержания порядка", и она была явно против нас, так же, как и уланский эскадрон.

Лишь в самые последние перед началом боя с гайдамаками дни капитан Орлов ближе подошел к Совету. Мы с ним говорили о поддержке Совета, на что он дал согласие, но верить ему, как и оказалось, было бы легкомыслием.

Запасные 271 и 228 (если не ошибаюсь) полки были в конец деморализованы. Хотя они и называли себя большевиками, но наши ячейки там были крайне слабы, и даже полковые комитеты не были полностью под нашим руководством.

Артиллерийский полк был явно против нас. В декабре он выставил против нас батареи.

При таком положении в гарнизоне мы могли опереться исключительно на вооруженных рабочих.

К тому же надо помнить, что Рада фактически была властью в Киеве и постепенно закреплялась на местах, по всей Украине.

Гайдамацкие курени были хотя и слабой, но все же централизованной воинской силой, которая могла получить подкрепления из других районов и действовала по единому плану. Следовательно, нам предстояла вооруженная борьба.

Для Комитета это было совершенно ясно. Поэтому мы начали добывать оружие.

За ним послали в Москву к тов. Муралову, командующему военным округом. За оружием поехал тов. Ройзенман, член Комитета, и другие товарищи. Тов. Ройзенман привез примерно к концу ноября (а, может быть, и в декабре) 10.000 винтовок, 10 пулеметов и патроны.

На вокзале гайдамаки опередили нас (телефон был в их руках), поставили около состава свой караул и даже успели забрать 10 пулеметов. Рабочие - брянцы, узнав об этом, двинулись массой на вокзал, сняли караул и отвезли состав на Брянский завод.

Только с этого момента у рабочих оказалось оружие в достаточном количестве.

Теперь оставалось только выбрать время. В харьковском районе к этому периоду уже действовал Антонов - Овсеенко со своими московскими отрядами.

Мы решили установить с ними связь и заручиться их поддержкой, для чего к Антонову от нашего штаба был послан тов. Давид Гопнер. Тов. Антонов обещал прислать бронепоезд с отрядом, и мы решили с помощью этого отряда произвести переворот.

Гайдамаки также лихорадочно готовились и 24 декабря привезли из Александровска броневик. Броневик, по совести говоря, был паршивый, сверху открытый, но моральное воздействие его было огромно.

Мы решили, что момент войны настал.

Эпизод с похищением броне - автомобиля достаточно известен. Я хочу лишь подчеркнуть, что это вовсе не было случайным актом группы красногвардейцев. План похищения автомобиля в деталях обсуждался президиумом Совета. Случайность была лишь в том, что броневик был поставлен в гараж городской Управы, которым заведовал член нашей партии, под кличкой „дедушка". Этот „дедушка" прибежал к нам в президиум с сообщением о броневике, и мы тут же наметили весь план.

Удача была полная. Гайдамаки перепились достаточно быстро, и броневик был отвезен на Брянский завод.

На событиях последующих дней, ходе боев и переговоров я останавливаться не буду, хочу только подчеркнуть, что каждый из нас поневоле помнит только небольшую часть событий, участником которых он был, а остальное уже восполняется по разговорам, слухам и т. п., почему и получается разное положение.

В частности, недавно при встрече с тов. Валявко мы устанавливали ход событий в эти дни, и он упорно доказывал, что ультиматум гайдамаков был получен на следующий день после похищения грузовика и что бой длился более двух суток.

Я думаю, что даты правильно названы тов. Авериным.

27 декабря в 2 часа началась бомбардировка Брянского завода. Вечером того же дня, часов в 9 — 10, начался бой между почтой и Советом. В ту же ночь, в 3 — 4 часа утра 28/XII, Аверин и Гринбаум были арестованы на почте, когда поехали в городскую Думу. Между прочим, я не был в Думе, когда вызывали туда Аверина и Гринбаума, я в то время, — как об этом говорит Жуковский, — был в казармах полка Орлика, пытаясь вызвать его на помощь. В эту ночь мне удалось добиться только того, что прибывший в Екатеринослав пулеметный украинский полк был нейтрализован (а на него гайдамаки очень рассчитывали).

О приходе этого полка (у них были десятки пулеметов) рабочие массы даже еще не знали. Я приехал в городскую Думу утром, когда там уже были Аверин и Гринбаум, освобожденные гайдамаками.

С изложением нашего совещания в Думе, которое дал тов. Аверин, я согласен.

Но я считаю себя обязанным решительно возражать против заявления тов. Жуковского, что в Думе наша фракция или Комитет обсуждали вопрос о разоружении рабочих и сдаче. Об этом у нас в Думе не могло быть никаких разговоров по той простой причине, что московский отряд с бронепоездом стоял уже на ст. Синельниково и весь наш маневр переговоров с гайдамаками, — как правильно излагает тов. Аверин, — был направлен именно к тому, чтобы выиграть время до прибытия этого отряда.

В этот момент мы были уже вполне уверены в победе.

Можно допустить, что в городской Думе были среди других остальные панически настроенные товарищи, которые думали, а может быть и говорили между собой о том, что лучше сдаться.

Во всяком случае, на совещаниях, где принимались решения, по крайней мере на тех, которые мне известны, вопрос о сдаче и разоружении не обсуждался.

Тов. Аверин совершенно правильно отмечает, что если бы даже было принято такое решение, то оно не могло бы быть проведено в жизнь, и я уверен, что каждому ответственному работнику екатеринославской организации это было ясно.

Приходится пожалеть, что тов. Жуковский выступил с такими неосторожными воспоминаниями. Он не мог назвать кого-либо, кто предлагал бы это разоружение, и все же счел нужным бросить такое тяжкое обвинение неизвестно кому и тем самым задел всех, всю верхушку организации.

Тов. Жуковский правильно сказал, что молодежь должна учиться на истории октябрьских событий. Это верно. Но воспоминания, к сожалению, часто являются материалом недоброкачественным, так как достаточно часто пишущий воспоминания

не может отказать себе в удовольствии натыкать себе павлиньих перьев, чтобы покрасоваться своей собственной исторически-непогрешимой персоной.

Легко сейчас наскакивать на ошибки и недочеты прошлого и гораздо труднее было в сложных условиях того периода добиться победы.

Екатеринославские рабочие добились этой победы на два месяца позже, чем в Ленинграде, но они победили. Их не разбили, как это было в Киеве и ряде других городов.

Можно обвинять Екатеринославский Комитет в осторожности, в недостаточной смелости, но нельзя отказать ему в том, что он за весь период руководил рабочим классом и привел его к победе, и при этом с минимальными жертвами.

В. Б.

СТАЧЕЧНОЕ ДВИЖЕНИЕ НА ЮГО-ЗАПАДНЫХ ЖЕЛЕЗНЫХ ДОРОГАХ В 1905 ГОДУ[1])

ФЕВРАЛЬСКАЯ ЗАБАСТОВКА СЛУЖАЩИХ УПРАВЛЕНИЯ ЮГО-ЗАПАДНЫХ ЖЕЛЕЗНЫХ ДОРОГ

Забастовка служащих Управления Юго-западных железных дорог вспыхнула в феврале 1905 г. Почва для этого выступления была вполне подготовлена. Помимо общеполитических условий того времени, громадную роль сыграли в этом выступлении и местные причины. С одной стороны, нищенские оклады, забитость и бесправие служащих, особенно изнывавших под тяжестью дороговизны жизни в период русско-японской войны. А с другой — гнет и бесконтрольное хозяйничание и самоуправство администрации как раз именно тех отделов и служб, которые ближе всего затрагивали нужды и интересы служащих.

Все это благоприятствовало политической агитации, которую развивали в это время среди служащих Управления социал-демократы, в лице небольшой группы работавших тогда большевиков: Александра Георгиевича и Евгении Самойловны Шлихтер, Скорнякова, Музы, Ефремова, Крыжановского и др.

Непосредственным поводом, поставившим перед этой группой большевиков вопрос об организации забастовки на Юго-западных железных дорогах, послужила состоявшаяся в конце января забастовка управленских служащих Рязано-Уральской жел. дор. в городе Саратове. Рядовые служащие Управления Юго-западных жел. дор. заинтересовались той экономической борьбой, которая была проведена служащими Рязано-Уральской жел. дор.

Это настроение служащих было решено использовать и попытаться сорганизовать забастовку на Юго-западных жел. дорогах, выдвинув перед служащими сначала исключительно экономические интересы и сосредоточив главное внимание на требованиях, которые могли бы обеспечить в дальнейшем

---

[1]) Настоящий очерк представляет собой главу из подготовляемой к печати книги — „60 лет труда и борьбы".

организацию железнодорожников на началах профессионального союза.

Для проведения подготовительной работы, а затем и для руководства самой забастовкой было организовано техническое бюро под непосредственным руководством Евг. Сам. Шлихтер, на которое была возложена как техника печатания прокламаций, которые понадобятся в процессе борьбы (на гектографах и циклостилях Управления дорог), так и организационная связь между служащими управления, с одной стороны, и между Управлением и линией, с другой, ибо в организационные планы забастовки сразу же входила и задача вовлечения в забастовочную борьбу линейных служащих и жел.-дор. пролетариата.

Открытые выступления, когда это сделается нужным, были возложены на А. Г. Шлихтера.

Когда настроение служащих было в достаточной степени подогрето, Комитет выпустил на гектографе следующее обращение к служащим:

„Товарищи, рвутся вековые цепи рабства, лежащие на плечах русского народа. Рвутся под напором передовых людей, сознавших всю тяжесть гнета. Широкими, могучими волнами несется поток недовольства, вырвавшегося из десятков тысяч грудей рабочих, ученых, учащейся молодежи. Откликнулись на призыв к борьбе с царящим произволом и наши братья по положению — железнодорожные служащие. Всем вам известна стачка служащих управления Рязано-Уральской ж. д. Последние дни принесли нам известие, что бросили работу служащие Управления Московско-Виндаво-Рыбинской, Московско-Воронежской, Юго-восточных дорог и готовы бросить в других управлениях. Они добились и добьются удовлетворения своих желаний, потому что действуют солидарно, как один человек. Неужели мы, юго-западники, живем в лучших условиях, неужели мы должны молча пройти мимо всего происходящего? Нет и нет! Наше положение такое же; мы так же, как они, живем в условиях произвола разных начальствующих лиц, в условиях непосильной, плохо оплачиваемой работы. Будем же солидарны, так как только в единении сила, только в нем залог нашего успеха".

Прокламация эта в одно прекрасное утро была найдена всеми служащими службы сборов у себя на стульях. Когда выяснилось, что предложения, заключавшиеся в прокламации, встречены весьма одобрительно, члены забастовочного комитета — А. Г. и Е. С. Шлихтер, Муза, Ефремов, Скорняков и др. предложили всем служащим службы сборов отправиться в главное здание управления дорог с тем, чтобы, об'единившись с другими служащими, пред'явить требования, указанные в прокламации, начальнику Юго-западных дорог.

Так началась февральская забастовка.

На призыв служащих службы сборов, явившихся в главное здание управления в количестзе около 700 чел. и сразу же разбившихся по отделам для агитации за забастовку, служащие управления откликнулись с большим энтузиазмом.

В начале железнодорожное начальство никаких мер к предупрежрению начавшегося движения не принимало. Попустительство начальства об'яснялось соображениями „высшей политики" и „определенными методами борьбы с забастовкой".

В своем обширном рапорте на имя министра путей сообщения от 9 марта 1905 г. начальник дорог, К. С. Немешаев, парируя удары обвинений, пред'явленных ему киевским губернатором в донесении министру путей сообщения от 18/II 1905 г. за № 941, самоуверенно об'ясняет, что „поведение администрации ЮЗД во время забастовки указывает не на нерешительность и как бы на боязнь ее, а на последовательное проведение определенного метода борьбы с забастовкой: метод репрессий создает затяжку конфликтов, которые следует поэтому улаживать мирным путем"... Этот метод начальник дорог действительно применил в борьбе с забастовкой с самого ее начала [1]).

Высокая политика железнодорожного начальства, однако, столкнулась с не менее определенной политикой того большевистского кружка, который взял на себя руководство февральской забастовкой.

Если ж. д. начальство на первых порах не спешило с репрессиями, чтобы захватить забастовщиков врасплох и зачаровать их перспективой „мирного обновления", то забастовочный комитет, большевистский по своему составу, решил проявить при проведении забастовки максимум настойчивости, не уступая ни в одном из важнейших пред'явленных им требований, зорко следя за действиями противника и не перегибая палки в своей тактике, чтобы удержать за собою влияние на еще не тронутые в политическом отношении массы.

Когда жел. дор. начальство попыталось успокоить собравшихся служащих увереииями, что все, что можно будет сделать для улучшения положения служащих, будет им сделано, и предложило разойтись и приступить к работе, А. Г. Шлихтер выступил с открытым призывом не итти на эту провокацию (так именно и была названа эта попытка администрации) и не приступать к работам вплоть до того момента, пока требования

[1]) Что касается причин забастовки, то их Немешаев усматривал между прочим в ... отсутствии дисциплинарного устава. (Архив б. М. П. С. Экспл. Отд., VIII делопр., дело 94, 1905 г. „Секретная переписка о забастовках служ. и рабоч. ЮЗД, листы 52 — 66). Кстати сказать, этот важнейший архив, сосредоточенный почему - то в Эксплоатационном отделе покойного министерства, был уничтожен, как говорят, самим же министерством еще задолго до революции 1917 г.— „из - за недостатка помещения"... Из всего архива уцелело лишь два „дела", касающиеся забастовки по ЮЗД в 1905 г. — В. Б.

служащих, пред'явленные начальству, не будут фактически выполнены.

С этого момента во главе забастовки стал А. Г. Шлихтер, в качестве постоянного председателя забастовочного комитета, здесь же избранного по заранее заготовленным спискам общим собранием служащих и приступившего немедленно к детальной проработке официальных требований для пред'явления их администрации Юго-западных железных дорог.

В начале забастовка носила чисто экономический характер. Имевшиеся среди служащих эсеры и с. д.-меньшевики пытались сразу же использовать забастовку лишь в целях присоединения служащих к той кампании политических требований, направленных против самодержавия, какая велась после 9-го января 1905 года среди пролетарских масс. Такую тактику большевистский кружок, руководящий забастовкой, считал неправильной. Он исходил из тех соображений, что серую, равнодушную до сих пор к каким бы то ни было политическим вопросам массу жел. дор. служащих надо было сначала организационно об'единить вокруг понятных и близких для этой массы интересов экономического характера.

Лозунг политической борьбы с самодержавием, выдвинутый в первый же момент перед собранием забастовщиков, неизбежно их отпугнул бы и облегчил бы жел. дор. администрации возможность быстрейшей ликвидации забастовки. Вот почему забастовочный комитет поставил своей задачей сначала сплотить разношерстную массу на почве классовой борьбы за экономические интересы в профессиональную организацию и, действуя осторожно, больше личным авторитетом и влиянием, нежели не всем еще тогда понятными с. д. лозунгами и требованиями, подготовить забастовщиков к восприятию политических требований того момента.

Вот что пишет по этому поводу А.Г. Шлихтер: „Насколько правильной была эта тактика политического просвещения железнодорожников путем предварительного осознания ими на конкретных фактах экономической борьбы неразрывной органической связи экономических задач их собственной забастовки с политическими требованиями рабочего класса и социал-демократии, как выразительницы его политических и экономических интересов,— можно судить по следующему характерному факту. Меньшевистский комитет добивался от меня согласия в первый же день забастовки распространить прокламацию с призывом к забастовке от имени Киевского Комитета РСДРП.

Будучи убежден, что это сразу же отпугнуло бы совершенно еще сырую в политическом отношении массу железнодорожных служащих от приобщения их к лозунгам революционного движения пролетариата, я считал возможным на первый раз ограничиться лишь напечатанием в типографии

Киевского Комитета перечня требований забастовки, первично выпущенных на гектографе. Типографский экземпляр был издан, как и гектографный, от имени забастовочного комитета, но с указанием: „Типография Киевского комитета РСДРП". И надо было видеть, с каким возмущением были встречены вначале эти прокламации управленской массой.

Мне пришлось лично затратить очень много усилий в выступлениях перед бастующими массами, чтобы показать им, что напечатанием этой прокламации Киевский Комитет РСДРП не имеет в виду навязать непременно забастовке характер политического выступления, что партия оказывает в данном случае своим техническим аппаратом лишь помощь об'единению всех железнодорожников на той самой почве и во имя той самой борьбы за свободу слова, печати, собраний и союзов, которую ведут рабочие с правительством в своих открытых выступлениях на улице.

— „Вы вот боретесь,— закончил свое сравнение тов. Шлихтер,— за право учреждения комиссии выборных для разбора жалоб, возникающих между начальствующими и служащими[1]). Но ведь того же требуют, в сущности, и рабочие, добивающиеся созыва Учредительного собрания"...

Личное влияние и авторитет т. Шлихтера значительно содействовали тому, что вся беспартийная и боявшаяся вначале всякой политики масса управленских служащих пошла, в дни февральской забастовки, как один человек, за руководимым им забастовочным комитетом. А два месяца спустя эта же масса, организовавшая постоянный комитет, комитет служащих и рабочих, вверила двум его членам — большевикам, т. Шлихтеру и т. Скорнякову мандаты на Всероссийский железнодорожный с'езд, как представителям Юго-западных железных дорог.

* * *

На первых порах борьба носила „мирный" характер.

Забастовочное настроение началось на ЮЗД еще с начала февраля, после того как Управлением были получены сведения о забастовочном выступлении Рязано-Уральской жел. дороги. Движение пошло со службы сборов, служащие которой были наиболее обделены в материальном отношении (оклады многих из них не достигали даже 30 рублей в месяц). Здесь же служило немало студентов и женщин, здесь же работали и супруги Шлихтер.

С 8 по 15 февраля включительно в Управлении ЮЗД занятий не происходило. Служащие, в количестве нескольких тысяч человек, явились в главное здание Управления на Театральной ул. и, расположившись здесь на лестнице всех четырех

[1]) 21 пункт требований.— В. Б.

этажей, решили не расходиться до тех пор, пока не будут удовлетворены 40 пунктов требований петиции, пред'явленной администрации дорог.

Сначала начальство растерялось, но вскоре оправилось, пообещав забастовщикам „мирный путь" ликвидации конфликта. Из начальников служб и их помощников, под председательством начальника дорог, созвано было экстренным порядком „общее присутствие правления", которое затем заседало почти беспрерывно с 9 по 15 февраля.

В это же время в соседней комнате заседал забастовочный комитет. Каждый из 40 пунктов пред'явленных требований, после получения ответа от общего присутствия, обсуждался тут же, на лестнице, всей массой собравшихся служащих.

Среди целого ряда чисто профессиональных требований, забастовщики, в лице их руководителей, уделяли больше всего внимания тому пункту, где собрание служащих настаивало на учреждении выборного органа для разбора жалоб, возникающих между начальством и служащими, а также — на учреждении товарищеского суда. Борьба вокруг этого пункта шла упорная. Общее присутствие несколько раз отклоняло его и вынуждено было уступить только в последний момент. Живо также интересовала забастовавших служащих судьба всех прочих вопросов их профессиональной жизни, и они буквально „дневали и ночевали" на лестницах управления, дожидаясь окончательного ответа.

Вот именно здесь, в эти памятные дни, закладывались новые, хотя и не первые, камни [1]) в фундамент жел.-дор. профсоюза, по крайней мере — на юго-западных дорогах. Неверно по этому приурочивать, как это некоторые делают, возникновение ж.-д. профсоюза к декабрю 1917 г.

Прежде чем привести важнейшие пункты требований забастовавших служащих Управления ЮЗД и изложить ход борьбы за элементарные профессиональные права последних, необходимо отметить, что администрация дорог проводила перед этим искусную политику раз'единения сначала рабочих жел.-дор. мастерских от служащих Управления ЮЗД, а затем и среди последних, уже во время самой забастовки, всячески стараясь посеять между ними рознь.

Эта политика в данном случае состояла, во-первых, в том, что как только рабочие ж.-д. киевских мастерских, еще в январе 1905 г., сейчас же после событий 9 января в Петербурге, потребовали уменьшения рабочего дня до 9 часов, — администрация ЮЗД сразу же поспешила удовлетворить это ходатайство и тем изолировать начавшееся было движение среди

[1]) К истокам жел.-дор. профсоюза надо отнести нелегальные организации касс взаимопомощи и кооперативные лавки среди железнодорожников в 90-х и в начале 900-х годов. Подробнее об этом см. нашу готовящуюся работу — „60 лет труда и борьбы". — В. Б.

ж.-д. рабочих от брожения среди управленских служащих. При этом, чтобы достичь во что бы то ни стало поставленной цели, начальство так торопилось, что не успело даже соблюсти обычного в таких случаях правила — согласования столь исключительных распоряжений с общегородской администрацией. В результате получился ряд скандалов, вызвавших со стороны киевского губернатора жалобу в Петербург на имя мин. вн. дел, Булыгина.

Итак, 10 февраля, вследствие поспешного старания начальника дорог успокоить и изолировать ж.-д. рабочих от служащих путем уменьшения рабочего дня до 9 часов, обычный гудок об окончании работ был дан на час раньше. Этот гудок был принят рабочими других заводов за сигнал к забастовке и вызвал небывалый переполох в городе.

На другой день рабочие остальных заводов и предприятий Киева, по примеру ж.-д. рабочих, прекратили работу также на час раньше [1]).

Шлихтер и Муза активно принялись сразу же за привлечение линии к движению управленцев и за подготовку линейных рабочих и служащих к I Всероссийскому ж.-д. с'езду.

После того как общее присутствие, по обыкновению, „относясь с полным сочувствием к повышению окладов младших служащих", отказало в удовлетворении этой неотложной нужды под тем предлогом, что такое увеличение „не предусмотрено сметой" и что об этом „нужно ходатайствовать перед Управлением железных дорог," служащие, по предложению забастовочного комитета, решили „впредь до внесения в смету необходимого кредита" доплачивать из своего жалования, пропорционально окладам, тем из своих сотоварищей, кто получает ниже 25 рублей в месяц и фактически обречен на голодовку" [2]).

Эта мера подействовала, и „ходатайство было удовлетворено", в смысле опять таки „ходатайства перед Управлением железных дорог об установлении минимального оклада вознаграждения в 480 рублей в год для всех служащих Управления дорог, за исключением сортировщиков, штемпелевщиков, раскладчиков, швейцаров, курьеров, рассыльных, служителей и дворников". „Ходатайство это было вскоре уважено" [3]).

Всматриваясь теперь, двадцать три года спустя, в методы ведения первой забастовки жел.-дор. служащих Управления ЮЗД, нельзя не признать эти методы достаточно искусными и продуманными. Правда, забастовка не увенчалась полным

---

[1]) Архив б. канц. киевск. губернатора, № 68, 1905 г. л. 33 на об.

[2]) „Киевская газета" от 16 февраля 1905 года, № 47.

[3]) См. „Секретную переписку о забастовках служащих и рабочих ЮЗЖД", архив б. М. П. С., Экспл. Отд. VIII делопр., Ленинградский центроархив, дело № 94 за 1905 г. Сметные предположения Управл. ЮЗД о повышении зараб. платы служащим и рабочим ЮЗД.

успехом. Но и то, что было достигнуто забастовщиками, представляло собою огромную и не только моральную победу железнодорожников,— это была победа забастовочной тактики, опрокинувшей все расчеты администрации.

И ни в коем случае нельзя преуменьшать значение февральской забастовки служащих Управления ЮЗЖД не только для служащих, но и для железнодорожного пролетариата.

Хотя она, как мы уже отметили, прошла, благодаря административным мероприятиям, без непосредственного участия жел.-дорожных рабочих из мастерских[1]), тем не менее эта забастовка подготовила почву для октябрьских выступлений жел.-дор. пролетариата. Будучи первым этапом в профессионально-рабочем жел.-дорожном движении, февральская забастовка явилась преддверием и подготовкой к октябрьским событиям 1905 г. на ж. д.

* * *

Вернемся, однако, к петиции служащих Управления ЮЗД. Пред'явленная администрации дорог и поддержанная всеобщей забастовкой управленцев, петиция эта состояла из 40 пунктов, подавляющее большинство которых содержало в себе проф.-экономические требования. Приведем наиболее существенные из них:

„1. Участие в забастовке не должно сопровождаться для всех вообще служащих и рабочих как на линии, так и в Управлении, как штатных, так и нештатных и поденных, какими бы то ни было карательными мерами со стороны начальствующих лиц, как в настоящее время, так и в будущем.

2. Уплата жалования за все время забастовки не прекращается для всех вообще служащих, поименованных в пункте 1-ом.

3. Свобода союзов, собраний, стачек. Разрешение служащим впредь пользоваться для своих собраний помещениями Управления дорог.

4. Для устранения вполне справедливых упреков в том, что помощь на Дальнем Востоке организована не на почве вполне свободно выраженной воли служащих, собрание высказывается против нынешней системы однопроцентного сбора. Наша помощь впредь должна быть организована путем совершенно свободных взносов при деятельном участии в организации и контроле всего дела самих служащих.

8. Жалование низших агентов дороги должно ежегодно прогрессировать и увеличиваться на 10% до удвоения перво-

[1]) Более или менее организованно рабочие ж.-д. мастерских выступили после февраля. Уже в январе среди них, как в Одессе, так и в Киеве, были попытки к забастовке, однако, без успеха. (См. „1905 год на Украине". Хроника и материалы, под ред. М. Мебеля, 1926 г. стр. 16, 19, 22).

начального оклада, если таковые агенты остаются в прежней должности.

9. Минимальный оклад младшим агентам всех наименований при поступлении на службу должен быть 40 рублей. Ныне состоящим на службе агентам, получающим меньшие оклады, увеличить содержание с 1 января 1905 года до указанной нормы, т.-е. до 40 рублей.

10. Пересмотр всех категорий норм работы в целях необходимого уменьшения их и способ распределения этих работ производится представителями служащих, выбранными на общем собрании закрытой баллотировкой.

12. Пятичасовый рабочий день со дня возобновления работ.

13. С 1-го мая по 1 сентября занятия по субботам или понедельникам отменяются, как это принято на других казенных (Самаро-Златоустовской, Курско-Харьково-Севастопольской) и частных железных дорогах (Рязано-Уральской и других).

16. Учреждение необходимого количества общеобразовательных средних учебных заведений для детей обоего пола служащих всех категорий, упомянутых в п. 1-ом, с бесплатным обучением.

19. Улучшение и постановка медицинской помощи служащим и их семьям, допущение на службу врачей-женщин.

20. Обязательный ежегодный отпуск всех служащих на 1 месяц, а через 2 года на два месяца, с сохранением содержания.

21. Учреждение комиссии выборных для разбора жалоб, возникающих между начальниками и служащими на почве служебных отношений, и учреждение товарищеского суда.

24. Безусловное уравнение служащих женщин в правах со служащими мужчинами.

25. Отмена вычета в инвалидный капитал с лиц, состоящих на государственной службе.

26. Обязательное страхование всех поименованных в п. 1 категорий служащих на случай смерти или неспособности к труду за счет дороги.

28. Вполне сочувствуя стремлению поднять общеобразовательный ценз служащих Юго-западных железных дорог, собрание подчеркивает совершенную необходимость при замещении всех вновь открывающихся вакансий считаться прежде всего с естественной кандидатурой наличного персонала служащих, при этом должен быть выслушан с надлежащим вниманием и учетом голос как непосредственно заведывающих отдельными частями служб, так, и главнейшим образом, голоса товарищей, сослуживцев, ближе знающих нужды отделов и способность и пригодность наличного служебного персонала.

29. Вежливое обращение со служителями, рассыльными, дворниками и т. п. лицами. Обращение на „ты“ должно быть упразднено.

30, Окладное жалование служителей, рассыльных, дворников и т. п. лиц не должно быть менее 25 рублей, в каковую сумму квартирные деньги не должны входить" [1]).

Остальные пункты заключали в себе требования о коренном пересмотре устава пенсионной кассы, об удалении ряда лиц из администрации, о нормировании вечерних занятий, отмене сдельных работ, установлении платы за ночные дежурства по службам, о предоставлении бесплатных билетов, учреждении смены дежурств для телеграфистов и т. д.

Как отнеслась к этой петиции администрация? На первом заседании (9 — 10 февраля) присутствие ограничилось удовлетворением „в пределах возможности и своей компетенции" наименее существенных из пред'явленных требований, отклонив важнейшие из них или, в лучшем случае, представив их „на усмотрение Центрального Управления железных дорог". Так, с негодованием отвергнуто было требование об удалении некоторых лиц из администрации:

„Официальная оценка служебной деятельности высших служащих, — заявило наотрез присутствие, — не подлежит компетенции подавших петицию. А посему настоящий пункт оставить без рассмотрения".

По 28 пункту требований было постановлено: „способ замещения вакансий должен быть всецело предоставлен начальствующим лицам".

Администрация дорог чрезвычайно ревниво оберегала свое право бесконтрольного замещения должностей, как лучшее средство держать служащих в „ежовых рукавицах".

Так же реагировала администрация и на целый ряд других пунктов петиции.

Мы не можем, например, пройти мимо постановления присутствия по пункту 14-му. Начальство в ответ на него отделалось такой отпиской: — „Признавая основательность настоящего ходатайства, — гласит постановление присутствия, — поручить Училищному Отделу разработать вопрос о таких школах в кратчайший срок и представить его затем на рассмотрение Управления железных дорог".

Вопрос этот был разрешен только в октябре 1917 года, когда, по почину управленского участкового комитета профессионального союза рабочих и служащих, на Юго-западных дорогах в Киеве открыто было первое железнодорожное среднее учебное заведение (первая жел-дор. гимназия в Киеве).

Что касается требования служащих повысить нищенские оклады, то в связи с этим требованием получился конфуз, о котором рассказано уже выше. Ловким маневром забастовочный комитет выбил из рук противника опасное орудие борьбы,

---

[1]) Журнал присутствия от 9 — 10 февр. 1905 г. Архив Юго-зап. ж. д. за 1905 г.

направленное на р а з д е л е н и е бастующих: он провел повышение заработной платы до 40 руб. в месяц наиболее нуждающимся сослуживцам и тем вынудил администрацию отступиться от избранных было ею методов борьбы.

Так отнеслось местное начальство к культурно-экономическим требованиям служащих, составляющим большую часть петиции. Нужно ли говорить, что то небольшое количество политических требований — свободы союзов, собраний, стачек (§ 3), которое было в петиции, осталось, в сущности, без всякого рассмотрения, „в виду того, что,— как говорилось в постановлении присутствия,— вопрос об организации быта трудящихся возбуждается в настоящее время в законодательном порядке...“

* * *

Постановления общего присутствия Управления Юго-западных железных дорог от 9 и 10 февраля были предметом коллективного обсуждения бастующих служащих на общем собрании 11 февраля.

В тот же день вечером начальнику дорог вручен был „ответ собрания служащих на постановление общего присутствия от 9—10 февраля 1905 г.“ Удовлетворяясь некоторыми постановлениями присутствия, собрание служащих продолжало настаивать на выполнении неудовлетворенных требований по пунктам четвертому, девятому, двенадцатому и двадцать первому „во всем об'еме их прежней редакции“.

Собрание настаивало также на удовлетворении требований о пересмотре устава о пенсионной кассе, об удалении нежелательных лиц из администрации и о нормировании вечерних занятий.

Ответ собрания служащих был рассмотрен на заседании общего присутствия 11—12 февраля.

Администрация пошла на дальнейшие уступки, но опять таки в несущественных пунктах требований. По важнейшим же вопросам, как, например, по вопросу об увольнении некоторых административных лиц, об уменьшении рабочего дня или об учреждении товарищеского суда, присутствие продолжало оставаться „при прежнем своем решении“ (отрицательном, конечно [1]).

Пока между присутствием и собранием служащих шел приведенный выше „оживленный обмен мнений“, опешившее начальство слало в Петербург телеграмму за телеграммой, осведомляя о ходе забастовки и требуя „указаний“.

Указания эти не замедлили последовать уже 11 февраля, по распоряжению знаменитого князя Хилкова, а 12 февраля они усердно излагались в срочном служебном приказе за подписью начальника дорог Немешаева.

---

[1]) Журнал присутствия от 11 — 12 февраля, № 3. Тот же архив.

В приказе этом говорилось дословно следующее:

„С высочайшего Государя Императора соизволения, последовавшего 11 сего февраля, положение о железнодорожных служащих в военное время должно быть применено в полном его об'еме на всех железных дорогах.

Об'являя о сем по вверенным мне дорогам, обращаю внимание всех служащих как в Управлении, так и на линиях, на серьезность последствий, сопряженных с нарушением правил этого положения.

Высочайше утвержденное 12-го марта 1890 года положение, между прочим, устанавливает (ст. 12), что за проступки по службе и нарушения установленного на железных дорогах порядка железнодорожные служащие могут быть подвергаемы властью железнодорожного начальства взысканиям в дисциплинарном порядке, на основании примечания к ст. 69 уложения о наказаниях, уголовных и исправительных.

Согласно ст. 14 того же положения железнодорожные служащие за самовольное оставление службы подвергаются заключению в тюрьме на время от четырех до восьми месяцев".

Вслед за этим приказом последовал другой служебный приказ по управлению дорог, № 1, от 13 февраля, по которому „...Собрания служащих в управлении более не разрешаются. Что же касается выбранных ими 7—8 февраля представителей, то их функции также считаются с 12 февраля законченными, почему и их заседания более не разрешаются.

Относительно же выбора представителей от служащих для разработки особо намеченных постановлениями Общего присутствия вопросов последуют своевременно распоряжения.

Поэтому в настоящее время служебные занятия в Управлении должны производиться правильно и беспрепятственно.

Об'являя о вышеизложенном, обращаю внимание на серьезность последствий, вытекающих из об'явленного служебным приказом от 12 февраля сего года высочайшего повеления от 11 февраля, для служащих, которые не приступят к исполнению своих обязанностей, или которые стали бы препятствовать исполнению служебных обязанностей своих сослуживцев или в какой бы то ни было форме нарушали бы установленный в Управлении дорог порядок.

Начальник дорог, инженер К. Немешаев".

Несмотря на все эти угрозы, служащие к работам не приступили. Собрание служащих постановило продолжать забастовку, а по отношению к тем лицам, которые не подчинятся постановлению, применить обструкцию [1]).

13-го февраля служащие Управления подали начальнику дорог новую петицию. Но приободрившееся с получением указаний центра начальство заговорило с забастовщиками уже

[1]) „Киевская газета", 1905 г., №№ 39 и 40.

иным тоном. На экстренном заседании того же общего присутствия от 13/II по поводу этой петиции была вынесена краткая, но „выразительная“ резолюция:

„Постановили: 1-е. Поданную сего 13-го февраля петицию служащих оставить без рассмотрения.

2-е. Функции представителей, избранных служащими 7—8 февраля, считать 12-го февраля законченными, а потому дальнейшие собрания их воспретить.

3-е. Относительно выборов представителей от служащих для участия в разработке вопросов, особо намеченных постановлениями общего присутствия от 9—10 и 11—12 сего февраля, издать соответствующее распоряжение.

4-е. Принять меры к обеспечению в Управлении дорог правильного течения служебных занятий“.

Собрание служащих этой резолюцией, конечно, не удовлетворилось. Под руководством своих выборных, образовавших т. н. „долгий парламент“, оно настаивало на удовлетворении, по крайней мере принципиально, важнейших своих требований, вроде требования создания в Управлении ЮЗД особой комиссии из выборных представителей, по одному от каждой службы, для заключений по вопросам, касающимся увольнения от службы или смещения служащих Управления.

Понимая всю важность отстаивания именно такого рода профессиональных интересов, руководители забастовки сосредоточили весь свой огонь на этом участке борьбы и, в конце концов, одержали победу. На специальном заседании от 14 февраля общее присутствие, по особому докладу начальника дорог, вынуждено было уступить настойчивости бастующих и согласиться на учреждение указанной комиссии „впредь до введения дисциплинарного устава“ [1]).

Добившись успеха в столь важном пункте, руководители постановили на этом пока остановиться, чтобы закрепить достигнутое.

Не без влияния на настроение бастующих остались также угрозы и обещания со стороны администрации. Как бы то ни было, но забастовка пошла на убыль.

14-го февраля служащие собрались к 10 часам в Управление, но не занимались. Около 11 часов начальник дорог стал обходить службы, спрашивая служащих, желают ли они приступить к занятиям, на что служащие отвечали молчанием. Тогда начальник предложил начать занятия. К 2 часам было об'явлено, что петиция от 13-го февраля передана по телеграфу главному Управлению ж. д. для решения вопросов, находящихся вне компетенции общего присутствия [2]).

[1]) Журнальное постановление общ. присут., № 14. Тот же архив.

[2]) „Киевская газета“, 1905 г. от 15 февраля, № 46. Архив б. М. П. С.. Экспл. Отд., VIII делопроизв., дело № 94, 1905 г. Архив б. канц. киев. губ за 1905 г. № 68 „О забастовке служащих Упр. ЮЗД в феврале 1905 г.“.

К 15 февраля забастовка окончилась. Прекращению забастовки способствовало и то обстоятельство, что начавшие ее вместе со служащими Управления Юго-западных дорог служащие Киево-Полтавских железных дорог вынуждены были, под воздействием вызванной полиции, приступить к работам гораздо раньше. Забастовка считалась законченной, и служащие Управления с 15 февраля приступили к занятиям.

Официальное изложение февральских событий в донесении киевского охранного отделения начальнику киевского жандармского управления в общем почти не расходится с приведенным выше.

Приведем заключительную его часть, где изложены жалобы на „незаконные" действия жел.-дор. администрации:

„Я нахожу действия жел.-дорожного начальства совершенно незаконными по следующим основаниям: 1) Им допущено в правительственном учреждении коллективное обсуждение вопросов, касающихся внутреннего устройства этого учреждения и прав начальствующих лиц. 2) Допущены на глазах у начальствующих лиц насильственные действия группы забастовщиков по отношению к служащим, не желавшим присоединиться к забастовке. 3) Вместо энергичного противодействия забастовке, путем увольнения агитаторов, Управление дорог вступает со служащими в компромиссы и не решается привести в исполнение собственное постановление от 9 февраля, что крайне деморализующе действует на забастовщиков, указывая на слабость и как бы на боязнь Управления. Кроме того, эта забастовка является весьма дурным и нежелательным прецедентом в Правительственном Учреждении" [1]).

С такими же обвинениями по адресу администрации ЮЗД обратился и киевский губернатор к министру путей сообщения. От Немешаева немедленно были затребованы об'яснения.

В обширном рапорте своем от 9/III 1905 г. Немешаев, парируя удары губернаторских обвинений, 1) решительно отрицает факт какого бы то ни было дружеского воздействия одних служащих на других; 2) „категорически протестует против распространительного толкования губернатором законов" и изобличает непонимание им вопросов внутреннего устройства Управления и прав начальствующих лиц; 3) заверяет, что поведение администрации ЮЗД указывает не на нерешительность и как бы боязнь ее, а на последовательное проведение определенного метода борьбы с забастовкой.

Что касается причин забастовки, то их Немешаев усматривает, во-первых, в отсутствии общего положения о ж.-д. служащих и необходимого к нему дополнения — дисциплинарного устава; во-вторых, — в материальной необеспеченности

---

[1]) Арх. б. охр. отд. за 1905—1906 г.г., дело № 71, срв. арх. б. М. П. С. Эк. Отд., VIII делопр., д. № 94 (срв. арх. киев. канц. губ. за 1905 г., № 681.

их, в третьих, — в несовершенствах организации труда в некоторых службах и т. п.

На „бездействие“ начальника ЮЗД жаловался впоследствии и „киевский отдел правового порядка“ [1]).

* * *

Однако расчеты администрации полностью не оправдались: рабочие мастерских не остались в стороне и пред'явили Управлению свою петицию. Так как рабочим приходилось выступать уже в обстановке действия приведенных выше приказов, они придали своим требованиям характер ходатайства. „Ходатайство“, состоящее из 19 пунктов, содержало, в большинстве, опять таки чисто экономические вопросы труда и быта рабочих. Разработано оно было на специальном собрании старост и уполномоченных мастеровых и рабочих разных специальностей (в помещении библиотеки на ст. Киев I, 11-го февраля). Отметим здесь некоторые из пунктов указанного „ходатайства“.

„1. Пересмотр устава пенсионной кассы и изложение его в форме, вполне доступной для понимания его мастеровыми, и внесение в устав следующих изменений:

а) взносы по смерти жены должны причисляться к капиталу самого участника кассы;

б) по смерти холостяка взносы могут получать наследники, или лица, указанные в его завещании;

в) свободный выбор для каждого участника кассы, оставляющего службу, получать пенсию или капитализировать ее;

г) периодическое опубликование состояния личных счетов каждого участника.

2. Вознаграждение за дни болезни в об'еме полного поденного жалования за болезнь, продолжающуюся не менее 3-х дней, с оплатой этого вознаграждения за время болезни до 3-х месяцев, а не до 30 рублей, как это принято было до того времени.

При лечении в больнице дорог плата за болезнь выдается в половинном размере.

3. Увеличение состава больничных врачей: одним по внутренним болезням, одним по детским и одним по зубным болезням, вменив в обязанность более внимательное отношение к больным.

4. Устройство при больнице особого отделения для рожениц.

5. Выдача лекарств по рецептам частных врачей, независимо от их стоимости, и возможность приобретения лекарств,

---

[1]) Архив б. мин. путей сообщения, 1905 г., Эк. Отд., VIII делопр., д. № 94, л. л. 52, 66, 275.

в случае неимения в аптеке дорог, в частных аптеках за счет казны.

6. Обязательное посещение врачами дорог больных на дому в серьезных случаях, в виду частых отказов в этом теперь.

8. О скорейшем пересмотре расценок на сдельные работы, согласно телеграммы министра путей сообщения.

9. Поденное жалование чернорабочим назначить не менее 80 коп.

10. Выдача семейных билетов для проезда по всем железным дорогам, без указания причин поездки, на равных основаниях, как и по своим дорогам, ограничив право получения билетов условием службы не менее года для получения билетов по чужим дорогам и полугода по своим дорогам.

Количество выдаваемых билетов увеличить до 3-х для служащего и 3-х для семьи, считая в числе семьи близких родственников, находящихся на его иждивении, и няню при детях.

11. Выдачу отпусков прослужившим не менее 5 лет на две недели и прослужившим не менее 10 лет на месяц, с сохранением в обоих случаях полного поденного жалования. Отпуска могут быть даваемы хотя бы не чаще, как через 2 года на третий.

17. Возможность, по мере надобности, собраний цеховых старост для совещаний с представителями мастеровых от каждого цеха и между собою о местных нуждах мастеровых и рабочих, каждый раз с разрешения начальника мастерских, в указываемом им месте.

18. Допустить совещательное участие старост и выборных от мастеровых при назначении прибавок к поденному жалованию.

19. Разрешить выдачу поденным мастеровым и рабочим, прослужившим не менее 5 лет, ссуд за поручительством 2-х лиц, на тех же основаниях, как и штатным служащим".

Несмотря на грозный тон своих приказов и застращиваний служащих, общее присутствие тем не менее удосужилось рассмотреть на заседании от 15 февраля „ходатайство" рабочих и постановило по большинству его пунктов „возбудить соответствующее ходатайство перед Управлением дорог" или поручить соответствующим службам составить необходимые проекты решения отдельных вопросов.

Учитывая, повидимому, общее настроение в мастерских, начальство не отважилось оставить „ходатайство" рабочих и мастеровых „без удовлетворения", как это было сделано им всего за два дня до этого по отношению к одной из петиций служащих Управления. И это на время отсрочило взрыв массового движения среди рабочих и мастеровых в главных мастерских.

Вслед за управленскими служащими и рабочими мастерских подали петицию служащие потребительского общества ЮЗЖД.

В этой петиции служащие потребительского об-ва ЮЗЖД настаивали перед Управлением, чтобы:

1) возбудить ходатайство о зачислении всех в число штатных служащих с предоставлением им всех прав наравне с остальными служащими; 2) сократить рабочий день; 3) в виду незначительности оклада увеличить с 1-го февраля сего года содержание на 20% прослужившим не менее года; 4) независимо от отчетного года выдать наградные в размере 10% годичного содержания; 5) вечерние занятия, необходимые, могут продолжаться не более 3-х часов и оплачиваться полумесячным окладом; 6) предоставить право ежегодно одномесячного отпуска с сохранением содержания.

Большинство из этих пунктов правление отклонило [1]).

* * *

Таким образом, революция 1905 г. началась на Юго-западных железных дорогах еще с февраля, или, вернее, с января, когда и в Киеве и в Одессе ж.-д. рабочие делали ряд попыток к забастовке.

Движение на этих дорогах прошло две стадии, два периода своего развития — февральский и октябрьский.

Хотя февральская стачка носила, главным образом, экономический характер, но „в России всякая стачка есть политическое событие", как справедливо заметил еще Желябов.

Недаром охранка видела в февральской забастовке жел.-дорожников источник октябрьских выступлений уже всего пролетариата в Киеве [2]). Вот почему, с одной стороны, против администрации Упр. ЮЗД губернскими властями выдвинуто было (по недоразумению) обвинение в „попустительстве" и потворстве забастовке, как „опасному и деморализующему прецеденту", с другой же стороны, на забастовщиков не замедлили посыпаться репрессии.

Дело началось с благородного недоумения и негодования петербургского начальства. Статс-секретарь С. Ю. Витте, осведомленный о ходе забастовки в Управлении Юза, прислал срочную телеграмму, которая затем была разослана местным начальством всем служащим.

Это был запрос, расчитанный на то, что бывшие сослуживцы Витте „усовестятся" своей забастовки и покаются от одного окрика высокого начальства. Телеграмма гласила: „Что у Вас делается? Неужели Юго-западные дороги, пользующиеся всеобщей репутацией железнодорожной организации

---

[1]) „Киевская газета" от 22/II 1905 г., № 53.

[2]) Дело № 71 за 1905 — 06 г.г., л. 98 и сл.

порядка и дисциплины, изменят своим традициям? Я хочу верить, что бывшие мои сослуживцы сумеют выйти из соблазна. Пусть бывшие мои старые сотоварищи пекутся о нуждах младших и младшие с доверием относятся к старшим" (тел. от 9/II 1905 г. за № 1188).

Передавая эту депешу служащим, местное начальство „присовокупило":

„Позволяю себе думать, что слова бывшего нашего начальника и ныне председателя Комитета министров найдут отклик в вашем сердце и что вы всеми зависящими от вас мерами сумеете предупредить это случайное и чуждое (?) Юго-западным дорогам движение..."

Дальнейшие события были серьезнее. Несмотря на категорическое заверение общего присутствия Управления, что никто из участников забастовки не понесет за это наказания, ровно через две недели по окончании забастовки последовал арест следующих лиц, которых охранное отделение аттестовало как „подстрекателей": Тарасова, Шмидта, Рачковского, Дзенциоловского, Евг. Сам. и Ал. Гр. Шлихтер и Кондратскую (последние двое в момент ареста уже считались уволенными со службы, как подстрекатели февральской забастовки (см. дело 14, т. 7, архив охр. отделения). Впрочем, об увольнении со службы и об аресте бастовавших служащих, собственно, позаботился уже киевский губернатор.

В донесении от 29/III 1905 г. на имя М. П. С. киевский губернатор указал „агитаторов-забастовщиков": „а) члены партии с.-р: 1. Тютюнников, Иван Осипович, 2) Партынский, Григорий Александрович, 3) Ефремов, Николай Иванович, 4) Белкин, Александр Петрович, 5) Кондрацкая, Мария Павловна, 6) Баховская, Варвара Эдуардовна.

б) Члены партии с.-д: 1) Шлихтер, Александр Григорьевич, 2) Шлихтер, Евгения Самойловна.

в) Лица, прикосновенные к упомянутым организациям: 1) Роминский, Родион Родионович, 2) Александровский, Василий Федорович 3) Шмидт, Эвелина Антоновна, 4) Федорченко, Иван Иванович, 5) Максимович, Лидия Ивановна, 6) Фармоза, Николай Целестинович, 7) Гамалей, Владимир Александрович.

Служащие, игравшие во время забастовки „сомнительную роль" по распоряжению министерства путей сообщения в течение двух недель после забастовки были уволены.

Каково было настроение служащих Управления? Сведения об этом мы находим в донесении пристава Старокиевского участка от 21/IV за № 1037: „Произведенные аресты вызвали недоумение. По рукам ходят в значительном количестве гектографические воззвания. В одном из них выражено требование, чтобы общее присутствие безотлагательно приняло все меры к возвращению уволенных, впредь же до их возвращения прекратить работу. Другое же воззвание, распространившееся в

меньшем числе экземпляров, носило заглавие: „Железнодорожное землячество Юго-западного края". Оно тоже говорило о несправедливости увольнения некоторых служащих, кроме того содержало ряд политических требований, как созыва земского собора, избранного на основе четырехвостки и т. д."

Арестованные были освобождены 5/V и дело о них прекращено.

Однако расправа с руководителями не ограничилась арестами. Большинство из них было сослано и заключено в тюрьму. Так, Муза был сослан в Вологодскую губернию, Кузнецов и Вера Брайловская были заключены в крепость, Левитский, Бритковский, Скаржинский, Горбунов, Викторов, Чухманенко, Ленкевич, Эргант и др. были заключены в тюрьму.

Так начальство расправилось с первыми забастовщиками среди служащих Управления дорог в 1905 году.

* * *

Февральские события послужили, однако, сигналом для выступлений железнодорожников и в других пунктах Юза в течение всех последующих месяцев 1905 года.

Так, март был ознаменован выступлением рабочих одесских железнодорожных мастерских. Как удостоверяет отделение одесского жандармского управления в своем секретном донесении, еще с 3-го марта рабочие всех цехов через выбранных депутатов пред'явили начальнику мастерских 16 пунктов различных требований, и в том числе требования об уменьшении рабочего дня до 8-ми часов и увеличении платы за сдельные работы на 20%.

Так как на телеграмму начальника мастерских с изложением ходатайства рабочих получился неудовлетворительный ответ, то уже с утра 4-го марта стало известно, что рабочие товарного, кузнечного, паровозного и котельного цехов намереваются приостановить работы впредь до удовлетворения пред'явленных ими требований. Действительно, после обеда, того же 4-го марта, явившиеся к начальнику мастерских старосты упомянутых выше четырех цехов вновь потребовали от имени рабочих 20% прибавки на сдельные работы, мотивируя это требование тем, что с уменьшением рабочего дня до 9 часов они не в состоянии на сдельной работе вырабатывать той суммы, которую они вырабатывали при 10-тичасовой работе, и что вообще прибавка им обещана самим начальником дороги [1]).

---

[1]) Донесение нач. отдел. одесск. жанд. упр. от 6 марта 1905 г., № 1565. Это же подтверждает и Ф. Ачканов в своих воспоминаниях: „Наша работа в главн. ж.-д. мастерских" в сборн. „1905 год. Революц. движение в Одессе и Одещине", 1926 г., кн. 2, стр. 100. (Сравн. цитиров. сборник — „1905-й год на Украине", под ред. Мебеля, стр. 67)—„Пятого марта группой РСДРП была выпущена прокламация к рабочим ж.-д. мастерских, в которой говорилось:

При этом начальник жандармского отделения установил, что одними из главных виновников забастовки и инициаторами пред'явления требований, помимо Голубкова и Авдеева, являются рабочие: Николай Андреевич Райх, Алексей Андреевич Бойко, Дмитрий Герасимов Федоренко, Сергей Михайлов Панов, Яков Иванов Гончаренков, Александр Никитинов, Михаил Степанов Четаков, Филипп Кузьмин Квачев, Федор Иванов Стрельченко и помощник мастера токарного цеха, Дмитрий Иванов Овсянников.

С утра 5-го марта к забастовавшим рабочим токарного, кузнечного и частью паровозного цехов примкнула остальная часть паровозного цеха, котельный цех и литейный, при чем общее число забастовщиков достигло 850 человек, т.-е. половины всего состава рабочих мастерских. „Причина присоединения рабочих других цехов заключалась в продолжавшейся среди них агитации", — глубокомысленно заключает начальник ж.-д. охранки.

Движение среди одесских рабочих нашло свой ближайший отклик среди рабочих Бобринских железнодорожных мастерских, которые на общем собрании в марте же месяце выработали петицию с изложением ряда настойчивых требований улучшения их служебного положения и быта.

Петиция послана была в Управление Юго-западных дорог, но там она, подобно другим петициям, мирно почила „под сукном".

Вслед за Одесскими и Бобринскими мастерскими сделали попытку к забастовке и рабочие Киевских железнодорожных мастерских. 2-го мая должна была состояться забастовка всех рабочих. Подготовительную к этому работу вел Комитет РСДРП. В конце апреля им была выпущена и распространена в мастерских прокламация — „К рабочим Киевских железнодорожных мастерских".

Обращая внимание рабочих на борьбу, какую ведут железнодорожники и рабочие других городов за лучшие условия труда, прокламация предлагала пред'явить нижеследующие требования:

1. Расценка должна устанавливаться особой комиссией из выборных от рабочих и Управления.

2. Прием и увольнение рабочих производится той же комиссией.

„Вы потребовали увеличения расценки, вам ответили отказом. Там, где рабочие сумеют упорной стачкой поддерживать свои требования — администрация их удовлетворит. Настала минута, когда вы должны показать себя: этого требуют ваши кровные интересы, ваша рабочая честь. Помните, что кроме ваших требований, как железнодорожных рабочих, у вас есть еще более важные требования, как русских рабочих вообще. Требуйте прежде всего свободы собраний, союзов, стачек, свободы слова и печати, неприкосновенности личности и немедленного созыва Учредительного собрания на основе всеобщего прямого и тайного избирательного права, а также прекращения войны..."

3. Поденная плата чернорабочих должна быть не менее 1 рубля.

4. Рабочие на вальцовке должны работать в 3 смены.

5. Врач к заболевшим должен являться „немедленно", при чем плата рабочему должна выдаваться в полном размере, даже за один день болезни.

6. Не топить паровоз в мастерских.

7. Выдавать билеты для проезда по чужим дорогам.

8. Из мастерских должны быть удалены жандармы.

9. Должны быть уволены заведывающий сборным и паровозным цехами — Гайнц, помощник его — Буррах и „вообще все сыщики и предатели".

10. Должны быть возвращены уволенные из мастерских за забастовку.

11. Староста должен выбираться всеми рабочими и нести ответственность только перед ними и

12. При увольнении должны быть выданы пенсионные взносы с процентами.

Одновременно комитетом РСДРП была выпущена прокламация под заглавием „Царская милость железнодорожным рабочим", резко критикующая „уступки", сделанные министром путей сообщения Хилковым, и повторявшая требования первой прокламации с прибавлением следующих:

1. Должен быть удален заведывающий пенсионной кассы; 2) должна быть расширена больница; 3) приглашение доктора специалиста по внутренним болезням; 4) расширение столовых и 5) устройство бесплатных училищ для детей рабочих [1]).

Обе эти прокламации дали результаты.

2-го мая, в 10 часов утра, человек 30 забастовавших явились в мастерские, потребовали от рабочих прекращения работ, остановки локомобилей, приводящих в движение станки, и стали давать тревожные сигналы. При появлении администрации забастовщики разбежались, и задержать удалось только одного — Волько Радуциню, который был заключен под стражу в Печерском участке [2]).

К маю же 1905 года относится опыт введения товарищеских судов среди служащих Юза, который, однако, не пустил корней и не привился.

Соблюдая хронологический порядок изложения событий на территории ЮЗД в 1905 г., нельзя не отметить также забастовки грузчиков на ст. Одесса-Застава и Одесса-Пересыпь.

24 и 29 мая на этих станциях рабочие по нагрузке товаров прекратили работу. В виду этого Юго-западные дороги

---

[1]) Архив охранного отделения, 1905 г., № 14, т. I.

[2]) Донесение пристава Печерского участка в о. о. от 3-го мая 1905 г., за № 378.

сложили с себя ответственность за срочную доставку грузов малой скорости, следовавших на упомянутые станции и отправляемых с них. По докладу начальника Управления ж. д. министру путей сообщения, прекращение работ вызвано было забастовкой рабочих, предъявивших требования об увеличении заработной платы „в столь значительном размере, в каком местное управление дорог не находит возможным их удовлетворить". Начальником Юго-зап. дорог приняты были следующие меры борьбы с забастовщиками: у местного военного начальства им было испрошено разрешение на отпуск на работы „нижних чинов", а у местной гражданской власти — распоряжение об ограждении от насилия таких рабочих, которые желают работать. Возбужден был также вопрос о привозе для работ рабочих из других местностей, если гражданская власть обеспечит их безопасность от стачечников [1]).

По донесению начальника Юго-западных дорог от 16/VI 1905 г. в одесском порту стачечники учинили погром, при чем ими была сожжена часть эстокады, все пакгаузы с грузом, дом Воронцова, в котором жили ж.-д. служащие, пассажирская платформа вместе со станционным зданием — Одесса-порт, кассой, документами, конторой, сожжено было более 150 вагонов, множество пакгаузов частных обществ, почти все парусные суда и много пароходов; в числе убитых и раненых были также и ж.-д. служащие. По требованию военных властей экстренными поездами были доставлены в Одессу войска из Тирасполя [2]).

В другом телеграфном донесении (от 19/VI) нач. дорог сообщал о понесенных дорогой убытках — до полумиллиона рублей. Он сообщал, что до 100 вагонов сожжено, груз разграблен. При этом он указывал, что, несмотря на опасность бомбардировки Одессы со стороны стоящих на рейде броненосцев „Потемкин" и „Георгий", „все служащие на ст. Одесса-порт во все эти дни беспорядков с примерной добросовестностью и опасностью для себя под выстрелами исполняли свои обязанности до последней минуты. Были убитые и раненые при исполнении обязанностей" [3]).

Начальник дорог не упомянул, однако, о том, что 15/VI к бастующим в знак солидарности присоединились и рабочие одесских жел.-дор. мастерских, которые бастовали до 22 июня [4]).

„Беспорядки" среди грузчиков Одессы-порта не прекратились и в 1906 г., как это видно из донесений начальника ЮЗД от 22/VII 1906 г., в котором он требует удаления подстрекателей к забастовкам и ограждения от насилия забастовщиков.

---

[1]) Доклад нач. упр. ж. д. от 16/VI, № 2080, архив б. М. П. С. Дело № 94.

[2]) Там же, л. 132.

[3]) Там же, л. 135.

[4]) См. „1905 год на Украине", стр. 143, 147.

27/VII того же года одесский биржевой комитет по телеграфу просил у мин. п. с. распоряжения о немедленной выгрузке вагонов в порт, так как „убытки купечества огромны“ [1]).

В донесении министру путей сообщения от 26/VII одесский градоначальник жаловался, что „ж.-д. чины отказались назвать подстрекателей к забастовке и тем лишили возможности вести это дело дальше“ [2]).

Но этим забастовочное движение среди одесских грузчиков не ограничилось.

28/XI и 30/XI того же года в одесском порту снова забастовали рабочие-грузчики, желая выразить поддержку уволенным судовым командам. Немешаев требовал привлечения привозных рабочих с необходимою для них охраною, в числе около 100 человек из голодавших тогда волжских губерний [3]).

Идея Немешаева была подхвачена соответствующими властями. „Сам“ Столыпин откликнулся на этот проект, распорядившись произвести наем рабочих для указанной цели в Саратове, Царицыне и Самаре и снабдить их „надлежащей воинской охраной“ [4]).

Вообще говоря, забастовка грузчиков на протяжении 1905 и 1906 г г. не прекращалась, вспыхивая по большей части стихийно и почти исключительно на экономической почве.

* * *

Опыт февральской забастовки натолкнул на мысль о необходимости выработки новой тактики в борьбе за основные профессиональные права служащих. Для этого уже тогда многим представлялась безотлагательно необходимой определенная форма профессионального об'единения ж.-д. служащих в соответствующие легальные союзы, при помощи которых легче можно было бы защищать экономические и правовые, а также и политические интересы служащих

На эту точку зрения стал и „Всероссийский союз железнодорожников“, возникший на 1-м всероссийском с'езде ж. д., который происходил с 21 по 24 апреля 1905 года в Москве и имел в своем составе представителей 10 казенных и частных железных дорог, в том числе и Юго-западных. Председателем с'езда был избран делегат от Ю.-з. ж. д. А. Г. Шлихтер). Установив необходимость об'единения железнодорожных рабочих и служащих в профессиональные союзы, с'езд признал, что эти об'единения „должны поставить деятельность союза на политическую почву, поскольку плодотворность работы союза в деле улучшения материального и правового

[1]) Доклад нач. упр. ж. д. от 16/VI, л. 375.
[2]) Там же, л. 380.
[3]) Там же, л. 412.
[4]) Там же, л. 427.

положения своих членов немыслима без наличности тех государственных норм, которые только и могут гарантировать успешное развитие всякой общественной самодеятельности. Поэтому самой главной задачей союза является требование изменения существующего государственного строя, и, как логическое следствие этого требования, — созыв народных представителей с законодательной властью, выбранных всем населением страны на началах всеобщей, равной, прямой и тайной подачи голосов без различия пола, национальности и вероисповедания" [1]).

Нарождавшемуся тогда железнодорожному профсоюзу казалось, что ему „придется действовать в одном направлении с разными социалистическими партиями, хотя он и будет выступать отдельно от них" [2]).

Однако, это ему только так казалось [3]).

На самом деле пути жел.-дор. союза разошлись с путями социалистических, и, в частности, с.-д. партии, как это мы увидим дальше [4]).

Возникший в результате первого (апрельского) с'езда в Москве Всероссийский железнодорожный союз, естественно, стал

---

[1]) Из предисловия к „Уставу Всероссийского железнодорожного Союза". Архив охранного отделения, 1905 г., д. № 71, стр. 41.

[2]) Из отчета бюро союза железных дорог о деятельности с'езда. Архив охранного отделения за 1905/06 г.г. дело № 71.

[3]) См. об этом подробно нашу статью в „Железнодорожнике" № 1 за 1927 г.

[4]) Так как разрозненные выступления отдельных дорог были безрезультатны и так как, в связи с назревавшей забастовкой требовалось об'единение сил ж. д-ков, то с 22 по 24 июля того же 1905 г. в Москве созван был 2-й всероссийский с'езд, председателем которого в первые дни работ его был также А. Г. Шлихтер. На этом с'езде, между прочим, при попытке П. П. С. навязать с'езду свою политическую платформу (они требовали изменения программы союза в том смысле, что русские железнодорожники обязуются не прекращать борьбы до тех пор, пока для Польши не будет завоевана возможность созыва отдельного Учредительного собрания), социал-демократы заявили резкий протест против такого „засорения ясного классового сознания польского пролетариата и ослабления его боевых позиций". В знак солидарности с с.-д. и в виде протеста против принятия большинством 12 дорог (против трех) поправки польских социалистов, покинули с'езд и вышли из союза представители целого ряда дорог, в том числе и Юго-западных. Общее недовольство принятым решением повлекло за собою массовые заявления о выходе из ж.-дор. союза, и в дальнейшем Ц. Бюро вынуждено было обратиться к местным организациям со специальным предложением изложить свой взгляд и дать по указанному вопросу ответ Ц. Б. не позднее 1 сентября 1905 г. В своих отчетах почти все дороги признали правильной точку зрения соц.-дем. и отвергли поправку ППС. В силу этого большинство вышедших из союза дорог, в том числе и Юго-западные, вернулись в него обратно. Это укрепило позиции союза и дало ему возможность развернуть энергичную работу по основному решению с'езда — вопросу о всеобщей забастовке. Исполняя постановления с'езда, Ц. Б. опубликовало летом временный устав союза и те требования, которые ж.-дорожникам пришлось затем пред'явить правительству в последующей борьбе. („Искра", № 109, Н. Ростов— „Железнодорожники в революционном движении 1905 года", М. 1926 г., стр. 55 — 58).

задавать руководящий тон всем выступлениям железнодорожников на местах. Под его же влиянием стала развиваться организационно-профессиональная работа и на Юго-западных железных дорогах. Как только вернулся из Москвы А. Г. Шлихтер, осведомивший местных железнорожников о деятельности московского с'езда, тотчас же среди служащих Юго-западных и полтавских железных дорог образовалось ядро профессионального об'единения, куда вошла ячейка социал-демократической партии, работающая в Управлении Юза.

Из этой ячейки и выросла затем первая на Юго-западных железных дорогах профессиональная организация, известная под именем „Западного отделения Всеросийского железнодорожного союза" [1]). Организация эта формально возникла 18-го мая в Боярке, на нелегальном собрании 17 членов партии соц.-демократов, служащих Управления, под председательством ближайшего товарища А. Г. Шлихтера — П. В. Викторова. То обстоятельство, что в проф. союз первоначально входило около 30 с.-д., наложило, конечно, отпечаток соответствующего влияния с.-д. на ближайшую деятельность первого союза. Началась энергичная работа „по втягиванию" в союз новых членов как со стороны служащих, так и из среды рабочих.

Насколько успешно протекала дальнейшая организация союза, об этом можно судить хотя бы по „авторитетному" заверению охранного отделения: из 86 членов, известных охранке, она в октябре того же 1905 года насчитывала уже 22 рабочих киевских главных мастерских и станции Киев II.

Вообще, охранка очень живо следила за первыми ростками железнодорожного профсоюза и каждый этап его развития аккуратно отмечала в своих донесениях, как это видно из архивных документов (см. архив киевского охранного отделения от 1905/6 г. за № 71 [2]).

---

[1]) На 1 Всероссийском ж.-д. с'езде было решено создать политико-профессиональный жел.-дор. союз. Форма организации на отдельных жел. дорогах была намечена такая: центральный комитет, а где об'единяется несколько дорог (как, напр., Юго-западн. и Киево-Полтавская), там отделения Всерос. ж.-д. союза.

[2]) По делу „Западного Отделения" привлекался ряд лиц. Наиболее полный список в 147 человек имеется при бумаге жел.-дор. Управления от 15-го февраля 1906 г. за № 2800. Кроме того в „деле" имеется несколько листовок, либо переизданных, либо самостоятельно выпущенных „Зап. Отделением" или другими местными железнодорожными организациями:

1) „О порядке созыва 2-го с'езда" (принадл. Ц. Б. ж.-д. союза, переиздана Зап. Отд.). Листовка излагает историю возникновения Всероссийского жел.-дор. союза. Рассказывая о работе и постановлениях московского и виленского жел.-дор. с'ездов, она выясняет функции Центрального Бюро и союза союзов, а также намечает программу 2-го с'езда.

Представляя эту листовку в д-т полиции, О. О. в своем донесении от 8 августа 1905 года сообщает, что 2-й с'езд уже состоялся, при чем представители „русских" дорог не сошлись во взглядах с представителями „польских" зап. дорог. В виду этого, в скором времени, предстоит новый с'езд и на нем предполагают окончательно решить вопрос о всеобщей забастовке

Старательно составленную „первоначальную летопись" жел.-дор. союза находим в письме начальника Киевского губ. охранного отделения начальнику киевского губ. жандармского управления (от 14 января 1904 г.).

„Основание Всероссийскому с'езду жел.-дорож. служащих и рабочих положено московским с'ездом 20—21-го апреля 1905 года представителей 10-ти казенных и частных дорог. С'езд выработал постановление, определяющее цели и организацию Союза, поручив выбранному с'ездом Центральному Бюро предварительную организационную работу и составление программных требований, которые должны быть выставлены во время всеобщей забастовки. За основание своей политической платформы с'езд принял положение, что железно-дор. Союз прежде всего должен добиваться замены существующего государственного порядка демократическим и требовать Учредительного собрания. Принять же положение какой-либо партии с'езд не нашел возможным в виду разнообразного состава служащих на жел. дороге.

Организация союза намечена с'ездом в общих чертах следующая: отдельные группы, присоединившиеся к Союзу, организуются автономно на началах, выработанных ими самими. Все группы каждой дороги составляют местные отделения союза и образуют комитет дороги. Дела союза решаются с'ездами представителей местных отделений (комитетов). С'езды выбирают Центральное Бюро Союза, которое несет исполнительные и справочные обязанности и ведет сношения со всеми местными отделениями. На Московском с'езде в качестве делегата от Юго-зап. жел. дор. принимал участие член Киевского Комитета, Лубенский мещанин, Александр Григорьевич Шлихтер, главный организатор и руководитель всех бывших в Киеве железнодорожных забастовок. По возвращении из Москвы Шлихтер задался целью основать Киевский районный

железнодорожных служащих в сентябре. Далее сообщается, что А. Г. Шлихтер, перешедший на службу в Московское страховое о-во (после увольнения из Управ. Юго.-зап. жел. дор.), будет, вероятно, председателем на этом с'езде.

2) Прокламация „Местного Комитета Юго-зап. ж. д." В ней идет речь о деньгах, собранных железнодорожниками в пользу пострадавших от войны и оставшихся частью неизрасходованными из-за окончания военных действий. Начальство предложило выбрать комитет из 16 лиц для распределения этих денег, и листовка предлагает готовиться к предстоящим выборам, чтобы попали в Комитет „достойные".

3) „Устав Всероссийского железнодорожного союза" (изданный местным Комитетом ЮЗЖД).

4) Обращение к выборщикам от августа 1905 года в связи с пересмотром устава пенсионной кассы. Листовка предлагает отказаться от выборов депутатов в Петербургскую комиссию, потому что она обставлена такими условиями, при которых не может быть речи о сколько-нибудь правильном выяснении истинных желаний служащих.

5) Листовка, излагающая в основных частях работу с'езда Всероссийского ж.-д. союза.

Комитет, который был впоследствии наименован „Западным Отделением Всероссийского Союза железнодорожных служащих и рабочих". Привлечение в число членов такового из числа служащих в Управлении Юго-зап. жел. дор. Шлихтер взял на себя: вербовку же таковых из числа служащих Управления Киево-Полтавской жел. дороги, он поручил своему единомышленнику — потомственному почетному гражданину Михаилу Яковлевичу Началову, служившему тогда в Управлении означенной дороги в качестве делопроизводителя службы Движения. Будучи по распоряжению министра путей сообщения уволен от службы из Управления Юго-зап. дорог за участие в Февральской 1905 года забастовке, Шлихтер, благодаря слабому надзору железнодорожной администрации, продолжал тем не менее посещать Управление, где, как лично, так и при содействии своих единомышленников, знакомил служащих с принятой на с'езде программой „Всероссийского Союза жел.-дорожных служащих и рабочих", убеждая в то же время последних вступить в число членов „Западного Отделения" означенного Союза. Попытка Шлихтера в указанном направлении, благодаря тактичности, с каковою он провел Февральскую забастовку, а также приобретенному им за время таковой общему расположению и доверию своих сослуживцев — увенчалась полным успехом, и к концу июля месяца минувшего года он насчитывал значительное число членов означенного „Западного Отделения". Успешной работе Шлихтера много способствовало покровительственное отношение к его деятельности высшей администрации дороги, в лице правителя канцелярии, Александровского, его помощника, Синева, делопроизводителя Главной Бухгалтерии, Хржановского, делопроизводителя Училищного Отдела, Тулова, помощника делопроизводителя Юридического Отделения, Литвяка, Начальника Службы Пути Авагамсона, Помощника начальника Службы телеграфа, Рузского, Помощника Нач. Материальной Службы, Панченко, Начальника Службы Сборов, Спасовского, Начальника Комиссионно-Ссудного Отделения, Родзевича, Помощника Нач. Службы Подвижного Состава, Скупевского, и некоторых из начальников отделов. Покровительство этих лиц, сочувствовавших целям Союза и состоявших в большинстве членами такового, выражалось в том, что они, пользуясь занимаемыми ими высокими положениями в Управлении, определяли на службу лиц, заведомо неблагонадежных, принимавших впоследствии деятельное участие в агитации за забастовки, поощрительно относились к забастовщикам, чем подняли энергию последних по агитации и заставляли противников забастовки, из боязни лишиться места, молчаливо подчиняться требованиям руководителей членов „Всероссийского Союза жел.-дор. служащих и рабочих". Покровительство начальствующих лиц членам Союза доходило до того, что они об'являли бойкот и не

подавали руки тем из служащих, которые враждебно относились к действиям сторонников Союза и не примыкали к нему. Шлихтер и его ближайшие пособники по работе Союза, Павел Викторович Викторов, Михаил Пименович Багаев, Витольд Иванович Жакович, Алексей Павлович Тарасов, Вацлав Владиславович Дзенциоловский, Мария Петровна Кондрацкая, Николай Иванович Ефремов, Владимир Яковлевич Муза, Григорий Алексеевич Патынский, Эвелина Антоновна Шмидт, Александр Петрович Белкин и некоторые другие, личности коих остались не выясненными, образовали так называемый „Местный Комитет" Юго-зап. дор. и стали руководить работой организованных служащих означенного Управления, собирая таковых на сходки, во время коих агитировали за устройство всеобщей забастовки железнодорожных служащих, доказывая необходимость пред'явления во время таковой рядом с экономическими требованиями—требований политического характера. Означенные сходки в период летнего времени обыкновенно устраивались в ближайших к г. Киеву дачных местностях, а с минованием дачного периода были перенесены в город, где стали собираться преимущественно в квартире упомянутого выше Вацлава Дзенциоловского, проживавшего в доме № 21 по Подвальному переулку. Сходками этими руководил большей частью Александр Шлихтер, но в некоторых случаях его заменял Павел Викторов. Одна из таковых сходок, как это было известно из агентурных источников, должна была состояться под председательством Шлихтера в квартире указанного Дзенциоловского 12-го сентября 1905 г. в 8 часов вечера. Целью ее было обсуждение вопроса о всеобщей забастовке жел.-дорожных служащих и плане действий по отношению к предстоящим выборам в государственную Думу. По первому присутствовавшие единогласно признали желательность устройства в недалеком будущем всеобщей забастовки с пред'явлением во время таковой требований политического характера, до замены существующего государственного строя демократическим. По второму же вопросу решили открыто протестовать против созыва государственной Думы и всеми мерами препятствовать предвыборным собраниям. В этом направлении, с целью подготовки октябрьской забастовки, члены союза беспрерывно вели агитацию среди служащих Управления Юго-зап. ж.-д. и открыто распространяли в большом количестве соответствующие прокламации издания Союза, а также и местных революционных организаций" [1]).

Деятельность союза была распространена и на линию. В этом отношении характерна работа союза по проведению двух дорожных с'ездов в Жмеринке в августе и ноябре 1905 года.

---

[1]) Архив б. Киев. охр. отд. за 1905/6 г. г. „Западное Отдел. Союза ж.-д.", л. 63 и след.

С'езды эти, особенно второй, обратили на себя всеобщее внимание, а „Киевлянин", в лице его редактора Д. Пихно, обрушился с отборными ругательствами по адресу администрации ЮЗЖД за „попустительство власти" по отношению к работе профсоюза железнодорожников [1]).

Активный участник этих с'ездов, т. Катакази, пишет в своих воспоминаниях:

„В августе 1905 г. получили мы „наконец" разрешение „приступить к выборам на местах „выборщиков" для избрания на дорожном с'езде делегатов на Всероссийский ж.-д. с'езд в Петербурге. Все дело, по предложению Управления дорог, сводилось исключительно к пересмотру вопросов о пенсионной кассе и еще некоторых незначительных бытовых вопросов.

Выборы на местах прошли очень оживленно, было много надежд. Еще в январе и феврале десятки и сотни „петиций" с самыми разнообразными требованиями были пред'явлены в Управление дорог, и на местах нетерпеливо ожидали результатов этих петиций.

Назначенный в августе с'езд воскресил надежды. С'ехались мы в Жмеринке (не помню какого числа [2]) выбрали пять делегатов на Всероссийский с'езд и с тем раз'ехались.

Первый жмеринский с'езд ничего нам не дал, ничего не обещал.

Прошел почти месяц, мы ничего не слыхали о работе наших делегатов. Но вот, наконец, получаем „Бюллетень" № 1, а затем второй, третий и т. д. Это были специально отпечатанные бюллетени с'езда железнорожников. Из бюллетеней мы узнали, что наши делегаты занимаются в Петербурге не только вопросом пенсионной кассы, но значительно больше уделяют внимания вопросам политического характера и выработке „политической платформы".

К концу октября наши делегаты возвратились из Петербурга, и мы получили телеграмму, извещавшую „выборщиков", что на 6 ноября в Жмеринке созывается второй Дорожный с'езд. С'ехалось около 180 выборщиков. С'езд сразу принял оживленный характер. С нетерпением ожидали докладов делегатов петербургского с'езда. Перед открытием с'езда поступил в президиум запрос, будут ли допущены на с'езд жандармы. После небольших прений было принято решение жандармов на с'езд не пускать, и в то же время допустить пожелавших присутствовать на с'езде, кроме железнодорожников, учителей и почтовых чиновников. С'езд проходил

[1]) См. сборник Пихно — „В осаде". Киев, 1905 г., ст. 124 — 128.

[2]) Это было 13 августа 1905 г., как видно из сохранившегося протокола с'езда. На этом с'езде, между прочим, произошел крупный инцидент, в связи с изгнанием со с'езда чинов жандармской полиции. С'езд был прерван до улажения инцидента начальником дорог, по настоянию косорого жандармерия на дальнейших заседаниях уже не присутствовала.

оживленно: доклады выслушивались с глубоким вниманием и покрывались рукоплесканиями. Зачитанная „политическая платформа“ была покрыта долгонесмолкаемыми рукоплесканиями и возгласами „браво“. Тут же было постановлено отправить в Петербург на имя царя целый ряд требований, в том числе отмены смертной казни. Телеграмму подписывали все желающие выборщики; в общем было собрано свыше ста подписей.

По заслушании докладов мною было внесено заявление по поводу происшедших незадолго перед тем погромов вдоль линии ж. д. с явным участием в этих погромах некоторых групп железнодорожников. С'езд постановил избрать особую комиссию для расследования вопроса об участии железнодорожников в погромах. Комиссия была избрана, и со стороны нач. дорог функции ее были подтверждены. Вскоре затем, однако, действие комиссии было приостановлено, и нач. дорог назначил комиссию из лиц исключительно административного состава с участием представителей жандармерии. Никаких результатов от расследования этой комиссии не получилось, и виновные так и остались безнаказанными“ [1]).

Так февральская забастовка на общем фоне развития революции 1905 г. дала толчок к развитию стачечного движения по всей линии Ю.-з. ж. д. и самоорганизации железнодорожников в профессиональные организации.

Она содействовала об'единению киевских и ю.-з. железнодорожников вообще с российскими ж.-д. организациями в их борьбе против царизма в революции 1905 года.

[1]) Когда затем участники разрешенного администрацией дорог с'езда в Жмеринке стали подвергаться репрессиям, председательствовавший на с'езде Родзевич выступил в печати с протестом против такого провокационного способа действий (Арх. б. М. П. С. за 1905 г., д. № 94, VIII делопроив. Эк. отд.).

ВІДДІЛ II

СПОГАДИ

Харьковская с.-д. организация 1897 — 98 г. г.

Слева направо: Л. Николаев, Е. Сысоева - Левина, Е. Я. Левин, Н. Иванов, Л. Б. Фейнберг, В. Марков (члены комитета); рабочие: Б. Линцер, Н. Романенко, Л. Батуров, Н. М. Федоров, В. Флейдерман, Н. Г. Певзнер, Л. Геффен, С. Гринштейн, А. Штессель, Г. Пузырийский, В. Павлов, Т. Курило, Н. Скрыпник, А. Воейков, В. Матросов, Бибик, А. Казарновская, Е. Рыскинд.

(Кроме вышеуказанных известны с.-д. марксисты 90-х г.г. Харькова: Е. Б. Гранковская, Ф. А. Липкин. Л. Л. Никифоров и его жена, А. А. Малиновский (Богданов), Б. В. Авилов, Шеломович, Ксандров, И. Д. Вакеев, Маковский, М. Кириллов, Д. Д. Буданов, М. А. Воропаев, Евгения Адамович, А. Фрейфельд, Ар. и М. Лурье и др.).

Із альбома 1923 р., вид. Істпартом з нагоди 25-річчя ВКП(б).

Б. ЛИНЦЕР

ХАРЬКОВСКАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ В ПЕРИОД I С'ЕЗДА РСДРП

(К 30-летию с'езда 1898 — 1928 г.)

14 марта (1 по старому стилю) 1898 года в г. Минске состоялся первый с'езд партии РСДРП.

С тех пор прошло 30 лет... Четверть с лишним века!.. Прошлое ушло. Остались от него лишь воспоминания о тяжелой неравной борьбе погибших за рабочее дело. И в тридцатилетнюю годовщину первого с'езда партии стоит напомнить об этой борьбе молодому поколению, пришедшему на смену.

Трудно, конечно, восстановить в памяти детали, но основные моменты зарождения первых ячеек и их работы сами собою встают в памяти в полном об'еме. Ни один шаг борьбы не давался даром.

Не без волнения вспоминаю я теперь это жуткое время. Начало 90-х годов. Россией правил Александр III, превративший страну в сплошной полицейский участок и охранное отделение. Печать тяжелой реакции лежала на всем...

Вот условия, при которых приходилось работать социал-демократам в России, в частности—в г. Харькове.

С 1890 года в Харькове образовалась небольшая группа интеллигентов, поставившая себе целью выработать цельное марксистское мировоззрение, а затем перейти к практической работе в этой области среди рабочих и через них связаться с более широкими массами.

Под знаком этих задач прошло первое трехлетие — 1891 — 1893 г. г. В следующее четырехлетие начала уже углубляться связь с рабочей массой через рабочих-пропагандистов и агитаторов на предприятиях.

Здесь уместно вспомнить об участии в социал-демократическом движении на Украине, в смысле развития движения и пр., революционеров из пролетарских центров России. Мы видели их почти во всех крупных организациях—Харькове, Киеве, Одессе и др., где они принимали видное участие в созидании и постановке рабочих и интеллигентских ячеек.

Почти все южные организации продержались по 5 — 6 лет почти без серьезных провалов и за это время успели посеять не мало зерен социал-демократических идей.

Накоплявшиеся таким образом силы не могли существовать в разобщенном, кустарном виде. Сама жизнь требовала об'единения их в единую партию. И вот в 1898 году идея эта назрела на всем юге, а осуществление ее выпало на долю Киевской организации.

* * *

Накануне I с'езда партии, в 1898 году, Харьковская организация состояла из сравнительно небольшой группы интеллигентов и нескольких кружков, в состав которых входили, главным образом, рабочие мелких фабрик и мастерских городского района. Что касается заводского района, то там, кроме железнодорожников, где имелся один кружок, связи были очень слабы, а на некоторых заводах их и вовсе не было. Это был период собирания сил. Поэтому главное внимание организации было направлено на подготовку кадра пропагандистов и агитаторов с солидным теоретическим багажом. Эта работа велась организацией как среди студенчества, так и среди рабочих. Последние привлекались одиночками и, после проверки их способностей, выдержанности характера и т. п. необходимых для члена организации качеств, вводились в кружки 1-й ступени, 2-й и т. д.

При тогдашних полицейских условиях и большой отсталости самих рабочих работа эта представляла большие трудности... При неопытном руководстве легко было провалиться. Необходима была строгая конспирация, в особенности в отношении основного ядра организации. Ядро организации и кружки были так законспирированы друг от друга, что ни один из них не мог знать о существовании другого. Ни один интеллигент, руководитель кружка, не знал руководителя и участников другого кружка. В организацию можно было проникнуть, только пройдя через сложный фильтр, через целый ряд ступеней...

Занятия в кружках вели: Н. Николаев, И. Ромм, Я. Левин, В. Марков, Л. Б. Фейнберг, А. Стессель, А. Малиновский. Начинали обычно с Эрфуртской программы, но добирались и до К. Маркса. Между прочим, в организации был лишь один экземпляр Эрфуртской программы, которой руководители пользовались, деля ее на части... Нам, рабочим-агитаторам, давались директивы вербовать активных рабочих и вести массовую агитацию. Эта работа проводилась вплоть до 1898 года.

С накоплением связей организация стала задумываться над вопросом о переходе к более активной массовой работе. В начале 1898 года был выпущен первый гектографированный листок к харьковским рабочим с призывом к борьбе за

улучшение положения и за политические права. Харьковская организация не удовлетворялась местной работой и направляла свои усилия и на другие центры. Такие попытки были сделаны, по словам Фейнберга, по отношению к Москве и Питеру. Харьковская организация мечтала создать там впоследствии ядро будущей единой соц - дем. партии. К этому времени относятся и попытки Киевской организации завязать сношения с нами. Поводом к этому послужил переезд в Киев для работы в нелегальной типографии товарищей Соломона Гельмана и Д. Гершановича. Узнав через них обо мне, Киевская организация направила ко мне сначала рабочего-токаря Косовского, а затем приехал тов. Поляк и привез мне, насколько помню, первомайские прокламации для распространения. Перед от'ездом он стал меня убеждать в том, что необходимо открыть легальную типографию для печатания прокламаций и другой литературы. Для меня это означало бы уйти от живой активной работы среди масс, на что я согласиться не мог. Токарь Косовский был использован для изготовления гектографов. Тов. Поляк не хотел оставаться в Харькове и скоро уехал...

Вскоре после Поляка ко мне приехал тов. Б. Эйдельман. Приезд его меня не удивил, так как я уже привык к тому, что киевляне стали нашими частыми гостями.

Кстати должен сказать несколько слов о моей конспиративной квартире. Я жил на Франковской улице, расположенной вдоль набережной харьковской реки, в доме армянина Тер-Шаниянца, отделенном от улицы забором. Я снимал половину дома с отдельным ходом. Окна моей квартиры выходили во все стороны двора, и я мог наблюдать за появлением „подозрительных" типов. В конспиративном отношении квартира была удовлетворительна. Но паломничество на мою квартиру об'яснялось не только этим. Дело было в том, что я был единственным, среди прочих, семейным рабочим с детворой и по своему внешнему образу жизни не подавал поводов к подозрению в „неблагонадежности". Никому из окружавших обывателей и в голову не приходило, что такой солидный семьянин может заниматься „политикой", итти против царя и бога... Благодаря такой репутации, на моей квартире можно было сравнительно безопасно проводить всякие конспиративные дела.

В моей квартире велись кружковые занятия, при чем и я сам вел занятия с низовыми кружками. Ко мне собирались местные и приезжали товарищи из других городов. На это в организации смотрели несколько косовато, говоря, что я завел у себя „социалистический клуб"... Особенно волновался по этому поводу жестокий конспиратор Л. Б. Фейнберг, опасаясь, что мой „клуб" может послужить приманкой для шпиков...

25 февраля 1898 года, около 7 часов утра, приехал Эйдельман, как раз в тот момент, когда я собирался уходить на работу в типографию Зильберберга, помещавшуюся на Рыбной

улице. Одет он был под благонадежного интеллигента-еврея. Назвал он себя „Давидом" из Киевской организации. Я его оставил у себя на квартире, условившись, что я немедленно свяжу его с представителем Харьковской организации. Так как жена моя, Соня Линцер, также принадлежала к организации, я, уходя на работу, поручил ей выполнить это задание. Она быстро нашла Л. Б. Фейнберга, который не замедлил явиться.

Целью приезда Б. Эйдельмана было привлечение Харьковской организации, считавшейся на Украине наиболее крупной и выдержанной в идеологическом отношении, к участию в 1-м с'езде партии.

Переговоры между Фейнбергом и Эйдельманом о посылке делегата на с'езд состоялись у меня на квартире и продолжались до позднего вечера...

Как известно, Харьковская организация отказалась от участия в с'езде и не была на нем представлена. О мотивах отказа от участия подробно говорить не буду, ибо они изложены самим участником переговоров, Л. Б. Фейнбергом, в его статье: „В рядах Харьковской с.-д. организации" (в „Летописи Революции" № 3 за 1925 год). Скажу только, что основным мотивом было то, что у харьковчан не было уверенности в идейной выдержанности и подготовленности собиравшихся на с'езд организаций к такому исторически-важному шагу. Харьковчане считали его несвоевременным.

Как известно, с'езд партии состоялся в г. Минске 14/1 марта 1898 г. без участия Харьковской организации. Но это не избавило ее, наравне с другими, от частичного разгрома в после-с'ездовский период.

Сейчас же после с'езда началась вакханалия обысков и арестов (до 500). Как потом оказалось, жандармами была широко поставлена внешняя информация через агентов-шпиков. В частности, Харьковская организация почувствовала это в первые же месяцы после с'езда. В городе началась бешеная слежка за рабочими и интеллигентами. Под этот „обстрел" попали несколько городских кружков со своими руководителями-интеллигентами. И в первой половине июля была захвачена часть организации, в числе 19 человек интеллигентов и рабочих.

Та же участь постигла все остальные организации на Украине — Киевскую, Одесскую, Елисаветградскую, Николаевскую и др. То обстоятельство, что движение находилось в „утробном периоде", — как определил эту эпоху тов. Ленин, — не могло не усилить нанесенного ему удара. Однако, вскоре организации восстановились и продолжали работу с большим успехом.

Характерно, что жандармы, произведя такой „улов", были поражены тем, что большинство арестованных оказалось рабочими, выдержанными революционерами. Жандармы стали расправляться с ними так же жестоко, как раньше расправлялись

Пролетаріи всѣхъ странъ соединяйтесь!

МАНИФЕСТЪ

РОССІЙСКОЙ СОЦІАЛДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ РАБОЧЕЙ ПАРТІИ.

50 лѣтъ тому назадъ надъ Европой пронеслась
рительная буря революціи 48 года.

В
ра
ыми буржуазіи удалось смести много уста-
ыхъ феодально-монархическихъ порядковъ. Но
уазія быстро разсмотрѣла въ ковомъ окажется
его злѣйшаго врага и предала и себя, и его, и
то свободы въ руки реакціи. Однако было уже
дно рабочій классъ, на время усмиренный, че-
съ 10—15 лѣтъ снова появился на исторической
ѣ—съ удесятеренными силами, съ возросшимъ самосознаніемъ, какъ вполнѣ зрѣлый боецъ за свое конечное освобожденіе.

Россія все это время оставалась, повидимому, въ сторонѣ отъ столбовой дороги историческаго
развитія. Никакой классовой борьбы не видно, конституціи не было, и главное, все зрѣло подъ гнетомъ. Русское правительство съ похвальнымъ усердіемъ само задавало сѣмена классовой борьбы, обездоливая крестьянъ, покровительствуя помѣщикамъ, выкармливая и откармливая на счетъ трудящагося населенія крупныхъ капиталистовъ. Но буржуазно-капиталистическій строй не мыслимъ безъ пролетаріата или рабочаго класса. Послѣдній родится вмѣстѣ съ капитализмомъ, растетъ вмѣстѣ, крѣпнетъ по мѣрѣ своего роста все больше и больше напоминается на борьбу съ буржуазіей.

Русскій фабричный рабочій, крѣпостной и
бодный всегда велъ скрытую и явную борьбу со
ими эксплуататорами. Но мѣрѣ развитія капи
ма размѣры этой борьбы росли, они захваты
ли
ольше и больше слои рабочаго населенія,
ро
ло классоваго самосознанія русскаго проле
ріата и рост стихійнаго рабочаго движенія совпали
ы
ъ
ъ
ъ

соціаль - демократіи въ единую „Россійскую Соціалдемократическую Рабочую Партію“. Въ сознаніи этого представители: „Союзовъ Борбы за Освобожденіе Рабочаго класса“, группы, издающей „Рабочую Газету“ и „Общееврейскаго Рабочаго Союза въ Россіи и Польшѣ“ устроили съѣздъ рѣшенія котораго приводятся ниже.

Мѣстныя группы, соединяясь въ партію, сознаютъ всю важность этого шага и все значеніе вытекающей изъ него отвѣтственности. Имъ они окончательно закрѣпляютъ переходъ русскаго революціоннаго движенія въ новую эпоху сознательной классовой борьбы. Какъ движеніе такъ и направленіе соціалистическое, россійская соціалдемократическая партія продолжаетъ дѣло и традиціи всего предшествовавшаго революціоннаго движенія въ Россіи; ставя главнѣйшей изъ ближайшихъ задачъ партіи въ ея цѣломъ завоеваніи политической свободы, соціалдемократія идетъ къ цѣли ясно назначенной еще славными дѣятелями старой „Народной Воли“. Но средства и пути, которыя избираетъ соціалдемократія иные. Выборъ ихъ опредѣляется тѣмъ, что она сознательно хочетъ быть и остаться классовымъ движеніемъ организованныхъ рабочихъ массъ. Она твердо убѣждена, что „освобожденіе рабочаго класса можетъ быть только его собственнымъ дѣломъ“, и будетъ неуклонно сообразовать свои дѣйствія съ этимъ основнымъ нача-

[illegible]

народная соціалдемократія!

РѢШЕНІЯ СЪѢЗДА*).

1. Организаціи «Союзовъ Борьбы за Освобожденіе Рабочаго Класса», группы "Рабочей Газеты“ и «Общееврейскаго Рабочаго Союза въ Россіи и Польшѣ» сливаются въ единую подъ названіемъ „Россійской Соціалдемократической Рабочей Партіи“, причемъ „Общеевр. Рабочій Союзъ въ Рос. и Польшѣ“ входитъ въ партію какъ автономная организація, самостоятельная лишь въ вопросахъ, касающихся спеціально еврейскаго пролетаріата.

2. Исполнительнымъ органомъ „Партіи“ является Центральной Комитетъ избранный съѣздомъ „Партіи“, которому онъ и отдаетъ отчетъ въ своей дѣятельности.

3) На обязанности Центр. Комитета лежитъ:

а) Забота о планомѣрной дѣятельности „Партіи“ распредѣленіе силъ и средствъ, выставленіе и проведеніе (одобренныхъ требованій и проч.) Центр. Комитетъ руководится при этомъ общими указаніями, даваемыми съѣздами „Партіи“.

б) Созданіе и доставка мѣстнымъ комитетамъ литературы.

в) Организація такихъ предпріятій, которыя имѣютъ общее для всей Россіи значеніе (организація [illegible] изданіе листковъ по поводу выдающихся факто[illegible] помощь стачечникамъ и проч.)

4. Въ особоважныхъ случаяхъ Центр. Комитетъ руководится слѣдующими принципами:

а) Въ вопросахъ, допускающихъ отсрочку, Центральный Комитетъ обязанъ обращаться за указаніями къ съѣзду „Партіи“.

б) Въ вопросахъ, не допускающихъ отсрочки Центр. Комитетъ по единогласному рѣшенію поступаетъ самостоятельно, отдавая отчетъ въ сдѣланномъ ближайшему очередному или экстренному съѣзду „Партіи“.

5. Центральный Комитетъ имѣетъ право пополнять свой составъ новыми членами.

6. Средства „Партіи“, которыя находятся в распоряженіи Центральнаго Комитета составляются:

а) изъ добровольныхъ единовременныхъ взносовъ мѣстныхъ комитетовъ въ моментъ образованія Партіи

б) изъ добровольныхъ періодическихъ отчисленій изъ средствъ мѣстныхъ комитетовъ и

в) изъ спеціальныхъ сборовъ на „Партію“.

7. Мѣстные комитеты выполняютъ постановленія Центральнаго Комитета въ той формѣ, какую они найдутъ болѣе подходящей по мѣстнымъ условіямъ. Въ исключительныхъ случаяхъ мѣстные комитеты предоставляется [illegible] ся отъ выполненія

[illegible] выступаютъ вполнѣ [illegible] лишь программой „Партіи“.

8. „Партія“ черезъ свой Центральный Комитетъ вступаетъ въ сношенія съ другими революціонными организаціями, но сколько это не нарушаетъ принциповъ ея программы и пріемовъ ея тактики. Партія признаетъ за каждой національностью право самоопредѣленія.

примѣчаніе. Мѣстные комитеты вступаютъ въ сношенія съ такими организаціями только съ вѣдома и по указаніямъ Центральнаго Комитета.

9. Высшимъ органомъ Партіи является съѣздъ представителей мѣстн. комитетовъ. Съѣзды бываютъ очередные и экстренные. Каждый очередной съѣздъ назначаетъ время слѣдующаго очереднаго. Экстренные съѣзды созываются Центральнымъ Комитетомъ какъ по собственной инициативѣ, такъ и по требованію двухъ третей числа мѣстныхъ комитетовъ.

10. „Союзъ Русскихъ Соціалдемократовъ“ за границей, является частью „Партіи“ и ея заграничнымъ представителемъ.

11. Оффиціальнымъ органомъ Партіи объявляется „Рабочая Газета“.

(Подробная программа „Партіи“ будетъ опубликована по разсмотрѣніи ея мѣстными комитетами.)

---

*) Здѣсь приводятся лишь тѣ постановленія [illegible], какія, по, ни, по существующимъ въ Россіи законамъ, могутъ быть опубликованы.

с интеллигентами, которых они считали „совратителями" рабочих масс...

В одиночках „Харьковского централа" рабочие реально почувствовали тот мир борьбы, о котором до того они имели лишь некоторое понятие.

* * *

О „Харьковском централе" (как называли эту тюрьму в подпольных кружках) я не имел никакого понятия. Знал об этой тюрьме только постольку, поскольку в кружках говорилось о жизни политических заключенных.

Впервые, в числе других, мне пришлось с ней познакомиться в 1898 г., когда я был арестован по делу Харьковской организации РСДРП. В этой тюрьме я получил свое первое революционное крещение.

Дело было летом. Меня доставили в тюрьму на рассвете. В канцелярии тюрьмы был лишь какой-то „цербер" без формы: не то жандарм, не то тюремный надзиратель. Но вскоре явился начальник тюрьмы. Меня стали усердно обыскивать двое дюжих надзирателей...

Наконец, меня повели через один огромный двор в другой. Я старался итти медленно, чтобы разглядеть свой путь... Проводники-тюремщики, заметив это, ускорили шаги... Посреди пустого двора я увидел мрачное трехэтажное здание с решетчатыми окнами. Вдоль огромной каменной стены взад и вперед шагал часовой.

Еще несколько шагов — и я очутился у входа, где была прибита выцветшая от времени вывеска с надписью: одиночное заключение... Жаль было расставаться с солнцем, светом, свежим воздухом...

В полутемном коридоре нас встретил дежурный старший надзиратель, Соколов, седовласый старик в очках. Его сгорбленная фигура, бритое лицо и связка огромных ключей напомнили мне ключника застенка средних веков... Маленькие мышиные глазки забегали по мне. Без слов, как бы боясь встревожить царившую в коридоре тишину, он показал рукой вглубь коридора. Мой „цербер" двинулся со мной, также стараясь не нарушать этой могильной тишины.

В коридоре стояла тяжелая вонь... Освоившись с полутьмой, я мог различить номера на одиночках. Меня заперли в одиннадцатую — полутемную, холодную камеру. В коридоре водворилась мертвая тишина... Я подошел к окну, но увидеть что-либо, кроме края неба, мне не удалось. Поднявшись над подоконником, я увидел пустую площадь и часового... В камере грязный, цементный пол, стены, до половины окрашенные черной краской, сырость...

Камера моя имела шесть шагов в длину и три в ширину. Кровать и столик занимали почти всю ширину камеры...

Осматривая камеру, я увидел на дверях глубоко вырезанную надпись: „здесь сидел Головкин". Я очень обрадовался — мне показалось, что я слышу человеческий голос.

Надо было найти способ перестукивания, чтобы сговориться с товарищами по делу. Я начал вспоминать азбуку перестукивания, которую на воле мы специально изучали по изданной партией книжке под названием „Как держать себя на допросах". К моей досаде, оказалось, что я ее основательно забыл... Я решил попробовать перестукиваться по обычной русской азбуке... Желая узнать, есть ли за стеной сосед, я постучал несколько раз и сделал паузу... Не прошло и секунды, как раздался ответный стук. Тут мне в голову пришла мысль — не шпик ли рядом — и я начал жалеть о своей поспешности. Потом успокоился и решил проверить это в разговоре... Чтобы дать понять незнакомцу способ перестукивания, я простучал ему тридцать раз. Мой сосед ответил тем же...

Сосед мой оказался хорошим товарищем, рабочим харьковской электрической станции; фамилия его была — Скрипник. Оказалось, что по нашему способу перестукивались и все остальные товарищи, и это очень замедляло переговоры. А между тем необходимо было как можно скорее, до начала допросов, сговориться, как себя держать. И кто-то нам пришел на помощь... — В один прекрасный день многим из нас в камеры подбросили записочки с забытой нами азбукой и предложением перестукиваться по ней с товарищами по заключению... По новому способу переговоры шли, конечно, гораздо быстрее, мы увлекались и забыли, что за перестукивание мы можем подвергнуться целому ряду репрессий. Однажды я на этом попался и стал ждать наказания, но, к моему удивлению, отделался только выговором старшего надзирателя с предупреждением, что при повторении я буду строго наказан...

Время шло. Первый интерес к перестукиванию прошел, мы уже обо всем переговорили. В ожидании допросов нервничали... Жандармы почему-то медлили и держали нас около месяца без допросов, без книг, без прогулок, без свиданий. Мы уже собирались протестовать, но в это время узнали, что кое-кого из наших товарищей уже допрашивают. Дня два мы не могли узнать — кого именно. Оказалось, что первым был допрошен Петр Курило, печатник. После допроса он был изолирован от нас. Лишь на третий день, когда был допрошен тов. Батуров, мы узнали кто был первым. По словам Батурова, жандармы многое узнали от Курило. К счастью, Курило вообще знал немного, и мы сумели отделаться от его показаний. После безнадежных допросов остальных, у жандармов отпала охота продолжать их, и нас оставили в покое. Нам разрешили прогулки по 20 минут в сутки, свидания, книги и переписку с родными. Я получил для чтения евангелие старейшего издания. Изголодавшись по книге, я прочел его с жадностью. После первых

свиданий с женами и родными мы стали получать книги научного содержания и беллетристику.

При таких условиях мы уже спокойно ждали своей судьбы. Оказалось, что, кроме агентурных данных, у жандармов в руках был значительный материал. У многих при аресте было взято большое количество нелегальной литературы. Например, у Леонида Николаева (член комитета РСДРП) взяли часть Эрфуртской программы, по которой он занимался с кружком, „Историю рев. движения в России" Туна и речь Либкнехта: „В защиту правды". У Сысаевой — „Листок работника" (февр. 1898 г., изд. русск. социал-демократов), „Что нужно знать и помнить каждому", „Рабочий день" и целый ряд других изданий „Союза борьбы за освобождение рабочего класса". У Стесселя — „Устав союзной рабочей кассы", секретный циркуляр мин. внутр. дел от 12 августа 1897 г., „Наши разногласия" Плеханова и множество изданий „Союза борьбы за освобождение рабочего класса"... А у всех остальных жандармы взяли по одному-два экземпляра нелегальной литературы.

Конечно, по этому материалу жандармам не трудно было установить характер работы Харьковской организации РСДРП.

Насколько был нов для жандармов тип революционера-рабочего, показывает разговор со мною тюремного служаки — жандарма Соколова, стоявшего близко к высшей администрации и отражавшего ее настроения. Очевидно, за свою 25-летнюю службу Соколов впервые увидел такое большое количество простых рабочих в качестве политических заключенных. Его рабская душа не могла примириться с тем, что такие „бедные люди" тянутся за „панами" (интеллигентами).

Во время одной прогулки я, по неосторожности тюремщиков, случайно встретился с работницей Лизой Гефен. Увидев Лизу, Соколов встал со скамьи, на которой он сидел, наблюдая за мною, и сердито предложил мне отойти в сторону. Соколов, при виде Лизы, пришел в возбуждение и, дав ей пройти в камеру, разразился, обращаясь ко мне, саркастической речью по адресу рабочих. „Какие теперь политики,— восклицал он,— за 25 лет службы я таких не видал!.. Раньше здесь сидели: генералы, офицеры, дворяне... А сейчас кто пошел в политику?.. Котельщик, печник, слесарь, модистка,—с возмущением перечислял он по пальцам,— или как эта Гефен, мелкая, щуплая, близорукая чулочница... Да куда вам, таким, тягаться с царем?.. Да вас загноят в тюрьмах и в каторгах затрут!.."

Соколов так увлекся своей тирадой, что забыл про истекшее время прогулки. Спохватившись, он сердито повел меня в камеру.

Так же смотрел на рабочих и ротмистр Герасимов [1]). Ему казалось, что „бедных" несознательных рабочих в революционное

[1]) Тот самый Герасимов, который впоследствии стал известен как начальник петербургской охранки и был связан с провокатором Азефом.

движение втягивают интеллигенты... На допросе он затеял со мной разговор, намереваясь, очевидно, распропагандировать меня. Начал он с того, что Россия еще не доросла до революции, и поэтому русские рабочие, в особенности семейные, не должны путаться в это дело... Пусть себе этим занимаются интеллигенты, „бобыли". Я дал ему понять, что не желаю разговаривать с ним на эту тему, и после некоторых формальных вопросов по делу он велел отвести меня в камеру.

Кажется, после моего допроса следствие закончилось, и дело перешло к прокурору судебной палаты. Он не замедлил посетить нас, очевидно желая получить личное впечатление об узниках. Он был любезен с нами и с серьезной миной допытывался, нет ли жалоб... Этим посещением закончились наши встречи с охранниками и царскими чиновниками.

Через три месяца нас начали „ликвидировать". Впредь до особого распоряжения были разосланы по месту жительства в разные города следующие товарищи: 1) Сысаева-Левина, 2) А. И. Стессель, 3) Е. Я. Левин, 4) Г. Пузыревский, 5) В. Я. Павлов, 6) П. И. Фомин (интеллигенты), 7) Б. Линцер, 8) Николай Федоров, 9) Батуров, 10) Т. Курило, 11) Романенко, 12) Петр Курило, 13) Лиза Гефен, 14) Софья Гринштейн, 15) Скрипник, 16) Надя Певзнер (рабочие), 17) Флейдерман (писец). Николаева, как главного руководителя кружков, оставили под стражей до приговора особого совещания министерства внутренних дел.

Разослав нас, харьковские жандармы взялись за поиски оставшейся необнаруженной части организации... Но, несмотря на все усилия, в роде наводнения шпиками университетов, учебных заведений, общественных организаций, заводов, мастерских и проч., добраться до основного ядра организации жандармам не удалось. Уцелевшие Л. Б. Фейнберг, В. И. Марков, рабочие агитаторы — Матренов, Васиков, Бибик и др. еще с большей энергией продолжали свою работу, перебросив все силы на заводский район. И в результате этой кропотливой работы, масса стала чутко прислушиваться к своим рабочим-агитаторам. А 1-го мая 1899 года, ровно через год, рабочие значительными группами встречали в загородных местах первое мая и читали первомайскую прокламацию, выпущенную харьковской организацией.

Жандармы в бешенстве бросились в рабочие кварталы и произвели целый ряд обысков, арестов и высылок. Успех прокламации был колоссальный, ибо даже без призыва организации осенью рабочие бельгийского завода об'явили забастовку.

А в 1900 году уже 10 тысяч харьковских рабочих праздновали день 1 мая, закончившийся кровавым боем с казаками.

На этот раз жандармам удалось ликвидировать вторую часть Харьковской организации. Был захвачен весь Комитет во главе с Фейнбергом, Марковым и другими, в общем около

тридцати человек интеллигентов и пятидесяти лучших рабочих-активистов.

Так закончил свою славную работу первый Харьковский Комитет РСДРП.

Это было в период первых попыток к организации партии, в период собирания сил на местах, еще не оконченного организационного и идейного разброда в социал-демократическом движении — в период 1-го с'езда РСДРП, перед эпохой „Искры" и 2-го с'езда.

Д. ЛЕБІДЬ

ПРО МИНУЛЕ

(Спомини про роботу з Григорієм Івановичем Петровським)

Починаючи з кінця 1911 року, мені довелося зустрічатися з Гр. Ів. Петровським і почасти під його керуванням вести революційну роботу. Ось чому, додаючи до біографічних відомостей, уміщених уже в пресі, я хочу поділитися своїми спогадами про сукупну з Г. І. роботу.

Вкінці 1911 р. через робітників Медведєва [1]) та Копилова (Брянського), старих катеринославських революціонерів, більшовицька організація Задніпров'я познайомилась з Г. І. Він тоді працював у Маріуполі на заводі „Провиданс".

На початку 1912 р. в робітничих колах уже велися розмови про майбутню виборчу кампанію до IV Державної Думи.

Я в цей час працював в нижньодніпровських вагонних залізничих майстернях, звідки в свій час вийшов депутат III Державної Думи Кузнецов. Треба сказати, що серед залізничників була група, що складалася з різного роду громадських діячів передових робітників. До цієї групи входили й „позапартійні" соціял-демократи, що не приставали ні до більшовиків, ні до меншовиків, були більшовики і меншовики, і українські соціял-демократи. Спільне в цієї групи було те, що вона пробувала (і иноді це їй удавалося) об'єднано провадити різні громадські кампанії, наприклад, перевибори й роботу в кооперації, робітничих касах, мати вплив у культурно-освітніх організаціях то-що.

Треба сказати, що в роки 1910—11—12 в Задніпров'ї ця група була провідною в масовій роботі не тільки серед залізничників, але й серед робітників заводів. Тому, коли почалася виборча кампанія, група взяла керовництво цією роботою в усьому Задніпров'ї. Як відомо, по Катеринославу спочатку було висунуто кандидатуру в депутати Державної Думи колишнього депутата III Думи меншовика Кузнецова. Коли в нас у Задніпров'ї „ділова" група висунула цю кандидатуру, більшовицька частина різко виступила проти неї, і через деякий час нам удалось серед передових робітників утворити настрій проти кандидатури Кузнецова. Це було причиною до того, що меншовики швидко зняли з обговорення кандидатуру Кузнецова,

[1]) Мова йде про Медведєва Петра Івановича.

висунувши замість нього Худокормова. Частина залізничників обмірковувала ще кандидатуру коваля Білоусова, який сам себе вважав за соціял-демократа без напрямку. Одначе, обговорення цієї кандидатури далі „ділової" групи Задніпров'я не пішло, бо, крім громового голосу та ведмедячої сили иншого в Білоусова не було [1]).

В звязку з розривом між більшовиками й меншовиками в думській с-д. фракції меншовики, бачучи, як вони втрачають свій вплив серед робітників, висунули демагогічно-брехливе обвинувачення в тому, що Г. І. пройшов до Державної Думи голосами і з наказом меншовиків. Меншовицька газета „Наша рабочая газета" зняла кампанію, в якій пропонувала робітникам відкликати Григорія Івановича. Меншовики пробували провести підписку, щоб його відкликати, одначе цей політичний хід призвів їх до цілковитої дискредитації. Пітерські робітники дали їм належну відсіч, а робітники Катеринославу ухвалили діяльність Г. І. Через те, що легенда про наказ і умови виборів Г. І. до Думи в свій час відограли певну ролю в нашій боротьбі з ліквідаторами, важливо спинитися докладніше на процесі передвиборчої й виборчої кампанії в Катеринославі.

Коли більшовики були висунули кандидатуру Г. І., виникло питання про те, що треба об'єднатися робітникам-виборцям на одній кандидатурі, инакше голоси поділяться й від цього виграє яка-будь з цензових буржуазних груп. Це питання й стало основним у суперечках і переговорах між більшовиками й меншовиками.

Труднощі боротьби для більшовиків поглиблювалися ще й тому, що меншовики в самому Катеринославі зуміли значно закріпити за собою керування кампанією виборів. Такі лідери, як Полонський, Ліфшиць, Цорн, були на чолі кампанії й через меншовиків, що працювали на заводах, зуміли перевести готування до виборів низки своїх виборців, в тому числі й наміченого до Думи Худокормова (із заводу б. Сиріус). Проте, не дивлячись на це, більшовики вирішили домагатися, щоб там не було, зняти меншовицьку кандидатуру й залишити кандидатуру Григорія Івановича. Було скликано цілу низку сукупних з меншовиками зібрань, щоб погодити це питання.

В моїй пам'яті ці зібрання й обставини, що були в звязку з ними, залишилися. Так, наприклад, пригадую, як одного вечора на вокзалі в Катеринославі, чекаючи дачного потяга, до мене підійшов середніх років чоловік з чорною бородою, з насунутою на очі шапкою і з піднятим коміром, схопив мене за руку й став тягти до себе. Гадаючи, що я став коло білетної каси не в черзі, я вийшов і пішов у кінець черги, не звернувши уваги на того чоловіка, що мене смикнув. Але останній знову

---

[1]) Підчас революції він став меншовиком, а опісля обернувся в обивателя.— Д. Л.

до мене підійшов і вже тихо запропонував мені вийти з вокзалу й піти за ним, назвавши при цьому, хто він. Тільки після цього я впізнав Гр. Ів., який одпустив собі бороду, передбачаючи кандидатські іспити. Треба сказати, що до того часу, поки він не був формально обраний в депутати, його переслідували „охранники", щоб заарештувати й тим самим попередити вибори.

Вийшовши з вокзалу, він мені запропонував поїхати з ним на вузьке зібрання, де малось обмірковувати питання виборчої кампанії. Зібрання відбувалося в робітничому поселку Чечелівці на кватирі робітника Воронцова. На зібранні присутні були Драчов, Носенко, Копилов (брянець), Воронцов, Лебідь, Медведєв, Кузнецов, Полонський, Худокормов та інші. Хоча на зборах малося на меті умовитись з приводу кандидатури, але цього не досягнено й жодної ухвали не винесено. Худокормов ухилявся від вислову своєї думки, і це всі зрозуміли, як бажання меншовиків і тих, що „меншовикували", обстоювати свою кандидатуру. Тому, коли частина учасників зібрання, в тому числі й Худокормов, розійшлися, ті, що зосталися, вирішили розпочати посилену пропаганду серед робітників за кандидатуру Петровського й з'ясовувати необхідність одвести инших, як Худокормова то-що.

На переведених попередніх вузьких зібраннях в різних робітничих районах Григорій Ів. розгорнув свою платформу майбутньої депутатської діяльности; уже в цих виступах Григорія Івановича меншовики побачили небезпеку провалу для себе, бо на десятках робітничих зборів виступи Григорія Івановича мали похвали, і думка про його кандидатуру все більше закріплялася. Бачучи, що їм загрожує небезпека провалу з своїм кандидатом, меншовики зробили спробу провести свій наказ і вручити його Григорію Івановичу, як його платформу діяльности в Думі. Провадячи переговори з ними й одночасно поширюючи самостійну агітацію за його кандидатуру, ми зрозуміли, що меншовики ведуть подвійну гру; вони все ще не відмовлялися від думки свого кандидата, а разом з цим низка їхніх однодумців ніби-то погодилася на кандидатурі Петровського. Але вже на самому виборчому зібранні в міській думі, де виборці обирали депутатів до Думи, меншовицькі виборці зрозуміли, що їм треба голосувати за Гр. Ів., инакше може бути провал робітничої курії. Така правда про меншовицькі голоси, через які Гр. Ів. пройшов до Думи.

Що ж до наказу, то з ним у мене звязані такі спомини: меншовикам на допомогу з Пітера приїхав їхній однодумець. Мені довелося ввечері його зустріти й провести на зібрання, де обмірковувався наказ. В Задніпров'ї в кватирі робітника залізничника Сномахи в умовах надзвичайно конспіративних, з організацією патрулів, не тільки на вулиці, де відбувалися збори, але й суміжних з нею, було обмірковано питання про наказ майбутньому депутатові Державної Думи. Наказа склав

і написав меншовицький центр, і вже опісля на низці зборів більшовики вносили поправки й зміни.

На цьому зібранні, крім більшости виборців, були меншовицькі лідери й більшовики Носенко, Андронов, Медведєв, український соціял-демократ Сторубель, що підтримував більшовиків, була вся трійка, яка керувала виборами в Задніпров'ї (Медведєв, Сторубель, Лебідь). Григорій Іванович на цьому зібранні виступив з програмовою промовою про свою майбутню роботу в Думі. — Меншовик, який приїхав з Пітера, розвинув свою платформу, що виходила вже з складеного наказу й з приводу чого велися суперечки, в наслідок яких до наказу було внесено істотні зміни.

Таким чином, хоча авторство наказу й належало меншовикам, але цей наказ був значно змінений так на згадуваному зібранні, як і після редагування більшовиків Копелєва й Носенка, від якого й було одержано наказа, щоб передати Григорію Івановичу.

Вночі на полустанку Задніпров'я — Кирилівка, за 7 — 8 верстов від Катеринославу, я зустрів Гр. Івановича, щоб передати йому наказ від робітників Катеринославу, як майбутньому депутатові.

За останні дні й за мною було встановлено слідкування, чому в цей вечір, не дивлячись на вжиті заходи, я не міг спекатися його. Зустрівшись з тов. Петровським, я почув від нього попередження, що за ним теж слідкують. Щоби відвернути увагу шпигунів, я передав одній женщині наказ і запропонув їй сісти на потяг і їхати в Катеринослав, чекаючи мене й Петровського в умовному місці. Майже весь лишок ночи довелося витратити на те, щоб відгеткатися від шпигунів, але вже з певністю, що наказ сховано. Потім його, звичайно, передано Петровському.

Підчас від'їзду Григорія Івановича для посідання свого депутатського поста ми організували йому на станції Катеринослав демонстрацію-проводи. За декілька хвилин до відходу потяга влаштовано літуче зібрання робітників, де він виступив з коротенькою програмовою промовою про ті завдання, що він буде здійснювати їх через трибуну Державної Думи. Такі ж зібрання організували йому й на инших станціях, де він підчас зупинок виступав з коротким словом перед робітниками, що його проводили.

Після відходу потяга в Нижньодніпровському жандармерія деяких з нас заарештувала й посадовила на декілька день у „предварилку". Але тому, що не було жодних даних для серйозних обвинувачень, то на цьому все й скінчилося.

* * *

Починаючи з 1912 року й по день арешту думської фракції, Катеринославська організація Донбасу тримала найтіснішний звязок з Петровським. Часті його приїзди були засобом

для організації робітників навколо більшовицьких осередків, навколо легальної більшовицької преси, газети „Правда".

Особливо бажається відзначити одну з гарних особистих властивостей Григорія Івановича: це його здатність знаходити в робітничих масах відданих справі революції здібних людей. Не один десяток робітничої молоди Петровський утягнув до революційної діяльности, виховав їх здоровими, міцними більшовиками. Варто лише згадати декілька з них: Веніяміна Єрощенка —„молодого шахтаря", Петра Воронцова „Абеля", Володю Клочка, Скворчевського та инших.

Треба сказати, що велику кількість кореспондентів більшовицької „Правди" цього періоду по Донецько-Криворізькому басейну Григорій Іванович висунув був з робітничої молоди.

Цілий кадр молодих пролетарів Петровський притяг до робітничого руху тоді, коли їм було 16—17 років, коли вони були учнями й підручними на заводах та майстернях Донбасу й Катеринославу і які потім відограли величезну організаційну ролю в більшовицькому русі, виробившись у значних партійних робітників.

Декілька з одвідувань Григорія Івановича і звязаних з ними подій мені особливо пам'ятні. На них я й хочу спинитися. 1912 року в перший його приїзд до Катеринославу його було зустрічено посиленим підготовленням зібрань на Катеринославщині й у Задніпров'ї. Спинившись в одного молодого робітника ночувати, ми втрьох (Петровський, Воронцов і Лебідь) цілу ніч обмірковували, як удатніше провести зібрання, поставивши на ньому доповідь Григорія Івановича.

Нема чого й говорити, що молоді робітники, які фактично були учнями Петровського, прислухалися до кожної його поради. Простоту, сердечність і уважність до людей ми вважали за ідеал для себе, що найкраще характеризували його як революціонера.

Протягом усього другого дня на заводах Задніпров'я відбувалася підготовча робота для організації двох зібрань, на які було запрошено робітників не тільки тих, що приєдналися й були звязані з більшовиками, але й ширші кола свідомих з них. Пригадую я, що на обох цих зборах, що їх провів Петровський, питання загострювалося на боротьбі з меншовиками про організацію робітників коло „Правди" й приватне питання про боротьбу з меншовиками за вплив в лікарських касах на Катеринославщині. На вузькому зібранні партійців Григорій Іванович інформував про стан справи на фракції Думи й про ті розходження, що вже намічалися.

В цей приїзд Петровського я одержав від нього пораду: за всяку ціну утворити гурток із робітничої молоди для виховання її в більшовицькому дусі. До другого приїзду Г. І. до нас ми вже мали серед залізничників і на заводах Задніпров'я 4 гуртки молоди.

Для роботи в цих гуртках він нам порекомендував більшовика-пропагандиста Скворчевського [1]), який перевів велику роботу, виховавши й підготувавши з молоди марксистів.

Про те, як дбайливо Григорій Іванович ставився до молодих робітників і як взагалі намагався виховувати соціялістів із робітників говорять його листи до робітників. Ось, наприклад, він пише 1912 р. тов. Воронцову:

„Здравствуйте дорогой товарищ. Постарають выполнить ваши требования, я хорошо вас помню видно вам на роду много счастья придется испытать, поэтому вы должны свое счастье испытать и в политической жизни. Вы молодой и свой талант и силы не закапывайте, а посвятите его великому делу освобождения пролетариата, нет более величайшего наслаждения для нас рабочих, как познание великой идеи социализма. Вам надо прочитать Спартак, это довольно возбудительная беллетристика книга стоила раньше 1 р., затем Золя: Углекопы, Труд, Париж, Плодовитость; Дмитриевский — „Червоний хутор", Каутского этюды и вообще его все интересно, как и Бебеля, правда, это уже не беллетристика Бокля, История Цивилизации Англії, история франц. револ. Блоса Богданова. Краткий курс эконом. науки, а потом и Маркса. Правда, еще необходимо предварительно познакомиться с эрфрутской программой и коммунистическим манифестом. И тогда вы будете очень развитой пролетарий, а теперь не забудьте выписывать „Просвещение" — Вопросы страхования и распространять речи наши конечно будуть печатать, пока наши газеты будуть выходить" [2]).

Крім порад, він надсилав і книжки, по які ми одного разу надіслали до нього в Пітер П. Воронцова. З цією літературою у Григорія Івановича трапилась пригода, що ледве було не призвела його до великої неприємности. З одного старого марксівського видавництва, коли не помиляюся, „Прибой", до нього на кватиру привезено цілий віз книжок (що лишилися ще від видань 1905 року); помітивши, що за возом та за переношенням літератури слідкують шпигуни, Григорій Іванович, разом з Воронцовом мусили знищити частину літератури, а другу — повернути назад.

Пригадую другий його приїзд у 1913 році, коли вже стався розкол у думській соціял-демократичній фракції. Петровський попереджував нас про необхідність підготуватися до цього розколу та мати на увазі, що на Катеринославщині буде особливо тяжка боротьба з меншовиками, бо вони розповсюджуватимуть наклепи про порушення Петровським наказу тих, що його уповноважили, що він пройшов завдяки меньшовицьким

---

[1]) Тепер працює в Грозному на пропагандистській роботі.—Д. Л.

[2]) З листів Григорія Івановича до мене й Воронцова, що залишилися від того часу. Тепер передані Істпартові ЦК КП(б)У — Д. Л.

голосам і т. ин. Через декілька день передбачення Григорія Івановича здійснилися.

З листування з Григорієм Івановичем, що лишилося в мене з того часу, видко, як потім сам Григорій Іванович розглядав історію з блоком, з наказом та з меншовиками. 1913 року він писав таке:

„Сейчас утром я прочитал в НРГ (Нашей Рабочей Газете) открытое письмо на имя мое, где меня клеймят изменником наказа от уполномоченных неужели Вы и теперь не отзоветесь ведь вам известны по моим докладам, почему я занял такое положение Вам известно выборная кампания, и кто во главе ее стоял, я еще раз спрашиваю Вас товарищи, неужели Вы будете позорно молчать, это сильное выражение, но я должен его употребить даже к своим единомышленникам, которые в момент необходимой поддержки молчат".

Як видно з наведеної цитати, яка стверджує те, що я раніш зазначив, що меншовики відогравали велику ролю у керовництві кампанією, і вже в свій перший приїзд до Катеринославу в 1912 році Григорій Іванович попереджував про наклепи, що їх можна сподіватись від меншовиків.

Рекомендовані Григорієм Івановичем засоби були здійснені; гострість його листа пояснюється тим, що, зайнявшись боротьбою з меншовиками, ми не інформували його про стан речей, і, тільки як розпочалася кампанія в Пітері, ми надіслали й свої резолюції, підтримуючи більшовицьку фракцію.

Звичайно, що ми використовували приїзд Петровського і для ширших, масових робітничих зборів з поставленням доповідей про діяльність Державної Думи й нашої більшовицької фракції та про розходження, що намічались поміж більшовицькими та меншовицькими депутатами.

Одно з таких широких робітничих зборів ми скликали на березі Дніпра в лісі — близько Сахаліну, де виступали меншовики, що якимсь-то способом просунулись сюди, і де Петровському довелося з ними полемізувати. Врешті ці збори кінна поліція розігнала й захопила двох учасників зборів та затримала автора цих спогадів, який був разом з Петровським. Скориставшись з розгублености пристава після того, як Г. І. пред'явив документи про свою недоторканість, мені вдалося втекти. Не дивлячись на вимоги Петровського, що вступив до розмови з приставом, випустити заарештованих, їх все-таки не звільнено, і вони відсиділи у в'язниці мало не місяць.

Хоча Григорій Іванович мав так звану депутатську недоторканість, але все-таки всякий його приїзд завдавав нам чимало клопоту: треба було його влаштувати на кватиру й допомогти йому звільнитись від шпигів, які, починаючи з Пітера до самого Катеринославу, слідкували за ним. Пригадую, як ми пів дня згаяли, щоби спекатися філерів і поїхати за

десять верстов від Задніпров'я в село Підгороднє, де мали бути збори[1]).

Не дивлячись на нашу певність того, що ми позбавилися шпигів, увечері, прийшовши на кватиру до одного молодого робітника есера, де мав ночувати Петровський, ми звернули увагу на дві непевні постаті, що ввесь час слідкуиали за нами. Шпиги мали звичай слідкувати більше за тими, хто був з Петровським. Це примусило мене й Григорія Івановича заскочити в один двір і там переодягнутися. Я одягнув білий кітель Петровського, його картуз і поїхав до Катеринославу, а Григорій Іванович залишився в Задніпров'ї. В такий спосіб ми позбавилися слідкування.

Як відомо з спільної роботи, в соціял-демократичній фракції нічого не вийшло. З перших же днів семірка (меншовики) домагалися цілковитої підлеглости більшості, шестірка ж (більшовики), доводячи, що меншовики механічно стирають їхню лінію, вимагала рівноправности провадити свою лінію. Навколо цього точилася боротьба ввесь 1912 і 1913 роки до самого розколу. Ось як сам Григорій Іванович в одному зі своїх листів оцінював цей період боротьби:

„Относительно положения дел во фракции Вы должны развить поглубже и все нами указанные частности возвести к общему разногласию, которое происходит в стране т. е. основное положение, что ликвидаторство не выдерживает критики рабочего движения. В столицах абсолютнейшее большинство стоит за партийцами. Отрекаясь от нелегальной работы ликвидаторство погубило себя, все профессиональные союзы и почти все культурно-просветительные общества стоят на нашей стороне, что может служить большим средством агитации за нас большевиков. Тенденция семерых депутатов заключалась под формулой единства провести лозунги, отвергающиеся движением рабочих, мы не могли до этого допустить, и требуем только равенства т. е. если семеро захотят провести для нас неприемлемое, то пусть проводят от себя, а не от целой фракции, раз существуют два течения порознь, которым подчиняются обе половины фракции, не может быть того единства о котором ликвидаторы трубят, правда, это зло но не мы его родили, и поэтому равноправие есть логический виход из тупика, семеро еще упорствуют необходимо все силы мобилизовать около нас и быть решительными".

1913 року, як стався розкол думської фракції соціял-демократів і розпочалася в звязку з цим по організаціях кампанія, до Катеринославу знову завітав Г. І. Можна без перебільшення сказати, що завдяки приїздові Петровського в цей момент на Катеринославщину, нам удалось майже на всіх більш-менш

[1]) Через нашу затримку деякі учасники цих зборів розійшлись, так що збори були невдалі.— *Д. Л.*

масових зборах перемогти меншовиків та збільшити передплату робітників на „Правду“ [1]).

Впливаючи на партійну роботу й керуючи нею, допомагаючи зміцненню та сприяючи поширенню впливу більшовиків на маси, Петровський за цього часу виявив виключне значіння.

Дійсно, лише дякуючи йому, розпорошені одиничні більшовики, переважно з робітників, що не мали змоги вести пропаганди в гуртках, мали можливість не тільки притягти тутешніх інтелігентів - більшовиків та напівбільшовиків, яких підчас свого приїзду Петровський примушував „обслуговувати“ робітників пропагандою та теоретичними заняттями, але, що найцінніше, Григорій Іванович надсилав до нас досвідчених більшовиків аж із Пітера [2]).

Без перебільшування можна сказати, що 1912 року та майже ввесь 1913 рік одна з найміцніших організацій Катеринославщини була Задніпровська організація. Саме сюди, до нас, за нашими адресами приїздив Петровський, спинявся в нас, звідси ми відряджали його на збори, звязували його з иншими районами, до нас він надсилав більшість товаришів, що прибували з Пітера. Пояснюється це тим, що, маючи правильну організаційну побудову наших гуртків, ми мали цілу групу — з 2 десятки молоди, яких, не наближуючи цілком до суто партійних інтересів, ми використовували на технічні потреби, зокрема на організації явочних кватир, адрес то - що [3]). В той же час ми мали широкий звязок з усіма заводами Задніпров'я та Катеринославу. Сам же Григорій Іванович у своїх подорожах на місця не завжди додержувався конспірації, користуючись своїм правом депутатської недоторканости.

Я пригадую, як він прийшов до мене у вагонні залізничні мастерні й на очах робітників у присутності жандарма, що стояв поблизу, запропонував об обідній порі в їдальні поговорити з робітниками; одначе, досить було жандармові побачити Петровського, як до обіду з'явилась ціла зграя їх, зірвавши цим бесіду.

Я після цього докірливо зазначав Григорію Івановичу про його необережність. Але ми виправили цю помилку тим, що увечері зорганізували в кучугурах масовку, де він зміг поговорити з залізничниками.

---

[1]) Треба мати на увазі, що в цей період часу боротьба за завоювання робітників, яко читачів і передплатників соц. - демократичних газет, являла величезний засіб пропаганди та організації робітничих мас взагалі й зокрема навколо двох груп — більшовиків та меншовиків. -- Д. Л.

[2]) Серед них можна назвати Глібова - Авілова, Шмідта Василя та Квірінга, що тоді був секретарем більшовицької фракції Думи.— Д. Л.

[3]) В той же час ми мали широкий звязок з усіма заводами Задніпров'я й Катеринославу.— Д. Л.

* * *

В останній приїзд підчас війни ми зустріли його з особливим інтересом, бо для нас дуже важливо було знати лінію більшовицької фракції що до війни.

Передусім слід зазначити, що тижнів за два до приїзду Григорія Івановича група задніпровців, зібравшись чоловіка з 12[1]), обговорювала питання про наше ставлення до війни.

Наша робітнича група до цього моменту не зважала або, вірніш, мусила не зважати на те, що ціла низка наших інтелігентів зі старих партійців-професіоналів стояли на позиції об'єднаної роботи з меншовиками й часто практично домагалися об'єднаних зборів, масовок, виступів у лікарських касах то-що; правда, я пригадую декілька випадків, коли робітнича частина Задніпровської більшовицької організації ставила руба питання нашим „інтелігентам" про неможливість на той чи инший конкретний випадок іти разом з меншовиками. Так, наприклад, проводячи переобрання лікарських кас на колишньому Гантковському заводі Задніпров'я, автор цих спогадів на засіданні виконавчої комісії, де обговорювалось питання про організацію кампанії переобрань, домагався викривання меншовицьких „шашнів" нашої інтелігентської групи, вимагаючи провести вибори самостійно, дискредитувати меншовиків, а зокрема одного з їхніх проводарів — Рисіна, що відограваб надто ганебну ролю, пробуючи замирити робітників з адміністрацією заводу. Коли нарада не ухвалила пропозиції, ми, порушуючи постанову виконавчої комісії Задніпровської організації, зорганізували робітничу групу й ухвалили розірвати з меншовиками наперекір об'єднанським настроям „інтелігентів".

Ось чому, коли вибухнула війна, ми з особливою увагою почали стежити за нашими керовниками, боячись будь-яких рецидивів з їхнього боку в питанні про наше ставлення до війни.

Зважаючи на це, робітнича частина нашої організації зібралася передусім на кватирі у Володі Клочка, де ми для себе майже визначили позиції й прийшли на зазначену нараду з готовими поглядами. Як ми передбачали, так і сталося.

Худокормов один з найперших, виступивши, висловив погляди, які наближалися до поглядів, висловлених пізніше Плехановом, і до яких він згодом і пристав. Хитався Драчов, не зовсім стійку позицію мав Медведєв, але зате особливо різко і, як я зараз пригадую, з деяким захопленням позиції пораженства виступив Марко-Носенко. Після цієї наради ми розійшлися певні того, що Драчов та Худокормов для нас утрачені і що Медведєва, який хитався, ми можемо ще виправити.

---

[1]) З них пригадую Драчова, Носенка, Худокормова, Лебедя, Воронцова, Клочка, Хліободарова, Медведєва, Баглія. — Д. Л.

В усякому разі, переважна більшість провідної групи Задніпровської організації лишилася міцно на правильній більшовицькій позиції.

Тому, зустрівшись з Петровським, ми насамперед інформували про розкол, що став виявлятися у нашій групі. Слід зазначити, що Петровський особливо оцінював нашу здатність тримати „загнузданими", за його висловом, інтелігентів. З листів, що вище згадувано, видко, як він не раз згадував про необхідність використати інтелігентів і не давати їм змоги ухилятися в бік меншовизму.

В низці практичних питань нашої масової роботи наша так звана робоча група більшовиків уперто вимагала, щоби наші інтелігенти провели кампанію проти меншовиків.

Ми мали з приводу цього розходження з Марком (Носенком). Він уважав, що через таку кволість соціял-демократичних сил, які малися в Задніпров'ї і взагалі в Катеринославській організації, з напівбільшовизмом, як він казав, деяких меншовиків [1]) — розпочинати бійку з меншовиками з усякого приводу не слід.

Григорій Іванович пожалкував від нашого повідомлення про відхід частини інтелігентів, прохав, щоби йому допомогли в побаченні з цими новими ренегатами, і, як він казав тоді, „може, це й пощастить їх повернути на вірний шлях". Це, звичайно, ми зробили, але будь-яких наслідків не сталося.

На зборах, де Петровський робив доповідь про війну та позицію двох фракцій у Думі, головував Лісовик (тепер небіжчик — Медведєв), що так само, як я вже зазначив, вагався.

Дізнавшись, що до зборів наші інтелігенти радились з приводу постанов, що їх можна б було запропонувати на доповідь тов. Петровського, я про це повідомив Григорія Івановича.

Після доповіди Петровського розпочали дебати, при чому встиг висловитися Худокормов, де він досить яскраво виявив свої оборонські погляди. Невиразно виступив Медведєв. Рішуче за захист поглядів, що їх висловив доповідач проти підтримки війни та за позицію більшовицької фракції, висловився Носенко. Ці збори, на превеликий жаль, було зірвано за таких обставин: мене зобов'язали розстановити вартових та слідкувати за охороною зборів. Через деякий час до мене підбіг якийсь товариш і сказав, що по дорозі від Ново-Московського манячать щось за постаті, немов люди їдуть кіньми. Я пішов разом з ним подивитися і також упевнився, що хтось-то наближається в напрямку до місця наших зборів.

Повідомивши стиха на вухо голові зборів про це, ми вирішили негайно розпустити збори, попередивши, щоби всі розходились тихо; але, одначе, як завжди буває в таких випадках, не встиг я шепнути голові, як між учасниками зборів

[1]) Зокрема за таких він вважав Драчова й Медведєва — Д. Л.

сталася паніка. Знаючи про те, що резолюція не була голосована, Петровський настояв на тому, щоби резолюцію проголосували зразу ж, не розпускаючи зборів. Зачитану резолюцію проголосували. Переважна більшість голосувала за неї, незначна кількість утрималася, проти не було нікого. Думка про підтримку більшовицької фракції за її діяльність у Державній Думі та про негативне ставлення до війни й організації пропаганди між робітниками, про шкідливість та класову суть війни була яскраво відбита в резолюції.

На другий день почали перевіряти, чи все обійшлось гаразд. Виявилось, що нікого після зборів не затримали. Це нас здивувало, бо збори були досить численні й коли учасники цих зборів розбігались, то піднявся ґвалт і по всьому робітничому поселку гавкали собаки, чулось тупотіння ніг і здавалось, ніби то кіннота ганялася за втікачами.

Принаймні, Петровський, я та Носенко, ідучи в протилежний бік від поселку до села Підгороднього, чувши шум, вирішили, що частину учасників зборів піймано.

Одначе, загадка скоро виявилась. До мене підійшов один з молодих товаришів та повідомив, що він зараз тільки-що повернувся з кучугур, де він до ранку стояв на своїй варті. Виявилось, що я забув змінити одного з п'яти вартових, яких поставив у різних місцях. Останньому набридло сидіти на високій кучугурі, і він почав розважаться: встав, нарізав лози, обвязав себе та й почав швендяти по кучугурі. Нам же здалося, що це рушила якась-то кіннота. За цю „штуку" Петровський мене гарненько пробрав.

Ми вирішили виправити нашу помилку й зорганізували увечері друге зібрання. Хоч на цьому зібранні було вже менше народу, все-таки резолюцію попередніх зборів ухвалено.

В одному з своїх листів Петровський наполягав на тому, щоби цю резолюцію надіслали до нього.

Вже підчас арешту резолюцію цю знайшли у Петровського й потім вона фігурувала на суді більшовицької фракції Державної Думи.

* * *

Одною з характерних рис, що її завжди виявляв Григорій Іванович — це велике уміння розбиратися в людях. Ось кілька фактів. У боротьбі з меншовиками на Катеринославщині в Задніпров'ї, що почалась з приводу лікарських кас, передплати робітників на газети, з приводу організації страйків, кооперативної діяльности і, розуміється, насамперед на ґрунті нелегальної роботи в масах — було чимало гострих конфліктів.

Ось такий випадок зберігся в моїй пам'яті й характеризує напруженість цієї боротьби. Група товаришів надіслала мене та тов. Власенка на коаліційні збори меншовиків, есерів,

кооператорів і різних громадських діячів, які провадилися на кватирі меншовички Боголюбової. Метою цього зібрання було підготуватися до проведення страхової кампанії. З'явившись на ці збори, нас зустріла була сама Боголюбова й почала доводити про неможливість нашої присутности на зборах, мотивуючи тим, що ми не представники будь-якої організації. Відповівши їй, що ми скорше вважаємо себе за повноважених, ніж есери та кооператори, бо ми звязані з робітничими масами й прийшли сюди їх репрезентувати, ми настирливо вимагали пустити нас взагалі, або ж, у всякім разі, пустити для переговорів зі всіма зборами, а не з одною Боголюбовою. Після повідомлення Боголюбової про наші вимоги збори, спеціяльно обговоривши наші вимоги, доручили двом делегатам вийти в коридор і повідомити нас, що збори вважають за неможливе бути нам присутніми. В розмові Боголюбова зазначала, що ми люди нелегальні, що вона боїться можливости провалу через нас зборів, які є напівлегальні [1]).

Заслухавши відповідь, ми заявили, що дійдемо свого й будемо на зборах за всяку ціну. Коли вона пішла, ми влаштували обструкцію — безперестанно стукаючи в двері, викрикуючи й т. ин. Кінець-кінцем це примусило їх впустить нас на збори, де ми й взяли участь. На цьому зібранні ми домагалися, щоби питання про кампанію було зняте з обговорення людьми, які не мають нічого спільного з робітничими масами.

У всякому разі, питання про визначення кандидатів для проведення кампанії у різних лікарських касах було зняте. Ми загрожували виступити з викриттям меншовиків та всіх оцих громадян перед широкими масами та домогтися дискредитації всіх їхніх вигадок. Після цього нас буквально випхали з цих зборів. Надто старалися в цьому меншовики — Цорн та Вереїчев, що потім виявився, як провокатор.

Останній взагалі дивно себе поводив. Так, наприклад, на одних зборах, де ми доводили робітникам про необхідність організованої передплати газети „Правда", Вереїчев, несподівано з'явившись на збори, почав переконувати про необхідність передплачувати „Луч", або, у всякому разі, пропонував передплачувати в однаковій мірі на всіх підприємствах так „Луч", як і „Правду".

Вереїчев нам не подобався своїм перескакуванням з одної роботи на другу, що було в нього дуже часто, але підстав до підозріння його в провокаторстві не було, навпаки, він так спритно провадив роботу, що направляв ці підозріння на инших. Зокрема він хотів був підозрювати одного більшовика —

---

[1]) Збори відбувалися у великій буржуазній кватирі, майже в центрі міста, де було чимало лікарів, адвокатів та всякої иншої публіки, що любить на дозвіллі поцвенькати про громадські інтереси. Цим і пояснюється боязкість Боголюбової бути в підозрінні. — Д. Л.

самовідданого вихованця Григорія Івановича — тов. Воронцова [1]). У свій час справа про нього розглядалась спеціяльною комісією, і тоді вже кинулась у вічі здатність Вереїчева дискредитувати инших. Поінформований про нього, Г. І. говорив мені, що йому теж не подобається Вереїчев і що він у ньому не бачить нічого революційного, нічого пролетарського, і, на його думку, не зайвим було б усунути Вереїчева від усяких наших справ. Тому, що Вереїчев взагалі не мав ніякого стосунку до нашої роботи, підпадав завжди під наші вдари, як меншовик,— я не звертав належної уваги на поради Петровського й згадав про нього лише після того, коли підчас перших днів революції була з'ясована провокаторська діяльність його.

Пригадую і другий випадок, коли Григорій Іванович, слухаючи нашу характеристику про інтелігентів, говорив нам, що з Медведєва більшовика не буде й тому його слід використати таким, який він є для робітничої справи, не даючи йому можливости активно виявляти свої меншовицькі ухили. Так і вийшло — Медведєв відійшов остаточно від більшовиків підчас війни й більше до них не повертався. Ця здібність Петровського розуміти людей та подавати нам поради, як поводиться з окремими досвідченими в революційних справах інтелігентами, значно полегшувала нам можливість правильно використовувати їх.

Після від'їзду Григорія Івановича ми розгорнули величезну роботу, взявши за основу для неї резолюцію про наше ставлення до війни та взагалі питання, що звязані з нею.

Це відразу ж призвело до гострих взаємин з меншовиками. Я пригадую, як ми поставили ультиматум кільком нашим теоретикам, в тому числі й тов. Скворчевському (одному з вихованців Григорія Івановича). В ультиматумі ми вимагали, або пірвати з нами та йти до меншовиків, або позбавитися оборонських поглядів. Зокрема спеціяльно із-за Скворчевського ми влаштували окремі збори, запрохавши на нього більшовика тов. Бека, що тоді приїхав до нас. Вони у довгій полеміці критикували основні течії соціял-демократії в питанні про війну, після чого Скворчевський відмовився від своїх поглядів.

Вже зісланий в Якутію, Григорій Іванович часто писав до нас листи й давав в них поради й указівки; ніколи в цих листах не було нарікань і скарг; завжди вони були пройняті вірою та бадьорістю, що запалювала всіх нас в революційній роботі.

На самому факті арешту більшовицької фракції ми проробили величезну масову роботу, зокрема видали фотографії засланих депутатів (в арештантському одязі), поширювали їх поміж робітниками й кошти, зібрані від цього, надсилали на допомогу засланим депутатам.

---

[1]) Забитий в бою з білогвардійцями.— Д. Л.

* * *

Знову я зустрівся з Петровським приблизно у травні місяці 1927 р., коли вже відбувалися події, звязані з військовими авантурами Керенського, і більшовицька організація в Катеринославі, як і вся наша партія, вела пропаганду проти війни серед робітників, зосереджуючи увагу на питанні про ставлення до Тимчасового Уряду.

Без перебільшування можна сказати, що старий, попередній звязок Петровського з робітниками Катеринославу та Задніпров'я дав нам можливість в цей період, порівняно легко справитися в боротьбі з меншовиками.

На Катеринославщині, де робітники не хотіли слухати иноді місцевих більшовиків, після виступів Григорія Івановича вони ставали на наш бік.

Потім я зустрів Григорія Івановича у Москві в 1919 році, коли тов. Петровський вже був народнім комісаром внутрішніх справ.

Працюючи деякий час в цьому комісаріяті, я був свідком тої невтомної енергії, яку виявив Петровський в період після замаху на Володимира Ілліча Леніна.

Відповідаючи на зухвалий виступ контр-революції, робітнича класа вимагала рішучої розправи з усіма контр-революційними організаціями та елементами, і цю революційну розправу зокрема чинив і Петровський через органи народнього комісаріяту внутрішніх справ.

М'якість у поводженні з людьми, близькими йому класою і справою, якій він служить, зникала, коли Петровський в Наркомвнутсправі ухвалював питання про необхідність приборкати в корені ту чи иншу білогвардійську організацію. Тут він виявляв сувору стійкість та безщадність революціонера-пролетаря.

* * *

Не дивлячись на те, що Петровський був обраний депутатом від Катеринославщини і тримав міцний звязок з Криворізько-Донецьким басейном, він 1912—14 р. р. фактично також був керовником усієї революційної роботи й робітничого руху по всій Україні.

Тримаючи звязок з низкою инших міст — Миколаєвом, Харковом, Києвом, Полтавою — він, об'їжджаючи, звязувався з окремими товаришами з більшовицьких організацій цих міст і так чи инакше впливав на їхню роботу.

Тому, коли Петровський повернувся на Україну як голова українського Центрального Виконавчого Комітету, вся партійна організація і робітничі маси України одностайно з задоволенням зустріли його.

Про роботу Григорія Івановича на Україні за першої революції я не вважаю за потрібне говорити, бо його робота всім відома.

Дивуючись з енергійности, бадьорости і глибокої віри в справу комунізму, що завжди має їх Григорій Іванович, ми впевнені у довгих і довгих майбутніх роках діяльности Петровського.

Тому я обмежуся найзагальнішим визначенням його роботи, а також деякими споминами з цього часу.

Тоді, коли на Україні особливо гостро стояло питання про роботу на селі в звязку з бандитизмом, з націоналістичною пошестю, я не раз чув від Г. І. його великі турботи про наш звязок з селянством. „Треба щось робити, щоби нас мужик зрозумів краще й ближче, — говорив він, — инакше справа наша зле".

Коли було організовано комнезами, Г. І. стверджував, що це ланка, за яку ми, схопившись, знайдемо шлях до селянства. Ця його прогноза для України цілком справдилася. Коли було введено нову економічну політику, багато стійких більшовиків і витриманих політиків взяли її під сумнів; ці сумніви посилювалися ще й тому, що серед робітників-комуністіві позапартійних були настрої проти непу.

Одного разу після зібрань на харківському паровозобудівельному заводі, де був Г. І., і на ВЕК, де був я, — ми, зустрівшись обоє на кватирі Г. І., поділилися своїми враженнями від зборів. Багато неясного, незрозумілого було тоді в питанні про неп, і на цьому ґрунті і у нас з Г. І. виникла низка сумнівів, не по суті самої нової політики, а про окремі особливості її. В наслідок розмови було вирішено негайно ж подзвонити в Москву до Леніна й повідомити про ті настрої, що їх ми спостерігали на робітничих зібраннях, та про наші власні сумніви.

Сказано-зроблено. Г. І. викликав Москву, не дивлячись на те, що було вже приблизно 2 год. ночи. Ленін підійшов до телефону і розпочав розмову.

Звертаючись до В. І., з приводу чого ми вирішили його потурбувати, Г. І. розповів про сьогоднішні наші збори й настрої на них й особливо відзначив те, що робітники-комуністи висловлювали нерозуміння непу, а деякі й були проти неї, зокрема не розуміли його заяви на фракції металістів про те, що нам треба піти на поступки селянству, а також зазначив і те, що чимало сумнівів є з приводу нової політики здебільшого серед робітничої частини партії.

Ілліч відповів йому коротко, що нам без селянства господарства не збудувати, що через це далі йти так неможливо і що коли селянин хоче вільної торговлі, це йому треба дати. Закінчуючи свою розмову, Ленін порекомендував прочитати його завтрішню статтю „Про значіння золота раніш і за

соціялізму" й висловив надію, що після її прочитання наші сумніви розійдуться.

До речи відзначити тут ставлення Г. І. до Раковського, який декілька років був у нас на Україні за голову Ради Народніх Комісарів і характерний був своєю певною експресією в політиці.

Не дивлячись на те, що Г. І. цінив його як видатного робітника, в політиці він Раковському завжди не довіряв. Не один раз він говорив, що Раковський із школи Троцького і що на випадок боротьби останнього проти партії він буде разом з Троцьким [1]).

Ще скажу за одну подвійно більшовицьку рису Григорія Івановича.

Коли виникало яке-будь принципове питання, він особливо критично ставився до думок і положень, що висували ті чи інші партійні групи чи авторитетні діячі партії, в окремих випадках погоджуючись або критикуючи їх.

Але коли було остаточне рішення партії, коли з'їзд чи ЦК партії давали певну лінію — це для нього була непорушна істина, і він з твердою рішучістю боровся за неї, переводив її в життя.

Цим і пояснюється, що партійний шлях і минуле Г. І. чужі ідейним і принциповим перекручуванням і що це шлях до кінця переконаного стійкого ленінця.

В цьому розумінні для партійної й комсомольської молоди є чого повчитися з партійного досвіду Г. І., особливо того, як треба поєднати постійне критичне відношення до реальної дійсности з суворою більшовицькою дисципліною.

Навіть серед більшовиків старої школи — виходців з робітників мало таких, які б мали такий широкий звязок з робітничими масами, як Г. І. Працюючи з Г. І. уже підчас революції з 7 років, з яких 5 років сукупно в Харкові, буваючи разом з ним не раз в роз'їздах, спостерігаючи його на робітничих і селянських зібраннях, бачучи його в повсякденній роботі й житті, доводиться констатувати, що чимало випадків, коли позапартійні робітники, що знали його, перебуваючи з ним у заводі, постійно зверталися до нього за порадами й просто як старі друзі.

Також без перебільшення можна сказати, що робота для зміцнення на Україні спілки робітничої класи з селянством і установлення радянської влади, яка провадилося за надзвичайно важких умов, була переведена з успіхом, дякуючи також і тій енергії, яку виявив тов. Петровський. Така українська бідняцька організація, як комнезами, були постійним його пеклуванням.

---

[1]) Як бачимо тепер, так і сталося. — Д. Л.

Працюючи вкупі в комісії по роботі на селі, ми завжди дивувались з уміння Г. І. звязувати інтереси розвитку й зміцнення КНС з загальною нашою політикою на селі. Не один бій мав Г. І. з тими товаришами, що недооцінювали ролі КНС в українському русі.

Працюючи десятиріччями серед пролетаріяту України, Г. І. справедливо має місце керовника партійної організації України і, будучи простим, чутливим товаришем, справедливо має до себе загальну любов товаришів по роботі й боротьбі.

А. СУХАНОВ

ВСЕ ЖИТТЯ В БОРОТЬБІ ЗА СПРАВУ РОБІТНИЧОЇ КЛАСИ

У нас, у більшовиків, культ особи протирічить усьому духові марксизму,— духові наукового соціялізму.

Ми в цьому непогрішні, нам можна швидше закинути погрішність иншу — це недостатню увагу й зацікавлення до особи товариша взагалі, а особливо до осіб видатних керовників нашого великого революційного руху.

Протягом більш, ніж 30 років, революційний рух, особливо в промислових губернях на Україні, позначався більш чи менш глибокими, більш чи менш одвертими революційними виступами.

Коли проглядаєш опубліковані матеріяли царських „охранок" Катеринославщини, Бахмуту, Луганська, Москви, колишнього Петербургу, то скрізь натрапляєш на „особливу дбайливість" до одного з найактивніших керовників пролетарського руху, до Григорія Івановича Петровського. Коли б довелося зібрати й дослідити ввесь цей матеріял, то життя Григорія Івановича дало б блискучу сторінку боротьби українського пролетаріяту з царським самодержавством.

Вийшовши з лав пролетаріяту, бувши пролетарем, Г. І. пройшов велику школу революційної боротьби. Пролетар, депутат IV Державної Думи, голова думської шестірки й нарешті один з кращих, відданіших керовників нашої української партійної організації й незмінний голова першої робітничої держави.

Треба мати великий героїзм, велику духовну й моральну силу, щоб, пройшовши царські в'язниці, глуху Сибір, не відірватися від „ветки родимой", вести й керувати тяжкою боротьбою за диктатуру пролетаріяту з ворогами робітничої класи.

В цьому нема нічого випадкового. Вийшовши з промислового пролетаріяту, Г. І. віддав себе справі нещадної класової боротьби, за звільнення пролетаріяту. Боротьба — це його рідна стихія, що цілком заповнила його суворе 50-літнє життя.

Навряд чи був на Катеринославщині такий робітник, який би не знав і не чув за роки реакції, в роки IV Державної Думи, Григорія Івановича.

Ще задовго до зустрічі з Г. І. робітники фабрик та заводів завжди згадували їм'я його з якоюсь-то незвичайною любов'ю й надією.

„Цей не видасть, цей не зрадить — це наш справжній захисник і учитель".

Авторові цих споминів, працюючи учнем в нижньодніпровських вагонних майстернях, часто доводилося за станком провадити запеклі суперечки про національне питання з. т. Лебедем. Останній мені одного разу в травні чи червні 1913 р. дав „Правду", де була поміщена промова Г. І., що її він виголосив з трибуни Державної Думи. Вона просто, ясно й читко з'ясувала це складне для мене в той час питання. Після цього, відмовившись од регулярно передплачуваної газети „Копійка", ми, робітнича молодь, почали не тільки самі активно передплачувати „Правду", а вербувати й нових передплатників. Попит на „Правду" завжди збільшувався, коли друкувалися промови нашої думської шестірки, а особливо промови Г. І., що були одмітні, як і до цього часу, своєю простотою й були зрозумілі для нас робітників.

Заповітною мрією багатьох було побачити Г. І., поговорити з ним і послухати.

Вперше Г. І. я зустрів 1914 року, коли гримнув грім імперіялістичної війни, коли зникли липневі барикади з петроградських вулиць, коли ми залишилися без нашої улюбленої „Правди" й щомісячного громадсько-політичного літературного журналу, марксівського напрямку „Просвещения", в якому майже що-числа містилися провідні статті Леніна, Бухаріна, Зінов'єва.

Потягнулися сотні ешелонів на захід, з стогонами й слізьми жінок, матерів та дітей. Усі п'ять частин світу визвірилися з багнетами одна проти одної, приєднавшись до тої чи иншої войової сторони. Моторошно й страшно стало за майбутнє. Хвиля патріотизму вибила з голів багатьох робітників їхню самосвідомість; з учорашніх свідомих багато учаділо й підтримувало „все для війни", „всі на війну", „рятуй батьківщину". Всяка агітація й думки про дії уряду не на користь йому розглядалися як шпигунство на користь Німеччині. У нас в майстернях це особливо відчулося. Адміністрація наділа погони, і ось у цей самий час, здається, ледве чи не в день оповіщення війни прибув до нас в Задніпров'я довгожданий наш загальний улюбленець Григорій Іванович.

Не дивлячись на „сльожку" за ним, йому вдалося все-таки бути на нашому поширеному загальному зібранні нашої задніпровської організації, куди його було запрошено. На цьому ж зібранні були й брянці. На нас молодих було покладено обов'язок по черзі патрулювати. Надійшла моя довгождана зміна. В кучугурах, на піску сидючи чи лежачи, ми з величезним напруженням і увагою слухали Григорія Івановича. Він тихо, не поспішаючи, схрестивши руки, робив доповідь, з'ясовуючи

ставлення більшовиків до питання про війну: „Думські більшовики заявляють, що вони будуть боротися проти війни скільки в них вистачить сил і змоги. Вам на місцях пропонують також приєднатися до цієї позиції.

Меншовики, як і треба було чекати, додержуються нечіткої позиції, пропонуючи нам в цьому питанні зблокуватися".

Розгорнулися дебати палкі, пристрасні; горіли огнем зненависти брянці, реагували по-своєму шодуарівці, більш спокійно до всього відносилися нижньодніпровці, не зовсім приємно почували себе деякі присутні на цьому зібранні „інтелігенти".

Ми, молодь, уже активно втягнена на широке поле практичної, організаційно-пропагандистської роботи, почували після чудової промови Г. І. щось инше. Було бажання зараз же кинутися до боротьби, не зважаючи на умови тодішнього моменту.

Григорій Іванович з самого початку справив на мене враження величезної особистої м'якости й глубокої внутрішньої твердости. Він на диво легко розбив „аргументацію" окремих товаришів в справі цього принципового питання, і виразно й читко, без ніяких підходців, розкрив „усі дужки".

„З самого початку війни Петроградський комітет разом з нами оповіщає війну війні, бояться цього не треба".

Настрій був бадьорий, піднесений. Декілька десятків пар очей впилися в спокійного Григорія Івановича. Він уже перейшов до иншої теми.— Як живеться? який настрій? що думає робити організація в найближчому періоді?

Мимоволі хтось звернув увагу на протилежну кучугуру, де, замаскувавши себе кущами, стояла якась людина. Запахло панікою, посипалися пропозиції піти до нього й звязати його, дехто вважав, що то засада. Вирішили розбігтися. Г. І. не розгубився й на пропозицію тікати почав декого заспокоювати й додав: „За мене не турбуйтесь, я депутат — особа, що зветься недоторкана".

Темними точками скочувалися ми з кучугур цієї місячної ночи. Загавкали собаки, де-не-де затріщали паркани, на вулицях ні душі. Світало.

На ранок виявилося, що тов. Лебедь, на якого покладено було всю відповідальність за це зібрання, поставив патрульного й забув його зняти, а він, замаскувавши себе кущами, простояв там до ранку.

Вранці в механічній цей товариш скаржився на те, що його не змінили, а найголовніше — не дали побачити й послухати невловного депутата-більшовика Петровського, за яким ганялася „охранка".

Пізньої осени 1914 року нашу шестірку на чолі з головою цієї шестірки — Григорієм Івановичем самодержавство загнало до Сибіру. Ми, залишившись після ґрунтовного розгрому нашої більшовицької організації в Задніпров'ї, не втратили

звязку з Г. І. Тов. Лебедь майже регулярно одержував листи від Григорія Івановича [1]). Скільки в них бадьорости, скільки віри й як чудово описував Г. І. сибірську красу.

* * *

Друга моя зустріч з Г. І. була в Києві 1919 року, коли ми, під натиском добре озброєних і добре збитих денікінських банд, відходили різними напрямками на північ. Дійшовши до Києва, ЦК виділив Реввійськраду повстанського війська Лівобережної України. Нам було запропоновано негайно перебратися в тил для відповідної роботи. Перед тим, як виїхати, я вирішив зайти до Григорія Івановича на Левашівську 15 чи, здається, 18. В Києві в той час була звичайна наша евакуаційна нерозбериха й метушня. Здавалося б не до нас, але Г. І. прийняв нас, угостивши тодішніми „ласощами". І тут на загальному фоні невдач, поразок ми побачили в ньому таку ж бадьорість, що й 1914 р., таку ж упевненість в перемозі.

А ось ще дуже характерна риса Григорія Івановича. Це його особливе чуття до робітничих мас, це особливе уміння настроїти до себе робітників і дізнатися про інтимні боки робітничого побуту.

Справа була знову ж таки в тих же нижньодніпровських майстернях 1922 року. Після голоду, після переходу до нової економічної політики, коли перед партією й країною стояла ціла низка істотних питань, коли здавалося ми не скоро загоїмо рани від голоду, тифу, руїни, до Катеринославу приїхав Г. І. „Вагонці", дізнавшись про приїзд всеукраїнського старости, прибули делегацією до Амурного Нижньодніпровського Райкому КП(б)У з проханням, щоб Райком запросив Г. І. приїхати до майстерень. Час був тяжкий. Скрізь, куди не глянь, недостатки, проріхи, що не могли не позначитися на настроях робітників.

Був гнилий осінній день. Робітники инших заводів, які були консервовані, дізнавшись, що буде Петровський, також прийшли до майстерень послухати, а головне „задати питання". Товарний цех переповнений. 5 годин простої задушевної розмови, бесіди про труднощі, про недостатки, а їх, як ніхто инший міг викривати Г. І., заспокоїли багатотисячну робітничу авдиторію. Чимало суперечностей, що не були зрозумілі для присутніх робітників, стали ясними. На суворих вимучених обличчях робітників знову з'явилася рішучість та твердість. Накипіле незадоволення вщухло. Загальний підсумок цієї розмови висловив був один робітник: „Передайте, Григорію Івановичу, ЦК партії й урядові, що ми, робітники, будемо голодувати, їсти хрін і граків, а виробничу програму виконаємо".

---

[1]) Не знаю, чи залишилися вони в тов. Лебедя, треба було б їх, зібравши, опублікувати. — А. С.

На дворі мрячка, сльота й темрява. Григорій Іванович, оточений робітниками, ішов пішком в місто, продовжуючи задушевну розмову з робітниками про картоплю, про шабаш, про комуніста, який, користуючись з свого становища, відібрав будинок у позапартійного, та про інші важливі питання, на які робітники одержували бадьору, спокійну й певну відповідь.

Займаючи з початку Жовтневої революції низку відповідальних постів, являючись одним з керовників нашої більшовицької партії й неосяжного Радянського Союзу, Григорій Іванович залишився таким же простим, приступним кожному пролетареві й селянинові, виявляючи дивну чуйність і увагу.

В усіх труднощах класової боротьби Г. І. залишається вірним, непохитним стійким більшовиком-ленінцем. Героїчна боротьба партії й пролетаріяту дала пролетаріятові України й усьому Радянському Союзові Петровського, життя й діяльність якого нерозривно звязані з етапами тяжких злиднів, упертої боротьби, перемог, поразок і роками будівництва соціялізму в нашій країні.

Треба зараз зібрати ввесь багатий матеріял про пролетаря Петровського, біографія якого яскрава, чудова, приваблива, біографія людини, що ні на хвилину не перестає боротися й жити тільки боротьбою. Молоде покоління, яке не пережило того, що пережила робітнича класа, яка дала нам Петровського, повинна виховуватися й учитись, беручи за приклад незвичайну праздатність, щиросердність, безкорисність, відданість диктатурі пролетаріяту, ленінську стійкість, життя й боротьбу нашого рідного Григорія Івановича.

Г. ЛАПЧИНСЬКИЙ

БОРОТЬБА ЗА КИЇВ. СІЧЕНЬ 1918 р.

(До боротьби за перемогу Жовтня)

20 січня тов. Ю. М. Коцюбинський і я виїхали з Харкова на Полтаву, щоб прилучитися до штабу Муравйова й репрезентувати там український радянський уряд підчас походу на Київ. Тоді адміністративна структура радянського війська була абсолютно не розроблена, зокрема не існувало ще функції військових комісарів, а тому й наші завдання, наші права й обов'язки ані Народній Секретаріят, що нас виряджав, ані головний командувач тов. Антонов, за згодою з яким було визнано за потрібне, щоб ми поїхали, ніяк конкретно собі не уявляли, і нам доводилося самим на своє власне розуміння, на практиці їх визначити й здійснити. У наших мандатах було лише дуже загально зформульовано, що Центральний Виконавчий Комітет Всеукраїнської Ради робітничих, селянських та салдатських депутатів уповноважує нас, своїх членів та „Народніх Секретарів Української Народньої Республіки" бути при штабі тов. Муравйова та наказує всім органам влади радянської (цивільної та військової) „виконувати всі наші розпорядження та подавати нам усіляку допомогу" — користуватися всіма засобами — комунікаційними залізницями, поштою, телеграфом то-що.

За таких умов наше становище було дуже важке. Треба пам'ятати, що престиж українського радянського уряду був тоді ще дуже малий: і широка маса, і провідні революційні кола ще надто непідготовлені були до ідеї про централізацію державної влади на Україні навколо єдиного центру. Антипатія до Центральної Ради, що її вона вже встигла набути за своє коротке панування саме серед революційної частини української людности, приводила до того, що кожного „українця" вважалося за її прихильника.

З другого боку, на місцях цілковито засвоєно було гасло — „всю владу місцевим радам", а тому місцеві товариші неприхильно ставилися до кожної спроби втручання з центру. В армії, що була під командою Муравйова, так само дуже мало спочатку було свідомого елементу що до будівництва української радянської держави та центральної української

радянської влади. Значну частину складали в ній північні московські відділи або донецькі робітничі частини, а також частини Червоного козацтва, щойно організованого з українізованих частин, і червона харківська гвардія. Сам командувач, Муравйов, людина надзвичайно амбіціозна, самозакохана та свавільна, зовсім не мав охоти визнавати у своєму штабі чогось формального авторитету понад себе.

Уже в Люботині з нами трапилася пригода, дуже характерна для того часу. Перевіряючи документи, муравйовський комендант, прочитавши наші мандати від „Всеукраїнської Ради", закричав: „От таких нам і наказано ловити!", потім приставив нам до лоба револьвера і повів до свого вагону, лаючись й обіцяючи негайно нас „гільйотнути". Ми ледве добилися, щоб він переговорив телефоном з Харковом, зі штабом Антонова, звідки йому було наказано звільнити й дати нам спеціяльного паротяга до Полтави, оскільки потяг уже відійшов, поки він нас тримав під арештом.

У Полтаві, на другий день після нашого приїзду, відбулася нарада в штабі Муравйова з участю Антонова й Авсема, які також прибули після нас з Харкова. На цій нараді було ухвалено розпочати наступ на Київ, звідки до нас доходили відомості, що там усе готово до повстання. В самій Полтаві, як відомо, негайно після того, як туди вступило муравйовське військо, виник був гострий конфлікт між місцевою радою, де найвпливовішими були українські есери — „лівобережники" на чолі з Леонардом Бочковським, Левком Ковальовим та Миколою Литвиненком. Роздратована нетактовним поводженням військового командування, що претендувало розпоряджатися в місті, місцева рада, власне виконком, ухвалили резолюцію, що на Полтавщині єдиною владою є ради робітничих та селянських депутатів, що мають здійснювати програму Жовтневої революції, що Українська Центральна Рада є ворог революційних робітників та селян українських, але в той же час стосунки з Ц. В. К. У. та Народнім Секретаріятом в цій резолюції зосталися нез'ясовані; полтавці ставилися до „Харківського" уряду скептично.

Абсолютно не розуміючи всіх відтінків місцевих політичних взаємовідносин, Муравйов викликав до свого вагону членів виконкому, нагримав на них, наказав арештувати небільшовицьку українську частину з них і загрожував її розстріляти. Лише протест з боку більшовиків та російських лівих есерів запобіг такого ексцесу, але керовники „лівобережників" після цього визнали себе примушеними відійти від роботи й покинути Полтаву.

Влада зосталася виключно в руках більшовиків. Політично це було негативне явище, бо поруч з иншими подіями віддалило момент остаточного злиття лівої, революційної частини українських есерів з нами.

Усі ці події в Полтаві відбулися ще до нашого з тов. Коцюбинським приїзду й свідчили про те, що Муравйову не можна довіряти політичних виступів підчас переходу його війська через країну. На щастя дальший шлях у київському напрямку оминав великі міста (він ішов через Ромодан, Гребінку), а тому й конфліктів з місцевими радами не виникало.

Негайно після того, як ухвалено було наступати на Київ, з Полтави було виряджено експедицію через Кобеляки на Кремінчук під командою поручника Білогрівцова в складі так званого Тверського відділу, формованого з салдатів якоїсь регулярної частини, що прийшли до Харкова з Твери, та з загону макіївських шахтарів - червоногвардійців, а головні сили почали посуватися на Ромодан. Я поїхав з Білогрівцевим, а тов. Коцюбинський зостався з Муравйовим. Кремінчук ми зайняли без бою, бо українізована частина його гарнізону (курінь Богданівського полку) відійшла на Київ, а решта цілковито розклалася. Вступивши до міста, ми демобілізували тих салдатів, що там ще були, та запропонували тим, хто схоче, добровільно записуватися до нашої армії.

В Кремінчуцькій раді більшовики вже давно становили більшість, а тому після моєї доповіди від імени Народнього Секретаріяту новий уряд було урочисто визнано й проголошено приєднання до Української Радянської Республіки. Але навіть і в Кремінчуці, де муравйовське військо поводилося більшменш коректно, почувалося з боку місцевих товаришів недовір'я до військової влади, і „цивільні" радянські органи старанно підкреслювали, що вони є єдиним господарем у місті. Такий вже був „стиль" цієї доби.

І коли ми, посуваючись далі на Київ, залишали скрізь армійських представників — комендантів — залізничних „начальників тилу", „начальників постачання" — у всіх у них негайно виникали конфлікти з місцевими органами. Так було в тов. Беленковича в Полтаві, так було в кремінчуцького коменданта, де справа дійшла до того, що той спочатку заарештував Ревком на чолі з т. Богуславським, а потім його було арештовано та вислано до Полтави, за що Беленкович зі свого боку грозився розстріляти Богуславського, послати його „до штабу Духоніна", як тоді говорилося.

Закінчивши роботу в Кремінчуці, я наздогнав Муравйова у Ромодані, приблизно 25-го січня, і звідти брав участь у його поході до Києва, ні разу з ним не розлучаючися до 5-го лютого, коли ми дійшли до Дарниці й Слободки.

Що ж із себе являла та армія, що встановила радянську владу на цілій майже Україні, та її вождь, що з її ім'ям вона так щільно була звязана? Т. Антонов-Овсієнко говорить, що з Харкова на Полтаву було виряджено біля п'ятсот чоловіка. Серед них були червоні козаки, зформовані в Харкові військовим відділом Ц. В. К. У., яким керував тов. Богданов (нині

начальник постачання У. В. О.), під командою В. Примакова, харківські червоногвардійці, а також кілька відділів з півночи: з Петербургу, Твери то-що. По дорозі до них приєднувалися червоногвардійці з Полтави та Кремінчука, а також наздоганяли їх через Конград або Знаменку червоногвардійці з Донбасу (з Макіївки, з Юзівки) та з Катеринославу. Між ними був і кінний загін тов. Жлоби, який пізніш, підчас війни проти Врангеля, командував корпусом. Були й окремі партійні загони лівих есерів та анархістів з своїми чорними прапорами.

З Ворожби на Бахмач посувалася друга колона спочатку під командою Знаменського, а потім Кудинського, що привів з Брянського з тисячу чоловіка, а пізніш з Гомеля Берзин також через Бахмач посунувся з кількома полками з фронту, при чому в таких „полках" було максимум по дві-три сотні людей в кожному. Таким чином, склалися „армії" загальною кількістю у 5—6 тисяч. Муравйов, що любив бучні слова, проголосив себе командувачем укрфронтом, „першу армію" доручив Єгорову (напрям Ромодан—Гребінка), другу—Берзину (Бахмач—Київ) й третю—Кудинському (Ворожба—Бахмач). Усе це військо посідало величезну кількість залізничих ешелонів, товарових і пасажирських вагонів та вагонів-салонів і посувалося виключно таким способом. Зброї, набоїв, обмундирування та харчів було цілком досить, бо в Полтаві, Кремінчуці найшлися величезні запаси ще військового часу.

Вояки являли собою химерно вбраних, абсолютно недисциплінованих людей, увішаних різноманітною зброєю, рушницями, шаблюками, всіх систем револьверами та бомбами. Між окремими командирами ввесь час виникали сварки й сутички. Партійної роботи навіть серед партійних осередків не було. Газет та літератури до армії не доходило. У штабі працювали якісь випадкові люди, з одного боку, кадрові офіцери, з другого—віддані революції товариші, що взялися за військову роботу лише за останні тижні.

Боєздатність цієї армії для мене й тоді була й тепер зосталася дуже сумнівна. Але вона успішно посувалася вперед, бо ворог був цілковито деморалізований. Єдине, що її затримувало,—це попсована залізнична путь та дуже погана інформація про ворожі сили та їхній стан. Бо справжнього опору військових сил Центральної Ради не було. Невеличкі сутички виникали коло Полтави, Ромодана, Гребінки, Бахмача, Баришівки, але вони обмежувалися короткою стрілянино̀ю, після чого ворог тікав, ніде не доходячи до безпосередньої зустрічі з нами. Лише біля Ніжена уперто оборонялася частина, зформована з „сметанки" київської націоналістичної інтелігентської молоди — здається відділ школи старшин. Більша їх частина близько двохсот чоловіка полягла в бою, заподіявши й нам не малої шкоди.

Виступаючи з Харкова, ми зовсім не так уявляли собі становище й чекали на далеку серйознішу відсіч з боку Центральної Ради. Тому й тепер нам ввесь час здавалося, що як не тут, то десь далі ворог має зупинитися, скупчити свої сили й зробити реальну спробу нас зупинити. З цього в значній мірі й походили наша обережність і повільний порівнюючи темп нашого посування вперед. А це в свою чергу спричинилося до дуже сумних наслідків: ми не встигли своєчасно дійти до Києва, і Капкан задушив повстання київських робітників за два дні до того, як ми почали бомбардувати місто. Це сталося 5-го лютого, а 3-го радівці захопили арсенал і жорстоко покарали київських робітників.

Хоча, таким чином, великого військового ефекту наш наступ ніби-то не міг мати, але, проте, політичне значіння його для Лівобережжя було колосальне. Бо це вперше організована військова сила під прапором робітничої й селянської влади появилася перед людністю. Самий цей факт остаточно фіксував перемогу Жовтневої революції в краю. Всі ворожі елементи відчули свою поразку, робітництво й біднота скрізь підняли голову й без жодних труднощів взяли гору. Лише від цього моменту горожанська війна набрала форм одвертого терору проти буржуазії та поміщиків. І цим-то й пояснюється, що „муравйовські банди" залишили такий жахливий спогад серед буржуазії та обивательщини. Насправді терор і насильство (з буржуазного погляду) за тієї доби в місцевостях, через які ми пройшли, були дуже слабі (крім Києва, про що я говоритиму далі), але треба пам'ятати, що до того часу їх взагалі не було, а після проходу нашого війська почалися (правда ще поодинокі) розстріли контр-революціонерів і — це головне — реквізиції й конфіскації, цей необхідний й неминучий сопутник революції без „білих рукавичок". Тому-то й знявся такий лемент, зокрема з боку обивательщини, організованої навколо соціялістичних та демократичних партій, що побачила, як назавжди повалилися демократичні ілюзії, які вона плекала протягом перших місяців „великої та безкровної революції".

Навіть і для більшовиків багатьох така наочна наука була зовсім не зайва, бо й вони лише після неї почали розуміти, як треба здійснювати свою революційну диктатуру,

Але одночасно не можна минути й негативного явища, яке давалося в знаки, як наслідок несвідомости що до справедливої національної політики підчас пролетарської революції в нашій країні. Оскільки всі акції проти робітничо-селянської революції з боку дрібнобуржуазної ради йшли під українськими шовіністичними гаслами, серед революційних мас утворився настрій, що ототожнював усе українське з контр-революційним.

Ми знаємо, що чимало справжніх українців-робітників та селян, які фактично й мови иншої, крім української, не знали й не вживали, під впливом такого настрою цуралися своєї

національности й наївно вважали, що інтернаціоналіст повинен бути неукраїнцем, а... росіянином. А за тих товаришів, що вперше були на Україні, прийшовши туди, щоб боротися за інтереси українських робітників та селян проти місцевої буржуазії, нема чого й казати: для них психологічно було цілком очевидно, що „українці" — це прихильники Центральної Ради, а українські робітники й селяни — це „просто робітники й селяни". Тому-то й панувало цілковите недовір'я до кожного, хто користувався українською мовою, до кожного посвідчення писаного українською мовою (як це було з товаришем Коцюбинським та зо мною в Люботині), до членів революційних, радянських, але українських партій. Усе це було злонавмисно використано політичними ворогами радянської влади на Україні, одштовхнуло на певний час деякі близькі до нас громадські верстви українські від нас і загальмувало процес політичної диференціяції їх.

Проти наклепу, ніби-то муравйовське військо є стороння для України сила, що це північні московські імперіялісти йдуть завойовувати Україну, боротися за таких умов було дуже важко. Народній Секретаріят уживав усіх заходів, щоб таку шкідливу ілюзію розвіяти, але міг досягти лише дуже малих результатів. Справжнє значіння всіх цих подій стало зрозуміле лише далеко пізніше, після того, як гетьманщина, петлюрівщина та денікінщина виявили справжню природу національних взаємовідносин на Україні для широких народніх мас і коли комуністична партія дала справедливу оцінку контр-революційній ролі дрібнобуржуазної русифікаторської обивательщини в нашій країні.

Як ілюстрацію такого прояву „наївного інтернаціоналізму" (за висловом тов. Затонського), я згадую інцидент, що стався в Полтаві, коли комендант штабу Муравйова тов. Любинський („Хлор") з'явився арештувати т. Леонарда Бочковського, лідера українських есерів на Полтавщині. Коли Бочковський на запитання відповів українською мовою, „Хлор" на нього закричав: „Предлагаю говорить со мною по-интернациональному". „Я вмію говорити англійською, німецькою, французькою, польською та російською мовою, — відповів Бочковський, — але не знаю, яку з них ви вважаєте за інтернаціональну". Лише після цього „Хлор" зрозумів, що він зробив дурницю. Мабуть такий же „наївний інтернаціоналіст" за кілька тижнів після того розстріляв тов. Бочковського в Києві лише тому, що в нього був червоний квиток члена Центральної Ради, складений українською мовою, і Україна втратила одного з найвизначніших революціонерів, що раніш ще, ніж офіціяльно це зробила більшовицька Полтавська організація, почав виступати з гаслом „всю владу радам" і поставив уесерівській організації питання про злиття з більшовиками ще влітку 1917 року. А року 1921 „Хлор"-Любинський перейшов з КП(б)У до УКП, удавшись до другої крайности.

Що ж являв собою „головний командувач українського фронту“ підполковник Муравйов? Проживши з ним у одному вагоні біля двох тижнів, я досить добре познайомився з ним і мав можливість вивчити його вдачу. За царату він не мав жодних стосунків до революційного руху. Навіть більше — кажуть, що він був великим патріотом та монархістом. Коли на початку цього століття почали організовувати так званих „потєшних“, цеб-то мілітаристично-монархічні загони зо шкільної молоди, Муравйов був одним із перших організаторів цього руху. Перед революцією він служив офіцером у якійсь юнкерській школі. Як і вся тодішня обивательщина з інтелігенції, він став після революції есером, а підчас Жовтневого перевороту він „зорієнтувався“ на лівих есерів, і як такого його було призначено командувати військом в бою проти Керенського й Краснова, коли вони підходили до Петербургу.

Тов. Антонов-Овсієнко, виступаючи проти Каледіна, взяв його з собою як спеца й призначив на начальника свого штабу. Політично й психологічно Муравйов був абсолютно чужа нам людина. Завдань соціяльної революції він абсолютно не уявляв. Але він був захоплений патосом останніх подій, своєю славою переможця в бою біля Пулкова і, очевидно, мріяв про бучну військову кар'єру. На мітингах він хвалився, що наше військо, розбивши внутрішнього ворога, понесе на своїх багнетах революцію до Берліну та Парижу. Я не думаю, щоб з нього був добрий військовий спеціяліст, бо в роботі він справляв враження безпорядної, неорганізованої людини, дуже нервової, майже гістеричної. У своєму житті, в побуті, в психіці він був типовий провінціяльний армійський офіцер. Почуваючи свою політичну безпорадність, він намагався маскувати її бучними революційними фразами й любив уживати в своїх реляціях урочистого стилю. Його, очевидно, дратувала наша присутність у нього в штабі; нашої ролі він не розумів і ставився до нас з недовір'ям, як справжній військовий до „штафирок“. Особливо його образило, що за кілька днів до приходу нашої армії в Київ Рада Народніх Комісарів призначила на „Головного Командувача всіх військових сил федерації, що оперують на терені Української Республіки“, Ю. М. Коцюбинського. Він просив і нас, і тов. Антонова негайно пустити його назад до Харкова, але тов. Коцюбинський не вважав за доцільне змінювати командування напередодні головної операції, а тому не прийняв обов'язків од Муравйова і запропонував йому закінчити кампанію.

З инших командирів Єгоров, командарм I, був з робітників-пекарів, підчас війни перебував у Франції й говорив, ніби-то він є лейтенант французької служби. Він справляв мало приємне враження політичного невигласа й авантурника. Командарм II — був т. Берзін, інженер, офіцер військового часу — латиш і старий партієць. Кудинського, командарма III, я не знаю, бо він

зо своєю армією до Києва не доходив. Біля 1-го лютого ми дійшли до Гребінки і до нас почали надходити відомості, що в Києві вибухло повстання. Це нас дуже нервувало, але ешелони наші посувалися досить мляво. Доводилося ввесь час лагодити залізничу путь, бо, відступаючи, гайдамаки її псували, а також чекати на відсталі ешелони й на допомогу з Харкова та Донбасу, побоюючись, що нам не вистачить війська для серйозного бою хоча б біля Києва.

У Яготині на нашому шляху стояла ціла дивізія чехословацького війська. Офіцерня, очевидно, була ворожа до нас, але салдати, мабуть, не хотіли з нами битися, бо штаб дивізії прислав парламентарів, запропонувавши нам вільно перейти через місцевість, на якій дивізії перебували, з умовою цілковитого невтралітету з обох сторін і нашого невтручання в їхні внутрішні справи. Цілком очевидно, що дивізія добре організованого, по-европейському озброєного та дисциплінованого війська цілком легко могла знищити всі наші „армії", але штаб чомусь дуже нас боявся, і це кидалося в вічі. Тому серед нашого кола було дві думки: одні настоювали на тому, щоб погодитися на запропоновані умови, а другі за те, щоб дивізію розброїти або, принаймні, розформувати та захопити командний склад.

Тепер дуже доводиться жалкувати, що ми не погодилися на другу пропозицію: здається її легко було виконати, а це мало б величезні наслідки, бо ця дивізія через рік разом із другою, що стояла по той бік Дніпра за Києвом, зберігши всю свою організацію, наробила багато шкоди радянській владі на Волзі й у Сибіру. Але на той час перемогло наше бажання як-найскоріше дійти до Києва та помогти його революційному пролетаріятові, що бився там проти буржуазії. Тому перемогла протилежна пропозиція, і ми спокійно пройшли повз чехословацькі табори й пішли далі. Після Баришівки більшість наших сил висіла з ешелонів та рушила похідним порядком. Коли ранком 5-го лютого штабний ешелон зупинився коло станції Броварів і ми з Муравйовим автомобілем поїхали на Слободку, все було вже закінчено, і ворог після коротеньких боїв вздовж шосе утік на другий бік Дніпра.

Наближаючися до Києва, ми бачили кілька десятків забитих гайдамаків, силу всякого військового майна, гармат і зустрічали поодиноких озброєних робітників з київських заводів, що розповідали про ліквідацію повстання та про жорстоку розправу Капканівського війська, що розстрілювало людей на вулиці лише тому, що взнавали їх за робітників по мозолястих руках.

Опівдні вже всі наші армії були в Слободці та Дарниці, на самім березі Дніпровім. Штаб першої армії, наприклад, розташувався в кав'ярні, що була в першому від ланцюгового мосту будинкові. По той бік Дніпра висився Київ і ніщо не виявляло, що це велике місто є повне ворожого війська, добре

озброєного й з численною артилерією, бо ні одного ані гарматного, ані з рушниці пострілу звідти не було чути, хоча здавалося, що нас усіх добре було видно з київських гір, принаймні, в біноклі.

Така тиша справляла враження ніби-то можна відразу по мостах та через льод вступити до міста. Але військове командування, маючи в своєму розпорядженні лише 4—5 тисяч багнетів, до того ж дуже недисциплінованого та невипробуваного складу, не зважувалося атакувати таке велике місто, як Київ, та ще з такими вигідними для оборони позиціями. Після того, як на окремі спроби перейти через річку з Києва відповіли кулеметним вогнем, радянська артилерія почала жорстоке бомбардування, що тяглося 4 дні й підчас якого було випущено кілька тисяч набоїв 3-х, 6-ти та 8-дюймового калібру. Ворог зо свого боку відповідав надзвичайно мляво й за ввесь час я пам'ятаю лише дуже мало випадків, щоб ворожі набої розривалися над місцевістю, де стояло наше військо. Канонада гула протягом п'яти діб, не вгамовуючись навіть уночі, при чому на третій день до міста вдерся наш панцерний потяг і гатив по місту з Києва другого боку. Метою такої тактики було остаточно здеморалізувати ворога та примусити його до евакуації, а також тероризувати буржуазну частину людности, таку численну та контр-революційну, якою вона завжди була в Києві. Тому нашим гарматчикам наказано було цілити переважно в центральні райони по державних установах та по церквах. За підтримкою наших гармат окремі наші відділи робили спроби штурмувати окремі пункти Києва, але серйозного успіху не мали, поки ворог у Києві ще держався.

Очевидно, нашу розвідку налагоджено було зле, бо хоча ще 8-го січня червоні козаки перейшли Дніпро вище Києва, вони не могли нічого вдіяти, щоб завадити Центральній Раді та її військову відступити в Житомирському напрямі й навіть довідалися про це ми лише 9-го рано. Лише в ніч на 8-е до нас з'явилася делегація від міської думи, що повідомила нас про втечу контр-революційного радянського уряду й про евакуацію з міста ворожого війська, але до цього ми не поставилися з цілковитим довір'ям і бомбардування не припинили.

Разом із думцями прийшов до нас і Андрій Васильович Іванов, що раніш не мав нагоди продертися до нас через патрулі Ц. Р. В розмові з нами він не підтвердив тих відомостей, що нам подавала думська делегація: очевидно, становище в місті було таке панічне, що ніхто нічого до ладу не знав. Через делегацію ми передали ультиматум про негайну капітуляцію та про видачу нам „всіх членів Генерального Секретаріяту, міністрів та коменданта", яко контр-революціонерів, до 25-ї години 8-го лютого.

Лише 9-го рано ми вступили до міста й цілковито його взяли. Жодного опору вже не було — всі ворожі військові

частини його покинули ще напередодні. Характерно, що Муравйов, як потім виявилося, ще 5-го лютого, лише тоді, коли ми заняли Слободку та Дарницю, телеграфував „всім, всім, всім", що Київ уже зайняло революційне військо, „хоча по деяких його районах ще точиться вуличний бій" і що ніби-то там звільнено „з Київської фортеці 500 робітників, які знов узялися за зброю проти всіх запеклих ворогів". Як видко з попереднього, це була чистенька фантастика.

Салдати та червоногвардійці, що вдерлися до Києва, були дуже обізлені проти офіцерів та юнкерів. Муравйов це ще збільшив своїм наказом № 9 від 4-го лютого, де він закликав „немилосердно винищити всіх офіцерів, юнкерів, гайдамаків, монархістів та всіх ворогів революції". Салдати забивали кожного офіцера або юнкера, якого попадали на вулицях. За революцію на Україні це був перший випадок справжнього масового терору, до того ж цілком ясної, класової ознаки. Київ підчас усієї війни був осередком, де крутилася велика сила всякої офіцерні, і на той час знищити її як-найбільше було в інтересах революції. дуже доцільно.

Далеко гірше стояла справа з переслідуванням прихильників Центральної ради, бо наші вояки не завжди вміли добре розбиратися в цій справі і підчас масового терору могли потерпіти замісць радівців просто національні українські елементи, навіть прихильні до радянської влади.

На щастя таких випадків було зареєстровано дуже мало; нам відомо лише про загибель товаришів Л. Бочковського, Зарудного та Пугача — есерів-українців, що ввесь час боролися за владу рад і проти Центральної Ради. Але головне вістря салдатської робітничої зненависти було скеровано й впало на голови „золотопогонників"; їх загинуло на київських вулицях 9-го й почасти 10-го лютого, мабуть, кілька сот чоловіка.

У київському царському палаці негайно після нашого вступу до міста розташувався штаб „українського фронту". Там зійшлися опівдні 9-го січня всі командири, чотири народні секретарі, які на цей час уже були в Києві (Авсем, Коцюбинський, Лапчинський та Мартьянов), керовники більшовицької місцевої організації — Гамарник, А. Іванов, Майоров, Чекерул-Куш, також визволені з в'язниці видатні революціонери — Чудновський, Боярський, генерал Єгор'єв — виборний більшовицький командир Особливої армії південно-західнього фронту (позапартійний, професор Академії Генерального Штабу, що перейшов на бік Жовтневої революції, бувши ще на німецькому фронті). Щоб негайно завести лад у місті, припинити свавільні розстріли та реквізиції, тов. Чудновського було призначено на горожанського комісара міста, цеб-то доручено йому охорону ладу й видано наказа, що всякі арешти, труси та реквізиції без його ордеру забороняються й гостро переслідуватимуться. Всіх арештованих та полонених, обвинувачуваних

за контр-революцію, також наказувалося приводити до штабу, де негайно розглядати їхні справи мали кілька партійних товаришів під головуванням тов. Чудновського.

Одночасно ми запропонували тов. Єгор'єву взяти на себе обов'язки командувача південно-західнього фронту, але він просив його звільнити й пустити до Москви, бо почував себе дуже стомленим, висидівши кілька тижнів у радівській в'язниці. Тоді тимчасово на „Главкохоза" було призначено тов. Гусарського, лівого пепеесівця.

Засідання Київської ради робітничих та салдатських депутатів було призначено на другий день 20-го лютого.

Таким чином, нормальна міська адміністрація почала налагоджуватися і розпочато ліквідацію ексцесів, неминучих на перші часи в місті, захопленому після бою та ще за часів загостреної горожанської війни.

Рахуючи тих, що їх було розстріляно на вулицях від терору, коли військо вдерлося до міста, тих, що їх випадково було забито підчас гарматного обстрілу, і тих, що загинули в бою з боку нашого й з боку Центральної Ради,— загальну цифру жертов від більшовицького наступу на Київ навряд чи можна вважати за більшу над 1500—2000 чоловіка. Ця цифра є зовсім не така велика, навіть рівняючи її з утратами, що потерпіли самі київські робітники, повставши проти Центральної Ради та підчас ліквідації цього повстання, коли лише в арсеналі було розстріляно близько 500 повстанців, а загальна кількість забитих та поранених робітників виносила понад 2000 чоловіка.

Але терористичний ефект од п'ятиденного обстрілу, а потім од суто класової помсти революційного війська, що вигнало з Києва Центральну Раду, був такий дужий, що серед міщанської київської людности та серед обивательських шарів по цілій СРСР спогади про „жахливі муравйовські дні" у Києві набрали суто легендарного розміру. Чимало також цьому допомогла шалена агітаційна брехня, яку поширювали про ці події вороги радянської влади так з білогвардійських та соціял-угодовських російських угруповань, як і з шовіністичних українських.

Але в моїй пам'яті співучасника й свідка цих подій вони завжди зберігаються як цілком нормальна й доцільна форма масового революційного терору.

И. ВИШНЯКОВ

К БОРЬБЕ ЗА ДИКТАТУРУ ПРОЛЕТАРИАТА В ДОНБАССЕ

(1916 — 1918 г. г.)

Конец 1916 года поставил перед Екатеринославской организацией вопрос о связи с организацией Донбасса, главным образом, с Юзово-Макеевским районом.

К этому времени в Екатеринославе имелись достаточно сильные работники, прибывшие туда с севера. Нужно сказать, что к этому времени и Екатеринославская организация потерпела крупный провал и потеряла очень сильных работников в лице т. т. Квиринга, Аверина, Шмидта, Яшина, Лаптюхова, Золотова, Арсеньича (из Каменского) и ряда других. Организация окрепла вновь с приездом т. т. Серафимы Гопнер, Николая Копылова (под кличкой „Мартын"), Орлова (под кличкой „Туляк"), Донатовича из Ленинграда и ряда других товарищей, имен которых не помню.

Последним приехал тов. Иван Лутовинов. С приездом его перед Екатеринославской организацией стал второй вопрос — о созыве конференции большевиков юга России. С целью организации созыва конференции Лутовинов вскоре выехал в крупные города Украины (Одесса, Николаев и друг.), а меня в январе 1917 г. направили в Донбасс.

Время нашего выезда из Екатеринослава было известно охранке и последняя принимала все меры к нашему аресту. К моменту выезда шпики ходили по нашим следам, но охранка ошиблась в расчетах, и мы успешно выехали.

Моя первая явка в Донбассе была к тов. Семину на шахте „Софья" в Макеевке, через которого я связался с одним из старожилов Макеевской организации, тов. Батовым, а затем с Федором Рябцевым, Корнеем Горбачевым и прочими товарищами.

К этому времени Макеевская организация представляла из себя достаточно плотное большевистское ядро и группировала вокруг себя, главным образом, шахтеров, обслуживая не только Макеевку, но и ряд крупных промышленных единиц — Берестово-Богодуховские рудники, Енакиево, Ясиновские рудники и т. д.

После моего приезда было проведено полулегальное собрание в одной из артельных казарм при шахте „Софья". На собрании было много беспартийных рабочих, и здесь проявилось их боевое настроение и революционный дух. Рабочие активно высказывались против войны и считали необходимым бороться путем общих забастовок. Среди массы присутствовавших на собрании выделялись женщины - работницы — Груня Залмаева, (которая в годы гражданской войны была зверски изрублена белогвардейскими бандитами в одной из станиц Кубани), т. Ганна (Чеботько), т. Паулина (Борман), Надя (Вишнякова) и Клавдия (Рябцева).

После этого собрания я был переброшен на Берестово - Богодуховский рудник, который также имел достаточно твердое ядро большевиков. В ячейку входили рабочие с производства — т. т. Кириленко, Терехов (ныне работает в ЦКК КП(б)У), Малышенко, Головня и др., а также горный инженер, Дмитрий Мельников, который вел пропагандистскую работу по подготовке агитаторов. В квартире тов. Мельникова, как менее подозрительной, часто проводились совещания руководящей группы, главным образом, по вопросам организационного характера.

На Берестово - Богодуховском руднике было проведено два собрания: первое, строго законспирированное, в квартире тов. Терехова и второе, полулегальное, в одной из артельных казарм. Настроение на этих собраниях также было боевое; чувствовалось, что чаша терпения переполнилась и что по первому призыву к активным действиям рабочие Макеевского горного района не только повторили бы знаменитую горловскую забастовку 1916 года, но и пошли бы на вооруженное восстание.

Параллельно с большевистскими организациями работали меньшевики. Они сосредоточивали свои силы, главным образом, среди заводских рабочих, часть которых шла за ними.

Пробыв некоторое время на Берестовке, я был переброшен Макеевской организацией в Енакиево, а затем в Горловку.

В Горловке, совместно с тов. Острогорским, было проведено собрание на квартире одного рабочего (фамилии не помню). На это собрание явилось несколько меньшевиков - оборонцев, с которыми пришлось поспорить. Насколько помнится, на этом собрании дебатировались вопросы о забастовочном выступлении против войны и о недопустимости вхождения представителей от рабочих в военно - промышленные комитеты. Спор был довольно горячий и затянулся далеко за полночь.

После Горловки мне пришлось побывать на следующих рудниках: Нелеповском, Фурсовском, Ртутном, Щербиновском, а также в Константиновке и Железной. На Щербиновском руднике я встретил тов. Дубового (ныне работает в ЦКК КП(б)У), на квартире которого было проведено собрание группы большевиков.

Слабее всех была Константиновская организация. Фамилий товарищей не помню, но помню, что явка была дана к одному из товарищей, работавшему в константиновском обществе потребителей. После долгих усилий ему удалось собрать 5 — 6 товарищей, с которыми пришлось провести собрание в одном из заводских домиков, на чердаке, и то при большой опаске и страхе с их стороны.

Закончив об'езд шахт, проведя в каждой ячейке доклады и выборы представителей на районную конференцию, я возвратился в Макеевку. К этому времени было проведено вторичное собрание, на котором также были избраны делегаты на конференцию в Екатеринослав. Но срок созыва конференции был отложен на некоторое время...

* * *

Первые дни Февральской революции мне, совместно с тов. Семиным, пришлось провести в поездке в Екатеринослав на партконференцию.

Небезынтересно отметить один из эпизодов этих дней на станции Ясиноватой. Вечером, 2-го марта, по телефону пришла весть об отречении от престола Николая II, о чем было вывешено большое об'явление, написанное простыми чернилами. Эта весть вызвала много толков среди публики, ожидавшей на вокзале поездов. Одни подозревали в этом провокацию, другие говорили об облегчении жизни рабочих, третьи — об окончании войны и т. п. Разговоры велись группами шахтеров, главным образом, одной из ближних шахт. Бывшего тут же владельца шахты, старавшегося доказать, что все это несвоевременно, рабочие чуть не избили. Настроение было приподнятое. На станции, кроме рабочих, было порядочно солдат из выздоравливавших.

Пользуясь создавшимся настроением, я и тов. Семин организовали на перроне летучий митинг с целью раз'яснения, что не следует увлекаться монаршим отказом от престола и что нужно помнить, что главными врагами рабочего класса являются капиталисты, по милости которых ведется война и беспощадная эксплоатация, что рабочие и солдаты должны вести борьбу за свержение их господства и немедленное прекращение войны. В ответ на наши слова раздались отдельные выкрики о провокаторах, получилось общее замешательство, затем раздались крики о нашем аресте и т. п.

При помощи солдат и рабочих нам удалось благополучно скрыться, а в поезде мы устроились на самых верхних полках и таким образом добрались до Екатеринослава.

При возвращении из Екатеринослава в Макеевку мы привезли с собой первые летучки, выпущенные Екатеринославским комитетом, в которых рабочие призывались к вооруженному

восстанию с требованием немедленного прекращения войны. Впоследствии эта прокламация наделала немало шума.

В Макеевке в это время уже был организован временный революционный комитет, большинство в котором представляли меньшевики. А во главе милиции стоял большевик, тов. Батов, и среди милиционеров был ряд рабочих-большевиков. Но считать, что милиция вполне была в наших руках в то время нельзя было.

В марте в Макеевке была созвана конференция, на которую с'ехались товарищи не только с рудников, но даже из городов Донбасса. Приехала и тов. Рашель (Борисова), большевичка-активистка города Бахмута. На этой конференции присутствовали также 2 товарища из Харькова (первый — Н. Данилевский, фамилии второго не помню), которые привезли с собою прокламации. В прокламациях этих провозглашались лозунги: „Долой Временное правительство", „Да здравствует гражданская война". Основными боевыми вопросами, обсуждавшимися на конференции, были: организация советов и наша работа в них, о войне, о рабочем контроле над производством. Конференция прошла бурно, при большом революционном под'еме.

Товарищи, уезжавшие с конференции, снабжались харьковскими и екатеринославскими прокламациями, которые в то время были пугалом для взбесившейся либеральной мелкой буржуазии, обывательщины и прочих, облачавшихся тогда в красные тоги буржуазной революции и кричавших, что все большевики германские шпионы.

Все товарищи, которые должны были отправиться со станции Харцызск в направлениях: Горловка, Енакиево, Щербиновка, Бахмут, по милости господ меньшевиков и с.-р. и при поддержке вооруженных бандитов-калединцев были арестованы и заключены в таганрогскую тюрьму.

Товарищи, которые оставались на местах, также подверглись травле — их стягивали на митингах с трибун, не давали говорить и т. п.

После ареста на ст. Харцызск был произведен арест на ст. Криничная. Примерно в начале марта в Макеевку из Енакиево приехал один товарищ (не помню фамилии) с просьбой, чтобы к ним на собрание, организуемое местными социал-предателями, выехал кто-либо из ораторов по вопросу об организации Енакиевского Совета. Поехали я и тов. Паулина.

Утром мы втроем выехали на Харцызск. В это время в поселке происходило собрание рабочих и жителей поселка. На базарной площади стояла примитивная трибуна, вокруг которой рядами друг против друга были расставлены хоругви, вынесенные из церкви, и красные знамена с меньшевистскими лозунгами. На трибуне ораторствовал некто в форме солдата, изображая явившегося с фронта. Надрываясь, он доказывал,

что солдаты ждут крепкого тыла и что тогда они доведут войну до победного конца. Потом выступил поп с разглагольствованиями о том, что помазанник божий, милостью божией, любя свой народ, передал престол наследнику и даровал свободу...

После этих выступлений с большим трудом мне удалось получить слово, как представителю от рабочих (конечно, меня не знали как большевика). После первых моих слов, направленных против выступавших и преследуемых ими целей, получилось смятение, хоругви немедленно были унесены в церковь, часть присутствовавших обывателей с криками и руганью также удалилась. Рабочие же перешли на станцию, и там был закончен митинг. Настроение тут уже было иное. После митинга мы распространили часть прокламаций.

В Криничной нам нужно было сделать пересадку по направлению в Енакиево. Когда мы сидели в ожидании поезда в помещении станции, к нам подошли два железнодорожных служащих и завели разговор о текущих событиях. После наших ответов на вопросы они спросили — нет ли у нас чего-нибудь почитать? Мы дали им две прокламации. После этого к нам подошли по одиночке еще несколько человек с такой же просьбой...

Примерно через час прибыл поезд с Ясиноватой, и с ним приехал комиссар Ясиноватского узла и с места в карьер, подойдя к нам, вежливо попросил зайти в кабинет начальника станции. Когда мы вошли в кабинет, он заявил, что мы арестованы по обвинению в германском шпионаже. Потом с Буросовского рудника прибыл наряд казаков в пять человек, и вечером мы под конвоем, по колени в грязи, шествовали на судилище Буросовской охранки и главного штаба физических методов определения политических воззрений лиц, подозреваемых в германском шпионаже (т.-е. большевиков).

Вот сюда мы и прибыли под конвоем конных казаков в 12 часов ночи. Помещение, в которое нас ввели, имело следующий вид: посреди большой комнаты стоял большой продолговатый стол, накрытый зеленой скатертью, вокруг которого восседали: пристав — руководитель военных организаций, поп, администрация шахты, учителя и проч. Эта „честная" компания представляла из себя временный „революционный" комитет. На столе против каждого лежало оружие, у дверей с винтовками стояли два казака.

Во время допроса нам пытались навязать шпионаж, а в ответ на наше заявление, что мы — социал-демократы (большевики) они нас называли предателями свободы и угрожали расстрелом... Однако банда эта не решалась все же на репрессии, а запросила о нас Макеевку. На следующее утро лидер меньшевиков, Телия, лично явился в Буросовку и освободил нас. В этот день в Буросовке созывалось собрание, но нам выступить не дали.

В последующие дни на рудниках проводились митинги, где велась борьба за массы. Меньшевики бросили все свои силы на шахты. Появились представители армии и флота с целью агитации за победу до конца и за каждую лопату угля, которая даст лишний снаряд фронту. Приезжали с военными картами, в разных формах и видах, но это не помогало. Рабочие рудников в заключение вносили предложения о посылке их в забои и угрожали бросить в ствол или же вымазать дегтем и с треском выпроводить за пределы шахтных селений. Не было случая, когда бы шахтеры отнеслись с доверием к гастролерам и, несмотря на наше абсолютное меньшинство, рабочие шахт были с нами. Это стояло поперек горла меньшевикам, главным образом, юзовцам. Но дело до расправ не доходило, ибо большевики пользовались колоссальным доверием рабочих шахтеров.

Был один случай на Берестово-Богодуховском руднике, когда юзовские меньшевики и с.-р., зная, что никого из нас не было на руднике (все находились на заседании Макеевского Райпаркома), решили созвать митинг. Это им удалось. На митинге присутствовало приблизительно 1000 человек. Выступали также и представители армии — офицеры, а в заключение выступил рабочий, слесарь, и с трибуны назвал рабочих дураками за то, что идут за большевиками. Большевиков он назвал бандой, бездельниками и германскими шпионами. За свое выступление он жестоко поплатился, шахтеры избили его до полусмерти. Узнав о начавшемся самосуде, мы приехали на Берестовку. Все юзовские меньшевистско-эсэровские ораторы находились в тесном кольце рабочих, и им угрожало избиение. Наш приезд внес успокоение. и ораторы убрались во-свояси. За этот случай господа юзовские меньшевики не преминули отомстить не только большевикам, но и рабочим шахтерам.

Было это 1 мая. В Юзовке был назначен большой митинг. К тому времени в Юзовке была довольно сильная группа большевиков, во главе которой стоял возвратившийся из ссылки Яков Залмаев... Митинг собирался за прудом. Участники шли следующим порядком: большинство заводских рабочих шло с меньшевиками, во главе с Мышкиным, под знаменами с лозунгами: „Да здравствует коалиционное правительство, война до победного конца“ и т. д. С другой стороны шла вся обывательщина, среди которой ютилась черная сотня. Впереди этой толпы шла колонна детей с портретами Керенского. Эта свора демонстрировала около партийного комитета большевиков и не прочь была устроить погром, но это не удалось. Возле комитета собиралась третья колонна — шахтеры с окружных шахт, часть заводских рабочих и членов нашей партии. В это же время на Берестовке кончился первомайский митинг и часть рабочих, во главе с большевиками, направилась в Юзовку.

На знаменах большевистских колонн красовались лозунги: „Долой министров-капиталистов, долой войну, Керенского, земля крестьянам, фабрики под контроль рабочих, вся власть Советам".

Войдя в город, берестовцы застали следующую картину: часть большевиков была арестована на митинге, а тов. Залмаева керенское казачье волокло по земле, таща его в милицию. Знамена с большевистскими лозунгами были уничтожены, а рабочих, находившихся под знаменами большевиков, избили. Берестовцы разделились на две группы. Часть направилась к месту побоища, где также подверглась „физическому воздействию" и была загнана в пруд, а вторая часть направилась в милицию с целью освобождения Залмаева и других товарищей.

Подойдя к милиции, группа берестовцев была окружена казачьем и подверглась аресту. Чтобы не дать себя в руки юзовским палачам, нужно было пустить в ход оружие... Милиция требовала, чтобы мы подчинились и сели по камерам, но мы, не подчинившись, потребовали, чтобы для переговоров с нами прибыл сам Мышкин. Мышкин также уговаривал подчиниться требованию властей, а на наше требование об освобождении заявил, что сейчас нельзя нас освободить, так как вокруг милиции собралась раз'яренная толпа рабочих, требующая самосуда над нами.

Нас освободили лишь к вечеру. Так юзовские меньшевики и прочая свора отомстили большевикам и поддерживавшим нас рабочим шахтерам.

Последующими выступлениями трудящихся был выражен протест не только против поведения и действий лжесоциалистов, но рабочие с возмущением и негодованием требовали немедленного изгнания их из органов власти, всеобщего вооружения и прекращения войны. К этому времени наше влияние и работа в советах и союзах чувствовались все больше, меньшевики же теряли свое влияние и постепенно сдавали позиции. Так, например, макеевские меньшевики, воспользовавшись нашим отсутствием в Юзовке, созвали Совет и провели выборы на первую рабочую конференцию Украины, провалив нас. Мы заявили протест, требуя перевыборов представителей с тем, чтобы большевики выступили перед собранием по данному вопросу. Вокруг Макеевского Совета собрались рабочие с требованием вообще изгнания меньшевиков за подтасовку. Вторичные выборы дали равное представительство.

При выборах в городские думы меньшевики и эсеры применяли способы травли и т. п., но все обычно рушилось при появлении шахтеров и наши представители проходили поровну с меньшевиками. Интересно отметить первый Бахмутский с'езд Советов, на который меньшевики бросили лучшие свои силы, мы же вместе с Климом Ворошиловым, несмотря на свое меньшинство в то время, не только победили среди рабочих, но

при помощи последних провели свой лозунг: „вся власть советам".

Меньшевики, эсеры, либеральствовавшие техники, инженеры и шахтовладельцы поставили перед собой задачу прибрать рабочих к рукам через организацию союза. С этой целью они хотели организовать союз рабочих и владельцев. Затея была провалена, за что собрание учредителей, инженеров и техников, изгнало из своих рядов инженеров - большевиков Мельникова и Бажанова, как изменников делу защиты владельцев и усмирения рабочих.

В противовес хозяевам большевики, при поддержке рабочих, приступили к организации Макеевского союза горнорабочих. Инициаторами были: Батов, Горбачев, Семин, Вишняков и Никифоров. Союзом после его оформления полностью руководили большевики. Помещался он на колонии шахты „София". Впоследствии союз этот немало сделал в отношении борьбы за диктатуру пролетариата, так как он был полностью большевизирован.

* * *

Начало вооружения рабочих и подготовка к вооруженным выступлениям начались после апрельской всероссийской партийной конференции (на ней от Макеевки присутствовали Лутовинов и Вишняков) и после получения в Донбассе тезисов т. Ленина. Рабочие вооружались путем массового поступления в милицию. Берестовские рабочие занялись ковкой пик и изготовлением ручных бомб, пользуясь шахтным динамитом. Но все же эти мероприятия являлись недостаточными, и макеевская организация решила организовать первое ядро Красной гвардии.

Я был переброшен на Ясиновский рудник, как более благоприятный по месту расположения, с целью организации боевой дружины, а затем красногвардейцев.

После проведенной агитации был проведен сбор средств среди партийной организации и рабочих ясиновцев для приобретения оружия.

Первыми организаторами по сбору средств, участниками организации красногвардейской группы и первыми ставшими в ряды красногвардейцев в Донбассе были т. т. Ляликов, Ильинков, Прокофий Юрченко, Бибиков (впоследствии погиб в боях под Царицыным), Антонов и Морозов (50 - тилетний старик рабочий, бежавший впоследствии при налете калединских банд на Ясиновку после ранения во время расстрела и в ответ на этот расстрел отдавший двух своих сыновей в ряды первых борцов Красной гвардии Донбасса).

Итак, после сбора денег на вооружение ясиновцев командировали меня и еще трех товарищей в Ленинград на Сестрорецкий завод за винтовками. Выборгский Райком нам оказал полное содействие. По приезде в Сестрорецк местная ячейка и завком сделали для нас также все возможное.

Возвращаясь обратно с винтовками, которые были разобраны и упакованы в мешках, мы прошли на Балтийском вокзале через строй керенской охраны, а по выходе за территорию вокзала нас унесли два автомобиля Выборгского Райкома. На другой день рабочие завода Леснера с группой матросов отправили нас грузовиком за 65 верст для посадки на поезд со станции Чудово. В селах, через которые мы проезжали, мы встречали казаков, переброшенных Корниловым с фронта. С большими трудностями, при помощи наших организаций по железнодорожным участкам, мы все же благополучно довезли наше имущество. Около 50 новеньких винтовок появилось на руднике, и ликованию рабочих не было пределов. Таким образом, на Ясиновском руднике впервые во всем Донбассе в августе 1917 года уже была первая ячейка красногвардейцев, и они стройно маршировали под командой большевика, тов. Соколова, прибывшего с военной службы из Ленинграда.

Но вот наступили дни разгула контр-революции. В районе появилась первая банда калединцев. Первый налет был сделан на поселковый Совет рабочих депутатов при станции Иловайская. Это были первые жертвы контр-революции в Донбассе.

Разгромив Совет, порвав знамена, поломав мебель, изуродовав человек двадцать рабочих и побросав их трупы в уборные, сорные ямы и навоз, белогвардейская банда двинулась в Макеевку.

В Макеевке банда захватила Совет и арестовала товарищей. Однако арестованных пришлось сейчас же освободить по требованию рабочих, которые угрожали выступить против казаков. Бандиты разгромили Совет, порвав знамена и поломав столы, и разоружили милицию.

С большим трудом, при помощи нарочных, о налете было сообщено по рудникам. Ясиновская красногвардейская ячейка выступила на помощь макеевцам. По пути она группировала вокруг себя вооруженных рабочих. Выступили рабочие и с других окрестных рудников. Когда банда почуяла, что дела плохи, она сейчас же погрузилась в поезд и выехала по направлению к Харцызску и Таганрогу.

Отряд ясиновцев на пути был встречен нарочным из Макеевки и возвратился обратно. Таким образом, ему не удалось получить первого боевого крещения. Зато в последующие дни внимание калединцев было целиком сосредоточено на ясиновских рабочих. Калединым был издан приказ, в котором предлагалось немедленно сдать оружие, имеющееся на руках у рабочих Ясиновского рудника, были выставлены обвинения в анархии и прочих беспорядках на руднике, а руководителей вооружения, Соколова и Вишнякова, предлагалось выдать правосудию. В случае невыполнения командование угрожало применить массовое разоружение путем посылки войск, а в случае сопротивления — не оставить камня на камне от Ясиновки.

На общем собрании ясиновцев была вынесена резолюция о том, что рабочие оружия не сдадут и руководителей своих не выдадут, а в случае насилия — ответят насилием. Резолюция эта была написана на обороте калединского приказа.

Вскоре после этого ответа появился отряд казаков (из макеевских казарм). Это было приблизительно в первых числах октября. Командир отряда, офицер, вызвал к себе инженера Путилина (беспартийного) и предложил предоставить помещение для размещения казаков, которые должны будут нести охрану рудника и жизни технического персонала. Инженер Путилин ответил, что на руднике есть Ревком, к которому в этом случае надлежит обратиться, и охрана порядка хорошо организована самими рабочими. В результате Ревком пред'явил требование об уводе казаков, во избежание возможных столкновений. Казаки уехали. Уезжая, офицер заявил, что он рискует арестом за невыполнение приказа Каледина.

Наконец, пронесся ураган Октябрьских событий в Ленинграде, Москве и в ряде других городов.

Немало пролилось крови рабочих и крестьян. Это не минуло и Донбасса, в частности, Макеевского района. Загорелась вновь борьба за завоевание большевиками всех организаций, призванных быть на страже и защищать интересы трудящихся, борьба за диктатуру пролетариата.

Ко всему этому прибавилась еще одна забота — пришлось возиться с так называемыми „русскими анархистами". Появился анархист Черняк, прибывший якобы из эмиграции, из Америки, и сгруппировал вокруг себя разные отбросы. К анархистам не преминула примкнуть и вся черносотенная сволочь, которая начала заниматься провокацией, подстрекательством и травлей большевиков; тем же занимался и их вдохновитель, Черняк. Часть „анархистов" занялась изысканием средств путем налетов на частных лиц, а затем и на организации.

После нажима со стороны партийной организации Макеевки анархисты переселились на Марковский рудник, создали там свой штаб и повели наступление на Макеевский Совет, который был полностью в руках большевиков. Наступление было сорвано, так как все рабочие остальных шахт выступили против анархистов.

В то же время в Ясиновку вновь были посланы казаки, но уже без офицера. Была сильная снежная мятель и прибывшие казаки промерзли и проголодались. Рабочие Ясиновки встретили их организованно, с красными знаменами. После встречи и переговоров казакам был устроен горячий обед. За обедом казаков распропагандировали, и они заявили, что они не намерены вредить рабочим и рады были бы остаться в рядах Красной гвардии... Казаки оставили рудник, а по приезде в Макеевку рассказали казакам, что посылка их для „усмирений" — обман. В результате весь отряд впоследствии был выведен из Макеевки, как неблагонадежный.

Приблизительно в последних числах ноября вновь появилась казачья сотня, но уже не со стороны Макеевки, а из Таганрога. Это было уже прямое и открытое наступление казачьих сил, далеко превышающих силы рабочих. Ясиновская Красная гвардия вынуждена была отступить без боя, чтобы не нести ненужных жертв. Отступили поездом на станцию Щербенку и Енакиево.

Это было первое наступление контр-революционного казачества. Через несколько дней по каким-то соображениям казаки очистили рудник и ясиновцы вернулись обратно. В это время в Никитовку с севера, насколько помню, из Тулы, прибыл первый поезд, груженный винтовками, патронами, бомбами и пулеметами. Началось массовое вооружение и организация Красной гвардии. Ясиновцы получили подкрепление винтовками и двумя пулеметами. К этому же времени прибыл тов. Жлоба в качестве военного инструктора.

Не долго пришлось ясиновцам ждать нового наступления белогвардейцев. В конце декабря вновь появились со стороны Таганрога казачьи сотни, наступая уже общим фронтом на Макеевку и Юзовку. Здесь макеевцы и ясиновцы встретили уже наступление и держали фронт со всей революционной выдержкой. Были установлены пулеметы... Военнопленные австрийцы в большинстве своем приняли активное участие в Красной гвардии, и пулеметы работали метко. Калединцы подвезли артиллерию. Обстрела ее ясиновцы не выдержали и вынуждены были пешим порядком отступить по направлению к Енакиево. Прикрывая отступление, пулеметчики оставались до последней минуты и отступить уже не могли. Ворвавшиеся казаки изрубили их на мелкие куски.

После этого боя победители начали расправляться с оставшимися мирными жителями. Казаки не щадили ни женщин, ни детей, ни стариков. Рабочих, находившихся в квартирах, вытаскивали и на глазах у семьи выковыривали глаза, шашками выворачивали гортани, отсекали нижние челюсти. То же самое начали проделывать с больными, находившимися в больнице.

Не закончили они своей зверской операции лишь благодаря энергичному протесту главного врача, который заявил, что немедленно отправится в Новочеркасск и добьется привлечения виновных к ответственности за мучения и убийство больных рабочих. После этого рассвирепевшая банда башибузуков отправилась к стволу шахты. Когда рабочие, работавшие в шахте во время смены, поднимались на гору, их тут же рубили и расстреливали. Потом стали живыми бросать в ствол. В заключение, разграбив жилища рабочих, изнасиловав женщин, разгромив постройки и разрушив до основания контору рудника, башибузуки отправились во-свояси под нажимом кронштадтских матросов, военнопленных и других частей, прибывших на помощь общему фронту северян. Всего убитых калединцами

было 118 человек [1]). В то же время ясиновские красногвардейцы, пока еще никем не поддержанные, отступили до Горловки и расположились там в школьных помещениях, вблизи кладбища, окопанного глубоким рвом, который играл роль окопов.

Вечером на второй день, узнав, что на Новочеркасск движется технический поезд, бывший на фронте, ясиновцы захватили его, направили в тупик в Горловский завод, а сопровождавшую команду разоружили и распустили. На следующий день красногвардейцы перехватили санитарный поезд имени императрицы Марии Федоровны. Поезд был оборудован по последнему слову техники того времени, снабжен бельем, медикаментами и т. п. запасами на три месяца. Потом ясиновцы занялись разоружением казачьих эшелонов...

Вместе с ясиновцами находилась и группа анархистов; часть анархистов занялась кражами... Горловские меньшевики, воспользовавшись этим, подняли травлю против красногвардейцев, называя их ворами, грабителями и т. п. Однако, это не помешало рабочим шахт № 1—5 добровольно вливаться в наши ряды. Безобразия анархистов вскоре были ликвидированы. Штаб (состоящий из товарищей: Соколова, Вишнякова и Жлоба) предложил им немедленно выделиться из рядов красногвардейцев и признать свою вину, чтобы снять пятно, которое легло на весь отряд...

В это время на ст. Лозовая стоял штаб Егорова и Антонова - Овсеенко. От тов. Антонова мы получили первое распоряжение о присылке ему подкрепления, и ясиновские красногвардейцы, под командой Жлобы и Реклюс, ушли в распоряжение Антонова и потом лобовой частью пошли развивать наступление против гайдамаков, участвовали во взятии Киева и, наконец, весной 1918 г. возвратились на рудник для передышки...

Что же сталось с ясиновским рудником? Когда я и Соколов возвратились обратно в Ясиновку, рудник представлял из себя потрясающую картину. По улицам, около здания больницы, валялись изуродованные до неузнаваемости трупы рабочих, в бараке валялись австрийцы, изрубленные и изуродованные... Постройки были разорены... По улицам в панике бегали женщины и дети... Шахта омертвела. Ждать было некогда, нужна была немедленная помощь. С большим трудом удалось внести успокоение и созвать митинг. На митинге все оставшиеся поклялись, что с рудника никто не уйдет, что рудник будет пущен,— нужен только хлеб.

После митинга тов. Соколов тотчас же отправился в Никитовку и добыл два вагона муки. Я же отправился в Макеевку, но по дороге узнал, что в Макеевке казаки тоже учинили погромы, что там также имеются жертвы, отсутствует продовольствие и т. д.

---

[1]) См. „5 лет союза горнорабочих Донбасса", издание Донецкого губотдела ВСГ, 1925 г., стр. 38 — 39.

К нашему счастью, на станции Харцызск стоял поезд, прибывший с севера для оказания помощи жертвам революции. В этом поезде находился один товарищ (кажется по фамилии Петров), с которым нам удалось договориться, чтобы он выехал на рудник и сам увидел картину белогвардейского разгула. По прибытии в Ясиновку мы созвали митинг, на котором временному Ревкому были вручены деньги для оказания первой помощи. Тов. Соколов также подвез два вагона хлеба. После этого было внесено полное успокоение, и оставшиеся в живых ясиновцы начали хоронить погибших товарищей. Трупы были сложены в гробы, и похоронная процессия растянулась длинной вереницей. 118 человек ясиновцев, погибших от руки донского палача Каледина, были похоронены в братской могиле, в степи, в двух верстах от рудника.

Рудник, на котором не осталось камня на камне, после похорон погибших был в течение трех месяцев восстановлен. Вновь задымилась труба, заработала под'емная машина, забегали клети и на поверхности появился уголь.

В этот период (примерно в конце февраля или в начале марта) в районе щербиновских рудников рабочие, во главе с т. т. Харечко, Дубовым, Сергеем Лапиным и Острогорским, проделали довольно сложную операцию по разоружению и ликвидации кавалерийской дивизии, которая была расположена в нескольких верстах от Щербиновского района, по направлению к Никитовке. Часть дивизии украинизировалась и ушла походным порядком, другая часть побросала оружие и лошадей и разбежалась по домам, а часть примкнула к рабочим.

Так прошли тяжелые месяцы борьбы труда с капиталом, приведшие к победе над контр-революцией и осуществлению диктатуры пролетариата.

* * *

Последующий период был периодом передышки и собирания сил и средств для новой борьбы. Макеевка ожила. Шахты, за малым исключением, работали. Завод работал частично, но с каждым днем расширялся. Открылся путь в Харьков, откуда получались деньги для заработной платы и директивы правительства...

Но попутно с этим шла горячая работа по вербовке красногвардейских отрядов. В Юзовке появилась группа товарищей, организовавших центро-штаб Юзовско-Макеевского района, во главе которого стояли Харечко, Грузман, Пономарев и др. Прибыл уполномоченный из центра, тов. Хильков. При помощи центроштаба, в целях пополнения средств для содержания красногвардейцев и материальной поддержки рабочего населения, на местную буржуазию была наложена контрибуция...

К этому времени печать была уже в руках большевиков и вообще власть была целиком в руках рабочих. Макеевские

казармы были приведены в порядок и заняты добровольцами-красногвардейцами...

Наконец, время передышки прошло и наступил новый этап — наступление на Донбасс немцев. Последние продвигались довольно быстро. Примерно в апреле месяце немцы были уже в Юзовке, продвигаясь все дальше. Под общим командованием тов. Жеребного (макеевский военком и комендант), при помощи тов. Кабанова, натиск сдерживался, но чувствовалось, что наши силы не выдержат, что нам придется отступить. Был созван Совет под председательством тов. Пасова и решено было начать эвакуацию Макеевки.

В то время мне пришлось секретарствовать в Горпаркоме. Помню, что последнее сообщение Жеребного, переданное по связи, гласило, что дальше нет сил сдерживать немцев, и необходимо срочно эвакуироваться. Сначала погрузили типографию, цветные металлы с завода, а потом целый день шла погрузка имущества Совета, профсоюза, военного комиссариата... Немцы стали уже теснить наших красногвардейцев, и лишь наступившие сумерки, а затем темная ночь задержали их вступление в город. Летели пули, шлепая о крыши, слышен был какой-то шум и крики...

Наконец, погрузка учрежденского имущества закончилась и поезд двинулся по ветке в направлении Харцызска. А о партийном Комитете забыли. Не зная о случившемся, я позвонил на центральную. На мою просьбу соединить меня с комендатурой мне ответили, что сейчас меня соединят и я „получу по заслугам“... Я понял, что наши уехали...

В паркоме был только я да при смерти больная Надежда Вишнякова. Раздумывая, как быть, я решил в крайнем случае облить все керосином и поджечь... В это время я вдруг услышал стук колес и топот лошадей. Не зная кто это, я выкатил на двор пулемет, имевшийся в паркоме... Однако, оказалось, что это были тачанка и гарба, присланные с полдороги отошедшим поездом. Товарищи вспомнили, что парком остался неэвакуированным. За нами приехал тов. Пасов, в результате чего все дела паркома и необходимое имущество было погружено и вывезено.

А на утро в городе Макеевке торжественно шествовали по улицам победители-оккупанты, навстречу которым выходили с хлебом-солью мясники, лабазники и вся обывательщина под общим руководством меньшевиков и эсеров.

В это время Красная гвардия, а с ней и трудящиеся переживали период тяжелой борьбы и отступлений... Таганрог был сдан. Немецкие чемоданы рвались, унося десятки и сотни жизней борцов за дело социализма. Ростов тоже сдали...

Так развивалась борьба за диктатуру пролетариата, за власть Советов в одной из главнейших частей Донбасса.

И. КРАВЧЕНКО и Н. СИРОТИ

В БОРЬБЕ ЗА ВЛАСТЬ СОВЕТОВ

(ГЕОРГИЕВСКИЙ ПОДРАЙОН)

В нашем подрайоне (Успенский район Луганского округа) с начала Февральской революции рабочие и крестьяне живо интересовались политическими событиями. Постепенно начали образовываться группировки как кулаков, так и бедных крестьян совместно с рабочими из окрестных рудников.

В этот момент имелись уже в Георгиевском подрайоне зачатки некоторой организованности бедняцкой части селянства. Это проявлялось в том, что бедняки на тех или иных выборах выступали совместно и стремились провести в те или иные организации своих кандидатов.

Крестьянские настроения определялись тем, что земля, которую они чаяли получить, оставалась у помещика. Война не прекращалась, и чувствовалась явная необходимость бороться за власть. Эти настроения поддерживались солдатами-фронтовиками.

Выборы в Учредительное собрание показали, что влияние большевиков все больше проникало в широкие крестьянские массы, не говоря уже о рабочих рудников нашего подрайона. Однако в Учредительное собрание по Успенскому району прошли еще лица, чуждые интересам рабочего класса и беднейшего крестьянства.

Наступило 25 октября. В Москве и Петрограде взяли власть большевики. В это время большевики с. Георгиевки и Успенки провели совещание, на котором наметили план дальнейшей работы и приняли меры к организации советов (в частности, в селе Георгиевке). Необходимо отметить роль т.т. Пономарева и Сопина, активно работавших в нашем подрайоне. Наряду с организацией советской власти и проведением мероприятий советского правительства и партии большевиков принимать меры против украинцев-шовинистов, приступивших к организации военных сил — „вільних козаків".

Организатором „вільного козацтва" явился примазавшийся и пролезший в Совет некий Лысоконь, менявший свою поли-

тическую физиономию в зависимости от обстоятельств. Нужно сказать, что Лысоконю удалось обманом завлечь часть крестьянства в „вільне козацтво“ и выступить с ним в Луганск на подмогу петлюровцу Малашке. Но эта затея потерпела неудачу, ибо обманутая молодежь быстро опомнилась. В результате мероприятий советов часть „вільних козаків“ была завербована в Красную гвардию, а часть разоружена. Лысоконь был арестован отрядом т. Кравченко на одном из петлюровских собраний.

Доверие крестьянской массы к большевикам выразилось в том, что в районный и в волостной советы были избраны в большинстве большевики.

Выступление Каледина против советской власти в начале 1918 года всколыхнуло наш район. Часть рабочих и крестьян пошла в отряды Саблина, которые вели борьбу с Калединым.

Во время наступления петлюровских и немецких банд большая часть товарищей, вернувшихся с империалистической войны и молодежи, под влиянием группы большевиков (Кравченко с луганского завода Гартмана, Пономарева и Сопина — селян, активных участников Октября в нашем подрайоне) вступила в отряды тов. Ворошилова и в отряд тов. Власова, организовавшийся в Успенском районе.

Настроение крестьян села Георгиевки ярко проявилось в следующем эпизоде. В связи с наступлением калединских банд, подходивших к границам Луганского округа, районная головка по заданию революционного Комитета, возглавляемого Ворошиловым и Пархоменко, провела добровольную мобилизацию в селах Успенского района, ближайших заводах и рудниках. В результате значительная часть населения этих мест выразила желание выступить против врага, и из сел Георгиевки и Успенки было направлено в распоряжение Военно-Революционного Комитета гор. Луганска несколько сот человек.

Отступление большевистских отрядов и вступление немецких и петлюровских банд произвело гнетущее впечатление, тем более, что скоро начались преследования семей товарищей, находившихся в отступившей Красной армии. Этот период характерен упадочными настроениями среди бедняцкой части крестьянства.

Для подпольной работы в селе остались большевики т.т. Пономарев и Сопин. Им в это время удалось сгруппировать вокруг себя целый ряд товарищей, которые и составили революционное ядро в нашем подрайоне. Они вели открытую борьбу против Рады.

Товарищи эти информировались о положении т. Кравченко, который, выполняя партийные задания зафронтового бюро, нелегально приезжал в село и снабжал его большевистской литературой и газетами.

Террористический режим, созданный скоропадщиной, встретил противодействие, выразившееся в выступлениях в районах с. Орехово и других граничащих с нами подрайонах.

Вскоре появились офицерские карательные отряды, которые начали расправу с населением. Начались расстрелы. В это время были выданы белому карательному отряду активные большевики нашего подрайона т.т. Пономарев, Сопин и Квитковский. Товарищи эти были арестованы и расстреляны офицерскими бандами. Все они происходили из середняцких крестьянских семей, начавших свое революционное дело с февраля 1917 г. Они были активными участниками Октябрьского переворота, организаторами органов советской власти, активными партийными работниками в подполье, руководителями партийной организации в нашем подрайоне.

Сопин Архип был до революции учителем и сельским писарем. Преданный делу революции, он был любимцем селян. В 1905 — 1906 годах он был на военной службе писарем. В 1917 — 1918 годах он был секретарем волостного совета и членом районного.

Пономарев Афанасий Степанович, селянин - середняк, хорошо развитый товарищ, до революции служил в старой армии (срока 1912 г.) младшим унтер - офицером в драгунском полку. С первых дней революции он примкнул к большевикам и был членом Ленинградской военной организации. Домой возвратился после Октябрьского переворота и принял активное участие в большевистской фракции нашего района. Был избран тов. председателя волисполкома и был членом районного Совета рабочих, солдатских, крестьянских и казачьих депутатов. Был делегатом на I с'езде Донецко - Криворожской республики. Помню, что тов. Афанасий, как мы его называли в своей среде, был беспощаден по отношению к контр - революции и, выступая, всегда призывал к активной, вооруженной борьбе с кулацко - помещичьими элементами. В нем чувствовался, если можно так выразиться, вождь селянской бедноты.

Гавриил Иванович Квитковский происходил из селян (выходцев из Польши) и работал в шахте, присевая десятины две хлеба для прокормления семьи. До половины 1918 года он был сторонником Центральной Рады. Но с приходом немцев ему стала ясна роль Рады и ее приспешников, и он, возненавидев Раду, стал активным подпольщиком - коммунистом и погиб от руки белых палачей.

Все они были преданными делу революции товарищами и вместе с другими много сделали для победы Октября в нашем подрайоне.

ВІДДІЛ III

МАТЕРІЯЛИ ТА ДОКУМЕНТИ

ДРУГИЙ ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ З'ЇЗД РАД

(17 — 19 березня 1918 р.)

В. ЗАТОНСЬКИЙ

ДО ДРУГОГО З'ЇЗДУ РАД

З приводу другого з'їзду Рад України тепер важко щонебудь написати.

У мене, принаймні, документів не залишилося, та і в пам'яті зосталося небагато.

Я приїхав на з'їзд уже після його початку, бо був делегатом IV Всеросійського з'їзду, де від імени України обстоював позиції Леніна про необхідність складання Берестейської угоди.

Якраз це питання про мир та ставлення до Берестя більшовицького і Берестя Центральної Ради було „гвоздем" з'їзду.

Група більшовиків, прихильників ленінської лінії на з'їзді, була меншістю, більш за те, вона не становила абсолютної більшости навіть у більшовицькій фракції.

Але, обмірковуючи питання на фракції, тов. Скрипник, що керував ленінською групою, спритно використав становище, і, розбивши в спілці з лівими комуністами невелику групу так званих „катеринославців", які добалакались до визнання влади Ц. Ради (зважали факт), зумів, спираючись на „катеринославців", відбити атаки лівих комуністів на Берестейську політику Раднарком у РСФРР.

На з'їзді більшовики виступали єдиним фронтом і проводили свої резолюції спираючись то на непримирну лівизну лівих есерів, то використовуючи навіть голоси незначної правої частини з'їзду.

Цілковито разом з більшовиками йшла невелика група лівих українських с.-д. та ще менша ППС (лівиця).

Практичних наслідків що до організації відсічи німецькій армії, яка провадила наступ, з'їзд дати не міг — надто швидко насувався фронт і надто недостатні були в той момент сили революції. Але безперечно з'їзд відограв величезну ролю в справі пропаганди ідей соціяльної революції та радянської влади. Депутати з'їзду були справжніми й безпосередніми представниками міст та волостей усієї східньої частини України. Одночасно цей же з'їзд відограв величезну ролю в консолідації України. Всі делегати відчули себе учасниками Всеукраїнського

з'їзду (а це був час, коли промислові округи в особі свого пролетарського представництва не дуже-то прагнули до України).

Характерно було ставлення делегатів-низовиків до ідеї Установчих зборів. Ідея буржуазної демократії до цього часу встигла добре збанкрутувати, і меншовики здавалися з'їздові смішними і жалюгідними гастрольорами. Мабуть, сильніше за всі на з'їзді була репрезентована „гайдамацька" течія, тоб-то ідеологія куркульського українського націоналізму. Одвертий захист позиції Центральної Ради (виступ українського с.-д. Мазепи) успіху не мав, але в окремих випадках „гайдамакам", як їх тоді називали, вдавалося зачепити уразливі струни селянських настроїв (делегати здебільшого були селяне). Так, наприклад, на самому початку з'їзда, сперечуючись за те, що першим співати—„Заповіт" чи „Інтернаціонал", одержав верх „Заповіт", але одночасно з'їзд рішуче висловився за об'єднання революційної України з радянською Росією.

Обраний з'їздом Центральний Комітет (мені довелося на ньому головувати) по суті влади не мав.

Зараз же після закінчення з'їзду ЦВК довелося виїхати до Таганрогу.

Серед самого ЦВК провадилася уперта боротьба між більшовиками та есерами. Ми разом з лівими усдеками мали більшість на один голос, есери провадили саботаж та дескридитували й без того безсилий уряд.

А проте, більшовицькій фракції цього нещасного ЦВК довелося відограти вирішальну ролю в консолідації партійних сил на Україні в одну всеукраїнську організацію. Останнє засідання ЦВК України другого скликання в Таганрозі в квітні 1918 року оформило ідею утворення КП(б)У, виділивши організаційний Комітет для скликання з'їзду. „Катеринославці" й тут заперечували, але історія оминула їх.

МАТЕРІЯЛИ ПРО ДРУГИЙ ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ З'ЇЗД РАД [1])

ПЕРЕДЗ'ЇЗДІВСЬКІ СТАТТІ

КО II ВСЕУКРАИНСКОМУ С'ЕЗДУ СОВЕТОВ Р., С. и КР. ДЕПУТАТОВ [1])

„В тяжелый момент для судьбы великой Российской революции созывается Всеукраинский с'езд Советов.

Империалистические хищники Западной Европы спешат на помощь российской буржуазии; несмотря на всю уступчивость правительства Народных Комиссаров, желающего прекратить кровавую бойню народов, отбросы немецкого народа, об'единившись с русским офицерством, превращаются в палачей русской революции, грозят всем ее завоеваниям.

Правительство Комиссаров для спасения революционных завоеваний, дабы не очутиться в цепких руках западно-европейского империализма, принуждено п дписать разбойничий мир, навязываемый немецким милитаризмом и империализмом.

Этот мир непрочный. Мир, основанный на насилии торжествующего победителя, не может быть прочным. Этот мир будет сорван немецкими же насильниками, якобы заключившими мир с Россией и стремящимися затянуть петлю кабалы и насилия на шее украинского народа.

Лживые представители украинского народа, извергнутые и изгнанные рабочими и крестьянами Украины, заключили мир с немецкими и австрийскими хищниками, в котором они оптом и в розницу распродали все завоевания революции, все достояние истерзанного украинского народа. Они отдают немецким завоевателям все: свободу народа, его хлеб, имущество и счастье, и взамен получают право поработить этот народ, накинуть на него ярмо буржуазной и помещичьей власти и насилия.

И вот в этот момент созывается второй Всеукраинский с'езд Советов.

Рабоче-селянское правительство Украины, Центральный Исполнительный Комитет Советов Украины, передает судьбу революции и свободу украинского трудового народа в руки его представителей.

---

[1]) „Вестник Укр. Нар. Респ." от 13 (1) марта 1918 г. Див. прим. першу (в кінці).

Представители рабочих, солдат и крестьян должны будут на этом с'езде представить новую картину жизни, настроений и переживаний пославших их масс. Только в тесном контакте с этими массами их представительные органы смогут оказаться на высоте своего призвания.

Ясно, что на этом с'езде должны быть представлены как можно более широкие слои рабочих и селянских масс.

Все, кому дороги интересы революционных завоеваний Украины, должны приложить все усилия к тому, чтобы этот с'езд был как можно более многолюдным, как можно лучше подготовленным.

Пусть весть об этом с'езде проникнет в самые глухие уголки Украины.

Пусть из села в село, из деревни в деревню передается зов — явиться на этот рабоче-селянский парламент Украины.

Пусть будет мощным и смелым голос этого парламента".

НАКАНУНЕ [1])

Второй Всеукраинский с'езд Советов Рабочих, Солд. и Крестьянских Депутатов собирается в критический, архитяжкий для Украины политический момент.

Черные тучи реакции нависли над социалистической Украиной.

В пороховом дыму гражданской войны и партизанской борьбы украинских рабочих и крестьян с душителями Украины, избранники трудящихся масс украинского народа с'езжаются в Екатеринослав и через 2 — 3 дня приступят к огромной работе, связанной с усилием защиты социалистического отечества рабочих и крестьян.

Правомочный голос украинского трудового народа — с'езд Советов Украины — должен будет прозвучать мощно и сильно.

Собранный в архитяжкий для Украины политический момент, с'езд Советов Украины пройдет под знаком военной грозы, беспощадной революционной борьбы с душегубами рабочих и крестьян и неумолимой партизанской и фронтовой войны с германскими империалистами и их союзниками — гайдамаками. В этой борьбе и этой войне необходимо единство подлиннореволюционного фронта, необходимо единение всех подлинноживых революционных сил, необходима крепкая спайка рабочих и крестьян всех республик Российской Федерации.

К такому единению, к революционному энтузиазму всех революционеров Украины должен будет звать голос Всеукраинского с'езда Советов.

---

[1]) „Вестник УНР" от 14 (1) марта 1918 г.

Разобраться во всех ошибках прошлого, понять задания настоящего момента, наметить путь в будущем — таков „план" работы II Всеукраинского с'езда Советов Украины.

Организация защиты страны и революции, организация правомочного правительства рабоче-крестьянской Украины — таковы его ближайшие задачи.

Время не ждет. Дорог каждый час. Необходимо бороться с злейшими врагами революции — империалистами.

Отдыху не может быть. Необходима организация сил — ее должен укрепить с'езд Советов. Но борьба не может остановиться ни на один миг.

Борьба продолжается.

ТЕЛЕГРАММА О СОЗЫВЕ II С'ЕЗДА СОВЕТОВ

8-го марта (23-го февраля) 1918 г. Екатеринославский Губернский Совет рабочих, солдатских и крестьянских депутатов получил следующую „срочную вне очереди" телеграмму от Центрального Исполнительного Комитета Украины (ЦИКУКИ):

„Ежедневно прибывают к нам новые и новые отряды военных социалистических дружин из разных уголков Украины. Силы накопляются. Антонов назначен главнокомандующим войск Украины. Отряды наши пошли в наступление. Против нас идут ударники, германцы и гайдамаки.

Есть сведения, что окопники германцы, тем более австрийцы, от наступления отказываются. Борьба приняла характер партизанской войны. Нас поддерживает весь юг России. Мы самым решительным образом стали на путь продолжения войны с буржуазией до полной победы. Приступлено к об'единению всего юга России в союз для борьбы с буржуазией. Растерянность в здешних районах сменяется решительностью итти на борьбу. Организуйте боевую дружину.

С'езд Всеукраинский назначен на 15 марта в Екатеринославе".

ИЗВЕЩЕНИЕ О СОЗЫВЕ II ВСЕУКРАИНСКОГО С'ЕЗДА [1])

„II Всеукраинский с'езд Советов Раб. Солд. и Крест. Депут.

По постановлению ЦИКСУ. на 15-ое марта (н. с.) созывается Всеукраинский с'езд Сов. Раб., Солд. и Крест. Деп.

Норма представительства установлена следующая:

1) От каждого волостного Совета Крест. Деп., а где волостной Совет еще не организован, — там от волостного с'езда представителей беднейшего крестьянства, делегируется по одному представителю.

---

[1]) „Вестник УНР" от 15 (2) марта 1918 г., № 42.

2) От каждого Сов. Раб. и Солд. Деп., об'единяющего от одной до трех тысяч членов, делегируется один представитель; от трех до пяти — два представителя, а сверх этого — по одному делегату от каждых следующих трех тысяч.

Примечание: В случае отсутствия Советов Рабочих Депутатов делегаты на с'езд посылаются фабрично-заводскими комитетами и аналогичными им рабочими организациями.

3) От уездных, окружных и областных советских об'единений делегируется по одному представителю.

4) От железнодорожных и почтово-телеграфных местных об'единений представительство по норме, принятый для Сов. Раб. и Солд. Депут., а для центральных об'единений — по одному представителю.

5) От рабочих солдат военно-технических предприятий, где таковые не представляются через местные Сов. Раб. и Солд. Депут., представительство по норме на общих основаниях, выработанных для Сов. Раб. и Солд. Деп.

6) Нормы представительства от войск и флота, в том числе и от торгового флота, определяются соответствующими организациями, применительно к нормам, принятым для представительства от Сов. Раб. и Солд. Деп.

ПОВЕСТКА С'ЕЗДА

I. Политический момент:
   а) Украина и федерация.
   в) Внутреннее устройство Украины.
   с) Финансы.
   д) Военное положение.

II. Земельный вопрос.

III. Организационные вопросы.

IV. Доклад Народного Секретариата и ЦИК Советов Украины об их деятельности.

V. Выборы ЦИК Советов Украины.

Организационная Комиссия ЦИК Советов Украины по созыву II Всеукраинского С'езда Советов.

ИНСТРУКЦИЯ ПО ВЫБОРАМ НА II С'ЕЗД СОВЕТОВ

„Всеукраинский с'езд Советов. По Украине, Екатеринославскому, Харьковскому, Полтавскому, Черниговскому, Кишиневскому, Киевскому, Одесскому, Херсонскому, Волынскому, Подольскому, Курскому, Ростовскому и Воронежскому Губернским Советам Рабочих, Солдатских и Селянских Депутатов, во все города этих губерний, редакциям всех газет.

Норма представительства от каждого волостного Комитета— один представитель, городские от 1000 до 3000 — 1 представитель, от 3000 до 5000 — 2 представителя и свыше 5 тысяч на каждые 3 тысячи — по одному представителю; губернские областные и краевые — по одному представителю.

Передайте всем уездным и волостным комитетам о предстоящем с'езде, развивайте шире агитацию и создавайте возможность полного с'езда, так как с'езд будет решать судьбу советской власти на Украине.

Президиум Центрального Исполнительного Комитета Совета Рабочих, Солдатских и части Крестьянских Депутатов Украины".

РАДИОТЕЛЕГРАММА ОБ ОТКРЫТИИ С'ЕЗДА [1])

„Вчера председатель 2-го Всеукраинского с'езда Советов отправил по радиотелеграфу следующую радиотелеграмму:

Екатеринослав, 19 марта 1918 г. Всем, всем, всем. Петроград, Москва, Киев, Одесса, Берлин, Вена, Рим, Париж, Мадрид, Лиссабон, Лондон, Нью-Йорк, всем Совдепам.

10 марта [2]) 1918 года открылся 2-й Всеукраинский с'езд Советов. Избран президиум в составе 10 человек: 5 — об'единенной фракции левых украинских и российских коммунистов и левый украинский социал-демократ. Общее количество членов с'езда достигает 969 человек. По фракциям они распределяются следующим образом:

(По анкетным данным организационной комиссии до 18 марта с. г.).

Фракция коммунистов-большевиков и сочувствующих им— 428 (из них у. с.-д. левых — 27), фракция об'единенных росс. и укр. левых с.-р. и сочувствующих им — 414, укр. с.-д.— 13, с.-д. (об'единенцы) — 6, Бунд — 2, с.-р. росс. и укр. (центр. и правых) — 4, анархистов — 3, максималистов — 4, беспартийных — 32, неопределенных (за сов. вл., за селянство, за рабочих) — 8. Председатель Скрыпник".

ОТКРЫТИЕ С'ЕЗДА [3])

Заседание 17-го марта

Заседание открывается в 8 часов вечера

Речь Медведева [3])

Тов. Медведев, открывая с'езд от имени ЦИК, обращается к нему с речью, в которой дает краткий обзор исторического прошлого Украины. Указав далее на те завоевания,

---

[1]) „Вестник УНР" от 20 (7) марта 1918 г., № 45.

[2]) Очевидная опечатка в газете. С'езд открылся 17 марта 1918 г.— Ред

[3]) Див. прим. другу.

[4]) Лев. укр. с.-д.— Ред.

которых достиг украинский народ после освобождения от ига царизма, оратор призывает с'езд к защите завоеваний революции от покушений со стороны империалистов центральных держав.

Свою речь оратор заканчивает словами: „Да здравствует социализм на Украине".

(Шумные аплодисменты).

Все члены с'езда, стоя с непокрытыми головами, поют „Заповіт", „Интернационал" и в честь павших борцов за свободу — „Похоронный марш".

Избрание президиума

После пения с'езд приступает к выборам президиума, количественный состав которого, по предложению об'единенных фракций коммунистов (большевиков), левых с-ров и левых у. с.-д. определяется в 10 человек.

Принимается предложение тех же фракций о том, чтобы в президиум вошли только представители фракций, стоящих на точке зрения советской власти.

В президиум вошли следующие лица:

От фракции коммунистов (большевиков) — тов. Скрыпник, Гамарник, Иванов и Квиринг, от левых у. с-д. — Медведев, от левых с.-р. — Одоевский, Ткачинский, Терлецкий, Бойченко и Сердюк.

Приветственные речи

Президиум занимает свои места и от его имени председательствующий т. Одоевский[1]) обращается к с'езду с приветственной речью, в которой указывает на историческое значение с'езда и стоящие перед ним задачи, в связи с наступлением империалистов центральных держав на Украину.

„Мы, восставшие рабочие и крестьяне, много пролили крови и положили своих голов за те свободы, которыми пользуемся, и поэтому не должны их терять. Мы пойдем бороться до конца за землю и волю и своим примером покажем, как нужно бороться трудящимся.

Мы перешагнули буржуазную революцию, и я прызываю вас к борьбе за социализм".

Далее оратор указывает на предательскую политику Центральной Рады, которая ставила свои интересы выше народных. И когда она была свергнута восставшим народом, она позвала на помощь европейскую буржуазию. (Крики: слева — „позор, проклятие им", справа — „сам был членом Центральной Рады").

---

[1]) Укр. лев. с.-р. — Ред.

Отвечая на крики справа, оратор говорит: „Это правда. Но не забывайте, что этой же Ц. Р. я был арестован и в то же время, когда она заседала вверху, я сидел внизу, в темном подвале и каждую минуту ждал расстрела".

В заключение оратор призывает к об'единению и предлагает почтить вставанием память тех, кто пал в борбе за советскую власть.

Слово предоставляется тов. Скрыпнику, который приветствует с'езд от имени Народного Совета.

Слагая свои полномочия перед с'ездом, тов. Скрыпник выражает надежду, что хотя советская власть на Украине и находится в опасности, но она не исчезнет здесь, потому что рабочие и крестьяне на опыте убедились в необходимости для них советской власти.

Затем избираются почетные председатели с'езда: т.т. Ленин, Спиридонова, Ф. Адлер и Либкнехт.

Выступавшие затем с приветственными речами тов. Квиринг и Иванов[1]) выражают надежду, что третий Всеукраинский с'езд Советов будет происходить в Киеве. В частности т. Иванов отмечает заслуги киевского пролетариата в его борьбе с Центральной Радой.

Повестка дня

После утверждения регламента избирается мандатная комиссия и принимается следующая повестка дня:

1. Политический момент (отношение к Центральной Раде и война и мир).
2. Организация военной силы.
3. Украина и федерация.
4. Земельный вопрос.
5. Финансы.
6. Доклад Народного Секретариата и ЦИК.
7. Организационные вопросы и выборы.

По вопросу о политическом моменте слово берет тов. Нєронович.

Речь Нероновича[2])

Нарисовав картину отступления от Киева, он указывает на то, как трудна борьба с хорошо вооруженными и боеспособными немецкими войсками.

Речь главковерха Антонова

Место на трибуне занимает тов. Антонов.

Отвечая на шумные аплодисменты, которыми встретил его с'езд, он говорит: „Тем немногим, да, немногим, стоящим

[1]) Иванов Андрей.— Р е д.
[2]) Лев. укр. с.-д. — Р е д.

на страже народных интересов и своею кровью орошающим поля Украины, передам я те приветствия, которыми встретили меня. Но не рукоплещите только, собравшись здесь а сделайте дело, которое дало бы нам возможность сломить и немцев, и плетущихся за ними в хвосте гайдамаков". Сообщив о сдаче Бахмача и Конотопа, тов. Антонов выражает твердую уверенность, что мирный до сих пор крестьянин возьмет винтовку и сам защитит себя от посягательств. Никогда больше помещик не будет пользоваться землей, так же, как и советскую власть никогда не выгнать из пределов Украины — она в сердцах трудящихся. С того момента, как Ц. Р. подписала мирный договор, она подписала и свой смертный приговор. 30 миллионов хлеба для голодной Германии не достанутся ей даром, и сила необходимости заставит крестьянина или восстать или умереть с голоду.

Речь неоднократно прерывается шумными аплодисментами.

Речь Скрыпника[1])

В начале своей речи тов. Скрыпник характеризует запутанность экономических отношений, которая царит на Украине. Эта запутанность и отражается на политической борьбе.

Украинская буржуазия, которая еще недавно отступала под натиском советских войск, теперь ведет энергичное наступление. Это об'ясняется тем, что она получила дружескую поддержку немецкой и австрийской буржуазии.

Немецкие и австрийские империалисты охотно согласились оказать поддержку своим западным соседям по следующим причинам:

1) Они надеялись получить на Украине продовольствие, которое им необходимо для дальнейшего ведения войны.

2) Они хотят задушить нашу революцию, чтобы предохранить себя от надвигающейся революции у них.

3) Украина для них явится прекрасной колонией, откуда они могут брать сырье и куда смогут сбывать свои фабрикаты.

С этими целями они заключили мир с севером, надеясь, однако, задушить там революцию, лишив север продовольствия.

Немецкие и австрийские империалисты беспощадно грабят украинское селянство под предлогом установления порядка на Украине. Центральная Рада с гайдамаками играют роль ширмы в этом грабеже.

Каково должно быть отношение селян к происходящим событиям? Должны ли они заключать мир или вести войну?

Совет Народных Комиссаров и Всероссийский с'езд заключили мир с международной буржуазией для того, чтобы закончить борьбу со своей буржуазией. Но украинский пролетариат и селянство не могут этого сделать, потому что

[1]) Див. прим. 3 - ю.

международная буржуазия не хочет признать власти рабочих и селян.

Необходима поэтому беспощадная, неустанная борьба с империалистами.

Напрасно некоторые думают, что в нашествии немцев нет ничего особенно страшного. Опыт доказывает обратное. Прифронтовое селянство, относившееся раньше пассивно к обороне страны, теперь, когда несколько деревень испытало на себе власть немецких завоевателей, массами записываются в наши отряды.

Правда, теперь наши силы слабы, потому что демобилизация старой армии совпала с мобилизацией новой, и враг задерживается лишь благодаря беззаветному мужеству наших отрядов. Но это не значит, что революция находится на краю гибели. Наоборот. Причины, вызвавшие революцию, усилились, и поэтому даже в областях, занятых врагом, восстание неминуемо.

Это обстоятельство дает нам надежду на торжество социализма в будущем.

Конец речи тов. Скрыпника покрывается шумными аплодисментами.

Председатель в виду позднего времени об'являет перерыв до 10 часов утра [1]).

ВПЕЧАТЛЕНИЯ [2])

...„С'езд открывается в 8 часов вечера. Нет торжественности, нет декоративной обстановки. Лица делегатов хмуры, сосредоточенны. Тяжкую годину переживает Украина. Предатели родины и социализма — Винниченки, Петлюры, призвали немецких палачей задушить революцию. Борцы за свободу Украины и социализм чувствуют всю тяжесть момента...

Тихо задребезжал звонок. Председатель ЦИК С. У. тов. Медведев приветствует делегатов. Речь его коротка, без пафоса, но глубокая вера в будущее, в торжество революции звучит в его словах.

С правой стороны зала раздается крик: „Заповіт". Все встают.

Стройным хором поют украинский народный гимн...

С трибуны сначала слабо, а затем все сильней и сильней раздаются звуки „Интернационала". Смелые звуки, зовущие к жизни и борьбе, вызывают бодрость. Но сейчас же из тысячи грудей вырывается другое: „Вы жертвою пали в борьбе роковой".

В президиум с'езда избраны только представители партии, стоящих на точке зрения советской власти,— такова воля с'езда.

---

[1]) „Вестник УНР" от 19 (6) марта 1918 г., № 44.
[2]) „Вестник УНР" от 19 (6) марта, № 44.

Тов. Одоевский (лев. укр. с.-р.) от имени президиума открывает с'езд.

Глубоким презрением и ненавистью отдает от каждого его слова по отношению к „зрадникам" социализма, к Генеральному Секретариату, продажной Центральной Раде, отдающей страну и революцию на растерзание западно-европейским хищникам, немецким грабителям, подступающим с ножом к горлу украинских рабочих и крестьян.

„Вы сами — бывший член Центральной Рады"— бушует правая часть залы. „Да, я бывший член Центральной Рады,— парирует удар тов. Одоевский. — Нас здесь, на с'езде, тридцать членов Центральной Рады. Но когда предатели из Центр. Рады совершили свой торг с германскими империалистами, я и мои товарищи сидели в погребе в ожидании смерти. Седина на моей голове — результат этого ожидания".

Громкие, оглушительные аплодисменты покрывают слова оратора.

От имени Народного Секретариата с'езд приветствует председатель рабоче-крестьянского правительства Украины тов. Скрыпник. Он возлагает большие надежды на второй с'езд и выражает свою твердую уверенность в том, что истинные представители рабочих, крестьян и солдат Украины создадут из своей среды сильное правительство, опирающееся на подлинные народные массы.

С'езд приветствует тов. Квиринг от имени Екатеринославского Совета и тов. Иванов от имени Киевского Совета. Оба заканчивают свои речи твердой уверенностью в том, что III Всеукраинский с'езд Советов соберется в Киеве.

Усталой, неуверенной походкой приближается к трибуне т. Неронович — народный секретарь по военным делам. Он сообщает о состоянии рабоче-крестьянской армии. Положение тяжелое. Это чувствуется.

Место тов. Нероновича занимает главнокомандующий армии Украины тов. Овсеенко-Антонов, встреченный бурными аплодисментами.

„Ваши приветствия я передам армии, — начинает тов. Овсеенко, — той армии, которая в эти дни своею кровью орошает те поля, которые вы будете вспахивать".

Он призывает всех к поддержке армии, к дружной работе и ясно, внятно отчеканивает: „Смерть предателям! Смерть изменникам революции!"

Приветствия закончены.

Тов. Скрыпник делает доклад по первому пункту порядка дня.

Он перелистывает перед делегатами страницы из истории борьбы рабочих и крестьян Украины и намечает путь борьбы в будущем.

Прения по докладу отложены на следующий день.

Что скажет завтра?"

ВТОРОЙ ДЕНЬ С'ЕЗДА

„Второй Всеукраинский с'езд Советов Р. и К. Депутатов

Заседание 18-го марта

В начале заседания от имени левых с.-р., л. у. с.-д. и большевиков тов. Одоевский предлагает почтить вставанием память французских товарищей, которые 18 марта 71 года погибли за дело революции.

Все встают.

Затем слово для доклада предоставляется тов. Одоевскому, который говорит от имени об'единенных с.-р.

Речь Одоевского[1])

Свою речь оратор начинает указанием на присутствие на с'езде лжесоциалистов, желающих помешать работе с'езда, и призывает товарищей не содействовать этим господам. Переходя к оценке деятельности Центральной Рады, оратор заявляет, что Центр. Рады в сущности нет: она разбежалась, есть только кучка лиц, верхи, которые, конечно, не являются представителями народа, потому что они не защищают народных интересов. Раньше не только левые с.-ры, но и большевики поддерживали Ц. Раду в ее борьбе против Керенского. Это происходило потому, что тогда Рада шла вместе с народом.

Теперь осталась кучка людей, которая, заключив мир, продала народ.

„Мы не можем признать мир, который подписан 5-ю — 10-ю людьми, а не всем народом"— говорит оратор.

Мы можем признать только такой мир, который будет заключен народом и в интересах народа.

С немецкими империалистами необходимо вести самую решительную борьбу, потому что, покорив Украину, они погубят нашу свободу и, с другой стороны, Украина в руках империалистов послужит средством подавления российской революции.

Не должно быть никаких соглашений с кучкой, именующей себя Центральной Радой.

Свою речь оратор заканчивает словами: „Мы знаем, что лишь те, кто борется — побеждает. Только в борьбе обретешь право свое" (аплодисменты).

От с.-р. и с.-д. выступает Мазепа.

---

[1]) Лев укр. с.-р. — Ред.

Речь Мазепы[1])

„Здесь называли Центральную Раду кучкой-бандой, но вам будут от имени ЦИК предлагать перемирие с ней. Здесь говорилось, что необходимо бороться против мира, заключенного Ц. Р., а Скрыпник заявил, что ЦИК подписал бы мир, для этого-то и ездили в Брест Затонский, Неронович и пр.

Мир, подписанный Советом Народных Комиссаров, по мнению оратора, хуже тех мирных условий, которые подписала Ц. Рада, потому что это мир с аннексиями (Польша, Финляндия, Украина) и контрибуциями (вознаграждения колонистов). Мир, заключенный Ц. Радой — без аннексий и контрибуций.

Количество хлеба, которое Ц. Рада обязалась дать из Украины в Германию, будет установлено комиссией. Немцы не имеют права распоряжаться на Украине и не могут вывезти без разрешения Украинского правительства ни одного пуда хлеба. С приходом немцев профессиональные союзы, разогнанные большевиками, восстановлены, свободы не нарушаются.

Центр. Рада принуждена была Советом Народных Комиссаров провозгласить самостийность и заключить мир. (Крики „долой", шум).

Она принуждена также призвать на Украину немцев". (Крики и шум усиливаются. Оратор покидает трибуну).

От имени левых украинских с.-д. слово предоставляется Медведеву.

Речь Медведева

Оратор — член 1-й мирной делегации — в ответ на речь Мазепы заявляет, что, если бы Центральная Рада не поторопилась заключить предательский мир, то при совместных с Сов. Нар. Ком. усилиях нам удалось бы заключить мир почетный.

Ц. Рада заключила настолько тяжелый мир, что для его осуществления понадобилось привести чужоземные войска.

Украина гибнет под игом этого нашествия; гибнут все завоевания революции.

Необходимо сохранить незанятую часть Украины от нашествия завоевателей. С этой целью нужно возможно скорее заключить мир, чтобы затем мобилизовать свои силы.

Мир, предложенный немцами, нельзя было подписать, во-первых, потому, что там был пункт о вывозе 20 мил. хлеба до первого урожая, а во-вторых, потому, что власть на местах должна принадлежать „украинским" советам, т.-е.

[1]) Укр. с.-д. р. п. — Ред.

таким, которые будут подчиняться немцам. Эти пункты для нас неприемлемы, т. к. мы боремся за советскую власть на Украине.

Необходимо создать бюро по созыву 3-го Всеукраинского с'езда Советов из представителей Ц. Рады и ЦИК на паритетных началах, который только и может вывести страну из создавшегося положения (аплодисменты).

Речь Борзенко

(Анархист).

Тов. Борзенко указывает на гнусное отношение Ц. Р. к пролетариату. Когда на Дону пролетариат страдал под игом калединцев — питерские рабочие мобилизовали свои силы для оказания помощи своим донецким товарищам. Но Центральная Рада соблюдала „нейтралитет" и поэтому не пропустила питерских товарищей защищать от расстрела донецких рабочих.

Второй факт — украинские рабочие, возмущенные властованием Ц. Рады, восстали против нее, и она позвала к себе на помощь немецкую буржуазию.

По вопросу о войне и мире оратор говорит, что нельзя делать передышку, нельзя заключать мир, потому что карательная экспедиция немецких империалистов потушит пламя революции. Если же нам грозит смерть, то лучше умереть в бою, чем на плахе.

Неправда, что у нас нет сил. Зажгите сердца в деревнях, и вы будете иметь армию, достаточную для ведения партизанской войны.

В заключение оратор еще раз предостерегает от соглашательства с буржуазией, потому что такое соглашательство потушит искры западной революции.

Речь Бера

(От об'един. соц.-дем. м-ков)

„Брест-литовский мир есть осиновый кол, вбитый в русскую революцию, — говорит оратор. — Если он осуществится, то рабочие не будут иметь работы, а крестьяне — хлеба. Россия окончательно попадет в лапы немецкого империализма.

Мазепа говорит, что мир, заключенный Ц. Радой, есть мир без аннексий и контрибуций. Но это потому, что вся Украина по этому договору попадает под власть Германии. (Шумные аплодисменты).

Но этот мир, конечно, не станет лучшим оттого, что его подпишет ЦИК.

Мир Совета Народных Комиссаров ничуть не лучше этого мира. Оба мира — гибель для революции.

Но, если нужно отражать наступление, то необходимо это делать вместе со всеми другими республиками. Одна Украина не может противостоять врагу, потому что наступают немецкие белогвардейцы и регулярные войска. Нужно об'единение всех сил страны, которое может быть достигнуто только в Учредительном собрании, избранном на основе всеобщего, равного, прямого и тайного избирательного права, уничтожением террора и т. п.". (Последние слова оратора покрываются шумом, смехом и свистом).

Речь Чемеринского

(От фракции „Бунда")

Оратор указывает, что их партия всегда боролась с самостийными стремлениями Ц. Рады, между тем, как б-ки одно время эти стремления Рады поддерживали. Интересы украинской демократии можно защищать с интересом всей демократии. Мы не должны признать этот мир, потому что, приняв его, мы погубим русскую революцию.

Не правы те, кто говорит, что договор — только бумажка. За этой бумажкой скрываются немецкие штыки. Поэтому торговый договор должен быть исполнен.

Чтобы избежать этого, нужно уничтожить двойственную политику, которая заключается в том, что север заключает мир, а здесь продолжается война. Уничтожить же эту политику можно созывом Учредительного собрания. (Крики, шум).

Речь нар. секретаря Иванова

Горячую речь, полную революционного энтузиазма и сознания правильности позиции, занятой пролетариатом, произносит тов. Иванов. Отвечая так называемым социалистам, защищающим Ц. Раду, он дает яркую картину ее предательской политики по отношению к рабочему классу Украины вообще и Киева в частности. „Во время Октябрьского восстания, когда рабочие Киева поставили на карту вопрос о своем существовании, она трусливо жалась, шла на компромисс с правительством Керенского, и, когда рабочие победили, она на их костях установила свою власть. Потом своим мирным договором она воткнула нож в спину русскому пролетарию и бросила его в кровожадную пасть германских хищников И после всего этого она смеет утверждать. что опирается на народ Где же этот народ, если у нея для подавления законных требований трудящихся появилась необходимость в германских штыках?

Вы говорите, что Совет Народных Комиссаров заключил позорный мир. Но ведь и мы не считаем его хорошим. Я спрошу: помогли ли вы им и помогаете ли вы нам выйти из тяжелого положения?

Нет! Вы саботируете и идете, обнявшись с буржуазией. Вы кричите об Учредительном собрании, указывая на то, что Сов. Нар. Комиссаров ничего не дал пролетариату. А разве Учредительное собрание что-нибудь ему даст? Да разве могут что-нибудь дать Милюковы и Гучковы?! Чтобы не видеть вашего торжества в Великороссии Совет Нар. Комиссаров и пошел на позорный мир, сознавая, что это только передышка перед новой схваткой".

Указав затем несколько примеров того, как Ц. Рада уничтожает рабочие организации, т. Иванов говорит, что мир на Украине возможен будет только тогда, когда помощник Рады—германский империализм—не будет вмешиваться во внутренние дела Украины и установится по всей территории ее советская власть (бурные аплодисменты).

Затем с краткими речами выступает еще несколько ораторов, которые почти дословно повторяют то, что было сказано.

Матяш (лев. укр. с.-р.). Считая совершенно неприемлемым мир, заключенный Сов. Нар. Комиссаров и ЦИК с Германией, он призывает к борьбе с буржуазией во что бы то ни стало.

Николаевский (об'единен. евр. с.-р. п.) выкидывает лозунг. „Власть Учредительному собранию" и под шум и свистки слева и с центра покидает трибуну. Время ораторов ограничивается пятью минутами.

Химиш (л. с.-р.). Большевики предлагают нам заключить мир с Германией, но мы не согласны на это, потому что потом возможность восстания будет сомнительна.

Кабаков (большевик) дает историческую справку о том, как сначала польские паны, а потом русские помещики захватывали земли на Украине. Не желая, чтобы история повторилась, он призывает солдат забыть свою усталость и, взяв ружье, итти на защиту своих классовых интересов.

Секр. почт и телеграфов т. Мартьянов оглашает полученную им телеграмму о взятии Конотопа советскими войсками. (Крики „ура" и бурные аплодисменты).

После заявления т. Мартьянова представители фракций читают резолюции и декларации.

Голосование резолюций откладывается на вечер [1]).

Речь Бера

(Об'един. с.-д. м-к)

Горячая речь Бера была посвящена защите всеобщего избирательного права и Учредительного собрания. Оратор указывает, что весь Интернационал, все социалисты Запада, все

[1]) „Вестник УНР" от 21 (8) марта, № 46.

видные теоретики считают необходимым всеобщее избирательное право. Парижская коммуна, которую большевики копируют, назначила выборы в Учредительное собрание в первые же дни своего существования.

Только при всеобщем избирательном праве власть действительно находится в руках рабочих и крестьян. (Речь оратора прерывается смехом, свистом и криками: „долой", „довольно").

Речь Затонского

(От фракции коммунистов - большевиков)

Возражая на речь Бера, оратор, только что прибывший со Всероссийского с'езда Советов, сообщает, что на с'езде присутствовали многие социалисты из - за границы, которые, по их словам, приехали на с'езд с целью поучиться новому, более совершенному государственному устройству.

Далее оратор останавливается на разногласии между большевиками и левыми с.- р. по вопросу о государственном устройстве. Одним из пунктов этого разногласия является пункт о высшем органе федеративных республик, которым, по мнению с - ров, должен быть Совет, а по мнению б - ков — общий с'езд Советов и избранный на этом с'езде ЦИК.

Тихий голос оратора и некоторая вялость речи быстро утомляют слушателей и после неоднократных криков „громче", раздаются крики: „довольно". Оратор покидает трибуну.

Речь Залужного

(Левый с.-р.)

„Новая партия коммунистов унаследовала от соц.- дем., некоторые недостатки" — начинает оратор. Недостатки эти он видит в централизме б - ков. Если высшим органом будет ЦИК, то национальные меньшинства там будут представлены слабо. Высший орган должен иметь одинаковое представительство всех республик.

Далее оратор указывает и доказывает необходимость существования Украины, как национально - территориальной республики.

Речь Николаевского

(От об'ед. евр. партии)

Оратор, анализируя понятие нации, говорит, что нация определяется не только языком, а она представляет собою культурный тип, на который все социалисты действовали при помощи ее же культурных ценностей.

Правда, классовые интересы общие у классов разных национальностей. Поэтому нужно классовые, как и экономические вопросы, решать сообща, вопросы же национальные каждая нация должна решать по-своему.

В области федеративного устройства мы сходимся с с.-р.— заявляет оратор,— но мы обращаем большое внимание на обеспечение национальных меньшинств.

Интернациональный союз нужно построить так, чтобы национальный вопрос не играл роли в жизни наций.

Это достижимо только при полной автономии самоуправлений на местах.

Чтобы рабочие и крестьяне Украины беспрепятственно шли к социализму, для этого необходима национально-территориальная автономия Украины с обеспечением автономии национальных меньшинств.

Речь Любарского

Оратор критикует политику Сов. Нар. Комиссаров. Право меньшинств — самое главное, а его нарушают. Избирательное право заменяют назначением.

Наша задача — федерация всех национальностей. Нужно протестовать против самостийности.

Оратора прерывают шумом. Среди шума и криков „довольно" он заканчивает свою речь.

Прения прекращены.

Оглашаются резолюции, предполагаемые фракциями, и читаются декларации.

Заключительное слово предоставляется тов. Скрыпнику, который читает и поясняет резолюцию.

Речь Скрыпника

„Правда, советская власть несовершенна,— говорит он,— т. к. от Советов на с'езд прошли меньшевики и правые с.-ры, которые совершенно не защищают интересов рабочих и селян, но широкие массы сумеют разобраться в том, где их враг и друг.

Советская республика — это свободный союз трудящихся. Это федерация сверху донизу. Кто говорит, что это централизм, тот ничего не понимает ни в федерации, ни в централизме.

Теперь, во времена федеративной социалистической республики говорить о всеобщем избирательном праве — значит возвратиться назад.

Что касается права меньшинства, то иногда под видом этого права требуют совершенно другого

В заключение оратор заявляет, что Украина есть республика самостоятельная.

После речи т. Скрыпника ставятся на голосование резолюции л. с.-р. и б-ков.

За резолюцию с-р. — 380 гол., за резолюцию б-ков — 408.

Приветственные речи

Слово для приветствия предоставляется т. Шамову.

Шамов от имени казачества заявляет, что все казаки будут итти вперед с трудовым народом.

Оратор призывает, взявши власть, не выпускать ее. Необходимо единение между левыми соц.-рев. и большевиками. Раскола между ними быть не может и не должно.

Тов. Артем от имени трудящихся Донецкой Республики приветствует с'езд и призывает к единению всех трудящихся для того, чтобы действовать единым фронтом против помещиков и капиталистов, к какой бы нации они не принадлежали.

Председатель от имени с'езда просит передать приветствие с'езду казачества, на который едет тов. Артем, и всем республикам, которые участвуют в общей борьбе. (Аплодисменты).

Заявление мандатной комиссии

Слово для внеочередного заявления берут члены мандатной комиссии. Они заявляют. что на с'езде некоторые волости представлены многими (10, 15, 17) делегатами, а это нарушает правила, установленные организационной комиссией. Поэтому мандатная комиссия не может признать лишних делегатов полноправными.

С горячими речами выступают крестьяне. Они указывают на огромное количество населения некоторых волостей, заключающих в себе деревни, которые по количеству населения превышают иные уездные города. Поэтому все делегаты должны быть признаны полноправными.

Вопрос ставится на голосование и решается в положительном смысле.

Председатель об'являет перерыв до 7 часов вечера"[1]).

ТРЕТИЙ ДЕНЬ С'ЕЗДА

Заседание 19-го марта

При открытии заседания 19 марта (третий день с'езда), под преседательством тов. Иванова, тов. Скрыпник делает внеочередное заявление, в котором просит разрешить принимать участие в работах с'езда приехавшим со всероссийского с'езда Советов рабочих и крестьянских депутатов делегатам, которые были выбраны ЦИК С. У. на Всероссийский с'езд и вместе с тем являются представителями данного с'езда.

Предложение принимается.

[1]) „Вестник УНР" от 22 (9) марта, № 47.

Доклад Скрыпника

Затем тов. Скрыпник делает доклад о внутреннем положении Украины. „Освободившись, — говорит он, — от оков царизма, русский пролетариат, однако, остался неудовлетворенным, так как он не доверял буржуазии, в руках которой сосредоточилась вся власть. Рабочий и крестьянин увидели далее, что только они сами сумеют решить правильно все вопросы, которые являются насущными для пролетариата... Это явление наблюдалось как в Великороссии, так и на Украине... И на Украине было коалиционное правительство в лице Центральной Рады, которая всячески стремилась противодействовать стремлению пролетариата править государством.

Власти буржуазии, украинской власти Центральной Рады, народ не смог долго терпеть. И вот в октябре совершилось то, что должно было произойти: народ украинский сбросил с себя оковы буржуазии, сам начал управлять страной. Он создал органы, выражавшие интересы всех трудящихся, которые с необыкновенной энергией работали в продолжении двух с половиной месяцев... Советская власть, опирающаяся на доверие трудящихся масс, есть истинная и высшая власть народа. Эта власть не шовинистична, она не стремится, подобно Центральной Раде, к узким националистическим интересам, которыми буржуазия хотела затемнить сознание пролетариата, отвлечь его от классовой борьбы. Центральная Рада призывала народ к об'единению для самих себя, для собственных своих интересов, вернее буржуазных. Советская власть призывает к об'единению всех трудящихся масс всех стран, а не только Украины... Советская власть далее признает самоопределение каждой нации, населяющей Украину. Украинский народ волен сам решать свою судьбу, и он, только он один, может решить, какой государственный строй необходим Украине. Этим мы не хотим отделиться от советской власти на севере. Если наша республика будет выражать волю трудящихся масс, то мы встретим только сочувствие со стороны трудящихся масс других государств, в лице их Советов... Советская республика есть республика широкого свободного соединения всех трудящихся масс в виде отдельных автономных единиц, которые и составляют федерацию".

Заканчивая свой доклад, тов. Скрыпник предлагает принять резолюцию, выработанную Народным Секретариатом (см. далее резолюцию о государственном устройстве).

Тов. Одоевский от имени левых эсеров находит, что если мы переживаем социальную революцию, то незачем отделяться от остальной России, незачем говорить о самостийности... Левые эсеры до сих пор всегда стояли и теперь стоят за принцип территориальной республики, где всякий гражданин пользуется одинаковыми правами, будь то турок,

еврей и т. д. Конечно, мы признаем советскую власть, но такую, в которой представители меньшинств не были бы подавляемы представителями большинства, т.-е. чтобы всем нациям было предоставлено одинаковое представительство.

Борзенко (от анархистов) заявляет, что только советская федеративная власть есть власть трудящихся масс, и он очень рад, что наконец-то большевики и левые эсеры признали эту власть.

От имени меньшевиков выступает Бер (Гуревич). Он говорит, что вопрос о внутреннем устройстве Украины очень важен... Если анархисты отрицают всеобщее избирательное право, то это понятно, этого требует их программа, но как могли пойти на этот путь большевики и левые эсеры? Западно-европейские социалисты, имеющие долгий политический опыт, признают всеобщее избирательное право. У нас в России этого права нет, так как Советы выбраны 3—4-степенными выборами (с мест раздаются протестующие голоса).

Представитель еврейской социалистической партии говорит об обеспечении политических прав национальных меньшинств.

Необходимо признать автономию за каждой нацией, населяющей Украину.

После прений приступают к голосованию. Правые партии оглашают декларации. Голосуются две резолюции: большевиков и левых эсеров. За резолюцию большевиков высказывается 408 голосов, за резолюцию левых с.-р.—380.

На вечернем заседании 19 марта тов. Одоевский от имени левых эсеров делает заявление: в виду того, что при голосовании резолюции фракция левых эсеров уклонилась от голосования и в виду того, что мандатная комиссия нашла 150 мандатов неправильными, фракция считает для себя эту резолюцию необязательной.

Речь Гусарского

По докладу о военных силах Украины слово предоставляется тов. Гусарскому. „Те дни, которые мы переживаем, тяжелы. Неприятель не встретил с нашей стороны необходимого сопротивления, так как не было ничего сорганизованного, не было сил. Даже в высших кругах вначале появилась растерянность. Но в действительности, я думаю, силы у нас есть. Правда, нам недостает силы духа, что об'ясняется усталостью за трехлетнюю войну. И понятна наша теперяшняя усталость. Сейчас нам необходимо сорганизовать отпор, армию. Это, конечно, чрезвычайно трудно, но необходимо. В чем же должна заключаться наша организация? Прежде всего, необходимо обеспечить тыл. Контр-революция еще живет и нам нужно быть настороже. На местах поэтому надо иметь Красную гвардию. Затем необходимо создать партизанские отряды для борьбы с немцами.

Далее неоходимо создать резерв, который сможет выступить весною и осенью, когда силы немцев будут значительно отвлечены западным фронтом, где мы можем ожидать со стороны французов и англичан сильных боевых действий. Не менее важным является вопрос о трудовой повинности, к которой должно быть привлечено все население. Я предлагаю принять с'езду соответствующую резолюцию".

Затем на очереди вопрос о принятии земельного законопроекта. Тов. Амханицкий читает закон о земле, принятый на 3-м с'езде Советов рабочих и солдатских депутатов, а затем переработанный секцией с участием Марии Спиридоновой.

Закон принят всем с'ездом при трех воздержавшихся и 23 неголосовавших.

Вне очереди тов. Скрыпник сообщает, что, вследствие распространявшихся ложных слухов, были запрошены по прямому проводу г.г. Александровск, Никополь и Полтава. Отовсюду был ответ, что эти города в наших руках и все спокойно. Из Ромодан получено сообщение, что враг отбит.

На порядке дня выборы в Центральный Исполнительный Комитет Советов Украины. Постановлено выбрать 102 члена; от большевиков — 47, от левых с.-р. и украинских лев. эсеров — 49, от польской социалистической партии (левицы) — 1, от украинских левых с.-д. — 5.

Далее был решен вопрос о манифесте к украинскому народу от имени II с'езда и о воззвании к немецкому солдату.

С'езд закрывается после заключительного слова т. Скрыпника.

Заключительное слово Скрыпника

„Перед нами, — сказал т. Скрыпник, — стояли чрезвычайно важные вопросы. На селян и рабочих идет Центральная Рада и германская армия с тем, чтобы задушить нас, отнять у нас все, чего мы добились. Такого с'езда еще ни разу не было до сих пор, с'езда, на котором крестьяне и рабочие сами решали бы такие важные вопросы. Вот эти вопросы разрешены здесь. Своею кровью добивались мы свободы, свободы экономической, социальной. И за эту свободу нам предстоит теперь единодушно бороться. Ни один пункт мы не сдадим контрреволюции. И наступит пора, когда обманутый пролетариат западной Европы сбросит с себя иго империализма, как сбросили мы его.

Да здравствует свободная социалистическая украинская народная республика" [1]).

---

[1]) Известия, № 66 (52) за 1918 год.

РЕЗОЛЮЦІЇ, ЩО ЇХ УХВАЛИВ 2-й ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ З'ЇЗД РАД [1])

РЕЗОЛЮЦИЯ О ПОЛИТИЧЕСКОМ МОМЕНТЕ

принятая 2-м Всеукраинским С'ездом Советов на заседании 18 марта [2]).

1) Вынужденное подписание Россией мирного договора ставит Украинскую советскую республику в чрезвычайно тяжелое положение в борьбе украинского трудового народа за достижения революции.

2) Призванные остатками Центральной Рады, свергнутой народом, войска австро-германского империализма уничтожают советскую власть, закрепощают трудовой народ и завоевывают территорию Украинской Народной республики. Они ведут военные действия под прикрытием Центральной Рады, которая служит лишь политическою ширмою для австро-германского империализма и его захватных стремлений.

3) Но для того, чтобы сохранить возможность свободно развивать завоевания социалистической революции, трудящиеся массы Украины на своем втором С'езде Советов перед лицом всего мира заявляют, что они готовы подписать даже те тяжелые условия, которые навязываются Украине мирным договором Центральной Рады с Австро-Германией, но при обязательном условии полного невмешательства Австро-Германии во внутреннюю жизнь Украины и вывода австро-германских войск из всех занятых ими частей Украины.

4) Второй Всеукраинский С'езд Советов, являясь выразителем воли украинской демократии, постановляет, что украинский трудовой народ будет бороться против завоевателей и душителей революции, против империалистов всего мира, но вместе с тем примет, через свои полномочные органы, все меры к прекращению войны и выработке приемлемых для трудящихся условий мира.

5) С'езд выражает уверенность, что трудовой народ Украины, идя рука об руку со всем рабочим классом России для защиты революции, об'единившись на международном социалистическом конгрессе с рабочими всего мира, выйдет победителем из тяжелого положения в пожаре мировой революции.

6) С'езд поручает исполнительному органу, который он изберет, послать представителя на международный социалистический конгресс для борьбы за мир всего мира.

7) С'езд провозглашает, что трудящиеся Украины при таких условиях не признают в своей стране буржуазной

---

[1]) Всі резолюції наведено з „Вістнику УНР". Поправок, доповнень що до резолюцій і взагалі обставин, за яких ухвалювалися вони — Редакції, покищо установити не вдалося.

[2]) „Вест. УНР", № 44 от 19 (6) марта 1918 г. Див. прим. 4-ту.

власти ни в центре, ни в отдельных местах, и будут бороться за восстановление власти Советов там, где они уничтожены, всемерно противодействуя буржуазным захватчикам путем организации Красной армии, партизанскою борьбою, забастовками, неуплатой налогов и всеми другими средствами, которые имеются в распоряжении рабочих и крестьян.

РЕЗОЛЮЦИЯ О ГОСУДАРСТВЕННОМ УСТРОЙСТВЕ

внесенная партией коммунистов - большевиков [1])

Рабочий класс и все трудящиеся массы Украины рассматривали Украинскую Народную республику, как советскую республику, об'единяющую всех, живущих на территории Украины, трудящихся, независимо от их национальности, и тесно связанную федеративными узами со Всероссийской рабоче-крестьянской республикой.

В настоящее время мирный договор, насилием навязываемый германским империализмом Российской федерации, формально прекращает федеративную связь Украины со всей советской федерацией.

Украинская Народная республика становится самостоятельной советской республикой. Но по существу отношения советских республик остаются прежними.

Трудящиеся массы Украины выражают твердую уверенность, что дальнейшей борьбой рабочего класса на Украине и в других странах уже в ближайшем будущем должна быть восстановлена эта формальная федеративная связь и все советские республики об'единятся в единую мировую социалистическую федерацию.

Стремясь об'единить для борьбы с контр-революционной Центральной Радой всех трудящихся на всей территории Украины, завладеть которой стремится Центральная Рада, т.-е. Украина в рамках 3-го и 4-го универсалов, трудящиеся массы Украины рассматривают Украинскую советскую республику, как республику федеративную, об'единяющую все советские об'единения, вольные города и республики, как автономные части Украинской Федеративной советской республики.

РЕЗОЛЮЦИЯ О ВОЕННОЙ ОРГАНИЗАЦИИ

предложенная партией коммунистов (большевиков) с добавлением от ППС (левица [2])

С'езд, исполненный непоколебимой решимости отстаивать священное дело революции, постановляет, что делегаты, по возвращении на места, должны поднять села и города и создать

---

[1]) „ВУНР", № 45 от 20 (7) марта 1918 г.
[2]) „ВУНР", № 45 от 20 (7) марта 1918 г.

рабоче-крестьянскую Красную армию, полную революционного духа и пролетарского сознания. Эта армия должна стать несокрушимой твердыней, о которую разобьются последние волны обреченного на гибель империализма.

Заявление ППС (левица)

В момент напряженной борьбы между революционным пролетариатом и хищническим империализмом польский пролетариат без колебаний становится рядом с революционными борцами и будет бороться плечом к плечу с украинским и мировым пролетариатом.

Партия ППС (левица), во имя защиты революции, призывает польских пролетариев, заброшенных судьбой на территорию Украины, к выполнению пролетарского долга и организации Красной рабоче-крестьянской армии.

О ДЕКРЕТАХ О 8-МИЧАСОВОМ РАБОЧЕМ ДНЕ И О РАБОЧЕМ КОНТРОЛЕ

С'езд поручает новоизбранному ЦИК'у выработать и в спешном порядке опубликовать декреты о введении 8-мичасового рабочего дня и рабочего контроля над производством и распределением продуктов.

О МАНИФЕСТЕ ОТ ИМЕНИ С'ЕЗДА

С'езд поручает новоизбранному Центральному Исполнительному Комитету выпустить от имени с'езда манифест ко всему украинскому народу, а также воззвание к обманутым солдатам германских войск, вызванных контр-революционной Центральной Радой против советской власти рабочих и крестьян Украины.

ПРОЄКТИ РЕЗОЛЮЦІЙ, ЗАПРОПОНОВАНИХ З'ЇЗДОВІ (НЕПРИЙНЯТИХ)

РЕЗОЛЮЦИЯ ПО ТЕКУЩЕМУ МОМЕНТУ

предложенная левыми у. с.-д. [1])

Принимая во внимание:

1) Что немецкие войска приведены Центральной Радой под лозунгом освобождения Украинской Народной республики от „захватчиков" - большевиков, правительство которых не хочет подписать мир.

2) Что никаких „захватчиков", кроме немецкого войска, на Украине сейчас нет и не было.

---

[1]) „Вестн. УНР", № 47 от 22 (9) марта 1918 г.

3) Что согласие на мир с немцами, подписанный Центральной Радой в Бресте, с'езд под давлением вооруженной силы, дает перед всем светом, поручая ЦИК принять к этому практические шаги.

4) Что самым актом согласия на Брестский договор Центральной Радой устраняются причины для пребывания немецких войск на Украине.

5) Что дальнейшим походом немецких войск в глубину Украины уничтожена будет не только советская власть, но даже и власть Центральной Рады со всеми ее универсалами.

6) Что перед трудящимися массами Украины станет на очередь спасение по крайней мере постановлений III и IV универсалов, изданных Центральной Радой, где зафиксированы советские органы, так как в противном случае край окажется под сапогом немецкой военной диктатуры.

7) Что, отдавая Украину на немецкую оккупацию, мы заносим меч над советской властью в России.

8) Что этим признанием мы ставим перед немцами и Центральной Радой вопрос ребром о выводе немецкого войска с территории Украины и срываем с них маску спасителей страны от „захватчиков", не желающих мириться с немцами,—

С'езд принужден, не складывая оружия, а, предложив немедленно перемирие, приступить к мирным переговорам с центральными державами, в состав которых входит и Центральная Рада, на условиях:

1. Признания мирного договора Центральной Рады.
2. Вывода немецкого войска из Украины.
3. Немедленного созыва всеукраинского с'езда рабочих и крестьянских депутатов в Киеве общей комиссией, созданной на паритетных началах от ЦИК'а и Центральной Рады.

С'езд призывает наших героев, борцов на фронте, славных защитников трудовых масс Украины, крепко стоять на своих позициях.

С'езд одобряет самую широкую организационную работу в целях сплочения вооруженных сил против немецкого кулака.

С'езд постановляет обратиться к тем немецким солдатам, которые вступили на территорию Украины, с раз'яснением того положения, в каком мы очутились и которое заставило нас искать примирения с Центральной Радой.

РЕЗОЛЮЦИЯ, ПРЕДЛОЖЕННАЯ ФРАКЦИЕЙ БОЛЬШЕВИКОВ[1])

1. В целях сохранения власти помещиков и капиталистов и для подавления рабоче-крестьянской революции на Украине, буржуазная Центральная Рада изменнически подписала особый мирный договор с Австро-Германией, отдельно от всей

[1]) „Вестн. УНР", № 47 от 22 (9) марта 1918 г.

Российской Федерации. Договор этот направлен к срыву рабоче-крестьянской революции как у нас на Украине, так и на севере и тяжелым бременем ложится на украинские трудящиеся массы, превращая Украину в колонию приглашенных изменниками из Центральной Рады германских завоевателей.

2. Призванные остатками свергнутой народом Центральной Рады войска австро-германского империализма, уничтожая советскую власть, закрепощая трудовой народ, завоевывают территорию Украинской народной республики мечом, они ведут военные действия под прикрытием Центральной Рады, которая служит лишь политической ширмой для австро-германского империализма и его завоевательных стремлений.

3. Но для того, чтобы 1) не допустить вмешательства германского империализма во внутреннюю жизнь Украины и 2) чтобы иметь возможность развивать завоевания социалистической революции, трудящиеся массы Украины на своем втором Всеукраинском С'езде Советов перед лицом всего мира заявляют, что они готовы подписать даже и эти тяжелые условия мирного договора, навязанного Украине договором Центральной Рады с Австро-Германией, но при обязательном условии невмешательства Австро-Германии во внутреннюю жизнь Украины.

4. Но вместе с тем трудящиеся массы Украины со всей энергией будут продолжать свою борьбу со своим внутренним врагом — с украинской буржуазией в лице контр-революционной Центральной Рады и всех, кто ее поддерживает.

5. С'езд призывает всех рабочих и крестьян, всех трудящихся Украины встать с оружием против контр-революционной Центральной Рады, стремящейся силой германских штыков захватить власть в стране и уничтожить советскую власть рабочих и крестьян.

Повсеместной партизанской борьбой, организацией отрядов Красной социалистической армии трудящиеся массы Украины, вопреки всем изменникам и врагам, отстоят завоевания рабоче-крестьянской революции.

РЕЗОЛЮЦИЯ О ВОЙНЕ И МИРЕ

об'единенных фракций левых российских с.-р. и украинских социалистов-революционеров [1])

1) Вынужденное подписание Россией мирного договора, отдающего революцию в руки империалистов, — ставит Украинскую советскую республику в чрезвычайно тяжелое положение в борьбе украинского трудового народа за достижения революции.

---

[1]) „Вестник Украинской Народной Республики", № 45 от 20 марта 1918 г. Див. прим. 5-ту.

2) Война, ведущаяся советской властью с германскими войсками и частью с Центральной Радой, свергнутой народом, — есть война с украинской буржуазией и австро-германскими империалистами, стремящимися к уничтожению советской рабоче-крестьянской власти и порабощению трудящихся народов.

3) Мирный договор, заключенный Центральной Радой с Австро-Германией, направленный против советской власти на Украине и предающий интересы украинских селян и рабочих — этот договор не может быть подписан высшею властью на Украине — с'ездом.

4) Второй Всеукраинский С'езд Советов, являясь выразителем воли украинской демократии, заявляет, что украинский трудовой народ будет бороться против завоевателей и душителей революции, против империализма всего мира, но вместе с тем через свои полномочные органы, примет все меры к прекращению войны и к выработке приемлемых для украинской демократии мирных условий.

5) Всеукраинский С'езд Советов Селянских, Рабочих и Кр. Депутатов полагает, что трудовой народ Украины, идя рука об руку со всем рабочим классом России на защиту революции, об'единившись на международном социалистическом конгрессе с рабочим классом всего мира, — выйдет победителем из тяжелого положения в пожаре мировой революции.

6) Всеукраинский С'езд Советов поручает избранному Исполнительному органу Советов Украины послать своих представителей на международный конгресс для борьбы за мир всего мира.

РЕЗОЛЮЦИЯ О ГОСУДАРСТВЕННОМ УСТРОЙСТВЕ УКРАИНЫ,

Предложенная об'единенной фракцией левых С.-Р.[1])

Исходя из признания необходимости установления федеративной связи со всеми советскими республиками России, 2-й Всеукраинский с'езд считает, что принципы, на которых должна строиться эта связь, должны быть таковы:

1. Украинская советская республика строится на основе национально-территориального признака с обеспечением прав национальных меньшинств.

2. На Украине устанавливается единое советское правительство, в лице Исполнительного Комитета Советов Селянских и Рабочих Депутатов, избранного Всеукраинским с'ездом этих Советов, и Народного Секретариата, избираемого Исполнительным Комитетом.

3. Отдельным областным об'единениям на территории украинской республики, возникающим там, где это вызывается

[1]) „Вісти УНР", № 47 от 22 (9) марта 1918 г.

местными условиями, представляется широкая автономия в пределах вопросов местного значения.

4. Те республики, которые уже образовались и ведут теперь в пределах украинской республики самостоятельное существование, должны созвать свои территориальные с'езды, на которых эти республики могут превратиться в автономные и областные об'единения.

5. Украинский Совет Республик входит в федеративную связь со всеми теми республиками России, которые это пожелают, если там господствует советская власть.

Способ установления взаимоотношений федерирующихся республик и построения федеративной власти определяется федеральным советом и утверждается С'ездом Советов всех входящих в федерацию республик.

СОСТАВ ПРЕЗИДИУМА ЦИК, ИЗБРАННОГО 2-м ВСЕУКРАИНСКИМ С'ЕЗДОМ СОВЕТОВ Р., С. и К. ДЕПУТАТОВ [1])

В состав президиума вошли следующие товарищи:

От фракции б-ков: т. т. Затонский, Лапчинский, Гамарник.

От левых с.-р.: Одоевский, Терленко, Бойченко й Гриш.

От украинских с.-д. левых: т. Коробчук.

Вопрос о председателе президиума остается открытым до соглашения фракций.

ИТОГИ С'ЕЗДА [2])

Характер резолюций, принятых на 2-м Всеукраинском с'езде, партийный и численный состав вновь избранного Центрального Исполнительного Комитета были обусловлены целым рядом условий, связанных с моментом, когда с'езд собирался и работал, и соотношением действующих в то время сил революции. Все это наложило свой яркий отпечаток на всем ходе работы с'езда. Все это было достаточно ярко охарактеризовано в заключительной статье органа Центрального Комитета Украины, озаглавленной „Итоги", написанной под непосредственным впечатлением и того исторического момента, когда с'езд расходился, и итогов работы с'езда. В виду исторического значения этой статьи, мы приводим ее целиком.

„Итоги"

„Всеукраинский с'езд Советов закончил свои работы.

Собранный в военную грозу, он прошел по-„военному" быстро. Вместе с тем, надо сказать, вполне плодотворно. Как

[1]) „Вестник УНР", 22 (9) марта 1918 г., № 47.
[2]) „Вестник УНР", № 46 от 21 (8) марта 1918 г.

и надо было ожидать, центром внимания с'езда был вопрос о войне и мире.

Этот вопрос поглотил больше всего времени; по этому вопросу на с'езде был дан жаркий бой представителям фракции.

Скрестились две точки зрения: „одна, исходившая из необходимости войны с Германией „во что бы то ни стало"—до полной победы над германскими и прочими империалистами; другая — толкавшая состояние настоящего момента на Украине, как состояния длящейся гражданской войны".

В одном находили общий язык представители той или другой точки зрения: это в оценке грозной опасности, надвигающейся на Российскую советскую республику и советскую власть со стороны об'единенного всемирного империализма и сговорившихся между собой германских, австрийских, мадьярских и украинских (и еще иных, может быть) капиталистов и помещиков.

В оценке этой опасности с'езд был единодушен (если не считать, конечно, двух - трех десятков гайдамаков, меньшевиков да четырех эсеров „центра").

Поэтому на с'езде отдельные фракции скрестили копья полемики исключительно в плоскости оценки мирного договора, ратифицированного в Москве на с'езде Советов России.

Левые эсеры повторили, в общем, на с'езде доводы Камкова, оглашенные в Москве.

Излишняя страстность их речей накалила, было, атмосферу с'езда докрасна.

Одно, правда, короткое время, казалось, что „расколется", „сорвется".

В воздухе нависла угроза тяжкого удара по советской власти.

А надо помнить, что с'езд составился из большевиков и левых эсеров почти на половину.

Таким образом, на с'езде установилось „неустойчивое равновесие"— самый опасный вид равновесия.

К счастью,— это мы можем сейчас констатировать с удовлетворением,— никакого „раскола", „срыва" с'езда не произошло.

В вопросе о войне и мире с'езд стал на единственно правильную точку зрения. Он признал катастрофически - тяжелое положение Российской федерации, он согласился с тем, что Московский Всероссийский с'езд Советов не имел другого выхода из сложившегося положения вещей, кроме ратификации мирного договора.

Вместе с тем, он определенно заявил, что никакая сила в мире не заставит рабочих и крестьян Украины отказаться от своего самого ценного завоевания — советской власти.

На защиту советской власти рабочие и крестьяне Украины должны будут стать все как один...

Жертв потребуется не мало.

Военное положение — не будем закрывать глаз на это — ухудшается для нас с каждым днем.

Старая армия разложилась и разбежалась.

Новой армии пока нет.

Немногочисленные отряды красных войск противопоставлены полчищам бандитов.

Немецкие империалисты двинули в бой с рабочими и крестьянами Украины отборные регулярные войска: хорошо вооруженные, хорошо одетые, подкупленные льстивыми подачками.

Трудно с ними бороться.

При таких условиях с'езд Советов Украины должен был внимательно разобраться в положении страны.

И в конце концов, как оно только и могло быть — с'езд Советов Украины произнес свое решительное слово по вопросу о борьбе с Центральной радой и ее приспешниками.

С'езд Советов сказал:

Беспощадная борьба с предателями. Смерть предателям.

И это слово теперь закон для всех, кто стоит на почве поддержки советской власти. Всюду на местах делегаты с'езда Советов Украины должны раз'яснить массам значение принятой с'ездом Украины резолюции по вопросу о текущем моменте, в о й н е и м и р е.

Обязанность органов советской власти заключается теперь в том, чтобы в массах будить чувства священной ненависти к хищникам и священной любви к свободе.

Необходимо организовывать на местах сильные, сплоченные революционной дисциплиной, пролетарские отряды.

Необходимо будить к активной политической революционной работе черноземные классы крестьянства.

Необходимо организовать „войну-восстание", „мужицкую" и „пролетарскую" войну.

Эти мысли и эти чувства делегаты с'езда принесли с собой, вероятно, во все углы Украины.

И х н е о б х о д и м о у г л у б л я т ь и в п р е д ь.

В этом заключается смысл работы новоизбранного на 2-м Всеукраинском с'езде Советов Центрального Исполнительного Комитета.

Составленный из большевиков и левых эсеров, почти на половину 49 с.-р., 47 большевиков, 5 украинских социал-демократов левых и ППС (левица), новый Центральный Исполнительный Комитет рискует попасть в определенных случаях в очень затруднительное положение, граничащее с опасностью „раскола" и „срыва".

Это обстоятельство, несомненно, затруднит во многом работу Центрального Исполнительного Комитета.

Но с другой стороны, компактность обеих правящих фракций, так же несомненно наложит на них одинаковую определенную и ясную политическую ответственность, которую они будут нести одинаково перед всеми трудящимися массами Украины.

Тяжелый путь прошла советская власть, в особенности на Украине.

Не менее тяжелый путь впереди.
Но винтовки из рук не выпустим.
Красного знамени не опустим.
Впереди — свет социализма.
Советская власть должна победить!
Советская власть победит!

СТАТТЯ ІЗ „ЗВЕЗДИ" („Звезда", № 54 від 23/III 1918 р.)

Наводимо тут також статтю із „Звезди".

Орган Катеринославського Губерніяльного Комітету більшовиків — „Звезда", називаючи з'їзд „історичним" вважає його за „перший" тому, що „нельзя же считать с'ездом тот „своз" людей своих, выбранных в узких границах небольших шовинистических кругов центральной и местных украинских рад[1]) Собравшись сейчас же вслед за с'ездом Всероссийских Советов рабочих и крестьянских депутатов, он имел целью обсудить и выяснить то положение, в котором очутилась пролетарская и крестьянская Украина после вынужденного „архитяжкого" мира, заключенного Советом Народных Комиссаров с торжествующими палачами и насильниками реакционнейшей теперь из стран Европы и Америки.

Никто не станет отрицать, что у рабочей и крестьянской Украины есть особые задачи в совершающейся сейчас революции, которую стараются теперь утопить в морях крови украинские Петлюры и немецкие Гинденбурги. Тот преступный мир, мир, которому имени нет, заключенный сепаратно героями киевских расстрелов рабочих с Вильгельмом против интересов 95 процентов населения Украины, поставил советскую власть Украины в двойне странно-трагическое положение. С одной стороны, советы Украины, как часть всероссийской советской власти, должны прекратить ту нецелесообразную пока борьбу, которая подсказывается чувством классового достоинства пролетариата, с другой стороны, мир между Украиной и Германией предвосхищен разбойниками из Рады.

Пролетарская Украина должна найти выход между Сциллой и Харибдой, она должна ясно и определенно сказать свое веское слово, и слово это должно прозвучать громко на всю Россию, больше, на весь мир. Для пролетариата Украины не безразлично, кто заключает мир, хотя бы позорный, с Германией.

[1]) Див. прим. 6-ту.

Мир, заключенный Радой — это мир, отдающий Украину на позор и разграбление германским палачам, на вечную кабалу, мир, хотя бы на тех же условиях, заключенный властью Советов рабочих и крестьян — это мир, на который идут вынужденные к нему силой штыков и пушек.

Мир Рады и мир народных комиссаров — это две величины неравноценные, преследующие прямо противоположные цели. Первый мир — против революции, второй — во имя революции.

Это сказал с'езд и сказал с большим достоинством.

История занесет на свои страницы это величавое в своем спокойствии отношение тысячи представителей от крестьян и рабочих к трагическому положению революции.

Бодро звучали песни революции.

Революция, имеющая такую массу стойких борцов, не может погибнуть.

Она должна восторжествовать.

* * *

Что касается органа левых эсеров, то он в статье, посвященной итогам с'езда, критически отнесся к позиции большевиков в вопросе о войне.

„Для истинных социалистов — заканчивает „Рев. Путь" свою статью (№ 25) — и революционеров есть один только путь — не примирения с буржуазией (международной), а борьбы с нею — путь восстания.

ПІДСУМКИ ГОЛОСУВАННЯ ЗА РЕЗОЛЮЦІЇ НА II ВСЕУКРАЇНСЬКОМУ З'ЇЗДІ РАД[1])

I. Резолюція по політичному моменту

При голосуванні за основу за резолюцію л. есерів — 414, за резолюцію б-ків — 400; „ППС-левіца" та ліві українські с.-д. утримались[2]).

При остаточному голосуванні останні (ППС і укр. л. с.-д.) приєднали свої голоси до більшовиків, якім вдалося в корні змінити резолюцію лівих єсерів; останні відмовилися від остаточного голосування[3]).

II. Резолюція про державне будівництво

За резолюцію б-ків — 408, за резолюцію есерів — 380[4]).

---

[1]) Відомості, які ми маємо, дуже непевні й навіть протилежні. Але вони все ж відбивають положення, що існувало на з'їзді.— Ред.

[2]) „Звезда" № 51. 20/III — 1918 г. По непровіреним даним за резолюцію лівих есерів голосувало — 416, проти — 400, утрималось — 240.— Ред.

[3]) Згідно з відомостями „Революционного пути" № 16 (52) остаточно за резолюцію голосувало — 388, утрималось — 334.— Ред.

[4]) По иншим відомостям за резолюцію б-ків — 408, проти 300.— Ред.

ПРИМІТКИ ДО МАТЕРІЯЛІВ 2-го З'ЇЗДУ РАД

1) Ті матеріяли, що залишилися про 2-й Всеукраїнський з'їзд Рад вельми мізерні. Всіх їх взято із газет („Вестник УНР"— орган ЦИКУК, „Звезда" — орган Екатеринославского Губкома РСДРП(б), „Известия Екатеринославского Совета Р. и Кр. Деп". и „Революционный Путь"— орган левых эсеров).

2) За свідченням тов. Залужного, дуже багато часу займали фракційні засідання. Тов. Залужний пише: „З'їзд було скликано на 15 — 16, делегати були майже всі в наявності, а загальне зібрання почалося тільки 17 березня о 8 годині ввечері.

Здебільшого фракції і більшовиків, і лівих есерів складалися по суті з селян та робітників непартійних, що прибули безпосередньо з міст і записалися до фракції тільки тут. Звідси та нечіткість у голосуванні, що викликала на з'їзді цілу низку конфліктів. На фракційних нарадах відзначалися випадки перебігання, або вірніше, одвідування і фракції більшовиків, і фракції лівих есерів. Звичайно, були й великі ядра партійних. Але й у більшовиків було декілька течій, з одним з яких у лівих есерів був більш тісний контакт. Те ж і у лівих есерів. Найбільш значним політичним фактом, що торкався лівих есерів, було те, що тут уперше виступили разом українські ліві есери, і ліви есери України або російські, при чому і серед останніх було дві течії. Одні стояли ближче до українських лівих есерів, інші — до Москви. Ті угропования були далеко не випадкові. Південь України (Херсонщина, Одещина, Катеринославщина, Харківщина і т. д.) був у руках російських лівих есерів, а Правобережжя (Київщина, Волинь), почасти Полтавщина більше були звязані з українськими есерами. Це об'єднання утворювало міцну політичну силу, але провідної голови не мало. Після цього не раз робилися спроби об'єднати лівих есерів та українських лівих есерів. Михайличенко й Блакитний робили спроби об'єднатися „з борьбистами" майже напередодні об'єднання з комуністами, але... багато було причин, які перешкоджали так першим, як і другим цілком довіряти один одному".

3) Варіянт промови тов. М. О. Скрипника з газети „Революционный Путь".

„Затем с речью выступает председатель Народного Секретариата т. Скрыпник...

„Политический момент — это вопрос о соотношении борющихся между собой сил.

Вопрос этот чрезвычайно трудный и сложный, картина, которую представляет собой Украина,— это картина классовой борьбы, не простой, а запутанной целым рядом побочных обстоятельств.

Идет гражданская борьба, которая осложняется тем, что к ней присоединяется национальный элемент.

Все это осложняется тем соотношением сил, которое существует между борющимися силами. Найти правильный путь—это чрезвычайно трудная задача.

В чем причина нашего отступления? В чем наша слабость? Еще недавно мы видели, как господствующие классы должны были отступить перед советскими силами. Эти силы не изменились и сейчас. Беда в том, что Центральная Рада вступила в соглашение с германским империализмом, который, конечно, физически сильнее нас.

Еще недавно говорили, что большевики — это шпионы немецкие, предатели, однако теперь получается наоборот. Именно буржуазия продала украинский народ германскому империализму для того, чтобы погубить революцию и восстановить власть буржуазии, Мы, таким образом, видим, что те, кто говорили о самоопределении Украины, те самые вызвали к себе на помощь германцев.

Германский империализм, в поисках продовольствия, конечно, согласился оказать помощь Центральной Раде, надеясь тем самым высосать продовольствие все для себя. И мы видим уже, что делают в завоеванных местах немцы. Они разоружают население, а затем силой штыка отнимают у крестьян все продовольствие.

Две деревни подле Киева были сметены за то, что крестьяне отказались давать им продукты. Пролетариат одной страны тесно связан с пролетариатом другой страны, и наше рабоче - крестьянское движение уже дало себя чувствовать и в других государствах.

В Германии происходили уже беспорядки. Это есть начало той революции, которая сметет буржуазию. И потому ясны интересы германского империализма, чтобы подавить движение это в России, кроме того, сделать Украину простой колонией, своим рынком для сбыта своих продуктов.

У нас на севере голод, нет хлеба. Лишить север хлеба и другого продовольствия — вот задача германской буржуазии. А Центральная Рада является послушной велению германской буржуазии.

Какой характер имеет враждебное наступление? Германские войска занимают город, и, чтобы не возбуждать против себя население, они заявляют, что хотят водворить порядок. Это ведь только политическая ширма, за которой скрываются их корыстные цели.

Возникает теперь вопрос, можем ли мы дальше воевать?

Совет Народных Комиссаров при заключении мира исходит из следующих соображений: чтобы развязать свои руки для борьбы с русской буржуазией, он решается заключить мир с тем, чтобы, собравшись с силами, снова повести борьбу против буржуазии в широком масштабе.

Но у нас на Украине иные условия. Против нас послана карательная экспедиция. Нам предстоит бороться против водворения у нас власти Центральной Рады. Мы подписали бы даже тот тяжелый мир, на который согласилась Центральная Рада, лишь бы не позволить вмешательству Германии в наши внутренние дела. Но мы замечаем, что германский империализм, вместе с украинской буржуазией, не хотят советской власти, а хотят ее свергнуть. И вот необходимо заявить германским солдатам, что согласны на все тяжелые условия мира, но без вмешательства германской буржуазии в наши внутренние дела. С этой буржуазией, как и с украинской, нам необходимо бороться.

С твердой уверенностью заявляю, что рабочие и крестьяне, даже побежденные, сумеют сорганизоваться для низвержения водворяющегося у нас германским штыком буржуазного порядка. Силы народные сметут в своем движении буржуазный строй. Мы смело можем сказать, что это время скоро наступит.

Речь Скрыпника вызвала шумные аплодисменты".

4) На питання про поточний момент було запропоновано три резолюції: більшовиків, об'єднаних лівих есерів та українських лівих соц.- демократів.

За основу було ухвалено резолюцію, запропоновану лівими есерами. Одначе, основне політичне розуміння та зміст її були оскільки змінені поправками більшовиків, що ліві есери відмовилися голосувати за резолюцію.

1 п. ухваленої резолюції, як відомо із наведених нами текстів усіх унесених резолюцій, відрізняється од 1 п. більшовицької резолюції тим, що в останній по суті не згадувався мирний договір РСФРР з Німеччиною. Із есерівської резолюції, ухваленої за основу, із 1 п. було викинуто фразу: „отдающего революцию в руки немецких империалистов", тоб - то засудження Берестейського договору, що його склала РСФРР з Німеччиною та Австро - Угорщиною.

2 п.— взято з більшовицької резолюції (констатування факту, з а в о ю в а н н я Німеччиною та Австро - Угорщиною України під прикриття Ц. Р.). В ліво - есерівській резолюції ми маємо констатування фактів в і й н и рад. влади з німецьким військом і лише „частью" з Ц. Р.

3 п.— в більшовицькій резолюції формульовано м'якше що до вимог до Німеччини (не було, наприклад, вимог про виведення німецького війська). В лівое - серівській резолюці цей пункт вимагає того, що було ухвалено; ліві есери категорично заперечували п р о т и готовности визнати мир, що його склала з центральними державами У. Р.

4 п,— в більшовицькій резолюції инакше зформульовано: він закликає до боротьби з Ц. Р. і тими, „кто ее поддерживает". 4 п. ліво - есерівської резолюції майже ніяк не змінено (тільки слово „демократия" замінено „трудящимися").

5 п.— в більшовицькій резолюції відповідного пункту немає. 6 п. ліво-есерівський не змінено.

6 п.— в більшовицькій резолюції відповідного пункту немає. 6 п. ліво-есерівський не змінено.

7 п-тові — в більшовицькій резолюції відповідає 5 п. Останній инакше формульовано: в ньому йде мова про боротьбу з контр-революційною Центральною Радою, що спирається на німецькі багнети, а не про боротьбу за владу Рад проти буржуазії взагалі. В ліво-есерівській резолюції відповідного пункту немає.

* * *

Ні в ліво-есерівській резолюції, ні в резолюції українських лівих соціял-демократів ні разу не дано характеристики Ц. Р., в той час як у більшовицькій резолюції вона кваліфікується як к о н т р - р е в о л ю ц і й н а. В тій резолюції, що її ухвалив з'їзд, останнього також нема.

5) Обставини підчас ухвали резолюції про війну та мир газетою „Революционный Путь" № 2 — 5, орган лівих есерів, освітлюється таким чином:

После перерыва заседание возобновляется з 8 часов вечера. На очереди вопрос о резолюции войны и мира. От фракции большевиков внесено предложение, чтобы поверочное голосование производить выходом через дверь. Большинством голосов предложение отклоняется. В основу резолюции о войне и мире принимается резолюция об'единенных левых эсеров российских и украинских, принятая на дневном заседании большинством голосов 416 против 400 при 69 воздержавшихся [1]).

Большевиками вносятся поправки и резолюции. Фракция большевиков предлагает совсем уничтожить пункт третий резолюции, где говорится о непринятии мирного договора, подписанного Народными Комиссарами. Это предложение большинством 420 против 290 принимается. Непринятие этого пункта послужило причиной раскола с'езда.

От имени фракции об'единенных левых есеров российских и украинских т. Одоевский заявляет, что фракция отказывается в дальнейшем голосовать за резолюцию. (В остаточному вигляді вона вміщена на 260 стор.).

6) „Звезда" очевидячки не „урахувала" з'їзду Рад, що відбувався у Харкові після об'єднання киян з донбасівцями, [11 — 14 (24 — 26) грудня 1917 року] 1-го Всеукраїнського з'їзду Рад, який виділив 1-й радянський уряд і проголосив радянську владу на Україні, розпочавши боротьбу за неї у всеукраїнському маштабі.

[1]) По „Звезде" воздержалось 140.

ВІДДІЛ IV

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

М. РЕДІН

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ З ІСТОРІЇ РОБІТНИЧОГО РУХУ НА УКРАЇНІ [1])

В той час як історія селянських рухів — це одна з найкраще розроблених ділянок історії України, що має не тільки певну схему, але й досить детальну розробку окремих питань, хоч і вимагає ще, звичайно, великої дальшої роботи,— в цей же час історія робітничого руху на Україні належить до найгірше освітлених галузей української історії.

Це почасти пояснюється тим, що робітничий рух окремих країн має між собою далеко більше спільного так своїм змістом (боротьба з капіталом), як і своєю формою. З другого ж боку, робітництво України розвивалося на ґрунті розвитку великої капіталістичної промисловости, що надто щільно була звязана з усією системою російського капіталізму.

Робітничий рух на Україні ніколи не мав такого гострого національного характеру, як його набирав часом рух українського селянства. Він з самого початку виступав як рух класовий, поступово усвідомлюючи своє інтернаціональне значіння. Через це він до революції і не притягав спеціяльної уваги дослідників української історії, що передусім цікавилися суто національними моментами в такій мірі, як її притягав селянський рух.

За наших часів, за часів будівництва пролетарської України, справа зовсім змінюється. Та спадщина, що ми прийняли її від домарксівських шкіл української історіографії, висвітлює історію України однобоко, викреслюючи з історії України історію її пролетаріяту. Нема чого казати, оскільки з політичного боку є нестерпним таке становище. Але воно нестерпно так само і з погляду правильного висвітлення самої історії України взагалі й історії української революції зокрема. Робітничий рух на Україні мав безперечно свої національні особливості, що виявилися в надзвичайно складних та суперечливих, властивих тільки йому, формах, а не в тих формах, що

[1]) „Огляд літератури з історії робітничого руху на Україні охоплює понад 100 назов. Не маючи змоги вмістити його ввесь у цьому номері „Л. Р.“, редакція другу частину огляду вмістить у № 3.

характеризують національний рух української дрібної буржуазії. Ці особливості ще не досить вивчені й зформульовані, але вони цілком природньо виникають із особливостей розвитку капіталізму на Україні.

Робітничий рух є необхідна складова частина розвитку капіталізму, і особливості цього розвитку капіталізму в окремих випадках визначають собою й особливості робітничого руху.

Ясна річ, звязок між робітничим рухом України й робітничим рухом колишньої російської держави в цілому — нерозривний; але особливість його, його залежність від розвитку капіталізму на Україні, його звязки й відносини до селянського руху — це є спеціяльні проблеми, що їх конче потрібно з'ясувати для утворення правильної уяви про історію України в цілому.

Треба зазначити, що за роки революції йшла уперта робота над заповненням цієї прогалини. На сьогоднішній день треба підвести підсумки цієї роботи, урахувати, які саме проблеми й епохи та в якій мірі висвітлені, тоб-то полегшити орієнтацію в цьому матеріялі й вибір тем для дальшого розроблювання та вивчення.

Для цього треба прийняти на увагу не лише ту роботу, що її переводиться в межах УРСР, але й те, що зроблено поза її межами; не лише спеціяльні роботи з історії робітничого руху на Україні, але й висвітлення її в загальних творах з історії робітничого руху в колишній Росії. Надзвичайна розпорошеність матеріялу абсолютно позбавляє дати вичерпний покажчик літератури з цього питання; можна лише намітити основні досягнення й прогалини в цій роботі.

1

Одною з перших (часом свого виходу) робіт, що оглядали ввесь процес розвитку робітничого класу в колишній Росії в цілому, була робота —

1. *Мартов.* Развитие крупной промышленности и рабочее движение в России. „История России в XIX в.", изд. Гранат, т. VI та VIII,— потім вийшло в вид. „Книга", П.-М., 1923, стр. 244.

Для автора проблема українського робітничого руху, звичайно, не стоїть. Про Україну він згадує лише мимохідь. Що до доби до 90-х років навряд чи можна витягти з книги щось більше, ніж вміщено в II випускові „України в епоху капіталізму" т. М. І. Яворського, а саме — півсторінки з коротким переліком основних страйків. Мартов дуже низько оцінює революційні можливості українського робітника в другій половині 90-х р. р. (стр. 137), а також хвилю страйків 1898 — 99 р., підкреслюючи, що вона почалася на Україні з запізненням проти центру й через те не встигла

скористати сприятливої господарчої кон'юнктури. Поряд із цим він констатує — не з'ясовуючи — велику впертість та вдалість боротьби робітників дрібної промисловости на Україні. (стор. 142 — 143). Ще в багатьох місцях автор згадує про робітничий рух на Україні (див., між иншим, його оцінку харківських „економістів" — стор. 215), але в основному його погляд видко з такого, наприклад, місця:

„Мы в течение 1900 г. видим стачечное движение, гл. обр., в районах и городах, свободных от него в предыдущий период (Тифлис, Харьков, Киев, Одесса, Енатеринбург, Тула, Красноярск)... В главных же центрах рабочего движения (курсив мій—М. Р.) в течение всего года господствует затишье, и в этом сказывается громадный процесс сознательности рабочих. Они воздерживаются от борьбы, сознавая невыгодность экономической кон'юнктуры" (стор. 184).

Мало того, що для автора є „центр" і „околиці" робітничого руху (Україна, звичайно, зараховується до „околиць"), сама революційність робітника на цих „околицях" виявляється ознакою меншої його (проти робітника „центру") класової свідомости.

Як стислий огляд, книжка не втратила свого значіння ще й досі.

2. *Балабанов М.* Очерки по истории рабочего класса в России, ч. 1. Крепостная Россия. Изд. 4-е, ч. II. Капиталистическая Россия. Изд. 2-е. ч. III. Капиталистическая Россия. Изд. „Эконом. Жизнь".

Книга цінна своїм великим та багатим фактичним матеріялом. Але розуміння російського робітничого руху, як складної, а не простої, єдности, немає. Досліджуючи „крепостную Россию", автор, якщо не помиляюсь (помилка наша в деякому разі невелика), лише один раз згадує про Україну,— не як про Україну, звичайно, а просто розповідаючи клопотання приписних селян Луганського заводу про полегшення їхньої долі. (т. I, стор. 116, вид. 2).

Досліджуючи „процесс образования рабочего класса", він ілюструє його фактами з історії України, показуючи процес відокремлення робітників від землі на прикладах цукроварень Харківщини й гірничої промисловости Донбасу (вид. 2, т. II, стор. 64 — 66). Це, між иншим, позбавляє його можливости з'ясувати особливости цього процесу на самій Україні. Навпаки, він підкреслює те, що спільне для України з иншими районами: „Процес отделения рабочего от земства и окончательного превращения его в постоянного рабочего, не знающего ничего, кроме горнозаводской работы, совершался неуклонно в Донецком бассейне, как и в прочих промышленных районах" (ст. 96) (курсив мій — М Р).

Обмежуючися цим, не можна встановити специфічних рис історії українського робітника. Розглядаючи „положение рабочих" по окремих райнах, він бере три райони:

центрально-промисловий, Донецький басейн, Урал із Сибіром. України в цілому немає,— її цілком заступає Донбас. Розповідаючи про страйковий рух кінця 90-х р. р., він високо оцінює лише страйки петербурзьких та іваново-вознесенських робітників, а про всі інші міста (в першу чергу Катеринослав і Маріупіль) пише: „В других местах движение остается совершенно неорганизованным, бессознательно стихийным, порывистым; рабочая масса, поднимаясь на борьбу, еще не чувствует в себе силы и безотчетно отдается во власть будущей стихии". (т. III, стор. 235).

Але поряд із цим маса цінного фактичного матеріялу та його добре розуміння врятували автора від прикрих помилок. Він розуміє нерівномірність розвитку робітничого руху по окремих районах та галузях промисловости (див. хоча б загальну схему на стор. 181—182). Це уможливило для його дати добре упорядкований матеріял, що по багатьох питаннях є поки-що основним для нашого уявлення про розвиток робітничого руху на Україні.

Це стосується так першотравневої демонстрації 1900 р. в Харкові, як і загального страйку 1903 р., що його викладу присвячено близько 25 сторінок.

У вступному розділі він, до речи, дає матеріял до переміщення центрів промисловости наприкінці XIX ст.,— матеріял, що міг би добре пояснити нерівномірність розвитку робітничого руху,— але автор не поєднує, на жаль, цього матеріялу з рештою останнього.

Дослідник історії робітничого руху на Україні не може оминути працю т. Балабанова.

3. *Балабанов М.* Как возник и развивался рабочий класс России. Изд. 1926.

4. *Балабанов М.* От 1905 к 1917. Массовое рабочее движение. ГИЗ.

5. *Балабанов М.* История рабочей кооперации в России. Киев, Сорабкооп, 1924, стор. 197.

До всіх цих книжок (крім першої, що є по суті простою популяризацією) можна прикласти ту саму характеристику, що й до попередньої. В кн. „От 1905 к 1917 г." дуже цікавий матеріял про роки підйому (1912—1914). В роботі, присвяченій робітничій кооперації, цінний матеріял про київське й харківське споживчі т-ва 1914—1917 з високою їх оцінкою. За Балабановим, ці два товариства „оставили далеко позади себя даже московские и петербургские общества" (стор. 161). Але поруч із цим треба зазначити таку велику прогалину, як відсутність (майже цілковиту) даних про ПОЮР — найбільшу спілку споживчих товариств, на Україні. Взагалі, викладено докладно лише історію споживчих товариств центрального району. Таке ставлення до проблеми безперечно характерне для методології підходу т. Балабанова до проблеми.

* * *

Спеціяльній темі присвячено роботу Акімова-Махновця, що вийшла вперше 1906 р., але ще й досі лишається найвичерпуючою збіркою даних що до цього.

6. *Акімов-Махновець.* Первое мая в России. „Былое", 1906, №№ 10 та 11. Передруковано в збір. „Первое мая". Сборник статей и материалов. Сост. Равич-Черкасский. Харьков, 1923 г.

Книга дає багато відомостей так про найперші кроки святкування 1 травня по окремих містах України, як і про дальші його успіхи. Але, ясна річ, не дає ніякої суцільної картини боротьби пролетаріяту України, будучи присвячена одній лише його формі. Кожний, хто вивчає історію робітничого руху на Україні кінця 90-х — початку 900-х років, повинен звернути увагу на цей матеріял.

7. *Пажітнов.* Положение рабочего класса в России. Т. II. Период свободного договора в условиях самодержавного режима (1861 — 1905), т. III. Революционный период (1905 — 1923). Л. 1924.

Автор дає дуже багатий та цінний матеріял про становище в вузькому розумінні цього слова (робочий день, зарплатня, то-що) робітництва. Робітничому рухові присвячено по два розділи в кожному томі: „Рабочие волнения и стачки" й „рабочие организации". Другий том дає дійсно цінний (хоч і не вичерпуючий) реєстр страйків та заворушень,— але треба зазначити, що пізніші роки висвітлені у автора дуже слабо. Якщо сімдесяті роки висвітлено більш-менш достатньо — є і юзовський страйк 1875 р. (стор. 198), і про київські страйки 1879 р.— то про вісімдесяті роки сказано вже дуже поверхово, а про загальні страйки 1903 р., що могутньою хвилею охопили основні центри України, лише згадано. Ще меншу вартість з цього боку для дослідника історії робітничого руху на Україні матиме третій том.

Охопити бо на 15 сторінках (137 — 152) і 1905 р., і добу реакції, й добу піднесення, й імперіялістичну війну, і лютий і Жовтень, і громадянську війну, й роки мирного будівництва — це завдання не тільки невдячне, але й просто нереальне. Авторові не пощастило навіть подати тут хоча б саму тільки схему. Про якийсь цінний фактичний матеріял з історії робітничого руху на Україні нема чого вже й казати.

Праця Пажітнова може бути використана лише як довідкова книжка про становище робітників.

8. *Вознесенський.* Стачечная борьба рабочих в 1870 — 1917 г. „Архив истории труда в России", кн. 8.

Це простий реєстр страйків, що про них згадується в друкованих джерелах. Реєстр дуже неповний та нерівноцінний: так, напр., за 1903 р. майже нічого немає. Проте скористати

його, опрацьовуючи історію робітничого руху на Україні треба. Так, він згадує про страйк візників в Одесі 1871 р.,— страйк, що вказівки на нього дуже рідко трапляються.

2

Таким чином, для більшости дослідників робітничого руху колишньої Росії проблема робітничого руку на Україні не стоїть. Якщо вони й торкаються його мимохідь, то вони розглядають його як рядову складову частину російського робітничого руху, не вбачаючи ніяких специфічних його особливостей.

Але останнє само собою виникає перед кожним, хто свідомо обмежує поле свого дослідження самою Україною. В першу чергу тут постає питання про взаємини між російським та українським пролетаріятом,— про те, як саме стосується пролетаріят України до пролетаріяту всієї російської держави в цілому. Що до цього ще й досі не втратила свого значіння робота Порша, що є поки - що поодинокою розвідкою з цієї теми, хоч висновків її ні в якім разі не можна прийняти:

9. *Порш.* Відносини України до инших районів Росії на робітничому ринку на основі матеріялів 1 вселюдного перепису. Літературно - Науковий Вістник, 1912, №№ 2 й 3.

Метою роботи є — з'ясувати позицію робітництва України в боротьбі за національне її визволення, виходячи з аналізи національного походження робітників України. Отже, це є спроба підвести науково статистичну базу під історію визвольної боротьби пролетаріяту проти гнобителів. Через це критичне ознайомлення з цією роботою є надзвичайно корисним для дослідника історії робітничого руху на Україні.

Основну цінність статті являє собою багатий цифровий матеріял першого вселюдного перепису 1897 р., що його наведено в статті. Але використовуючи цей матеріял, треба ввесь час пам'ятати, що Порш робить з нього подвійно - хибні шовіністичні висновки. Так, Порш пише: „Перше, що розкрилося перед нами з сього аналізу, се — значний уже нині економічний звязок окремих частин нашого краю, економічна єдність України. Ми бачили в поодиноких губернях і районах її силу зайшлого робітництва, але разом з тим ми прийшли до того висновку, що переважна частина його родом з суто - українських губерній та із сусідніх українсько - російських губерній та областей її. І чим більше розвиватиметься капіталістичне хазяйство в нашому краю, чим яскравіші і глибші форми прийматиме національна свідомість нашого народу, тим виразніше виступатиме економічна єдність України".

В чому ж виявлятиметься ця „національна свідомість", на думку Порша? Розвиток капіталізму на Україні стане,—

пише він,— великою противоділаючою силою всім шкідливим впливам робітничої еміграції з чужих країв... захистивши робітничі придбання на Україні від руйнування чуженаціональною робітничою конкуренцією міцним муром свідомости та солідарности українського пролетаріята" (стор 543, 545).

Це є ідеологія розпалювання національної ворожнечи між українським що до свого походження пролетаріятом і робітниками инших національностей, що увійшли в склад пролетаріяту України. Основною хибою цього висновку є, звичайно, те, що за шлях національного визволення Порш нібі-то вважає боротьбу проти „чуженаціональної робітничої конкуренції", а не проти справжніх гнобителів української культури — так російських, зрусифікованих українських, як і всіх взагалі буржуа та поміщиків.

Але поруч із цим треба зазначити, що сама метода, що нею оперує Порш у своїх висновках неправильна. Він робіть прогноз, він установлює тенденцію на основі даних одного лише 1897 р., не даючи порівняльного матеріялу ані попередніх, ані наступних років. Наводячи в окремих місцях відповідні числа (стор. 323, 521, 535), він їх не порівнює і тим замовчує той факт, що 1) серед промислових робітників % зайшлих робітників майже в 2 рази перевищує пересічний % зайшлих робітників серед усіх робітників (44,4% проти 23,5%), 2) що серед робітників найбільших (від 1000 чол.) підприємств степової України % зайшлих робітників в 2 рази перевищує той же відсоток серед усіх промислових робітників (88,3% проти 44,4%.

Основне, що є цінного в статті — це не її текст, а додані до неї статистичні таблиці. Для дослідника історії робітничого руху на Україні вони саме й покажуть, як обережно та вдумливо мусить він ставитися до національної проблеми в робітничому рухові. Бо складність питання полягає саме в тому, що не зважаючи на велику вагу в пролетаріяті України, не українських своїм походженням елементів, пролетаріят України був невід'ємною частиною історії України за часів капіталізму й став основним борцем за національне її визволення за часів пролетарської революції.

10. *Яворський М.* Україна в епоху капіталізму. Вип. II, „На шляху капіталістичної акумуляції". ДВУ, 1925, стор. 185. Вип. III. „В супереках імперіялізму". ДВУ, 1925, стор. 308.

Ця робота, поки - що — поодинокий марсівсько - витриманий огляд всієї історії України, кінчаючи поразкою революції 1905/07 р. Саме через це вона набирає великого значіння для кожного дослідника історії робітничого руху на Україні,— він бо розгортається й набуває надто великого значіння в історії України саме з 90 - х років,— а ця доба не висвітлена ніякою марксівською роботою.

Вдалий добір матеріялу з найрізноманітніших творів полегшує дослідникові орієнтацію в загальному ході подій.

Спеціяльно історії робітничого класу на Україні присвячено роботу Пажітнова.

11. *Пажітнов.* Очерки по истории рабочего класса на Украине. „Укр. Раб.", стор. 162.

Книжечка намагається всебічно охопити історію пролетаріяту на Україні. Через це окремі сторони цієї історії висвітлені цілком недостатньо.

„История рабочего класса" — поняття ширше, ніж „положение рабочего класса", і зобов'язує автора звернути спеціяльну увагу на історію боротьби пролетаріяту спочатку за поліпшення свого „положения" в межах капіталістичного суспільства, потім за своє класове визволення й перебудову всього суспільства. А проте саме цій стороні справи автор віддає найменшу частку своєї уваги.

Робітничого руху за доби до 1870-х років — зовсім немає в книзі,— ні натяку на те, що взагалі там був якийсь рух. Джерела ж хоч і не дають будь-якої можливости утворити суцільну картину пролетарської боротьби цього часу, все-ж деякі натяки дають (посилаются хоча б на згадані місця з роботи Мартова).

Всю історію пролетарської боротьби з сімдесятих років до року 1905 автор викладає на 5 сторінках (96 — 101), з яких на велетенську хвилю страйків 1903 року припадає 1 стор. На всю історію пролетарської боротьби з 1905 до 1917 року (разом з усім 1905 р.) присвячено три сторінки. Ясна річ, що великої ціни такий виклад ані як наукове дослідження, ані як популярний огляд не має.

Поряд із цим треба відзначити, що часто-густо автор дуже недбало — щоб не висловитись инакше — ставиться до загальнотеоретичних тверджень. Україна для нього — „часть русского государства", та й годі (стор. 7, 69 — „юг России", 123). Один із періодів історії робітничого класу на Україні (1885 — 1905) характеризується тим, що царат „приступает" к последовательному регулированию главнейших сторон рабочей жизни — это составляет содержание четвертого периода" (стор. 4, курсив мій — М. Р.).

Є й така формуловка: В 70-х роках „свобода договора не мешала, конечно, предпринимателям, пользуясь запрещением организаций, которые могли бы взять на себя защиту интересов рабочих, прибегать прямо или косвенно к их эксплоатации (стор. 97). Отже, виходить, що існування профспілок в межах капіталізму може позбавити робітника від визиску капіталіста. Сама періодизація (1. До кінця XVIII в. 2 До 1861 р. 3. 1861 — 1885. 4. 1885 — 1905 5. 1905 — 1917. 6. 1917 — 1925) випадкова, базується не на фазах розвитку капіталізму й не на фазах розвитку робітничого руху, а на робочому законодавстві. Історик робітничого класу України не може задовольнитися такою періодизацією.

Отже, книжка може бути використана лише як збірка статистичних та хронологічних довідок про зарплатню, про робочий час то-що, але не як розвідка з історії пролетаріяту України.

З приводу цієї книжки була написана робота —

12. *Слабченко.* До методологічної історії робітничого класу. „Червоний Шлях", 1927, № 5.

До критичних застережень проф. Слабченка треба приєднатись. Треба приєднатися до нього так само й тоді, коли він стверджує, що не досить поділити положення робітничого класу на кілька розділів та їх описати — „належиться ще й пов'язати ці розділи органічними, не випадковими мотузками". „Робітник" і „положення" обумовлюють один одно. З другого боку, взаємодіяння (їх) мінливе".— Але до власних авторових тверджень про історію пролетаріяту України доводиться поставитися обережно,— вони бо не доведені в його ніяким фактичним матеріялом і в такій голісінькій формі викликають великі сумніви навіть і по суті. „Можна сказати, що в історичному порядку на Україні народився найраніше робітник сільсько-господарський, потім латифундіярний і нарешті промисловий". Поняття, „латифундіярного" робітника — оскільки його протиставляється й промисловому, й сільсько-господарському — неясне.

Дальші твердження автора про періодизацію так само не можуть бути прийняті: — „1905 р. на Україні для селян почався 1902, а для міста 1903 р." — Це є нікому не потрібне поширення поняття „1905". І селянські заворушення 1902 р., і загальні страйки 1903 р.— це все лише ознаки надзвичайно напруженого та інтенсивного готування до 1905 р.

В авторовій формуловці виходить, ніби в той час, як в Росії селянство „запізнювалось" проти пролетаріяту, на Україні — навпаки — пролетаріят „запізнювався" проти селянства. Це неправильно.

Так само неправильно й таке твердження автора: „Жовтень на Україні остаточно настає тільки в 1920 р.". 1920 р.— це рік закінчення громадянської війни так для України, як і для всього радянського союзу. Слабченкова періодизація удає, ніби-то пролетаріяту України „відстав" від російського пролетаріяту на три роки, в той час як суть справи була не в „відставанні", а в надто гострих і ускладнених формах класової боротьби на Україні.

Загальні же застереження проф. Слабченка про методу вивчення історії робітничої класи, про діялектичне звязування всіх боків цієї історії в єдину цілість, то-що — мають велике значіння, і ознайомитися з ними потрібно кожному дослідникові історії революційного руху.

12. *Колесніков.* Нариси з історії професійного руху на Україні. „Український Робітник". Х. 1927 р.

Книжку присвячено, головним чином, історії профорганізацій України з 1917 р., але є розділ, що накресює основні стани

розвитку профруху до 1917 р. В порівнянні з вищезгаданими роботами він (розділ) дає мало нового. Але цікаве авторове напутіння що до робітничого руху на Україні.

„Про історію професійного руху на Україні,—пише він,—можна окремо говорити лише умовно і з певними обмеженнями. Протягом десятиріч, що минули від зародження робітничої класи й робітничого руху, Україна була як-найщільніше звязана з Росією майже повною одноманітністю умов свого господарчого й політичного розвитку. Так на Україні, як і в Росії, робітничий рух розвивався в міру розвитку промисловости, в однаковій мірі зазнаючи утиски царату... Через одноманітність умов розвитку і майже однаковий склад робітничої класи, робітничий рух на Україні склався як складова частина робітничого руху всієї колишньої Росії".

Але незабаром, висунувши такий принцип загальної нівеліровки, автор визнає, що на Україні були свої специфічні моменти, що впливали й на робітничий рух, обумовлюючи його специфічні особливості. Ці особливості, пише автор, полягають—„по-перше, в тому, що темпом свого промислового розвитку Україна спочатку цього століття йшла попереду мало не всіх инших країв колишньої царської Росії; по-друге — на Україні відбувався надто інтенсивний процес розшарування селянства...; по-третє... на Україні, не зважаючи на царську русифікаторську політику, розвивався український національний рух".

Замість того, одначе, щоб зробити з цих правильних в цілому застережень всі відповідні висновки, він зразу ж заявляє, що всі ці особливості виявляються лише в періоди громадянської війни. „В періоди ж до і після громадянської війни історичний розвиток профспілок на Україні загалом і в цілому наслідував історію розвитку професійного руху в Росії з ухиленнями, що не виходили за межі впливу „місцевих" умов" (курсив мій – М. Р.).

Це є приниження значіння вивчення історії робітничого руху на Україні. Ніхто, звичайно, не буде заперечувати, що цей рух був „складовою частиною робітничого руху всієї колишньої Росії". Але ця складова частина має свої особливості, відмінні від властивостей всього руху в цілому. Вивчити саме ці особливості, навіть поставити їх на деякий час в центр своєї уваги — це значить — не відмовитись від визнання єдности робітничого руху, а збагатити уяву про цю єдність, як про єдність складну, єдність що в її склад входять не зовсім однакові, відмінні одна від одної, частини.

Саме таке завдання й стоїть перед дослідниками історії робітничого руху на Україні. Не треба зменшувати значіння цих особливостей застереженнями про „вплив місцевих умов". Саме цей вплив нас і цікавить. А хіба всі ті особливості, що їх перелічив сам тов. Колесніков, не конкретизують цього ж самісінького поняття — „вплив місцевих умов?"

Звичайно, ці особливості надто чітко виявляються лише в періоди громадянської війни. Але це так лише через те, що всі класові суперечності виступають чітко та яскраво лише в періоди гострих сутичок.

Остання ж формуловка тов. Колеснікова („наслідував Росії“...) просто повертає назад — до уяви про „центр“ і „околиці“ робітничого руху. Це є надзвичайне спрощення надзвичайно складної дійсности, де иноді траплялося й таке, що „центр“ „наслідував“ „околицям“ — згадаймо хоча б про „южно-русский рабочий союз“, про першотравневі 1900 р. демонстрації в Харкові, про загальні страйки 1903 р., про ініціятиву харківських профспілок в скликанні першого всеросійського з'їзду профспілок й т. ин.

Дослідник ввесь час мусить пам'ятати, що робітничий рух в колишній Росії — це нерозривна єдність. Хто забуває про це, той стає на ґрунт українського шовінізму. Але в той же час він ввесь час мусить пам'ятати, що це не проста, а складна єдність,— „единство многообразия“,— і хто забуває про це, стає на ґрунт великорусського шовінізму.

Тов. Колесніков це „многообразие“ визнає, досить правильно його визначає, але потім невдалими формуловками принижує його значіння й тим самим може зпантеличити свого читача.

(Далі буде)

Д. ФРІД

Второй с'езд КП(б)У. (Протоколы). Істпарт ЦК КП(б)У. Під загальною редакцією і з передмовою В. П. Затонського. Вид. II, доповнене та виправлене. Вид. „Пролетарий". 1927 р. VII — 210 стор. Ц. 1 крб. 35 коп.

Уперше протоколи II з'їзду КП(б)У було видано 1919 року. Перше видання їх є тепер уже бібліографічною рідкістю. Крім того, зроблене наспіх воно надзвичайно незадовольняюче й являє собою швидше сиру неопрацьовану чернетку протоколів другого з'їзду.

Через це видання їх у другий раз Істпартом ЦК КП(б)У, необхідне опрацьовання їх та ин. цілком відповідає потребі, яка настигла.

Відзначимо тут до речи, що Істпарт готує нове видання звіту про перший з'їзд КП(б)У (примітивні видання 1919 та 1923 р.р. зараз уже не можуть задовольняти потреби в добре виготуваному виданні звіту про перший з'їзд); готується також видання стенографічних звітів 3-го з'їзду та 4, 5 та инших конференцій.

Другий з'їзд КП(б)У відбувався в Москві 15 — 22 жовтня 1918 року.

Україна була ще під владою гетьмана й німецької окупації, але німецький імперіялізм був уже напередодні своєї поразки; революційна ситуація Німеччини та її спільників все загострювалася; явно відчувалося наближення німецької революції.

Разом з тим реальніше ставала небезпека з боку англо-американсько-французького імперіялізму.

Гетьманщина на Україні скинула маску і одверто об'єдналася з всеросійською контр-революцією, ставши одною із її баз, одним із її опірних пунктів.

В той же час дрібнобуржуазно-куркульський блок („Національний Союз") пробував, хоч і безнадійно, реформувати, пристосувати до себе, спустити на гальмах гетьманщину.

Стихійне селянське повстання проти гетьманщини, проти поміщиків та куркулів видужувало після серпневого розгрому. Робітничий рух явно оживлявся й розвивався. Партійні організації, видужавши після серпневої невдачі, швидко росли та

зміцнювалися, поширюючи все ширше та глибше свій вплив, і до другого з'їзду їх уже було не менш, як в легальний період.

Дні гетьманщини були вирахувані.

В такій обстановці зібрався другий з'їзд КП(б)У.

Гострість моменту, необхідність певно, чітко й виразно визначити і обрати ту чи иншу лінію боротьби за пролетарську революцію на Україні надзвичайно загострили боротьбу між так званими „лівими" та „правими".

Перший з'їзд дав, як відомо, перемогу лівим, які з того часу і провадили лінію першого з'їзду. На другому з'їзді праві провадять жорстоку атаку на лівих, використовуючи всі помилки, промахи, недоліки та невдачі їхнього керовництва. Праві нападають, ліві захищаються.

Фракційна боротьба на з'їзді доходила до такої міри, що часом здавалося, ніби-то засідають дві партії, ніби-то це радянський з'їзд, на якому відбувається боротьба ворожих партій.

До якої міри була нагріта атмосфера, видко хоча б із такого місця промови тов. Затонського на з'їзді.

> „Я, товариші, був присутній на всяких з'їздах, але, по совісті кажучи, перший раз бачу партійний з'їзд, який відбувався б не як з'їзд партійний, а як з'їзд, в кращому разі, радянський, де є декілька різних партій, які перед початком з'їзду улаштовують свої фракційні засідання... Тут перед нами не з'їзд партії більшовиків української єдиної партії, у нас тут бог-зна-що. Проводиться ультрафракційна політика... і т. ин.". (55—56 стор.).

В основі позиції лівих лежала низка правильних, історією справджених, основних і вирішальних положень — боротьба за радянську владу по всій Україні, боротьба проти її роздріблення, боротьба за використання, за оволодіння селянським рухом, за спілку з селянством у пролетарській революції, орієнтація на внутрішні сили української революції насамперед і тверда упевненість в швидкій перемозі їх.

В цьому була їхня сильна сторона.

В той же час, м'яко висловлюючись, їм не чужі були риси, характерні для ультралівизни, для „лівого комунізму": переоцінка темпу світової революції не тільки, так би мовити, на словах, але і на ділі, тоб-то з негайними висновками і з своїх не досить обґрунтованих думок що до неї, надзвичайно революційне нетерпіння навіть за несприятливої об'єктивно ситуації, ілюзії на цьому ґрунті, прийняття бажаного за дійсне, почасти схиляння до „вспышкопускательства" і т. д.

В звязку з цим малася низка серйозних „специфічних" для українських лівих помилок: переоцінка стихійностей й недооцінка організаційного начала (наприклад, надмірне захоплення партизанським рухом), недостатня увага до партійної

роботи, як такої, недостатня увага на ділі до роботи серед робітників і т. д.

В цьому була їхня слаба сторона.

Тактика лівих зі всіма їхніми сильними і слабими сторонами прекрасно відбилася в серпневому повстанні взагалі, в наказі № 1, зокрема. Праві, використовуючи невдачу останнього, особливо жорстоко нападали на цей наказ. Він був ніби точкою дотику їхньої атаки.

Ліві зробили низку помилок, на яких ми не будемо тут докладно спинятися, але треба одно сказати — наказ № 1, серпневе повстання — помилково воно чи ні, пошкодило розвиткові української пролетарської революції, як думали одні, або кінець-кінцем після тимчасового занепаду руху дало стимул останньому — і що до його стихійного розвитку, і що до зросту більшовицьких організацій та їхнього впливу; в тому чи иншому випадкові, повторюємо, наказ № 1, серпневе повстання стало невід'ємною частиною української революції, одним із „проявів революційного руху", як висловився тов. Скрипник.

Праві цього не зрозуміли.

І подібно до того, як серпневе повстання і тактика лівих в ньому відбила ліву позицію, так оцінка і критика правими серпневого повстання відбили лінію правих.

На другому з'їзді з усією виразністю виявилась недооцінка правими в н у т р і ш н і х сил української революції. Вона найшла прекрасний вираз у формулі Каменева, який підтримував правих: шлях до Києва лежить не через Стародуб, а через Ростов.

> „Дорога до Києва, — говорив він, — лежить зараз не через Стародуб, не через Ніжен; дорога до відновлення на Україні радвлади лежить через Ростов..." (46 стор.).

І далі ще яскравіше:

> „... наша політика повинна бути політикою революційних кліщів... одна частина яких буде перебувати серед революційного війська Австрії, а друга — у революційній армії, що посувається на Ростов..." (47 стор.).

Звідси випливала характерна для правих позиція деякої пасивности й лінія на переважно довгу органічну роботу в партійних та робітничих організаціях, надія головним чином, на допомогу зовні — з боку міжнароднього пролетаріяту (на революцію Німеччини та Австрії) та РСФРР в особі її Червоної армії.

З цим же була звязана п е р е о ц і н к а правими сил реакції. Цікаво, що на другому з'їзді ще тов. Епштейн (Яковлев) пророкував, що, мов, „... такі міста як Київ нам треба знищити для того, щоб їх взяти" (142 стор.).

Для правих характерна також недооцінка революційних можливостей селянського руху на Україні, ігнорування його розвитку, недостатня увага боротьби за оволодіння ним, недооцінка стихійности та необхідности її використання взагалі і загальне заперечення ролі партизанського руху, зокрема (ми не будемо тут спинятися докладно за браком місця на цікавій дискусії про ролю і значіння партизанського руху взагалі і для розкладу окупаційної армії зокрема, на пропозиції правих з а м і н и т и його масовим терором, убивством куркулів та німецьких офіцерів і т. ин.).

Все це було слабою стороною в їхніх позиціях.

Сильною стороною правих були — відсутність в них рис, що характерні для ультралівизни взагалі і для українських лівих зокрема: рішуче загострення в протилежність лівим питання на партійній роботі, як такій, на роботі в робітничих організаціях (хоча в усіх цих питаннях було значне перегинбання палки в другий бік) і, нарешті, правильне поставлення не тільки на словах, але і на д і л і питання про ролю і місце в революції робітничого руху. До числа сильних сторін правих слід віднести і еволюцію їхніх поглядів що до другого з'їзду. Досить зазначити хоча б на те, що тут уже не підіймалося навіть і питання про необхідність всеукраїнського партійного об'єднання, КПУ, про відрив Донбасу від України і т. ин.

Одначе треба відзначити, що так ліві, як і праві не розуміли ще досить яскраво правильних взаємин Лівобережжя з Правобережжям.

Але в основному все це було вже перейденим етапом. Історія ліквідувала ці розходження.

Корінним питанням на другому з'їзді, як ми зазначили, питанням, що викликало основні розходження, залишалося питання про внутрішні сили української пролетарської революції, про „дорогу на Київ", про взаємини української революції з міжнародньою революцією й з РСФРР.

Ці розходження були також „зняті" історією в період од II до III з'їзду КП(б)У — вкінці 1918 і на початку 1919 р. р. Й коли серпневе повстання було перевіркою лінії лівих, виявивши їхні помилки й недоліки, то повстання проти гетьманщини, яке праві „прозівали", дало непогану перевірку лінії останніх (правих), виявивши їхні помилки й показавши, де йде „дорога на Київ"...

Але на другому з'їзді ще провадилася жорстока боротьба, що скінчилася рішучою перемогою правих. Помилки та „органічні" хиби лівих значно полегшили останню.

* * *

Загальне значіння України визначила та виключна увага другому з'їздові з боку ЦК РКП, представником якого на з'їзді був тов. Каменев.

Намагаючись зменшити пристрасть, т. Каменев все ж таки загалом підтримував правих проти лівих. Ми не будемо тут торкатися причин цього. Відзначимо лише, що ЦК РКП прекрасно ураховувало сильні й слабі боки так правих, як і лівих і що „ультраліві риси" українських лівих відограли не останню ролю в позиції ЦК РКП. А проте це не перешкодило останньому, не закриваючи очей на помилки лівих, через один-два місяці поставити їх (лівих) на чолі боротьби проти гетьмана та Директорії за відновлення радянської влади на Україні.

Україна була і лишається одним з найважливіших фронтів боротьби за світову пролетарську революцію.

„Із всіх наших фронтів, той фронт, що доходить до меж України,— самий найважливіший. Боротьба на цьому фронті є боротьба за світову революцію"— говорив тов. Каменев (6 стор.).

Радек закликав пам'ятати, що... „Україна є міст, через який піде европейська революція", що на українських робітниках „лежить в десять раз більше відповідальности, ніж на якому-небудь иншому загоні робітничої класи" (99 стор.).

„Україна,— як говорили ліві,— є дійсно арена боротьби пролетарської революції з світовою контр-революцією" (132 стор.).

І ми прекрасно знаємо, що на випадок загострення міжнародніх обставин, роля і місце України в світовій пролетарській революції знову будуть також наочно і яскраво видні, як і десять років тому.

Ось чому вивчення історії української пролетарської революції та КПУ має не тільки „місцеве" значіння і навіть не тільки всесоюзне, але цілком необхідне для низки секцій Комінтерну, не говорячи уже про те, що низка питань, як питання про партизанський рух, про дрібнобуржуазно-куркульську контр-революцію, національне, питання боротьби з окупаційними арміями чужоземних імперіялістів та ин.— може бути краще за все вивчення на прикладі України.

Протоколи II з'їзду КПУ значно допомагають в цьому вивченні.

Видано протоколи добре, з примітками, з списком делегатів з'їзду, з зазначенням їх псевдонімів і справжніх їхніх прізвищ, відомостями про активних учасників з'їзду і т. д.

До протоколів уміщено невелику, але цікаву передмову тов. Затонського, що дав характеристику окремих моментів роботи з'їзду і обставин того часу.

З. ГУРЕВИЧ

Д. Кін. „Деникинщина". Вид-тво „Прибой". Ленінград, стор. 276. Ціна 2 крб. 25 коп., тираж 5.000.

Треба визнати, що істпартівська комісія історії громадянської війни під головуванням М. Покровського зробила добру справу тим, що видала книгу Д. Кіна.

Не лише тому, що праць про денікінщину нема і що книга, яку рецензуємо, вже тому добра, що вона перша й поки єдина. З нашого погляду „Деникинщина“ сама по собі являє досить солідний вклад в історію огенного десятиріччя. І, безперечно, що майбутні історики цього періоду „бунту“ поміщика й фабриканта проти диктатури пролетаріяту на роботу, що її ми рецензуємо, не зважити не зможуть.

Тим більше, що автор використав дуже велику, і кількістю, і якістю, літературу; тут і архівні матеріяли (партійні, військові, не говорячи вже про білогвардійські), і газети за 1918, 1919 і 1920 роки різних напрямків, і книги та журнали (білогвардійські й радянські, російські й закордонні). Вже самий цей перелік може дати приблизне уявлення про обсяг „Деникинщины“.

Але перейдімо до змісту роботи.

Розглядаючи денікінщину, як систему „певного військового режиму буржуазно-поміщицької контр-революції“, автор, природно, повинен був звернути увагу в першу чергу на „суб'єкта“ цієї системи — Добровольчу армію. А поставивши перед себе питання про характер та істотність Добрармії, необхідно було розвязати проблему звязку денікінщини з англо-французьким імперіялізмом, ув'язавши вже цю проблему з характеристикою тих соціяльних сил, які впливали й визначали політику Денікіна. Коли перше питання — організація Добрармії — автор розвязав не зовсім повно, а швидше навіть недбайливо, то зате останні два одержали більш повніше освітлення, утворивши можливість точно визначати удільну вагу інтервенції в білому рухові на півдні й ролю громадських груп та партій в таборі денікінщини.

Друга низка питань присвячена внутрішній політиці денікінщини в усіх її формах і виглядах. Тут і „будівництво“ державного апарату, і аграрна політика, і економічна, і робітнича, і навіть національна політика денікінщини.

І, нарешті, остання ланка питань являє собою робітничий рух, партійне підпілля, повстанський рух і рух козаків та горців.

Сюди ж входить вивчення ролі більшовиків у повстанському й гірсько-козацькому рухові.

Особливо повно прослідив й вивчив автор другий розділ. Слабіше третій. Але це вже пояснюється, як Д. Кін і сам відзначає, в першу голову відсутністю досить повних і вичерпуючих даних, особливо в тій частині, що торкається партійного підпілля.

Блідо й недостатньо накреслив автор стосунки денікінщини й української контр-революції. Декілька фраз про українську кооперацію, про національну політику української радвлади, про Центральну Раду, про спілку галичан та російської білогвардійщини, — ось те невелике, що ми маємо в „Деникинщине“, хоча сам характер теми й матеріял уже сами по

собі повинні підказати авторові більш докладнішу оцінку взаємовідносин великоруської й жовто-блакитної української контр-революції.

З цього боку, на жаль, „Деникинщина" значно програє...

М. І.

„Борьба за Советы на Екатеринославщине".— Збірник споминів та статтей, видання Дніпропетровського Істпарту й окрyгової комісії для переведення десятиріччя Жовтневої революції. 291 стор., ціна 1 крб. 70 коп.

Оцінюючи Істпартівські видання, необхідно ураховувати, що робота в справі вивчення історії партії та Жовтневої революції має низку труднощів. Основна трудність полягає в тому, що в наслідок громадянської війни величезна кількість матеріялів (архівних та друкованих), особливо 17—19—20 років, як відомо, загинула. Ця обставина змушує Істпарти особливо широко притягувати до опрацьовування питань з історії Жовтневої боротьби безпосередніх її учасників.

Але в цьому напрямку деякі Істпарти роблять певне перегинання у бік „захоплення" мемуарами, бо, хоч як незначний той матеріял, що залишився, на підставі його можна все-таки опрацювати низку питань. Правда, тут трапляється друга трудність — надто обмежене число робітників, що їм можна б було доручити наукове опрацювання питань. Одначе, з належною настирливістю й упертістю в цьому напрямку можна домогтися, безперечно, значних наслідків. Крім того, і самих учасників можна використати подвійно: 1) як „спогадників", що передають факти, які залишилися в них у пам'яті; 2) як дослідників, які на підставі додатково взятого матеріялу можуть ті факти, що залишилися в них у пам'яті, узагальнити, дати аналізу обстановці й подій. Хоча й тут є „але", учасників другої групи значно менше. І тому Істпарти притягують більше „спогадників", що їх все ж таки легше притягти. А спогади, хто б їх не писав, завжди, як відомо, слабують на хиби.

Дніпропетровський збірник складається за винятком короткого „введення", що дає узагальнення матеріялам збірника, і двох статтей („Война и Екатеринославская организация РСДРП(б)", „Из истории аграрного движения 1917 г. на Екатеринославщине") із „спогадів", які охоплюють період 1914—1918 р. р.

Основна хиба збірника є відсутність статтей, що в них би було опрацьовано найважливіші питання Жовтневої революції. Зокрема, на жаль, нема статті про передумови революції. В читача виникає немало незрозумілих питань, на які він не знаходить відповіди в спогадах.

Другою хибою збірника є те, що він охоплює майже тільки місто Дніпропетровськ.

Але, виключаючи всі зазначені хиби, збірник все ж таки в цілому дає достатнє уявлення про Жовтневу боротьбу на Дніпропетровщині, вірніше в Дніпропетровську, а також окремі малюнки з жовтневих подій на периферії.

Увесь матеріял збірника поділено на чотири розділи: Катеринославщина напередодні Лютого, Лютнева революція, Жовтень і 1918 рік.

В першому розділі містяться дві (згадані вище) статті й два спогади. В статті „Война и Екатеринославская организация РСДРП(б-ков)" автор на підставі матеріялів жандармського управління й видрукованих спогадів учасників революційної боротьби дає характеристику роботи Катеринославської організації більшовиків за час війни. З цієї статті видко, що в Катеринославі була значна організація більшовиків, яка мала свої групи по різних заводах.

Організація стояла на цілком негативній позиції що до війни, провадила велику працю серед робітників, використовуючи численні страйки, улаштовувала масовки, випускала прокламації то-що. Не дивлячись на низку арештів членів організації, праця останньої не завмирала, і тільки перед початком Лютневої революції через роботу жандармерії організація серйозно підупала.

Спогади тов. Амосова доповнюють цю статтю відомостями про працю більшовиків головним чином на Брянському заводі. Але так перша стаття, як і спомини т. Амосова слабують на великі хиби через відсутність конкретности. Так, тов. Амосов, говорячи про Брянський завод, обмежується загальними місцями про становище робітників заводу, не дає фактичних даних про погіршення стану робітників, не сповіщає про кількість робітників і кількість членів більшовицької організації на заводі то-що.

Стаття „Из истории аграрного движения 1917 г. на Екатеринославщине" дає огляд наростання революційного руху серед селян у наслідок військових тягот, що все збільшуються, й розвитку боротьби селян за землю до кінця 1917 року. Слабуючи на достаток загальних місць, стаття разом з цим має багато цікавих даних, що взяті переважно із архівів жандармерії. „Патріотично настроєне" селянство, особливо бідняцька його частина, уже з 1915 року почало виявляти патріотизм „вельми своєрідно", що дуже турбувало начальство. Селяни місцями відмовлялися виплачувати оренду поміщикам, виганяли землемірів, ставали до бою з поліцією в звязку з реквізиціями і т. ин.

Уміщені в другому розділі спогади т. т. Гопнер, Азеріна, Трубного й Різоля характеризують працю організації й революційний рух робітників од Лютого до Жовтня. Із цих спогадів видко, що організація вийшла з підпілля досить слабою, і в перші часи в лавах її панувала певна розгубленість.

Більшовики вважали себе до Лютневої революції, як говорить т. Гопнер, за „властителей дум“ робітників, а з перших днів революції керовництво робітниками перейшло до меншовиків і есерів. Це було несподіваним для деяких членів організації, як був несподіваним для тих, що сиділи у в'язниці, й самий переворот.

В перші місяці в організації були тенденції об'єднатись з меншовиками. На жаль, питання це, що має велике значіння, обходять і т. Гопнер, і т. Аверін. В цілому ж ці спогади не погано змальовують розвиток більшовицької організації, зростання її впливу серед робітників і занепад меншовиків та есерів.

Дальший розділ „Жовтень“ присвячено безпосередній боротьбі за владу: готування бойових сил, військова боротьба й захоплення влади, що відбувалися в кінці грудня. Нема чого й говорити, що тут охоплено лише основні моменти.

Більша частина спогадів стосується озброєної боротьби, яку місцями описано занадто детально, порівнюючи з иншими питаннями. Брак хоча б одної статті, яка б з'ясувала докладно загальні обставини й розставлення сил, тут дуже відчувається. Але в процесі боротьби за владу спогади дають все ж таки багато матеріялу, ураховуючи, правда, його відносну цінність, як спогадів.

Останній розділ „1918 рік“ подає матеріял про перший період радянської влади, німецької окупації й підпільної роботи за часів гетьманщини. Низка питань тут також залишається не досить висвітленими. Так, в питанні про Берестейський мир в організації було декілька поглядів, але про це в спогадах зазначено дуже мало, тоді як це теж одно з найважливих питань, що було в свій час „оселком“ для більшовиків. Тому докладне опрацювання цього питання повинно було бути в центрі Істпарту.

Велику увагу в цьому розділі звернено на підпільну роботу. На жаль, і це питання опрацьовано не досить.

Всі ці матеріяли можна розглядати, як початкові нариси, які потребують діяльної праці й при цьому за певним уже планом.

В збірнику є низка ілюстрацій групи керовників боротьби в різні періоди, виготувані не досить гарно.

Ціну збірника треба визнати за невисоку.

В. ЛАПІНА

В. К. Щербаков. — Жовтнева революція і роки громадянської боротьби на Чернігівщині. Стор. 117. Видання Чернігівської окружної комісії 10-тиріччя Жовтневої революції. Чернігів, 1927 р.

Книга тов. Щербакова вийшла з передмовою Чернігівського Істпарту, де вона рекомендується не тільки для широких робітничих та селянських мас, але й для молоди, яка повинна вивчати історію громадянської війни на Чернігівщині.

Книга до деякої міри дійсно заслуговує на те, щоб її рекомендувати для широких мас, але назвати її історією громадянської війни можна лише умовно.

Уже розміри книжки говорять за те, що більш-менш повного опису основних подій громадянської війни вона дати не може. По суті — це нариси, що дають канву для історії і освітлюють низку подій та фактів, але далеко не вичерпують навіть основних етапів боротьби на Чернігівщині.

Авторові удалося зібрати значний архівний матеріял. Він використав газети та журнали цього періоду й оперує цінними партійними документами; наприклад, наводить резолюції та протоколи різних партійних зібрань і конференцій, а також користується споминами учасників революційної боротьби на Чернігівщині.

Книжка охоплює період з 1917 до 1921 року, при чому центр уваги автор переносить на події 1917 — 18 р. р.

Розділи „Жовтень на Чернігівщині" та особливо „Німецько-гетьманське підпілля" опрацьовано найбільш удало, хоча й не досить повно. Розділ „Два роки радянської влади" — 1919 — 20 р. р. — написано конспективно, майже без документів і являє собою коротку, стислу хроніку основних подій.

Найслабіше освітлено історію 1920 року. Говорячи про 1920 р., автор перелічує лише партійні конференції цього періоду.

Відновлюючи події минулого, авторові не вдалося одначе уникнути уривковости, випадковостей та деяких неточностей у викладі.

Правда, ці промахи стануть зрозумілі, коли взяти на увагу мізерність матеріялів, які залишилися. В Чернігові, наприклад, про період 1918 р., крім декількох офіційних газет, не лишилося жодних документів. Мабуть, учасники революції переховують їх у себе, але використати їх поки немає змоги.

Великою хибою цієї книжки є те, що автор, оперуючи фактами, цифрами, даними, даючи ту чи иншу оцінку і роблячи висновки, часто не зазначає джерел, якими він користувався. Це набагато зменшує наукову цінність цієї праці, що в такому вигляді він її видав і являє швидше мемуарний запис, ніж дослідницьку працю. Для прикладу пошлемося хоча б на сторінки 34 — 36, де автор наводить цифри про наслідки голосування до Установчих зборів, не указуючи, звідки їх взято.

Деякі непорозуміння викликає виклад історії партійної організації. Тут автор, мабуть, мав найменшу кількість матеріялів (до речи, слід би було дати характеристику використаних матеріялів). На цьому ми вважаємо за необхідне спинитися.

Говорячи про більшовиків Чернігівщини в період царського підпілля, автор спиняється т і л ь к и на роботі міської Чернігівської організації, даючи привід думати, що в инших

містах губерні підпільних організацій не було, хоч, проте, відомі соціял-демократичні організації більшовицького напрямку в м. Семенівці, Ново-Зибкові, Конотопі та ин.

Даючи характеристику підпільній Чернігівській організації, напередодні революції 1917 р., автор неточний.

В числі керовників та учасників гуртків він називає тут тих, кого фактично в місті не було (Риндич), і не згадує тих товаришів, що дійсно працювали там (група кравців, чоботарів, т. Соколовську С. та ин.).

Також випадково названо організаторів профспілок 1917 р. Автор, без сумніву, зменшив роботу чернігівських більшовиків у профспілках. Перші місяці 1917 року майже вся організація взяла активну участь в організації пролетаріяту, ведучи уперту боротьбу з впливом меншовиків.

Важко також погодитися з автором з його висновками про становище більшовицької організації в Чернігівщині в період Жовтня. Автор пробує довести, що за перший період радянської влади на Чернігівщині (кінець 1917 і початок 1918 р. р.) „над будівництвом влади на місцях працювали або якісь інші революційні організації, або ж влада формувалася частіше над усе під стихійним натиском по-більшовицькому настроєних мас. На Чернігівщині, якщо можна так сказати, не було організованого більшовизму, а був більшовизм стихійний“ (стор. 58).

Роблячи таке твердження, автор не довів його. Спроби дати Чернігівську організацію 1917 р. організаційно та ідейно неоформленою, зараженою антагонізмом, внутрішніми суперечками,— підтвердження фактами не мають. Правда, тов. Щербаков намагається обґрунтувати свої висновки фактом голосування резолюцій в питанні про оцінку Жовтневої революції (листопад 1917 р.).

Із 30 чоловіка, що голосували за більшовицьку резолюцію, не голосувало 6; останні віддали свої голоси за другу, за напівменшовицьку резолюцію, яка вважала, що Жовтнева революція й захоплення влади передчасні й шкідливі.

Ось із цього факту наявности в лавах організації невеликої групи товаришів, тих, що ще не досить ідейно оформилися, автор і пробує довести і кволість організації, і її нездатність до практичної роботи із за внутрішніх незгод.

Ідейні хитання та організаційна неоформленість і дуже повільна „більшовизація“ в низці організацій на Україні — факт загальновідомий. Ідейне та організаційне оформлення більшовицьких організацій на Україні скінчилося тільки 1918 року. В цій справі Чернігівська міська організація повторювала тільки загальний на Україні процес, з тою лише ріжницею, що ідейне та організаційне розмежування з меншовиками в Чернігові сталося на початку 1917 р., тоді як звичайно в непролетарських центрах цей процес закінчувався значно пізніше. Ось чому нам здається оцінка тов. Щербакова

Чернігівської більшовицької організації невірна і декілька тенденційна.

У всякому разі його твердження про те, що „ця боротьба течій Чернігівської організації була одною із основних причин того, що в Чернігові довгий час було безвластя, а згодом існувала влада половинчастої міської ради“ (стор. 62) — голословне.

„Прокурорський“ тон автора що до більшовицької організації Чернігова робить враження дисонансу і не в'яжеться з загальним викладом героїчної боротьби 1917—20 р. р., в якій чернігівські більшовики займали не останнє місце, виконуючи відповідальну ролю організаторів та активних учасників Жовтневої революції. Чернігівський Комітет, хоча й з труднощами, а, може, й не завжди правильно, але був партійним центром для всієї Чернігівщини.

М. Р.

М. Балабанов. От 1905 к 1917 году. Массовое рабочее движение. Державне Видавництво. М.—Л. 1927 р., стор. IV—456.

Робота, що її ми рецензуємо, являє собою одну частину великої авторової роботи з історії робітничої класи Росії — „Очерков по истории рабочего класса России“, яка ніби становить продовження цих „Очерков“.

Розбираючи її, ми спинимося на низці методологічних питань, що виникають при вивченні робітничого руху.

Це важливо, зокрема, в звязку з необхідністю все більшого засередження уваги на вивченні робітничого руху на Україні.

Охоплюючи самостійний найважливіший етап в розвитку робітничого руху, книга є логічно закінчена праця. Вона майже перше конкретно показує нам багатство змісту того періоду масового робітничого руху, про який читацька маса має лише саме загальне уявлення, що укладається в декілька фраз.

Передусім, книга чітко показує основні етапи робітничого руху між 1905 й 1917 роками. „На переломе“ (після першого революційного підйому), „годы упадка движения“ (1908—1910 р.р.), „возрождение рабочего движения“ (1911 р.), „Лена“ та „после Лены“ (1912 р.), „обострение классовой борьбы“, „на пути к революции“ (1913—1914 р.р.), нарешті, „в годы войны“ та „на пути к Февралю“ (1914—1917 р.р.) — такі основні віхи на перейденому шляху пролетаріятом Росії.

Тут хотілося б з'ясувати деякі деталі цієї періодизації, які, як нам здається, могли б ще ріжче підкреслити криву руху.

„С лета 1906 г. по лето 1907 г. движение держится еще на высоком уровне и резко начинает падать со второй половины 1907 года, открывая длительную полосу успокоения“ (стор. 71).

Далі аналізується лише 1906 р., переважно ж 1907 рік, і читач йде далі з вражінням, що М. Балабанов належить до числа тих, що заперечують певне твердження, за яким хвиля робітничого руху в першій революції, досягнувши найвищої точки в жовтні-грудні 1905 року, потім пішла на занепад і розійшлася з хвилею селянського руху, максимум якого припав на 1906 рік.

Але сам же автор в першому розділі наводить дані за 1905 та 1906 роки, що безперечно доводять відносно меншу силу революційного напруження 1906 року (стор. 2—3).

Друге питання, що його хотілось би відзначити в звязку з періодизацією.—Де лежать основні переломні моменти, що відзначають один характерний етап од другого? — Пряма відповідь, що її дає тов. Балабанов, нас не задовольняє, і здається нам скоріше невдалим висловом (що кинуто, доречи сказати, з другого приводу), ніж помилкою. „Движение рассматриваемого нами периода,— пише він,— имело три решающих переломных момента — весной 1912 года, летом 1914 г. и осенью 1916 г." (стор. 450). Це — не „переломные" у властивому розумінні слова моменти (від підйому до занепаду й навпаки), а лише моменти найбільшого загострення боротьби. Датою дійсно переломного моменту—моменту початку підйому— М. Балабанов установлює останню третину 1910 р., що дає значний приріст числа економічних страйкарів. Цей момент нам трохи здається спірним, Ленін того ж 1910-го року зазначав (в № 2 „Рабочей Газеты"), що підйом починається знову „с лета текущего года". Дані про число страйкарів кожного місяця (їх Балабанов не наводить) також стверджуються.

З другого боку, нам здається не зовсім правильним обґрунтовувати твердження про динаміку руху майже виключно на статистиці страйкового руху. Симптом оживлення є не тільки число страйкарів, але й окремі прояви політичної активности. В звязку з цим нам здавалось би за доцільне, описуючи перелом 1910 року, спинитися не тільки на відгуках з приводу смерти Толстого, але на відгуках (хай малих і боязких) на смерть Муромцева, а робітничі відгуки на смерть Толстого освітлити декілька докладніше. Приблизно до цього моменту відносяться робітничі виступи на низці з'їздів, також симптоматичні. Про них теж майже нічого нема у М. Балабанова.

Основна заслуга автора в тому, що він ці етапи робітничого руху, ці загальні формули його розгортання заповнив яскравим конкретним матеріялом. Звичайно, в цій справі величезну ролю відограла свіжість та безпосередність використаних автором джерел. В основному працю написано на підставі вперше використаних матеріялів Ленінградських архівів. Це, насамперед, архів гірничого департаменту, архів міністерства фінансів (діловодство головного „присутствия по фабричным и горнозаводским делам"), архів Петербурзького т-ва

заводчиків та фабрикантів, архів департаменту поліції (окремий відділ та головним чином 4 діловодство), архів міністерства торговлі та промисловости, в меншій мірі — архів міністерства внутрішніх справ, архів канцелярії ради міністрів та архів воєнно-цензурного комітету. Доповнюють картину партійні та головним чином професійні видання зазначених років.

Окремо треба відзначити й підкреслити як авторову заслугу те, що: хоча книгу й присвячено розборові даних про робітничий рух, автор не ухилився від дослідження фактів, які не входили безпосередньо в робітничий рух, але вони безпосередньо й значно впливали на нього, а саме питання про організацію капіталістів. І треба сказати, що одним із найцінніших та найцікавіших розділів книги, безперечно, є розділ, що присвячений „наступлению об'единенного капитала", також як і розділ „контр-атака об'единенного капитала". Вони вносять багато нового в історію російської буржуазії.

Крім безпосередніх даних про організацію боротьби капіталу проти праці, книжка дає найцікавіші матеріяли про тенденцію „сращивания" російського капіталу з романівською монархією, яка якраз у цей час, за висловом Леніна, „робила ще крок по шляху перетворення в буржуазну монархію".

Нам здається, одначе, що, вступивши на цей правильний шлях, автор йшов по ньому не досить далеко, щоб з'ясувати цілу низку своєрідних особливостей робітничого руху за цей період.

Автор не достатньо підкреслив той факт, що саме в цей період — між двома революціями — російський капіталізм вступив в нову базу монополістичного капіталізму. Ця теза, з приводу якої велася дискусія ще декілька років тому, зараз ніби-то уже не є дискусійна. А проте вона має величезне значіння для розуміння боротьби пролетаріяту.

Проте ясно, що новий ступінь розвитку капіталізму тягне за собою новий ступінь в розвиткові й робітничого руху.

Високому рівневі концентрації промисловости відповідає й високий ступінь активности пролетаріяту. Саме цим пояснюється провідна роля в робітничому рухові металістів. На жаль, в роботі Балабанова даних про масовий рух з цього боку не розглянено й не підсумовано. А проте цю геґемонію металістів протягом усього цього періоду — що за небагатьома винятками пояснюється ринковою коньюнктурою (не рівномірному розвиткові капіталізму відповідає нерівномірний розвиток робітничого руху) — ясно видко із даних М. Балабанова і на ній він спиняється декілька разів.

Між иншим, заслуговує на увагу той факт (що до цього часу не притягував уваги дослідників), що перши ми відгукнулися на Ленські події найбільші металургійні заводи України: 9 квітня — Судобудівничий завод Миколаєва та Південно-Російський завод в Києві, 10 квітня — Паровозобудівельний завод

в Харкові та Трубопрокатний в Катеринославі, 11 квітня — завод „Ельворті“ в Лисаветграді та РОПІТ в Одесі; лише 12 квітня виступає Рига, лише 14 — Петербург (ст. 173 — 174).

Важко не поставити це в звязок з надзвичайно високим ступнем металургійної промисловости України.

Тому доводиться внести деякі поправки й до заперечення тов. Балабанова проти тверджень тов. Флеєра, який говорив, що „в годы войны текстильщики и металлисты приобрели совершенно исключительное влияние“ („Рабочее движение в России в годы империалистической войны“, Л., 1926, ст. 74).

Розуміється, тов. Балабанов цілком правий, коли заперечує тов. Флеєрові, що „исключительная роль принадлежала в движении текстильным рабочим и металлистам и в довоенные годы: 1913 г. они составляли 80% а в 1914 г.— 76% всех участников стачек, против 91% в 1915 году и 92% в 1916 году“ (стор. 401). Але в своїх дальших запереченнях він підкреслює не той бік, який треба б було, на нашу думку, підкреслити. Тов. Флеєр писав (стор. 71): „Рост рабочего населения... особенно в Петрограде и Москве, наряду с сокращением числа мелких промышленных предприятий, создавал благоприятные условия для борьбы пролетариата с капиталом и правительством, ибо вся мощь рабочего класса, не распыленная по мелким предприятиям, сосредотачивается на немногих заводах-гигантах, выступление которых способно было наносить чувствительные удары. В частности, для Петрограда времен войны, стоящего во главе движения, эта концентрация военной промышленности является особенно показательным“ (курсив мій — М. Р.).

Замість того, щоб показати, що концентрація промисловости досягла високої міри уже за довоєнні роки (уже 1913 р. робітники підприємств з числом робітників з-понад 1000 чоловіка становили 56,5% всього пролетаріяту), замість того, щоб показати, що протягом всієї історії робітничого руху провідна роля металістів пояснюється відносно найбільшою (порівнюючи з иншими галузями) концентрованістю металургійної та металообробної промисловости, замість всього цього М. Балабанов обмежує значіння концентрації промисловости взагалі, говорячи: „Само собой разумеется, что концентрация... содействовала росту рабочего движения, но и она не привносила в движение ничего существенно нового: районы преобладания движения, как и относительное участие в нем разных профессиональных групп рабочих, остались в основном те же, что и в передвоенные годы“ (стор. 401, примітка. Курсив мій — М. Р.). Саме цей факт і пояснюється не тим, що „концентрация не привносила в движение ничего существенно нового“, а тим, що в основному концентрація проходила не в воєнні, а в передвоєнні роки, в роки оформлення монополістичної системи, і уже в цей

період яскраво виявилися тенденції географічного розміщення великої промисловости, лише поглиблені імперіялістичною війною.

Таким чином, нам здається, що більш тісна ув'язка історії робітничого руху з історією російського капіталізму допомогла б ще повніше і краще висвітлити цілу низку проблем. До речи, сказати: надзвичайно важливо простежити за тим, як відбивається на робітничому рухові підлягання російської промисловости чужоземному капіталові. Тут у самого автора є низка найцінніших матеріялів, які можуть бути правильно зрозумілі тільки в цьому звязку.

Не будемо торкатися цілої низки моментів[1]) і перейдемо просто до другої основної замітки, що її ми хотіли зробити з приводу книжки М. Балабанова. В передмові„ Очерков по истории рабочего класса" тов. Балабанов писав: „Так как мы имеем в виду историю рабочего класса, то и внимание мы сосредоточили на массовом движении его, будь это первые зародыши стачечного движения или революционные выступления рабочей массы. (Курсив автора). Поэтому же положение т. н. истории революционного движения, поскольку оно не было массовым (курсив наш — М. Р.) рабочим движением, в нашу задачу не входило" (див. „Очерки", т. II, стор. 3). Можна було б сперечатися про те, чи припустимо до історії робітничої класи не включати перших зародків організації його авангарду, кревно з ним об'єднаного,— наприклад, північно-російського, робітничого союзу? Сам же автор, зрадивши свій принцип, говорив про них; але в усякому разі для XIX віку таке декілька штучне відокремлення може бути прийнято і виправдано, бо в ту пору масовий робітничий рух розвивався не в безпосередньому звязку з організацією авангарду, і розуміння окремих його фактів од цього відокремлення не пошкодиться. Инша справа, коли мова йде про епохи 1906 — 1917 р.р. В передмові до книги, що рецензується, автор пише: „Мы оставили... без рассмотрения все то, что со многих других сторон выясняет прошлое рабочего класса и рабочего движения (некоторые черты процесса образования рабочего класса в новейшее время, положение рабочих, рабочее законодательство, влияние на рабочее движение политических партий (курсив наш — М. Р.) и т. д.), сосредоточив внимание исключительно на массовом рабочем движении, на участии широких слоев рабочего класса в экономической и политической борьбе" (стор. 3). Ми боїмося, що для даної епохи таке „рассечение" буде вже шкідливим. Не треба забувати, що в цю пору мы уже маємо партію, тісно звязану з гущею

[1]) Наприклад, нам здавалося б, що, розглядаючи підсумки 1905 року, як одну з передумов робітничого руху між 1905 і 1917 р.р., не вірно обмежуватися розглядом тільки вузько-економічних наслідків боротьби.— М. Р.

робітничої класи, і що, ясна річ, мала певний вплив на хід масового робітничого руху. Мало того. Вона мала вже цілу низку приводних ременів, що звязували її з масою. Сам же автор дає такі істотні вказівки, обґрунтовані багатим фактичним матеріялом: „Во всяком случае, и профессиональные союзы, и стачечные организации вносили значительный коррективъ в стихийность движения, которое вообще заключало в себе более прочные элементы организованности, чем это могло показаться“ (стор. 266). „Народилась не в единицах только, как это было до 1905 года, рабочая интеллигенция, роль которой в движении департамент полиции мог без всякого преувеличения назвать громадной“ (стор. 270). „Стачкам предшествовала их подготовка в виде совещаний, собраний, выработки общих требований и почти всегда и всюду они протекали под руководством партийных или стачечных организаций“... (ст. 272).

Обвинуватити автора в недооцінці парткеровництва ніяк не можна. Наприклад, він говорить таке: „Движение рассматриваемого периода имело три решающих переломних момента — весной 1912 года, летом 1914 и осенью 1916 г.; в каждый из этих моментов движение массы могло быть сдержано на какой-нибудь ближайшей позиции... или двинуто дальше, и в каждый из этих моментов (? — курсив наш — М. Р.) тактика большевиков оказала решающее воздействие“ (стор. 450).

І одначе цього свого правильного в загальному підході автор не взяв в достатній мірі для вияснення окремих моментів робітничого руху.

По-перше, не цілком достатньо, з нашого погляду, вияснено картину життя й розвитку „приводных ремней“ — профсоюзів. Є лише порівнююче уривкові дані, що не зведені в звязок.

Адже саме в цю пору відбувалася жорстока боротьба за те, до чого будуть „приводити“ ці ремені, чи до партії, що вела витриману класову лінію з установкою на розгорнення та готування революції, чи до ліквідаторів, що знижували рух до рівня повсякденної економічної боротьби.

Про це нема ні слова у М. Балабанова, бо таке його уставлення: адже він відмовився від дослідження навіть „влияния на рабочее движение политических партий“!.. Між иншим, для характеристики розуміння профруху 1905 — 17 р.р. основне значіння має саме політичне уставлення його. Тому ті факти, що їх автор наводить, самі по собі недостатні.

По-друге, конкретний матеріял про звязок парторганізацій з масовим рухом взятий ще менше, а проте він багато допоміг би зрозуміти в робітничому рухові.

На жаль, нема нічого про ролю ліквідаторів у робітничому рухові, що також є великою хибою.

Треба сказати, що тов. Балабанов в заключному розділі дає загалом правильне теоретичне уставлення про звязок

маси з авангардом (даремно тільки він таку велику ролю, вироблюючи це уставлення, віддає Кавтському; в основному це уставлення Леніна, починаючи від „Что делать“ і навіть раніш).

Тим більш досадно, що це правильне уставлення не досить відбилося на всій останній праці. Нам здається, не даючи, розуміється, спеціяльного розроблення історії партії і професіональних організацій, треба було звернути велику увагу на звязки партії з масою, на вплив партії на маси й т. д. Бо в цей період партія та робітнича класа уже надто тісно звязалися один з одним, щоб можна було досить повно зрозуміти масовий рух, не розглядаючи його в звязку з роботою партій. Саме такий розгляд, між иншим, допоміг би краще зрозуміти цей період не лише як готування до Лютого, але й до Жовтня 1917 року.

Підводимо підсумки: книжка М. Балабанова, не дивлячись на наявність низки моментів, які на нашу думку, вимагали б иншого підходу, є безсумніву корисним вкладом в історію російського робітничого руху і заслуговує на увагу так спеціялістів-істориків, як і широкої читацької маси Радянського Союзу.

С. Р.

ПО ІСТОРИЧНИХ ЖУРНАЛАХ

„Пролетарская Революция“ №№ 1 (72), 2 (73) за 1928 р. Істпарт ЦК ВКП. ГИЗ.

„Красная Летопись“ № 3 (24) 1927 р. Ленінградський Істпарт. ГИЗ.

„Каторга и Ссылка“ №№ 1 (38), 2 (39) за 1928 р. Вид. Всесоюзного Т-ва Політкаторжан та заслано-поселенців.

Перші два номери „Пролетарской Революции“ за цей рік багаті різноманітним змістом так статейним, як і історичними матеріялами.

Із статтей, на нашу думку, найбільший інтерес являють праці В. Мішке „Подготовка Октября в Латвии“ і В. Смірнова „К 10-тилетию пролетарской революции в Финляндии“. Обидві названі частини колишньої російської імперії дуже різко різнилися своїм економічним та соціяльно-політичним укладом від корінних російських та українських областей. Ця обставина наклала найсильнішу відзнаку і на всі течії пролетарської революції в Латвії та Фінляндії, які дають класичні зразки поразки революції, не дивлячись на високоорганізовану та революційну робітничу класу. Підчас удушення революції в обох країнах вирішальну ролю відогравали не внутрішні політичні мотиви, не стільки окремі помилки комуністичного керовництва, скільки зовнішня, чужа сила німецького імперіялізму.

В. Мішке описує революцію в Латвії періоду з лютого по жовтень 1917 року. Для революції в Латвії характерно, по-перше: значно більш чіткий і яскравий розвиток класових протиріч, куди більш різка класова диференціяція, як це було в Росії й на Україні. Далі, характерна перевага в революційнім рухові 1917 року з перших же днів після лютого соціял-демократії, а серед соціял-демократії — її революційної частини — більшовиків та лівих інтернаціоналістів. Вплив революційної соціял-демократії в Латвії наочно видко хоча б із наслідків виборів в Установчі збори, коли за соц.-демократію Латвії було подано 72% всіх голосів. В цей же час, навіть в Петрограді, за більшовиків голосувало тільки 45% виборців, по Петроградській губ. — 50%, по Московській — 56% і т. ин.

Серед самої соц.-дем., від якої одкололися лише крайні праві меншовики, провідне значіння мали більшовики. Так, на з'їзді латиської соц.-демократії в Ризі в липні 1917 року абсолютна більшість належала більшовикам і тільки 5—6 депутатів було меншовики-інтернаціоналісти. Уже в квітні латиська соц.-дем. офіційно стала на позицію квітневих тез Леніна.

Політична боротьба в Латвії відбувалася в основному поміж двома силами — між РСДРП(б) та організаціями земельних власників. При цьому латиська соц.-демократія з самого початку революції керувала не тільки пролетаріятом, але й найбіднішим батрацьким селянством, що становило основну масу в так званих „радах безземельних". Ці „ради безземельних" були своєрідними революційними селянськими організаціями, що стояли десь посередині між російськими радами селянських депутатів та комбідами.

Стаття В. Смірнова, одного із активних учасників революції в Фінляндії, під назвою „К 10-тилетию пролетарской революции в Финляндии" стосується переважно декілька більш пізнього відрізку часу — листопад 1917 — лютий 1918 р. р. Статтю написано використавши газети того часу та різні друковані матеріяли. В статті докладно відбито, як фінський пролетаріят організував свою Червону гвардію, в той час як фінська буржуазія, маючи підтримку німців, утворювала „шюцкор". Шюцкор — це військова контр-революційна організація, що вербувалася з великої та дрібної буржуазії, в тому числі і заможного селянства. На чолі шюцкора став генерал Манергайм, що виставляв себе за вождя „селянського війська" і називав свої білі загони „свободолюбивим селянським військом".

Фінські робітники, дякуючи поміркованій частині своїх керовників, пропустили перший сприятливий момент, щоб захопити владу у листопаді 1917 року, а до січня 1918 року буржуазія встигла сильно зміцнитися, утворити шюцкор і тісно звязатися з німецьким імперіялізмом. Хоча в січні робітникам Гельсинфорсу й удалося захопити владу в свої руки, але їм удалося зазнати за це найжорстокішого білого терору. Не менш як 40.000 революціонерів загинуло 1918 року од придушення Манергаймом радянської влади Фінляндії.

Стаття Смірнова є лише перший нарис; в дальшому нарисі він гадає докладніше розповісти про діяльність революційного уряду Фінляндії, Ради Народніх Уповноважених.

З инших статтей в названих номерах „Пролетарской Революции" треба відзначити статтю „Казачество Северного Кавказа в революции 1917 г.", де автор Л. Ільїн досить докладно досліджує економічні причини диференціяції так між козаками й зайшлими, як і серед самого козацтва та причини, що привели до того, що із козацтва виділилися значні революційні групи. Це ті козацькі низи, що несли всі тяготи 20-тилітньої козацької воєнної служби, але, бувши оббирані козацькою

старшиною та знаттю, мали замало землі та ще й поганої... Самі ці козацькі маси переходили в Лютому в Ленінграді на бік революції, це вони в серпні 1917 року відмовилися підтримувати корнілівський рух.

Г. Шпильов в статті „Из истории партийной работы в Сибири при Колчаке" розповідає про те, як, не дивлячись на колосальний розмах білого терору, аналогічного денікінському, сибірським партійним організаціям удалося провести велику роботу для організації збройної боротьби з Колчаком, для дезорганізації тилу білих, для керовництва партизанським рухом. На жаль, майже повна відсутність архівних документів, що стосується підпільного періоду роботи комуністів у Сибіру, примусили автора в основному базуватися на опублікованих споминах К. Молотова „Контр-революция в Сибири и борьба за советскую власть", В. Г. Яковенка „Записки партизана", та збірникові „Борьба за Урал и Сибирь" (ГИЗ) і деяких инших.

Д. Кін, в статті „Историк-большевик" розглядає невелику літературну спадщину, що її залишив перший історик партії покійний Н. Н. Батурін. Після тов. Батуріна, крім відомих „Очерков по истории соц.-дем. в России" залишилася лише низка статтей у дореволюційних „Звезде" та „Правде", в теперішній „Правде" та „Пролетарской Революции" і не повно за стенографований курс лекцій з історії партії, читаних в Воронізькому сільсько-господарському інституті. Д. Кін цілком правильно доводить, що роботи тов. Батуріна, зокрема його „Очерки", і тепер, як і раніш, є найціннішим посібником при вивченні історії партії.

У другому номері „Пролетарской Революции" цілий розділ присвячено 30-тирічному ювілеєві 1-го з'їзду РСДРП. Крім чернетки про 1-й з'їзд, найденої в паперах Н. Н. Батуріна, і спогадів В. Перазіч „Накануне 1-го с'езда", опубліковано також статтю Б. Эйдельмана „Первый с'езд РСДРП в современной литературе", де автор робить критичну зводку всіх, хоча б самих дрібних споминів різних авторів про 1-й з'їзд.

Б. Эйдельман доводить ту цілком очевидну річ, що 1-й з'їзд був дійсно першим з'їздом, обвинувачуючи, на нашу думку, не цілком справедливо низку авторів (Гонікмана, Попова, Бубнова, Луначарського, Зінов'єва) в невизначеному, хисткому та негативному ставленні до 1-го з'їзду, наприклад, за те тільки, що випадково і один раз про 1-й з'їзд вони додавали слово „так называемый I-с'езд" (Н. Попов).

Можна ще згадати про статтю Ф. Бистрих „Развитие взглядов Ленина по аграрному вопросу" і М. Корбут „Страховая кампания 1912—14 г. г.".

В нечисленному розділі спогадів найбільший інтерес становлять легко і добре написані спомини М. Эсена „Встречи с Лениным" і особливо чудовий паралельний опис бесід та виступів Леніна й Плеханова. Спомини стосуються періоду після 2-го з'їзду.

В розділі матеріялів в № 1 опубліковано написаний Н. К. Крупською „„Доклад организации „Искры“ ко 2-му с'езду РСДРП“. Його був використав П. Мартов для доповіди до другого з'їзду про організацію „Искры“ і дає картину роботи „искровцев“ з квітня 1901 по листопад 1902 року.

Дуже великий інтерес становлять також уперше публіковані „протоколы ЦК РСДРП(б) периода брестских переговоров“ (лютий 1918 р.), уривки із яких в свій час було надруковано в додаткові до XV тому збірника творів Леніна.

В найближчий час всі протоколи ЦК РСДРП(б), обраного на VI з'їзді партії, повинні вийти окремою книгою. На жаль, протоколи велись не тільки не стенографічно, але передають приблизно двома-трьома словами великі й надзвичайно інтересні та важливі виступи членів ЦК.

* * *

В останньому із номерів „Красной Летописи“ в № 3 (24) за 1927 рік особливо визначних статтей та матеріялів немає.

Цікавіша за инші стаття П. Ф. Куделлі „Завоюйте Петроградский Совет“, що присвячена майже забутому в сучасний момент „Междурайонному совещанию представителей районных советов Петрограда“. Ця нарада існувала з травня 1917 року до кінця 1918 і повинна була координувати діяльність районних рад. Вона виявилася значно лівіше Петроградської Ради та ВЦВК. Починаючи з липневих днів, міжрайонна нарада вела боротьбу з оборонським ВЦВК'ом та Виконкомом Петрограду й сприяла більшовизації районних рад.

Досить цікаві спогади начальника всіх морських частин Кронштадта 1917 р. Т. Н. Ламанова „О Кронштадте после июльских дней“. Цінна стаття А. Ф. И.-Ж. „Большевистские газеты Кронштадта и Гельсинфорса“, що написана почасти з особистих спогадів (автор був редактором Гельсингфорської газети „Волна“), почасти з газет того часу. Стаття малює величезну ролю названих газет в революціонізуванні Балтицької флоти. Другій воєнній більшовицькій газеті „Окопной Правде“ перші два місяці її існування присвячено споминам першого редактора „Окопной Правды“ Ф. Хаустова.

Мало цікава стаття А. Ф. Ілліна-Женевського „Трагикомедия Учредительного собрания“, що в своїй фактичній частині спирається тільки на дуже приблизні матеріяли статті Н. Святицького, оброблені в свій час у відомій статті Леніна „Выборы в Учредительное собрание и диктатура пролетариата“. В той же час тема „Учредительное собрание“ і особливо картина виборів до Установчих зборів, як єдиний, перший і останній досвід в Росії всенароднього голосування на підставі „демократичної п'ятихвостки“ становить значний інтерес. На жаль вона до цього часу неопрацьована більш докладно, ніж це зроблено в названій вище статті Леніна.

Можна ще згадати статтю А. П. И. „К истории организации советской власти в Новгородской губернии“ (матеріял), що малює типову картину революції в глухій російській провінції.

Про Петроградський гарнізон 1914 — 17 р. р. розповідають статті М. Ахуна і В. Петрова „Петроградский гарнизон и северный фронт в годы империалистической войны“ і В. К. Дрезен „Петроградский гарнизон в июле и августе 1917 г.“. Статті ці написані в деякій своїй частині на підставі архівних матеріялів, що по суті нового нічого не дають. Значну цінність становлять протоколи засідань Виконавчого Комітету Петроградської Ради робітничих та салдатських депутатів за листопад - грудень 1917 р., що публікуються вперше і малюють різноманітну дійсність Петроградської Ради зразу ж після Жовтня.

Цікаві також протоколи засідання екстреної петроградської загальноміської конференції РСДРП(б) 4 - го листопада 17 р., серед яких центральне місце має запис доповіди Троцького про поточний момент.

* * *

В двох останніх номерах „Каторги и Ссылки“ найбільш значна стаття „Зубатовщина в Москве“, написана на підставі невиданих архівних матеріялів одним із кращих знавців цього питання С. Айнзафтом, автором книги „Зубатовщина и Гапоновщина“. В статті докладно розглядається ідеологія Зубатовщини, з одного боку, в тому вигляді, як її уявляв уряд та поліція, і з другого боку, в якому вона зверталася до робітників. Що до останнього, то тут цікаві наведені в статті витяги із літографованої брошури, що ширилася серед московських робітників від імени „группы сознательных рабочих“. Складачі її, залишивши звичайний в таких випадках „елейный тон“ оповідань про царя - батюшку й православну церкву, починають ніби - то навіть із заклику до боротьби: „Без борьбы не было бы великих открытий, изобретений и человечество не шло бы вперед. Словом, не было бы прогресса“. Далі складачі пробують раціонально довести необхідність кинути революцію та „социалистические химеры“ і провадити боротьбу за те, щоб у робітників „пища была сытнее и вкуснее, одежда лучше, квартира — светлей, просторней и чище, т. - е. чтобы были удовлетворены их материальные потребности“. І єдиним союзником в цій справі, як запевняють автори брошури, у робітників можуть бути „общество в смысле общественного мнения и правительство при условии, если рабочие позаботятся, чтобы их класс не делал бы ничего безнравственного и насильственного“.

Яскраво й образно написано „Отрывки о 1905 годе“, спогади С. Мстиславського, видатного тоді есера. Спомини дають низку живих картин революційної боротьби 1905 року і зокрема діяльности „Всероссийского офицерского союза“,

членом Центрального Комітету якого був автор. Ця ліберальна переважно дворянська, організація, одним із членів якої був навіть сам генерал Денікін, займалася головним чином питаннями демократизації армії. Члени її допомагали місцевим революційним та громадським організаціям збирати гроші на революційні потреби й т. ин.

Само собою зрозуміло, що революційна діяльність союзу була мізерною, і єдиний виступ, який передбачався на 17 жовтня 1905 р., щоб посприяти звільненню політичних в'язнів, не відбувся. С. Мстиславський дуже мальовничо описує нараду з приводу цього з Азефом, в наслідок якої останній наказує: „Дайте отбой! Не выступать!"

Е. Корольчук в статті „Из истории пропаганды среди рабочих Петербурга в середине 70-х г. г." за новими архівними матеріялами освітлює мало відомий період 1874—75 р. р. після розгрому гуртка чайковців і до того, як з робітниками познайомився Плеханов. Головною діловою особою був студент В. Дяков, що організував гурток ленінградських робітників, а також через робітників переніс агітацію до казарми. Дяков склав дуже цікаву і продуману „программу социально-революционной пропаганды", де він вважає робітничу класу сам по собі основною революційною силою, а не тільки підоймою, щоб підняти народ, як це говорили долгушинці та чайковці 1873—74 р. р. За рік роботи Дяков поплатився 10 роками каторги.

Дуже цікаві „статистические сведения о пропагандистах 70-х годов в обработке 3 отделения". Ці відомості склав був урядовець 3-го відділу М. М. Меркулов для комісії, утвореної в 1877 р. радою міністрів для „исследования и обнаружения причин быстрого распространения разрушительных течений в среде молодого поколения". В цій доповіді наведено такі цікаві цифрові дані: з 1873 р. по 1877, тоб-то за 3 з половиною роки притягувалося 1.611 чоловіка, із них 85% мужчин та 15% женщин. Що до віку, то дуже значний відсоток неповнолітніх — всього 23% а старше 25 років — 26%; що до „сословий" то найбільший відсоток дали дворяни — 28%, особи „духовного звания" — 17%, селяни — 12%, міщани — 10%. Участь „инородцев", про яку звичайно контр-революція роздуває, становила зовсім малі цифри: євреїв — 4½%, кавказьких національностей — 2%.

Із инших публікацій заслуговує на увагу матеріял до справи В. І. Засуліч, що їх повідомив А. А. Кункель, матеріяли до процесу І. Н. Ковальського „(Вооруженное сопротивление в Одессе 1878 г."), що їх повідомив Н. Бухбіндер, а також тепла стаття В. І. Невського, що присвячена пам'яті Н. Н. Батуріна з викладом його біографії.

За браком місця ми не будемо спинятися на численних статтях та матеріялах, уміщених в багатих, як звичайно, розділах „тюрма", „каторга и ссылка" та „лики отошедших".

НОВІ КНИЖКИ [1])

І. ІСТОРІЯ ВКП(б), КП(б)У та ЛЕНІНІЗМ

П. Горин и М. Тамаркин.— Таблица по истории ВКП(б) и революционного движ. в России. Изд. 2-е. Гиз. М.-Л. 1928 р. Стр. 42, ц 60 к.

С. Ингулов.— Партия и печать. „Работн. Просвещ." М. 1928 г. Стр. 351, ц. 2 р. 50 к.

Керженцев, П. М.— Ленинизм. Введение в изучение ленинизма. Изд. 5-е, без изменен. с 4-го перераб. и дополн. изд. М.-Л. ГИЗ. 1928. Стр. 299, ц. 1 р., в пер. 1 р. 25 к.

Керженцев, П. М.— Страницы истории ВКП(б). (С'езды партии). Часть 1. 1898—1915. Изд. 4-е, просмот. и дополн. (Л.) „Прибой" 1928. (Истпарт). Стр. 187, ц. 95 к.

М. Фрунзе.— Ленин и Красная армия. Изд-во „Военный Вестник". М. 1928 г. Стр. 61, ц. 18 к.

М. Попов.— „Нарис історії КП(б)У". „Пролетарий". Стор. 304, ц. 1 крб. 80 к. 1928 р.

Н. Попов.— „Очерк истории КП(б)У". „Пролетарий". Стр. 324, ц. 1 р. 80 к. 1928 г.

М. Попов.— „Нарис історії ВКП(б)". „Пролетарий" 432 стор. Вид. 2-е, перекл. з 4 рос., ц. 2 крб. 1928 р.

А. Янтаров.— Тактика ВКП(б) по отношению к буржуазным и мелкобуржуазным партиям. „Пролетарий". 112 стр., ц. 70 к. 1928 г.

Печать СССР.— К XV партс'езду. Сборник. Под общей ред. Е. О. Бумажного. Гиз. Л.-М. 1928. Стр. 272, ц. 2 р.

Ярославский, Ем.— Краткие очерки по истории ВКП(б). Часть первая. От народничества до периода ликвидаторства. Изд. 3-е. М.-Л. Гиз. 1928. Стр. 212, ц. 90 к.

ІІ. РЕВОЛЮЦІЙНИЙ РУХ І ІСТОРІЯ КЛАСОВОЇ БОРОТЬБИ НА УКРАЇНІ Й У РОСІЇ

Антонов-Овсеенко, В. А.— Записки о гражданской войне. Том второй. Гиз. 1928 г. Стр. 297, ц. 2 р. 25.

Бадаев, А.— Как мы шли к Октябрю. Л. „Прибой". 1928. Стр. 48, ц. 25 к.

---

[1]) Редакція „Літопису Революції" в цьому розділі вміщав список книг, що вийшли після 1 січня 1928 р. Надалі під рубрикою „Нові книжки" будуть вміщатися списки нових книг з ленінізму, з історії ВКП(б) й КП(б)У та з революційного руху й історії класової боротьби на Україні й у Росії.

Басурманский и А. Танк.— Рукой и сталью. Воспоминания работниц о годах великой борьбы с капитализмом. 1905 — 1921 г. г. „Прибой", 1928 г. Л. Стр. 126, ц. 75 к.

А. Буйский.— Борьба за Крым и разгром Врангеля. Гиз. М.-Л. 1928 г. Стр. 96, ц. 24 к.

Е. Васильева.— Тюремные записки. Гиз. М.-Л. 1928. Стр. 58. ц. 20 к.

Всероссийское совещание советов рабочих и солдатских депутатов. Петроград 1917. Стенографический отчет. Подготовил к печати М. Н. Цапенко. С предисловием Я. А. Яковлева. Гиз. 1928. М.-Л. Стр. 356, ц. 4 р. 50 к.

А. Гайстер.— Сельское хозяйство капиталистической России. Ч. I. От реформы 1861 г. до революции 1905 г. Изд. Комм. Акад. М. 1928 г. Стр. 174, ц. 1 р. 65 к.

А. Гайстер.— Расслоение советской деревни. Предисловие Л. Н. Крицмана. Изд. Комм. Акад. М. 1928 г. Стр. 140, ц. 1 р. 75 к.

Еврейское рабочее движение. 1905. Обзор, материалы и документы. Составил А. Киржниц. Ред. и вступит. статья М. Рафеса. „1905 г." Материалы и документы под общей ред. Покровского. Гиз. М.-Л. 1928. Стр. 407, ц. 4 р.

А. Зарин.— Побеги революционеров. Изд-во „Красная газета". Л. 1928. Стр. 124. (Цена не указана).

Л. Иванов.— СССР и империалистическое окружение. Изд. Комм. Академ. М. 1928. Стр. 154, ц. 1 р. 35 к.

Инструкция по составлению хроники Октябрьской революции и гражданской войны. Истпарт ЦК ВКП(б). М. 1928. Стр. 8.

Н. Какурин.— Война с белополяками. Гиз. М.-Л. 1928. Стр. 80, ц. 20 к.

А. Коллонтай.— В тюрьме Керенского. Изд. Всесоюзного общества политкаторжан. М. 1928. Стр. 47, ц. 20 к. (Популярная библиот. по истории революц. движения в очерках, воспомин. и биография з журнала „Каторга и ссылка").

Н. Ильюхов и М. Титов.— Партизанское движение в Приморьи. 1918 — 1920 г. г. Истпарт.

Клюев Л.— Борьба за Царицын. (1918 — 1919 р.). Л.-М. Гиз. Стр. 78, ц. 80 к. 1928.

Лекаш Бернар.— Когда Израиль умирает (еврейские погромы на Украине 1918 — 1919 г. г.). Перев. с франц. Н. И. Явне. „Прибой". 1928. Л. Стр. 142, ц. 1 р.

В. Левицкий (В. Цедербаум).— За четверть века. Революционные воспоминания 1892 — 1917 г. г. Ч. 2. 1901 — 1903 г. г. Гиз. М.-Л. 1928. Стр. VIII + 220, ц. 1 р. 75 к.

Ю. Милонов и М. Раковский.— История Московского профессионального союза деревообделочников. Вып. I. От первых стачек (90-е г. г.) до разгрома союза (1907 г.) Изд. МГО союза деревообделочников. М. 1928 г. Стр. 161, цена 1 р.

М. Моршанская.—Иустин Жук. Ленинградский Истпарт. „Прибой". 1927 г. Стр. 58, ц. 45 к.

Очерки по истории Октябрьской революции. Работы исторического семинария Института красной профессуры. Под общей ред. М. Н. Покровского. Том I. М.-Л. 1927. (Истпарт). Стр. 518. ц. в/п. 4 р.

П. Парфенев.—Борьба за Дальний Восток. 1920—1922 г. г. „Прибой". Л. 1928 г. Стр. 368, ц. 4 р.

С. Пионтковский.—Очерки истории России в XIX—XX в. „Прибой". 1928 г. Стр. 302, ц. 2 р. 25 к.

Петрашевцы.—Сборник материалов. Редакция П. Е. Щеголева. Том третий. Доклад генерал-аудиториата. М.-Л. ГИЗ. 1928. Стр. 389, ц. 2 р. 50 к.

Павловский, П. И.—Анненковщина. Гиз. М.-Л. 1928. Стр. 93, ц. 35 к.

Союз рабочих пищевой и вкусовой промышленности СССР. Московские пищевики до об'единения (1911—1921 г. г). Сб. статей и воспоминания. Из-во МГСПС. 1928 г. Стр. 101, цена 70 к.

И. Строд.—В тайге. „Молодая Гвардия". М.-Л. 1928 г. Стр. 164, ц. 1 р. 25 к.

Ф. Сулковский.—Вожди в истории. Гиз. М.-Л. 1928 г. Стр. 119, ц. 1 р. 20 к.

Савельев, Е.—Тюремные записки. М.-Л. Гиз. 1928. Стр. 58, ц. 20 к.

Г. Сушкин.—Нелегальные вечеринки 1900—1903 г. г. Изд-во Всеросс. общества политкаторжан и ссыльно-поселенцев. М. 1928 г. Стр. 31, ц. 12 к. (Дешевая б-ка „Каторги и ссылки".

Николай Толмачев.—Сборник, составленный В. Ворченко по воспоминаниям и документам Ленинград. истпарта. „Прибой", Л. 128. Стр. 64, ц. 45 к.

1905 год в очерках и воспоминаниях участников. Сб. Изд-во общества политкаторжан. 1928. Т. I. Стр. 226, ц. 1 р., т. II, стр. 244, ц. 1 р.

1905 г. Материалы и документы. Под общей редак. М. Н. Покровского. Составил А. Д. Киржниц. Еврейское рабочее движение. Редакция и вступит. статья М. Рафеса. М.-Л. 1928. Гиз. Стр. 407, ц. 4 р.

В. Шумяцкий. Сибирь на путях к Октябрю. Гиз. Стр. 126, ц. 60 к.

Ягодин—Виноградов.—По тюрьмам и подпольным типографиям Сибири. Изд. Всесоюзн. общества политкаторжан и ссыльно-поселенцев. 1928 г. Стр. 109, ц. 1 р.

Е. Якушкин—С. Полунин.—Английская интервенция в 1918—1920 г. г. Гиз. 1928 г. Стр. 106, ц. 40 к.

НОВІ КНИГИ, ЩО ЇХ ВИДАВ ІСТПАРТ В ЗВЯЗКУ З ДЕСЯТИРІЧЧЯМ ЖОВТНЯ[1])

а) Масова література

Шелигін, Я.— Червона гвардія на Україні.
„ — Червона армія на Україні.
Зарудний, С. — Українська кооперація на 10 роковини Жовт. революції.
Фурер, Р.— Боротьба за Жовтень на селі.
„ — Від крепацтва до будівництва соціялізму.
Петровський — Незаможники і середняки в 10-тирічній боротьбі за соціялізм.
Петровський — Ради в мирному будівництві та громадянській війні.
Лапчинський, Г.— Як українські робітники та селяни вперше здобули собі владу.
Буценко — Радбудівництво на Україні.
Кін, Д.— Денікінщина на Україні.
Ряппо, Я.— Що дала Жовтнева революція в галузі народньої освіти на Україні (популярний нарис).
Золотарев, Л.— Десятилетие строительства социалистической промышленности УССР.
Руднев — Махновщина.
Левкович — Жінка в Жовтневій революції.

б) Нариси й збірники

Ряппо, Я.— Народня освіта за 10 років (нарис).
Материалы по изучению профдвижения на Украине (сборник 1).

ЗБІРНИКИ Й НАРИСИ, ЩО ЇХ ВИДАЛИ МІСЦЕВІ ІСТПАРТИ

Одеський Істпарт — „Иностранная интервенция на Одещине 1918 — 1919 г. г.“ — А. Сухова (сборник).
Одеський Істпарт — „Десять лет на Одещине“ (сборник воспоминаний и статей).

---

[1]) Всі перелічені брошури видано українською та російською мовами, крім брошури тов. Фурера, яка видана лише українською мовою і тов. Золотарьова, що видана тільки російською мовою.

Чернігівський Істпарт — „Жовтнева революція й роки громадян. війни на Чернігівщині“ (нарис).

Прилуцький Істпарт — „Боротьба за Жовтень на Прилуччині“ (збірник).

Ізюмський Істпарт — „Десять лет борьби и строительства на Изюмщине (очерк).

Дніпропетровський Істп. — „Борьба за советы на Екатеринославщине“ (сборник статей и воспоминаний).

Дніпропетровський Істп. — „Десять лет борьбы и строительства на Днепропетровщине“ (сборник).

Дніпропетровський Істп. — „Заметки о подпольи и вооруженной борьбе в 1918 — 19 г. г.“ — Г. Колос (очерк).

Дніпропетровська Окр. Жовт. коміс. — „1917—1927 г. г. Днепропетровского комсомола“ (сборник).

Миколаївська Окр. Жовт. коміс. — „Десять лет борьбы и строительства“ (сборник).

Київський Істпарт — „Из истории Октябрьской революции Киева“ (сборник).

Харківський Істпарт — „1917 год в Харькове“ — „Пролетарий“ (сборник).

Вінницький Істпарт — „Жовтень на Вінничині“ — Федулкін, Тарнопольський (нарис).

Старобільський Істпарт — „Октябрьская революция на Старобельщине“ (сборник).

Зінов'ївський Істпарт — „Годы борьбы“ (сборник).

Миколаївський Істпарт — „Октябрь на Николаевщине“ (сборник).

ВІДДІЛ V

ХРОНІКА

ІСТПАРТРОБОТА ЗА 1927 РІК

Роботу Істпарту за звітний період було зосереджено, в звязку з десятиріччям Жовтневої революції, переважно на готуванні й опрацюванні матеріялів з історії українського Жовтня.

Переводячи цю роботу, Істпарт натрапив на значні труднощі, що з них основним було надто незначна кількість необхідних матеріялів, особливо партійних, бо надзвичайно багато архівних документів та инших матеріялів загинуло підчас громадянської війни. Істпарт вжив був низку заходів що до виявлення матеріялів, тих, що залишилися цілими й були розкидані по різних місцевостях, але наслідки поки-що незначні.

Ця обставина поставила перед Істпартом завдання широко притягти активних учасників Жовтневої революції на Україні, щоб висвітлити окремі моменти її. В цьому треба визнати цілком успішну працю груп, організованих при Істпарті ЦК КП(б)У, що своїми колективно опрацьованими споминами про революційні події в окремих районах внесли певний вклад до матеріялів з історії революційного руху на Україні й у деякій мірі заповнили документальну прогалину.

Але коли спільними силами учасників удалося відновити основні віхи подій, то низку проблем з історії Жовтня й громадянської війни на Україні, з її складними перепльотами, могли були висвітлити переважно окремі керовники Жовтневої боротьби. Одначе, бувши обтяжені поточною відповідальною роботою, зазначені товариші вельми затягували з виконанням доручених їм праць, і це надто ускладняло роботу Істпарту.

Були труднощі й иншого порядку. Так, наприклад, замовлені праці окремим робітникам, особливо з серії популярної літератури, доводилося бракувати й доручати иншим.

Деякі праці через свою складність, як, наприклад, хроніка революційних подій на Україні, вимагали для виконання їх більшого терміну, як це передбачалося за планом. Все це дуже гальмувало виконання річного плану й тому низку праць буде закінчено й видано вже 1928 планового року.

З инших моментів, що негативно відбилися на роботі Істпарту, необхідно відзначити недостачу коштів для готування матеріялів (виборки з архівів і добір для роботи груп

і окремих товаришів, які опрацьовують низку тем по завданнях Істпарту).

Перешкоджало також широко розгорнути роботу взагалі обмежене коло робітників в науково-дослідницькій галузі і також цілком недостатній штат Істпарту в науково-дослідницькому підвідділі.

Всю роботу Істпарта можна в основному поділити на дві частину: 1) організаційно-видавничу й 2) науково-дослідницьку та редакційно-видавничу. В загальних рисах робота в цих галузях полягала ось в чому:

І. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ІНСТРУКТОРСЬКА РОБОТА

Основну увагу в цій галузі скеровано на інструктування й керовництво місцевих істпартів. За звітний період, в звязку з великою роботою, що останні провели до жовтневого ювілею, керовництво значно поширилося й ускладнилося. Головне ускладнення в керовництві українських окрістпартів полягало в надзвичайній їх різноманітності. Так, в округах, багатих на революційні події, цілком нема архівних та инших матеріялів, там же, де є архівна база, нема в істпарті штатного робітника то-що. Все це вимагало від Істпарту ЦК КП(б)У точного обліку умов і можливостей кожного окремого істпарту й індивідуального підходу до них підчас дачі директів і вказівок.

З метою більш правильного керовництва роботою окрістпартвідділів Істпарт ЦК КП(б)У плановим порядком перевів обслідування й вивчення роботи місць.

Для цієї мети було розроблено і розіслано на місця анкету, що виясняла документальну й матеріяльну базу місць, а також склад місцевих істпартробітників. Одержаний на підставі цих анкет матеріял значно допоміг з'ясувати становище на місцях і ті заходи, що їх треба було провести.

За звітний період завідатель Істпарту перевів обслідування Київського і Дніпропетровського істпартів, в наслідок чого усунено на місцях деякі перешкоди в роботі і розвязано низку практичних питань, як, наприклад, питання про організацію при цих істпартах постійних нарад для розвязування принципових питань істпартівської роботи. В Дніпропетровському розвязано питання про взаємини з Істпрофом, які до останнього часу були надзвичайно ненормальні. Підчас обслідування вирішено й низку инших принципових питань істпартроботи.

Істпарт ЦК КП(б)У підніс питання перед відповідними инстанціями про зміцнення партійними робітниками деяких архівів та инших установ, що звязані в роботі з Істпартом.

Ширший об'їзд місцевих істпартвідділів, як це намічав Істпарт ЦК, не був переведений через недостатню кількість відповідальних робітників в Істпарті та через інтенсивну

працю, що провадилась в звязку з готуванням до 10-тиріччя Жовтня.

Щоб інструктувати, взаємно інформувати і обмінюватися досвідом, Істпарт ЦК систематично вміщає в журналі „Літопис Революції" огляди діяльности місцевих окрістпартвідділів, даючи там же оцінку роботи останніх та інструктивні вказівки.

Щоб упорядкувати звітність місць, Істпарт розробив схему піврічного звіту й двохмісячних зводок, при чому тільки після виявлення їхньої придатности через запитання Дніпропетровського, Київського, Чернігівського і Волинського істпартів й після одержання позитивних відповідей схему розіслано на місця для керування.

Істпарт також розробив низку інструкцій та інструктивних листів методологічного характеру про те, як складати хроніку, про роботу груп учасників ревруху та инш. Розроблено і розіслано на місця інструкцію до збирання матеріялів про тих революціонерів, що загинули; розроблено правила користування партійними матеріялами в Укрцентрархіві та низку инших.

Велику увагу Істпарт звернув в своїй роботі на організацію й керовництво груп учасників Жовтневої боротьби на Україні. Таких груп при Істпарті ЦК організовано 19, в тому числі групи всіх колишніх губерень, група продробітників та група учасників Домбровицького (Волинь) повстання. 15 груп учасників організовано за звітний період, тоб-то з січня 1927 р., і тільки 4 групи (Дніпропетровська, Волинська, Подільська, Київська) існують більш довгий термін.

Всього групами охоплено понад 500 активних учасників Жовтневої революції.

Загальні наслідки в роботі груп становлять такі цифри: всього за звітний період складено 28 стенографованих доповідей, зібрано 119 окремих статтей та споминів, а також низку історичних документів та фотографій.

Із груп, яким удалося за період роботи зібрати значний матеріял, треба відзначити Донбаську групу, що тільки організувалася на весні 1927 року, але встигла розвинути велику роботу (особливо Луганська та Артемівська підгрупи). За нею ідуть групи Кременчуцька, Миколаївська, Зінов'ївська та група учасників Домбровицького повстання.

Остання зібрала матеріял в наслідок роботи наради учасників Домбровицького повстання, що їх скликав Істпарт ЦК на весні минулого року з ініціятиви самих повстанців. На нараді взяли участь більшість учасників повстання, що приїхали з різних кінців Союзу. Нарада продовжувалася три дні, на протязі яких заслухано й застенографовано низку заздалегідь виготуваних доповідей.

З огляду на цінність матеріялу, Істпарт гадає видати їх окремою брошурою.

В жовтні м. р. Істпарт ЦК перевів був нараду учасників Жовтневих подій на Конотопщині. Нарада відбулася в Конотопі й продовжувалася 4 дні. Зібрано велику кількість споминів про революційні події на Конотопщині.

При Істпарті ЦК організовано також групу продробітників, що мала своїм завданням збирання матеріялів про продроботу на Україні. Такі ж групи організовано при окрістпартах: Київському, Одеському та Артемівському. Ті матеріяли, що їх зібрала продгрупа, в сучасний момент опрацьовуються, і їх буде видано окремим збірником, присвяченим продроботі на Україні.

Групи учасників революційних подій працювали далеко нерівномірно. Так поруч з групами, що провели певну роботу, зібравши і опрацювавши матеріяли і навіть закінчивши роботу, є низка груп, які виконали незначну частину наміченої роботи за планом, а також такі, що, крім організаційних зібрань, жодної роботи не провадили.

Є низка причин, що обумовлюють кволість роботи окремих груп. Головна з них полягає в тому, що групи було складено з товаришів різних революційних періодів та різних районів, і відсутність, таким чином, ґрунту для колективної роботи.

Другою перешкодою в успішній роботі груп була відсутність документальних та инших матеріялів, необхідних для відновлення в пам'яті учасників революційних подій тих чи инших історичних фактів, що потребують, крім того, документального обґрунтування. Одначе були випадки, коли гальмом в роботі груп була непрацездатність самого бюра, утвореного із товаришів, переобтяжених иншою роботою, або з тих, що не дуже цікавляться роботою групи.

Крім того, не досить уважне ставлення низки членів груп до виконання даних їм завдань (непідготовленість доповідача, що позбавляє доповідь всякої історичної вартости, неакуратне одвідування зборів та инше) теж значно гальмувало роботу груп.

Наслідок роботи груп учасників, не дивлячись на зазначені хиби в роботі й короткий період їхнього існування, все ж таки треба визнати за задовольняючий. Ті матеріяли, що зібрали групи, частково використано в місцевих виданнях і частину в „Літопису Революції". Особливо ж цінним в роботі груп слід визнати те, що за допомогою цих організацій Істпартові ЦК та його місцевим органам удалося до певної міри збільшити серед партійних мас інтерес до історії партії й до питань істпартівської роботи.

Істпарт ЦК за звітний період вжив низку попередніх заходів, щоб установити постійний звязок й контакт з установами, що провадять науково-дослідницьку роботу з історії партії та революційного руху.

Так, з Інститутом Марксизму провадяться перегоґори про організацію при історичній катедрі учбового семінару з історії

Жовтневої революції та громадянської боротьби на Україні, а також вживаються попередні заходи, що до організації при Інституті Марксизму (катедри ленінізму) семінарів з історії партії та революційного руху, що працювали б за планами Істпарту ЦК КП(б)У.

Істпарт ЦК одночасно розробляє питання, про організацію при Істпарті семінара з історії партії та Жовтневої боротьби на Україні, куди передбачається притягнути молодих істориків. Питання ці тепер перебувають в стадії опрацьовання.

Здійснюючи постанову Всеросійської наради істпартів, Істпарт ЦК КП(б)У підніс питання перед Головнаукою України про організацію катедр з історії партії по великих промислових центрах України (Дніпропетровське, Київ, Одеса). Одначе організація, не дивлячись на принципову згоду Головнауки, затримується через відсутність необхідних наукових сил.

Істпарт ЦК за звітний період вжив був низки заходів, щоб розвязати питання про партійні архіви. Було розроблено й розіслано окріспартам анкету, що вияснила становище партархівів на місцях. Одержаний на підставі цього запитання матеріял виявив те, що окружкоми, підходячи до розвязання цього питання, вирішили його по-різному. Не дивлячись на директиву ЦК КП(б)У про організацію при окружкомах архівних частин для переховування партійних матеріялів, більшість ОПК цієї директиви не виконали, при чому в низці округів партійні матеріяли не мають жодного догляду і здебільшого неупорядковані. В наслідок такого стану в партархівах були окремі випадки пропаж та знищення партійних документів. Крім того, неупорядкованість партійних матеріялів відбивалась на готуванні матеріялів з історії місцевих партійних організацій до 10-тирічного ювілею Жовтня.

Надзвичайну строкатість спостережено також і в виконанні директив ЦК КП(б)У про передачу партійних матеріялів після 3-річного терміну для постійного переховування в партійні відділи відповідних архівних органів. Так, деякі парткоми передали в партійні відділи архівних органів увесь матеріял до 1923 року, включаючи й матеріяли секретної частини. Частина парткомів передали тільки матеріяли загального характеру. Інші переховують матеріяли за ввесь період при парткомах. Виявилося, що основною перешкодою, яка гальмувала передачу партійних матеріялів, є неупевненість парткомів в тому, що архівні органи забезпечуть відповідні умови для переховування, особливо що до матеріялів, секретного характеру, бо при низці окрархів до цього часу не було організовано партійних відділів, також не всі окрархи мали партійних робітників. В сучасний момент Істпарт опрацьовує положення про партархіви, яке передбачає всі зазначені моменти. Разом з цим ЦК дав директиву ОПК про посилення архівних органів партійними робітниками.

Не розвязано також до цього часу питання про секретні матеріяли ЦК за період 1919—23 р. р. Так частина з них переховується в партійному відділі Центрального Історичного Архіву Революції, друга ж частина перебуває в ЦК.

Ця обставина, за наявности загальної недостачі на Україні партійних матеріялів, надзвичайно утруднює розроблення низки проблем з історії КП(б)У.

Разом з иншими ділянками роботи Істпарт ЦК переводить загальне керовництво установами та організаціями, що тісно звязані в своїй роботі з роботою Істпарту, як то: Укрцентрархів, Центральний Музей Революції України, Істпарт, Істпроф та Істомол.

Дві останні організації з низки причин припинили своє існування з 1925 року і тільки минулого 1927 року Істпарт, вживши заходів, посприяв тому, що вони розпочали роботу.

Керовництво роботою Укрцентрархіву, разом з затвердженням плану робот та заслуханням інформації про його виконання, переводиться також через систематичну участь завідателя Істпарту ЦК на засіданнях колегії Укрцентрархіву, як постійного члена колегії. При чому Істпарт ЦК, через тісний звязок і залежність його роботи від роботи Укрцентархіву, звертав на неї велику увагу, заслухуючи декілька раз за звітний період доповідь Укрцентархіву та даючи необхідні директиви.

В звязку з десятиріччям ювілею Жовтня було переведено велику роботу в справі упорядкування архівних фондів періоду Жовтневої революції (частину з цих фондів розроблено, а друга перебуває в процесі оброблення).

Істпарт ЦК КП(б)У через Істпарт ЦК ВКП(б) вжив попередніх заходів що до прискорення надіслання українських архівних матеріялів, які перебувають в архіві Жовтневої революції в Москві. Матеріяли ці тепер упорядковуються і частково уже використані для наукових праць. Крім роботи в справі виявлення й упорядкування архівних та друкованих матеріялів, Укрцентрархів провадить готування збірників матеріялів про селянське питання й про національне.

Значну увагу звертав Істпарт на керовництво роботою Музею Революції. Завідатель Істпарту, як голова ради Музею, приймав органічну участь в усій роботі, що провадилася.

Істпарт затверджував плани роботи Музею до десятиріччя Жовтня, заслухував інформацію про хід робот.

Із робот Музею Революції треба відзначити готування під керуванням Істпарту ЦК спеціяльної виставки до Жовтневої революції, яку відкрито в жовтні місяці й яка широко одвідується.

Крім того Музей Революції, разом з Істпартом ЦК, під редакцією останнього, видав декілька серій діяпозитивів для клубів та хат-читалень, художній альбом Жовтневої революції

та серію плакатів у фарбах на ту ж тему. Всі видання Музею Революції розійшлися цілком.

Робота Істпрофу, як уже зазначалося, після довгої перерви розпочалася тільки на початку 1927 року. Істпрофові за цей час удалося зібрати чималий фонд матеріялів з робітничого руху на Україні; такі ж фонди зібрано й у найбільш великих промислових центрах (Дніпропетровське, Київ, Одеса та инш.). Ці фонди використовують центральні правління профспілок України для складання нарисів та статтей про ролю окремих профспілок в Жовтневій революції на Україні. Крім того, Істпроф до 10-тирічного ювілею виготував до видання і тепер здав, до друку, збірник робітничого та професійного руху на Україні.

Доводиться відзначити кволе керовництво Істпрофу ВУРПС роботою істпрофкомісій ВУК'ів, чим й пояснюється відсутність належного контакту та погоджености в роботі останніх. Надзвичайно несприятливо відбивалась на роботі Істпрофу організаційна неоформленість істпрофорганізацій. Так, наприклад, до цього часу, не дивлячись на те, що Істпарт дав вказівки, не вироблено положення про роботу Істпрофу ВУРПС та місцевих істпрофів, не визначені взаємини з ВУК'ами й т. инш. В сучасний момент, в звязку з закінченням робот до 10-тирічного ювілею Жовтня та ювілею професійних організацій, у ВУРПС'і й особливо в ВУК'ах намітилась певна тенденція ліквідувати істпрофівські організації й в першу чергу Істпроф ВУРПС. Істпарт вважає за цілком неприпустиме здійснення зазначеної тенденції. Історію робітничого та професійного руху на Україні ще куди не опрацьовано й тому залишення Істпрофу, як центрального організатора і керовника в справі вивчення цієї історії, є абсолютно потрібне.

Гірше стояла справа з роботою Істомолу ЦК ЛКСМУ. До десятих роковин Жовтня Істомол розробив був план робот, якого потім Істпарт розглянув, але одначе до цього часу майже не реалізував.

Основною причиною кволости роботи Істомолу є відсутність штатного робітника. З цієї причини дуже не гаразд стоїть справа з переховуванням комсомольських архівів. На всі ці недоліки Істпарт ЦК звернув увагу ЦК ЛКСМУ, а в розробленому положенні про партархіви включено пункт про те, що воно поширюється і на комсомольські архіви.

В звязку з десятими роковинами Жовтня Істпарт ЦК перевів підготовчу роботу що до організації Всеукраїнської Жовтневої Комісії для готування та переведення свята. В роботі комісії приймало участь 2 відповідальних робітники Істпарту ЦК. В основу видавничого плану комісії покладено план, що його виробив Істпарт. Здійснення видавничого плану переводить Істпарт ЦК.

На закінчення треба сказати, що згідно з постановою ЦК ВКП(б) наприкінці квітня м. р. мережа істпартвідділів по всьому

Союзу значно скоротилася. За рахунок цього накреслювалося посилення робітниками тих істпартвідділів промислових центрів, що залишалися, а також центральних та обласних істпартів. На Україні замість 40 істпартвідділів за кошторисом ЦК КП(б)У залишено всього 7. З них 4 найбільших (Київ, Одеса, Дніпропетровське та Артемівське); їх за схемою Істпарту ЦК ВКП(б) їх віднесено до другої категорії й надано права самостійного видання своїх праць. Істпарти ці також посилено робітниками. Инші три істпарти (Сталіно, Луганське, Миколаїв), віднесено до 3-ї категорії; вони не мають права самостійного видання своїх матеріялів і зобов'язані ці матеріяли після виготування пересилати для видання в Істпарт ЦК КП(б)У. Всі инші окрістпарти, як відділи парткомітетів, ліквідовано, а замість них для істпартівської роботи ОПК виділено уповноважених, які й виконують зазначену роботу в порядкові суміщення або партнавантаження.

Ця реорганізація, що мала на увазі зміцнити істпарти промислових районів, де відбувалися найбільші революційні події, а також посилити Істпарт ЦК КП(б)У науковими силами, в певній мірі зійшлася з проєктами Істпарту ЦК КП(б)У.

Ще задовго до вирішення ЦК ВКП(б) Істпарт ЦК КП(б)У провадив роботу, вивчаючи матеріяльні та документальні бази місцевих істпартів, маючи на увазі в дальшому скоротити мережу їх та реорганізувати. А проте, в наслідок поспішности вирішення цього питання Істпартом ЦК ВКП(б), що до місцевих істпартів, не було вивчено документальної та матеріяльної бази для роботи, а звідси неправильне скорочення мережі: залишено істпартвідділи без документальних баз (Сталіно) та скасовано такі, що їх мали (Чернігів, Полтава).

Що ж до істпарту ЦК, то спочатку було збільшено штат наукових робітників, але, складаючи кошторис на 1928 рік, знову зрізано і залишено, як і раніш.

В сучасний момент, в звязку з переведенням реорганізації, Істпарт ЦК КП(б)У розробляє питання про форми та зміст роботи уповноважених; розроблено уже положення про роботу окрістпартів другої та третьої категорії; розроблено також нове положення про роботу Істпарту ЦК, що передбачає поширення його функцій згідно з постановою всесоюзної наради; розроблено план роботи Істпарту на 1928 рік, який передбачає згідно з новим положенням низку нових моментів в роботі.

Щоб підсумувати роботи, переведені в центрі й на місцях, в звязку з 10-тиріччям Жовтневої революції, щоб розглянути плани Істпарту ЦК та місць на 1928 рік, а також розглянути низку методологічних питань, Істпарт ЦК передбачав був скликання наради окружних істпартів на кінець січня або на початок лютого поточного року, але з пропозиції Секретаріяту ЦК нараду перенесено на осінь.

ІІ. НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКА ТА РЕДАКЦІЙНО-ВИДАВНИЧА РОБОТА

Робота ця в звязку з готуванням до 10-тирічного ювілею Жовтневої революції значно поширилася.

Видавничий план Істпарту, затверджений Оргбюром ЦК КП(б)У і що ліг в основу видавничої роботи Всеукраїнської Жовтневої комісії, має в собі основні питання Жовтневої революції та громадянської війни на Україні. Характером накреслені роботи можна поділити на п'ять груп: 1) збірники статтей, 2) хроніка, 3) монографії та нариси, 4) популярні брошури та 5) ілюстративні видання.

Для здійснення видавничого плану Істпарт разом з Всеукраїнською Жовтневою комісією вживає низку заходів: роботу розподілено між видавництвами, визначено розмір дотацій на ці видання, наміченно авторів робот та редакторів для збірників і популярних нарисів з числа активних діячів Жовтневої революції й т. д.

Реалізація видавничого плану до 10-тиріччя Жовтневої революції на 1 січня 1928 року така:

Надруковано[1])

Шелигін, Я.— Червона гвардія на Україні.

Шелигін, Я.— Червона армія.

Зарудний, С — Українська кооперація на 10-ті роковини Жовтневої революції.

Фурер, В.— Боротьба за Жовтень на селі.

Фурер, В.— Від крепацтва до будівництва соціялізму.

Петровський — Незаможники й середняки в 10-тирічній боротьбі за соціялізм.

Петровський, Г. І.— Ради в мирному будівництві та громадянській війні.

Г. Лапчинський — Як українські робітники та селяни вперше здобули собі владу.

Буценко — Радбудівництво на Україні.

Д. Кін — Денікінщина на Україні.

Я. Ряппо — Что дала Октябрьская революция в области народного просвещения на Украине (популярний очерк).

Я. Ряппо — Народное просвещение за 10 лет.

Золотарев, А.— Десятилетие строительства социалистической промышленности УССР.

Альбом ілюстрацій з історії Жовтневої революції та громадянської боротьби на Україні. Видання Музею Революції.

---

[1]) Всі перелічені брошури видано українською та російською мовами; що ж до брошури тов. Фурера, то її видано лише українською, а тов. Золотарьова лише російською мовою.

Серія плакатів у фарбах з історії Жовтневої революції на Україні. Видання Музею Революції.

Серія діяпозитивів з історії українського Жовтня. Видання ВУФКУ.

За видавничим планом до 10-річчя Жовтня в процесі розроблення є такі роботи:

Популярна література

Ейдеман — Громадянська війна на Україні.
Руднев — Махнівщина.
М. Левицький — Німецька окупація та гетьманщина.
Левкович — Жінка в Жовтневій революції.
Б. Люксембург — Перший радянський уряд (Народній Секретаріят).
Попов, П. — Земельна політика й радянська влада.
Д. Шлосберг — Що дав Жовтень робітникам.
Волін — КП(б)У в Жовтневій революції.
Золотарьов — Центральна Рада.

Збірники, нариси, хроніка

1) Збірник — Будівництво соціялістичної України.
2) Збірник — Нариси з історії аграрної революції на Україні.
3) Збірник — З історії професіонального руху на Україні.
4) Збірник — Пролетаріят та селянство на Україні.
5) Збірник — Національне питання за 10 років Жовтня.
Нарис — Жовтнева революція на Україні. Рубач.
Нарис — Молодь в Жовтневій революції.
Хроніка революційних подій 1917 року на Україні. Ред. Мебель.

Крім робот, що увійшли до видавничого плану Всеукраїнської Жовтневої комісії, Істпарт видав за звітний період:

Качинський — Нарис селянського руху на Україні 1905 року, ч. 1.
КП(б)У в резолюціях та постановах з'їздів і конференцій. Склав Іванов М.
Протоколи 2-го з'їзду КП(б)У під ред. Затонського.

Разом з цим виготувано та здано до друку: „1905 рік на Україні", хроніка т. II.

Готується до друку серія популярних брошур під назвою „Історія КП(б)У в з'їздах".

Для цієї роботи Істпарт закликав низку робітників з історії партії та ревруху, а також окремих аспірантів історичної катедри Інституту Марксизму.

РОБОТА ЖУРНАЛУ „ЛІТОПИС РЕВОЛЮЦІЇ"

За звітний період у „Літопису Революції" містився матеріял головним чином з історії Жовтневої революції та громадянської війни на Україні, що обумовлювалося готуванням до 10-тиріччя Жовтня. В журналі за цей час переважав мемуарний матеріял, хоча кількість його повільно зменшувалась за рахунок збільшення дослідницьких статтей (до кінця року число останніх досягло половини всього матеріялу).

Майже ввесь „спогадницький" матеріял до друку в журналі перевірявся відповідними групами учасників ревруху.

Редакція зуміла за цей час завербувати низку більш чи менш постійних співробітників в окремих округах та Харкові. Це в певній мірі забезпечувало журнал необхідними матеріялами. Приплив матеріялу особливо став значний в звязку з готуванням до 10-тиріччя Жовтневої революції. В кінці звітного року Істпарт вжив був заходів, щоб притягти до участи в журналі молоді наукові сили з Українського Інституту Марксизму та инш. До кінця року було переведено підготовчу роботу до українізації журналу так зовнішністю (мова та инш.), як і в розумінні освітлення українського національного руху. Крім того, було переведено готування до введення розділу матеріялів та документів і вміщення дрібних спогадів (окремих епізодів), а також розподілу журнала на 5 відділів: 1) статті, 2) спогади, 3) матеріяли та документи, 4) критика і бібліографія та 5) різне [1]).

Журнал мав такі основні розділи:

1) Революція та громадянська війна на Україні.
2) Поміж двома революціями.
3) Історія професійного руху.
4) Бібліографія.
5) Хроніка.

Третій розділ уведено тільки з літа 1927 року, коли в наслідок роботи Істпрофу стали систематично надіходити матеріяли з історії професійного та робітничого руху на Україні.

За звітний час було видано 6 номерів журналу (розміром пересічно від 18 друк. аркушів). Тираж журналу визначився більш-менш твердо у 5.000 примірників, з яких за передплатою розходиться до 3.000 примірників.

Основними районами розповсюдження журналів є Донбас та Дніпропетровське. Слабіше журнал розходиться на Правобережжі, що пояснюється почасти, очевидячки, тим, що в журналі головну увагу звертається на робітничий рух, а почасти тим, що на Правобережжі є значна меншість контор-агентств Держвидаву України. Взагалі кажучи, останній мало звертає

[1]) Все це здійснено уже з початку 1928 року (див. № 1 „Л. Р."— 1928 р.).

уваги на розповсюдження журналу (нема об'яв, натиску на агентства й т. инш.). З приводу цього питання редакція вжила низку заходів.

РОБОТА МІСЦЕВИХ ІСТПАРТІВ

Роботу місцевих істпартів, як і в центрі, була скеровано головним чином на готування до видання ювілейних збірників, складання хроніки за 1917—20 р.р. і т. д. При чому вся робота місць, відрізняючись від роботи, що провадилась до 20-тиріччого ювілею революції 1905 року, йшла більш плановим порядком. Місцеві істпарти виготували та видали за звітний період такі ювілейні роботи:

Одеський Істпарт

Збірник „Жовтень на Одещині".
„ „10 років Одеського комсомолу".
Брошура „Червоні партизани Одещини".
„ „В перекопських боях за Жовтень".
„ „Нариси Лютневої та Жовтневої революції в Одесі під знаком антантівської цивілізації".
Брошура „Чужоземна інтервенція на Одещині 1918—19 років".

Чернігівський Істпарт

Жовтнева революція та роки грамадянської боротьби на Чернігівщині.

Прилуцький Істпарт

Боротьба за Жовтень на Прилуччині.

Ізюмський Істпарт

10 років боротьби та будівництва на Ізюмщині.

Дніпропетровський Істпарт

Боротьба за ради на Катеринославщині (збірник статтей та споминів).
Славний путь 1917—27 р.р. (популярна брошура).
10 років боротьби та будівництва на Дніпропетровщині. Замітки про підпілля та озброєну боротьбу 1918—19 р.р. 1917—27 роки Дніпропетровського комсомолу.

Миколаївський Істпарт

10 років боротьби та будівництва.
Жовтень на Миколаївщині.

Київський Істпарт

Із історії Жовтневої революції в Києві.
Під гнітом німецького імперіялізму.
Червона гвардія.

Харьківський Істпарт

1917 рік в Харкові.

Вінницький Істпарт

Жовтень на Вінничині.

Старобільський Істпарт

Жовтнева революція на Старобільщині.

Зінов'ївський Істпарт

Роки боротьби.

Низка окрістпартвідділів, що не видали до ювілею окремих збірників або нарисів, виготуваний матеріял частково помістили в місцевій періодичній пресі, а останню частину надіслали в Істпарт ЦК КП(б)У для використання в „Літопису Революції" та инших виданнях. Значна частина істпартів склали і надіслали в Істпартвідділ ЦК хроніку революційних подій за 1917 рік, а деякі — і за 1917 — 21 р.р.

Крім того, низка місцевих істпартів, разом з Музеями Революції (де є такі), виготували матеріял для місцевих виставок Жовтневої революції. Всі істпарти приймали активну участь в роботі окружних Жовтневих комісій. Більшість окрістпартів після відповідного обліку учасників Жовтневої революції організували гуртки сприяння та групи учасників ревруху, що більш-менш успішно працюють. Останні зібрали велику кількість матеріялів мемуарного характеру.

Великі окрістпартвідділи (Київ, Одеса, Харків) цю роботу диференціювали, при чому поруч з групами організовані і працюють низка окремих комісій (жінруху, нацменшостей та инш.). Київський істпарт, наприклад, притягує до збирання історико-революційних матеріялів на селі сільських учителів, студентство на инш., установивши мережу істпартівських кореспондентів.

Найбільші окрістпартвідділи виділили райуповноважених сільських та міських районів, а також уповноважених по осередках великих фабрик та заводів. Робота уповноважених полягає головним чином в тому, що вони виявляють та збирають матеріяли, улаштовують вечори спогадів і передають матеріяли окружним та центральному істпартам. Щоб інструктувати їхню

роботу, окремі окрістпарти практикують періодичне скликання нарад уповноважених.

Низка великих істпартів провели також велику роботу в справі популяризації істпартівської роботи, освітливши питання історії партії в пресі (Київ, Одеса, Дніпропетровське таку роботу провадять систематично), ставлячи питання істпарту на комосередках, пленумах партійних комітетів й т. д. При чому Артемівський істпарт з цією метою перевів спеціяльну кампанію (тиждень істпарту).

За останній рік в звязку з готуванням до 10-тиріччя Жовтня є певний перелом в бік більш уважного ставлення та великого зацікавлення місцевих парторганів істпартівською роботою. Так, деякі ОПК (Київ, Одеса) випустили спеціяльну відозву до всіх партійних організацій про активне сприяння істпартам в звязку з готуванням праць до Жовтневого ювілею. Певний здвиг в бік інтересу до питань істпартівської роботи помітно також і серед широких партійних мас.

ИСТОРИЯ ОДНОЙ НЕПРАВДЫ[1])

(По поводу главы XIII книги Д. Эрде—„Революция на Украине")

В книге тов. Д. Эрде „Революция на Украине" (издательство „Пролетарий", 1927 года), на странице 173, сказано автором следующее:

„К борьбе Всеукраинского советского центра с Радой Донбасс относился равнодушно, как к чужому делу. Характерны следующие строки из воспоминаний тов. Казимирчука: „Избранный Всеукраинский Исполнительный Комитет (ЦИКУК'а) был безжизненный, ибо был настолько неработоспособный, что наш делегат тов. Острогорский, сперва просивший взять его оттуда, впоследствии сам ушел и прибыл в район".

„В этой оценке ЦИКУК'и сказалось обычное в то время отношение левобережцев к этому правительственному учреждению".

Поскольку в воспоминаниях тов. Казимирчука действительно есть приведенное Д. Эрде место с упоминанием моего имени и поскольку воспоминания тов. Казимирчука помещены были в „Летописи Революции" № 3 за 1923 год, стр. 67, позволяю себе просить редакцию журнала предоставить место для помещения моих раз'яснений по поводу неправильного освещения причин моего ухода из ЦИКУК'и.

В момент, когда в Харькове (в декабре 1917 года) на об'единенном областном с'езде советов Донбасса (делегатом которого я был) с отколовшейся частью Киевского с'езда происходили споры по национальному вопросу и по вопросу о формах государственной власти на Украине между харьковскими и киевскими большевиками, я, действительно, примкнул к позиции, занятой покойным Артемом и другими товарищами. В соответствии с этим я поддерживал принципиальные выступления „правой" большевистской группы членов ЦИКУК'и, когда она отстаивала точку зрения организации Донецко-Криворожской республики советов.

Основным фактором, определявшим мою позицию по этому вопросу в пользу взглядов „правой" большевистской группы

[1]) Редакцией получено еще одно письмо тов. Острогорского — ответ на письмо в редакцию Т. Харченко, помещенное в № 1 „Л. Р", за 1928 г. За недостатком места в № 2 оно будет помещено в № 3. — Ред.

членов ЦИКУК'и, было то обстоятельство, что я (работая до того времени исключительно в рабочих районах России, а в последние годы в Донбассе) не уяснял себе тогда сложного процесса развернувшейся на Украине национальной борьбы...

В Донбассе, вообще, и в Горловско-Щербиновском районе, в частности, в то время было столько работы, что у нашей организации, как и у рабочих нашего района, совсем не было времени наблюдать и изучать эту национальную борьбу на Украине, тем более, что Донбасс в непосредственном соприкосновении с центром этой борьбы не был. В тот же момент, когда я находился в качестве члена ЦИКУК'и в Харькове, когда разгорались споры между харьковскими и киевскими большевиками по указанным выше вопросам, наша районная партийная организация закладывала фундамент будущих революционных центров Донбасса — Центрального Бюро Военно-Революционных Комитетов и Центроштаба Красной гвардии. То обстоятельство, что наш район уже находился в полосе вооруженных боев с калединщиной и большевистская организация и рабочие нашего района с оружием в руках защищали свои октябрьские завоевания, еще более убеждало меня в правоте позиций Артема и других харьковских товарищей, добивавшихся создания Донецко-Криворожской республики, как боевого центра борьбы с Калединым. На организацию Донецко-Криворожской республики в тот момент я смотрел не с точки зрения некоторых других инициаторов этой идеи, считавших необходимым учреждение ДКР, как средства „резче и рельефнее выявить диктатуру пролетариата против свирепо воинствовавшего в ту пору украинского национализма" (Б. Магидов), а принимал эту идею, как решительное начало об'единения раздробленных по разным уездам и губерниям революционных организаций Донбасса. На опыте своей непосредственной работы я видел и понимал, как тяжело нам было без своих донбасских центров. Беспрерывное „мотание" наше между Харьковом и Екатеринославом (которые долгое время „конкурировали" между собой в вопросе, где быть донбасскому центру) вопроса о создании этого центра не разрешило до той поры, когда, наконец, низы Донбасса сами вступили на этот путь и когда была образована Донецко-Криворожская республика.

Позиция тех товарищей, которые, признавая необходимость организации Донецко-Криворожской республики, исходили из принципа, что создание таковой будет организованным пролетарским противовесом украинскому буржуазному шовинистическо-националистическому угару, с моей точки зрения, и тогда являлась безусловно ошибочной. Повторяю, что я поддерживал идею создания Донецко-Криворожской республики, исходя из соображений о крайней необходимости организации своих донбасских административных центров, которые

пыталось создать еще Временное Правительство при вмешательстве в разрешение конфликтов шахтеров с шахтовладельцами.

В происходящих сейчас литературно-исторических спорах, кто был прав и кто неправ в этом вопросе десять лет тому назад, всеми упускается из виду одна такая „мелочь", как создание в Донбассе Центрального Бюро Военно-Революционных Комитетов и Центрального Штаба Красной гвардии Донбасса, организованных по инициативе Горловско-Щербиновского районного партийного комитета, бессменным членом которого я состоял с самого начала Февральской революции, вплоть до немецкой оккупации Донбасса. Горловско-Щербиновский районный комитет большевиков еще в начале ноября (ст. ст.) 1917 года в присутствии Г. И. Петровского поставил вопрос об организации вседонбасского революционного центра, а 4 декабря (ст. ст.) 1917 года (в момент, когда я уже вместе с тов. С. И. Лапиным был в Харькове, как делегат нашего района на областной с'езд советов Донбасса и Кривого Рога) в нашем районе состоялась первая неполная конференция ревкомов Донбасса, которая избрала Центральное Бюро Ревкомов, впредь до созыва более полного с'езда ревкомов Донбасса. Этот с'езд состоялся 15 января (ст. ст.) 1918 года и на нем был избран Центральный Военно-Революционный Комитет и Центроштаб Красной гвардии Донбасса. Все описанное происходило в Горловско-Щербиновском районе[1]).

Из приведенного видно, что задолго еще до исторических споров киевских и харьковских большевиков начало создания донбасских центров было уже прочно заложено в нашем районе. Таким образом, идея создания революционных центров Донбасса, выросшая затем в Донецко-Криворожскую республику, родилась не в голове харьковской партийной верхушки, а шла из самых низов Донбасса, представляя собою некоторое своеобразное движение. Отсюда я беру на себя смелость заявить, что совершенно неправильно утверждение, которое мы встречаем теперь, что харьковские большевики, входившие в областной комитет большевиков и затем в состав Совнаркома Донецко-Криворожской республики, во всем отражали политическую линию всех донбасских организаций большевиков.

Возьмем, например, состав Совнаркома Донецко-Криворожской республики: товарищи Артем, Рухимович, Магидов, В. Межлаук были представителями харьковских большевиков; Васильченко, Жаков и Филов представляли ростовских

---

[1]) Подробную историю того, как и когда создавались эти предшественники Донецко-Криворожской республики, см. „Летопись Революции" № 5—6 за 1927 год, статья Т. Харечко „Борьба за Октябрь в Донбассе", стр. 132—136 и 142—147.

большевиков[1]). Только А. Каменский был из Луганска, являясь, таким образом, единственным представителем от рабочей части металлистов Донбасса. Что касается шахтерской части Донбасса, то она, к сожалению, в Совнаркоме Донецко-Криворожской республики представлена не была. Считать же, что тов. А. Каменский в единственном числе представлял собою весь донбасский пролетариат, никак нельзя по целому ряду причин и в первую очередь потому, что Луганск, как и никакой другой уезд, расположенный на территории Донбасса, не являлся центром всего рабочего Донбасса.

То же самое было и в областном комитете большевиков, где доподлинное представительство Донбасса в целом было не большим, чем в Совнаркоме.

Чем же об'яснялось такое положение? На это есть только один ответ — донбасские низы (я имею в виду только шахтерские районы) были до того бедны своими руководящими работниками, что никого нельзя было взять оттуда без ущерба для дела. К тому же и некого было брать, ибо большинство работников шахтерского Донбасса по своему политическому уровню просто не подходило к областному масштабу работы. Такого крупного масштаба работников в шахтерском Донбассе можно было пересчитать по пальцам на одной руке.

В Харькове же, являвшемся экономическим центром Донбасса, всегда происходили все важнейшие и решающие с'езды и конференции Донбасса.

Харьковская организация большевиков, проводившая сильную борьбу с меньшевиками, естественным образом стремилась к завоеванию влияния на революционных рабочих Донбасса и установлению живой организационной связи с его организациями. Поэтому харьковские большевики очень часто, а после приезда Артема почти всегда, принимали деятельное участие на этих с'ездах и конференциях.

То же самое делали и меньшевики по своей линии.

Насколько те и другие успевали в осуществлении этой задачи — представляет совсем другую тему, освещать которую не входит в мою задачу.

Таким образом, этим участием и соотношением сил большевиков и меньшевиков и определялись те верхушечные политические настроения революционных центров Донбасса, находившихся в Харькове, о которых так много пишут теперь в разных книжках, изощряясь в отыскании причин гегемонии

---

[1]) Они и прибыли в Харьков после первого падения Ростова, куда не вернулись, как мне известно, по некоторым тактическим соображениям, вытекавшим из расхождений между ними и Антоновым-Овсеенко, который, проводя крутые, но не всегда правильные меры, почти никогда не считался с мнением местных партийных организаций, а больше полагался на своих „ад'ютантов", как, например, на небезызвестного Войцеховского.

меньшевиков в областных — Совете рабочих депутатов и правлении союза горняков и на разных конференциях, посвященных конфликтам между горнопромышленниками и шахтерами.

Для Горловско-Щербиновского района, однако, по партийной линии была гораздо предпочтительнее (до Октябрьской революции) связь с Екатеринославом, где нам удавалось получать более ясные, конкретные и твердые директивы, потому что в качественном отношении Екатеринославская организация большевиков в тот момент была куда выше Харьковской.

Но положение обязывало... Из Донбасса все дороги вели в Харьков, как в промышленный и политический центр всего тогдашнего юга России.

Вывод отсюда таков, что харьковские большевики, входившие в наши донбасские центры, находившиеся в Харькове, отражали наши партийные взгляды лишь в части общих бесспорных вопросов революции, а конкретная жизнь, определявшая действительное отношение партийных низов Донбасса к задачам дня, зрела далеко от Харькова — на рудниках и шахтах и очень часто плохо увязывалась с действиями „областного центра".

На этом основании я снова беру на себя смелость утверждать, что харьковские большевики, создавшие Донецко-Криворожскую республику, в своих мотивах не опирались на ясно выраженную мысль донбасских болшевистских организаций. Чувство большого удовлетворения, с которым донбасские парторганизации и рабочие массы встретили образование Донецко-Криворожской республики, вытекало из осознанной последними необходимости создания своих прочных донбасских организационных центров. Однако этот факт вовсе не означает, что донбасские большевики во всем разделяли позиции харьковских большевиков в их отношении к ЦИКУК'е.

Но неоспоримым остается тот факт, что донбасские большевики, как и все рабочие Донбасса, занятые своей классовой борьбой и одни из первых вступившие в гражданскую войну, недооценивали значения назревшей на Украине национальной борьбы. Однако, в этом нет ничего удивительного, ибо даже киевские большевики фактически проспали ту опасность, которую таила в себе Центральная Рада.

Вот что пишет по этому вопросу Е. Б. Бош:

„Все силы парторганизации и киевского пролетариата были устремлены на борьбу за власть советов, и национальное освобождение Украины отодвигалось классовой борьбой. Поэтому деятельность Ц. Рады не только не вызывала интереса в рабочих массах, но и в самой парторганизации не придавали ей большого значения. А тем временем Ц. Рада... не встречая противодействия со стороны революционных масс Киева и не принимая участия в революционной борьбе... крепла, сплачивая мелкобуржуазные, собственнические и кулацкие слои

города и деревни под лозунгом об'единения всех украинцев для национального освобождения Украины. И после Октябрьского переворота Ц. Рада заговорила от имени всего украинского народа и об'явила себя государственной властью Народной Украинской Республики". („Год борьбы", стр. 19).

И это положение в Киеве фактически продолжалось вплоть до октября месяца 1917, когда атмосфера накалилась почти до вооруженного столкновения с Центральной Радой. Но, несмотря на это, в составе самой Киевской организации не прекращались разногласия по вопросу о форме государственной власти на Украине и об отношении к Центральной Раде, при чем большинство Киевской организации во главе с Ю. Пятаковым, А. Горовицем и т. д., стояло на явно ошибочной платформе.

Таким образом, я полагаю, что само территориальное деление большевиков, споривших по этому вопросу, на „правобережцев" и „левобережцев" — совершенно не отвечает действительности, т. к. из приведенного видно, что процесс этих разногласий шел и в самом „сердце" назревания столкновения Центральной Рады с большевиками. В этом случае территориальные признаки решительно не при чем и ими нельзя оперировать при определении такого важного процесса разногласий, шедшего по всей Украине. Исходя из этого, я утверждаю, что вопрос о причинах этих разногласий далеко еще не только не разрешен, но и не изучен.

Поэтому мне остается только удивиться тому смелому, мягко выражаясь, апломбу, с которым Д. Эрде, оперируя всего на всего непроверенными и неподтвержденными воспоминаниями Казимирукча, утверждает, что в моем уходе и в данной Казимирчуком оценке его сказалось обычное в то время отношение „левобережцев" к этому правительственному учреждению" (ЦИКУК).

Д. Эрде я знаю и хорошо его помню, как члена Харьковской организации большевиков, отношение которого к ЦИКУК'е вначале ничем не отличалось от общей позиции большевистской верхушки Харьковской организации. (Д. Эрде был одним из редакторов большевистской газеты „Пролетарий"). Более того, помнится мне, что в тех печатных затруднениях, на которые жалуется Е. Б. Бош в своей книге, отчасти повинен был и комиссар печати Харьковского СРД, которым являлся... Д. Эрде. Повидимому, лишь впоследствии Д. Эрде ликвидировал свои шатания в вопросе об отношении к ЦИКУК'е.

* * *

Как сложились конкретные обстоятельства моего ухода из ЦИКУК'и?

Прежде всего относительно оценки Казимирчуком ЦИКУК (который, по его мнению, был „безжизненный" и „неработоспособный", что будто и заставило меня уйти из него) должен

оговориться, что этого я никогда, нигде и никому не говорил и не писал, и утверждаю теперь, что эта оценка ни в какой мере не соответствует действительности.

Основной причиной, толкавшей меня на уход, было отсутствие достаточно ясной для меня концепции национальной проблемы на Украине в тот момент.

Когда же я узнал о происшедших после моего от'езда в Харьков событиях в нашем районе (организация Центр. Бюро Рев. Воен.-Комитетов и Центроштаба Красной гвардии), о первых боевых столкновениях с калединцами, меня потянуло в Донбасс, в свой рабочий район, где все протекавшие процессы борьбы и назревавшие проблемы были для меня ясны. Об этом своем желании я написал в наш район, но не высказывая всех мотивов, толкавших меня на это, так как их было трудно изложить в письме, а при выборах меня на областной с'езд я никаких директив от партийного комитета не получил в отношении линии поведения в вопросе об организации центральной советской власти на Украине, и наша организация по этому вопросу вообще никакого фиксированного решения не имела, за исключением, впоследствии, решения об организованном бойкоте Центральной Рады и украинской „учредилки". Поэтому у меня не было в тот момент никаких данных для принципиальной постановки вопроса о моем отозвании.

После этого я был командирован ЦИКУК'ой, как и целый ряд других товарищей, в свой район, где в период от 25 декабря 1917 года до 1 января 1918 г. (ст. ст.) на целом ряде рудников нашего района (Нелеповский, Щербиновский, Горловка № 5 и т. д.) делал доклады о возникновении ЦИКУК'и, его задачах и призывал шахтеров к поддержке последнего в борьбе против Центральной Рады.

На основании различных оттенков мыслей, выявленных на собраниях беспартийными рабочими и партийцами, я имел беседу с председателем нашего районного комитета, покойным Грузманом, из которой выявилось, что он не имел определенного по этому вопросу мнения, как и я, но все же не согласился на мой уход и дал совет оставаться пока в Харькове для связи со всеми центральными организациями, находившимися в нем, не выходя из состава ЦИКУК'и.

Несмотря на мои протесты и желание итти на фронт, Грузман настаивал на своем, и я, всегда высоко ценя его авторитет, подчинился и уехал в Харьков, не дождавшись очередного заседания районного комитета, на котором хотел явочным порядком поставить этот вопрос, т. к. Грузман так и не поставил его по неизвестной для меня причине.

В Харькове я продолжал оставаться до последних дней пребывания ЦИКУК и, зная о готовившемся переезде его в Киев, списавшись предварительно с тов. Грузманом, подал заявление об освобождении меня от постоянной работы в

аппарате ЦИКУК'и. По неотложным делам местной работы я выехал в свой район почти одновременно с от'ездом остальных членов ЦИКУК'и в Киев. Через несколько дней после этого в Харькове была об'явлена Донецко - Криворожская республика Советов... Однако, несмотря на это, перспектива возможной работы в Харькове не прельщала меня. Меня тянуло в Донбасс, в свой район, в свою хорошо мне знакомую и знающую меня организацию.

Из того, о чем я рассказал выше, вряд ли можно сделать заключение, что Донбасс относился к ЦИКУК'е и к его борьбе с Ц. Р., как к „чужому делу", о чем так безапеляционно и неубедительно пишет Д. Эрде.

Если у Казимирчука существовало отрицательное мнение о работе и борьбе ЦИКУК'и в тот период, то это вовсе не значит, что весь Донбасс относился к этому так же, как и он.

Кстати, вся XIII глава книги Е. Эрде „Революция на Украине" — „Донбасс", изложенная всего на трех страницах, представляет из себя перефразированные воспоминания Казимирчука. Какой меры смелости нужно набраться, чтобы на основании одного только воспоминания, одного только Казимирчука, которому в самом начале главы Д. Эрде делает предусмотрительный комплимент („не обижайся, мол, что я тебя использовываю"), давать оценку такому огромному движению, какое было в 1917 г. в Донбассе! Злополучный автор (Д. Эрде) беззастенчиво пишет: „об Октябрьских днях мы (т.-е. Д. Эрде — М. О.) имеем пока только отрывочные воспоминания отдельных участников событий..." И это он пишет к 10-летию Октябрьской революции. Насколько это верно, пусть судят постоянные читатели „Літопису Революції", которые могут сказать, что Д. Эрде, повидимому, не только не читал, но и не видел всего материала о Донбассе, напечатанного за пять лет издания журнала. А для „сочинителя" книг чтение и изучение всех печатных материалов как будто является элементарной обязанностью.

В том, как автор оклеветал Донбасс при помощи частного мнения Казимирчука и моего скромного имени, чувствуется погоня за „сенсацией" и „пикантными" фактами... иначе чем эта книжка будет отличаться от десятков и сотен других!..

Уж если нужна была „сенсация" и „пикантные" факты, то за этим нужно было обратиться к Е. Б. Бош (ее книга „Год борьбы" издана ровно на 2 года раньше, чем „Революция на Украине" Д. Эрде), где он получил бы гораздо больше содержательных, „пикантных" и „сенсационных" фактов, основанных не на частном мнении П. Казимирчука, а на документах.

* * *

Это необходимое раз'яснение действительных причин моего ухода из ЦИКУК'и я собирался написать вместе со своими

личными воспоминаниями о моментах работы Горловско-Щербиновского района, не освещенных до сего времени в печати, над которыми мне необходимо долго поработать. Поэтому я сразу и не реагировал на неправильное освещение Казимирчуком причин моего ухода из ЦИКУК'и. Теперь, когда я имел „счастье" попасть в книжку тов. Д. Эрде и в результате этого получил целый ряд запросов от партийних товарищей — насколько верно сообщение обо мне в упомянутой книжке,— я вынужден сделать это официальное опровержение в журнале „Літопис Революції", любезно предоставившем мне свои страницы, за что приношу искреннюю товарищескую благодарность.

М. Острогорский

ЛІТОПИС РЕВОЛЮЦІЇ

ЖУРНАЛ ІСТПАРТУ ЦК КП(б)У

Виходить 1 раз на 2 місяці **Рік видання 6-й**

Завдання „ЛІТОПИСУ РЕВОЛЮЦІЇ" є освітлення з погляду марксизму-ленінізму історії революційної партії пролетаріяту КП(б)У й боротьби робітників та селянських мас України за своє визволення.

„ЛІТОПИС РЕВОЛЮЦІЇ" освітлює історію КП(б)У й РСДРП(б). історію масового революційного руху й боротьби з царатом, історію пролетарської й громадянської війни на Україні.

„ЛІТОПИС РЕВОЛЮЦІЇ" освітлює питання, що звязані з історією українського національного руху, з історією українських національно-соціялістичних партій з погляду боротьби пролетаріяту та його партії — РСДРП(б) й КП(б)У, за гегемонію й керовництво революційним рухом на Україні.

„ЛІТОПИС РЕВОЛЮЦІЇ" освітлює революційний робітничий, селянський і національний рух у Західній Україні, його вплив і звязок з революційною боротьбою на Радянській Україні.

„ЛІТОПИС РЕВОЛЮЦІЇ" дає науково-дослідницькі, а також загально-теоретичні статті з історії партії та реврух й спогади активних учасників останнього. Журнал звертає велику увагу на питання бібліографії, вміщаючи критичні огляди літератури на окремі питання історії партії й реврухута рецензії на окремі видання.

„ЛІТОПИС РЕВОЛЮЦІЇ" вміщає в спеціяльному розділі невеликі спогади й дрібні замітки про окремі епізоди з історії партії й революційної боротьби на Україні.

„ЛІТОПИС РЕВОЛЮЦІЇ" вміщає документи, що стосуються історії КП(б)У, а також з історії масової революційної боротьби.

„ЛІТОПИС РЕВОЛЮЦІЇ" допомагає так партійному активові, як і широким верствам партії серйозно й поглиблено засвоїти історію партії й Жовтня, історію пролетарської революції на Україні, знайомить з їхнім ходом і розвитком, а також готує необхідний фактичний матеріял для істориків революції й партії.

„ЛІТОПИС РЕВОЛЮЦІЇ" дає також матеріял, що відповідає даному політичному моментові в розумінні історичного освітлення й вивчення питань, які стоять перед КП(б)У.

1928 року буде звернено велику увагу на найважливіші події з історії КП(б)У й пролетарської революції на Україні 1917—18 р.р. в звязку з десятиріччям їх.

РЕДАКЦІЯ: Харків, ЦК КП(б)У, вул. К. Лібкнехта, № 64

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ

у Союзі		За кордоном	
1 рік (6 книжок) . .	8 карб. — к.	1 рік (6 книжок)	5 д. 20 ц.
6 міс. (3 книжки) . . .	4 „ 50 „	6 міс. (3 книжки)	2 „ 50 „
Окреме число	1 „ 75 „	Окреме число	1 „ 15 „

ПЕРЕДПЛАТУ ПРИЙМАЄ СЕКТОР ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ ДВУ

Харків, Сергіївська пл., Московські ряди, 5

Уповноважені періодсектору по всіх містах України, почтово-телеграфні контори та листоноші

Додаток до журналу
„Літопис Революції“ № 2.

КОРОТКА ХРОНОЛОГІЯ РОБІТНИЧОГО ТА РЕВОЛЮЦІЙНОГО РУХУ НА УКРАЇНІ

(березень - грудень 1917 р.)

СКЛАЛИ: С. БІРГЕР, Є. КАЦ,
Є. КАГАН, З. ХОДОРОВСЬКИЙ

ВІД РЕДАКЦІЇ

Коротка хронологія робітничого й революційного руху на Україні охоплює період березень - грудень 1917 року.

Треба відзначити, що:

а) матеріял, зазначений в хронології, стосується лише великих міст (Харкова, Києва, Катеринослава, Одеси, Миколаїва) і Донбасу, інші райони сюди не ввійшли;

б) недостатньо освітлено український національний рух, особливо, перші місяці зазначеного періоду. Останнє буде вміщено до повної хроніки революційних подій на Україні за 1917 рік, що її готує до друку Істпарт ЦК КП(б)У;

в) в хронології відбито лише ті факти, точні дати яких удалося встановити;

г) коли за хронологією иноді й не можна цілком яскраво простежити ходу подій та діяльности окремих організацій, то це пояснюється характером матеріялу, що ним користувалися складачі, матеріялу здебільшого надто неповного;

ґ) поряд з иншими джерелами складачі користувалися також і матеріялом, що його як хроніку зібрали округові Істпарти.

д) покажчик джерел указано вкінці скороченим шрифтом.

БЕРЕЗЕНЬ

1 (14) Харків

Організувався тимчасовий робітничий комітет для проведення виборів до Ради Р. Д. [1]).

Київ

Відбулося перше засідання комітету громадських організацій [2]).

2 (15) Харків

Організувалася Рада Р. Д. [3]).

Київ

Збори представників заводів та майстерень ухвалили резолюцію про утворення Ради Р. Д. [4]).

Катеринослав

Було утворено тимчасовий комітет для організації Ради Р. Д. [5]).

Вночі більшовики, захопивши друкарню „Приднепровского Края", надрукували листівку до робітників та селян з вимогами 8-годинного робочого дня та скликання Установчих зборів [6]).

Горлівка

Нарада більшовиків на Ртутній копальні ухвалила висунути гасла „геть війну" та „геть надурочну працю" [7]).

Миколаїв

На об'єднаному засіданні всіх робітничих організацій міста ухвалено було розпочати організацію Ради Р. Д. [8]).

3 (16) Харків

Рада Р. Д. ухвалила постанову організувати Раду С. Д. [9]).

Були заарештовані віце-губернатор, два його помічники й уся жандармерія.

Збори начальників військових частин ухвалили резолюцію про визнання нового уряду [10]).

Катеринослав

Організувався Виконавчий Комітет громадських та робітничих організацій [11]).

Одеса

Збори представників різних заводів, фабрик та деяких політичних організацій ухвалили розпочати організацію Ради Р. Д. [12]).

Миколаїв

Загальні збори майстрових заводу „Наваль“ ухвалили надіслати привітальну телеграму Тимчасовому Комітетові Державної Думи та Раді Р. Д.[13]).

3 — 4 (16 — 17) Харків

Перше легальне зібрання членів організації РСДРП(б) обрало партійний комітет і доручило йому утворити комісію для організації бойових дружин та виробити гасла для відозви до салдатів про припинення війни[14]).

4 (17) Київ

Відбулося установче зібрання Ради Р. Д., скликане з метою об'єднання 2-х Рад, що утворилися раніш[15]).

Утворилася У. Ц. Р. На голову обрано М. С. Грушевського[16]).

Катеринослав

Організувалася Рада Р. Д.[17]).

Одеса

Відбулися збори українських громадян. Збори обрали український провідний комітет[17а]).

Миколаїв

Шоститисячний робітничий мітинг на заводі Руссуд ухвалив привітати Тимчасовий Комітет, що його обрала Державна Дума, Раду Р. Д. та військо, яке брало участь у революційній боротьбі[18]).

5 (18) Харків

Багатолюдний мітинг ухвалив вимагати від Ради Р. Д. роззброєння поліції та організації народньої міліції[19]).

Катеринослав

По місті розповсюджено більшовицькі прокламації з гаслами: „Геть війну“, ‚Хай живуть Установчі збори“[20]).

Відбулася 1-ша напівлегальна конференція більшовиків. Ухвалена на конференції резолюція ставила перед робітничим класом завдання обернути буржуазно-демократичну революцію в революцію соціялістичну. Було обрано міський Комітет[21]).

Горлівка

На нараді більшовиків було обрано Горлівський районовий комітет РСДРП(б)[22]).

Миколаїв

Представники політичних організацій та робітників ухвалили резолюцію про негайне звільнення політичних в'язнів із каторжної в'язниці. Не зважаючи на заперечення міської Думи та прокурора, 24 політкаторжанина було звільнено[23]).

6(19) Харків

Мітинг на заводі Гельферих-Саде одноголосно ухвалив резолюцію з вимогами від Тимч. уряду вжити заходів що до найшвидшої ліквідації війни[24]). Утворився тимчасовий комітет службовців Півд. залізниць[25]).

Харківська більшовицька організація випустила відозву, де закликала об'єднатися навколо Ради Р. Д. й провадити боротьбу за найшвидше припинення війни під гаслом „Хай живе громадянська війна й міжнародній соціялізм“ [26]).

6 (19) Київ

Роззброєно поліцію й усунуто губернатора та віце-губернатора [27]) П'ятитисячний мітинг салдатів та офіцерів ухвалив виконати всі розпорядження Виконавчого Комітету та військового начальства, що стало на бік нової влади [28]).

Під натиском робітників та салдатських мас Виконавчий Комітет громадських організацій заарештував колишнього київського коменданта ген. Медера та його ад'ютанта [29]).

Відбулося установче зібрання членів організації РСДРП(б). Ухвалено було організувати заводські збори (осередки).

Було обрано тимчасовий комітет [30]).

Катеринослав

Збори робітників заводів: Брянського, Трубного, Рудзького та инших ухвалили резолюцію про найшвидше скликання Уст. зборів та про цілковиту підтримку Ради Р. Д. [31]).

Бахмут

На мітингові робітників, салдатів, селян та инших громадян ухвалено було утворити Р. Р. та С. Д. [32]).

Одеса

Відбулося перше засідання Ради Р. Д. [33]).

7 (20) Катеринослав

Збори залізничних робітників та службовців ухвалили резолюцію про організацію Ради Р. Д. всіх робітників та службовців лінії Катеринінської залізниці [34]).

Відбулося 1-ше організаційне зібрання Тимчасової військової Ради Катеринославської залоги [35]).

Миколаїв

З ініціятиви Ради Р. Д. було організовано Раду військових депутатів [36]).

8 (21) Харків

Мітинг робітників депо „Харків-Сортировочна“ ухвалив вимагати припинення війни [37]).

Перше організаційне засідання Ради С. Д. ухвалило провадити роботу в справах політичного характеру разом з Радою Р. Д. В справах внутрішньої організації робітників та салдатів робота повинна провадитися обома радами самостійно [38]).

Київ

На зібранні членів організації РСДРП(б) ухвалено було самостійно виступити на святові революції. Про політичний момент ухвалено резолюцію, де зазначалося, що дальшим завданням революції є поширення рямців буржуазної революції і реалізація гасел 1905 року: демократична республіка, 8-годинний робочий день та конфіскація поміщицьких земель. В резолюції

обіцяно підтримку Тимчас. урядові, коли він запровадить низку реформ. Було також вирішено визнати за потрібне утворення III Інтернаціоналу й намагатися до того, щоб „демократична революція в Росії стала огнищем пролетарської революції на Заході“ [39]).

Луганськ

Організовано Раду Р. Д. [40]).

9 (22) Харків

Розпочала роботу тимчасова робітнича міліція (3600 чол.), що їх обрали робітники фабрик та заводів [41]).

Київ

Три маршові команди 151 піхотної дружини відмовилися йти на фронт [42]). Відбулося перше зібрання салдатських депутатів. Одноголосно ухвалено було резолюцію за продовження війни до перемоги і про установлення в Росії демократичної республіки [43]).

10 (23) Харків

Вийшов перший номер органу Харківського комітету РСДРП(б) „Пролетарий“ [44]).

Катеринослав

Губерніяльний комісар видав наказа заарештувати поліцію [45]).

11 (24) Катеринослав

Тимчасовий Виконавчий Комітет громадських та робітничих організацій оповістив, що прапори з написами, які закликають до припинення війни, в день свята „Свободи“ неприпустимі й будуть конфісковані [46]).

12 (25) Катеринослав

Під час святкування дня Лютневої революції робітники йшли з прапорами, серед яких багато було з більшовицькими гаслами, що їх напередодні Рада не ухвалила [47]).

13 (26) Харків

Загальне заводське зібрання робітників заводу Герлях та Пульст ухвалило запровадити 8-годинний робочий день [48]).

Збори робітників Х. П. З. (паровозобудівельного заводу) висловилися за підтримку Тимч. уряду до того часу, доки він буде здійснювати волю революційного народу. Збори ухвалили вважати гасло „Геть війну“ несвоєчасним [49]).

Мітинг службовців залізничного депо ухвалив вимагати від Ради Р. Д. виявлення більшої активности в справі зміцнення влади в руках народу. Мітинг визнав за необхідне що-найшвидше скликати Установчі збори [50]).

Виконавчий Комітет міського громадського комітету ухвалив запровадити по всіх підприємствах 8-годинний робочий день [51]).

Юзівка

Організовано Виконавчий Комітет громадських організацій [52]).

14 (27) Харків

Селянський з'їзд з представниками від споживчих та сільсько-господарчих громад ухвалив постанову про підтримку Тимчасового уряду й про найшвидше скликання Установчих зборів [53]).

Київ

Опубліковано відозву комітета більшовиків з закликом до боротьби за негайне скінчення війни [54]).

Вийшов перший номер органу Київського комітету більшовиків — газети „Голос Социал-Демократа" [55]).

15 (28) Харків

З розпорядження начальника Південних залізниць в залізничних майстернях і по всіх службах залізниці запроваджено 8-годинний робочий день [56]).

Катеринослав

Рада Р. Д. ухвалила вимагати від Тимчасового уряду викладу програми війни, замирення без анексій на підставі самовизначення народів. До скінчення мирних переговорів Рада вважала за потрібне залишитися на позиціях активної оборони [57]).

Відбулося установче зібрання місцевих українців, що заснували українську громаду [57]а).

15 — 17 (28 — 30) Бахмут

Відбулася конференція делегатів Рад Р. та С. Д. 6-ти районів Донбасу. Ухвалено резолюцію про потребу оборони країни й боротьбу за складення мировой угоди між вільними народами [58]).

16 (29) Харків

Відбулося святкування революції. На мітингах ухвалено було резолюції, де вимагалося найшвидшого складання угоди про мир, запровадження 8-годинного робочо о дня та наділення селян землею [59]).

Семитисячне зібрання робітників та службовців Півд. залізниць і заводських робітників в питанні про війну приєдналося до думки Петроградської Ради Р. та С. Д. Зібрання визнало за необхідне що-найшвидше скликати Уст. збори для встановлення демократичної республіки [60]).

Мітинг робітників та салдатів українців, де було присутніх по-над 500 чол., в ухваленій резолюції визнав за необхідне організувати єдину соц. дем. робітничу партію в Росії, утворену за принципом автономности окремих національних організацій, запротестував проти вчинків українських націоналістів, визнавши за свій прапор червоний стяг і одночасно вимагав негайної українізації всіх громадських та державних установ [61]).

Миколаїв

Рада С. Д. ухвалила запровадити на фабрично-заводських та торгово-промислових підприємствах 8-годинний робочий день [61]а).

17 (30) Харків

Рада Р. та С. Д. в питанні про війну одноголосно приєдналася до відозви Петроградської Ради Р. та С. Д. [62]).

18 (31) Київ

На засіданні Ради Р. Д. в питанні про 8-годинний робочий день ухвалено резолюцію меншовиків, що пропонувала підприємцям запровадити 8 годинний робочий день. Разом із цим резолюція нагадувала, що „запровадження 8-годинного робочого дня шляхом захоплення, залякуючи буржуазію може утворити сприятливий ґрунт для контр-революційних змагань“ [63]).

19 (11) Харків

Зібрання робітників та робітниць тютюново-гильзових, картонажних та конвертних підприємств ухвалило резолюцію про найшвидше скликання Уст. зборів для встановлення демократичної республіки, запровадження закону про 8-годинний робочий день та страхування робітників на випадок безробіття [64]).

Одеса

Рада Р. Д. ухвалила негайно погодитись з товариством фабрикантів та заводчиків про запровадження 8-годинного робочого дня. В питанні про війну Рада визнала за потрібне продовжувати війну, доки центральні держави не відмовляться від своїх імперіялістичних тенденцій [65]).

20 (2) Харків

Рада Р. Д. ухвалила постанову про запровадження в життя 8½-годинного робочого дня [66]).

Київ

В лаврі знайдено надруковані чорносотенні прокламації [67]).

Комітет РСДРП(б) ухвалив утворити більшовицькі фракції в Раді Р. Д. і по всіх профспілках та організувати на залізниці партійну організацію [68]).

Одеса

Відбувся перший український мітинг. Присутніх було 700 чоловіка. Ухвалено звернутися до Тимч. уряду, Ради Р. та С. Д. в Петрограді та до Ц. К. Всеросійської Селянської Спілки з закликом підтримати гасло національно-територіяльної автономії України, забезпечивши права націон. меншостей [68а]).

21 (3) Харків

Шоститисячний мітинг робітників Х. П. З. ухвалив ввести з 22 березня 8-годинний робочий день [69]).

На заводі Шиманського запроваджено 8-годинний робочий день [70]).

22 (4) Харків

Робітники заводів Гельферих-Саде та акціонерного т-ва Гофман ухвалили з 28 березня запровадити 8-годиний робочий день [71]).

Збори трамвайщиків ухвалили резолюцію, в якій засуджували угодовську політику Ради, що залишила на службі колишніх чинів поліції та жандармерії, й вимагали негайно їх усунути [72]).

Київ

Збори уповноважених робітничих друкарень та палітурень ухвалили негайно запровадити 8-годинний роб. день [73]).

Рада С. та Оф. Д. ухвалила посилити рішучу боротьбу з течіями, що проголошували гасло „Геть війну“ [74]).

Катеринослав

Зібрання салдатів українців 228 та 271 піхотних запасних полків обрало полкову українську Раду[75]).

23 (5) Харків

Загальні збори Харківської організації РСДРП(б) ухвалили відкласти питання про злиття більшовицької та меншовицької організації до вирішення Всеросійського з'їзду більшовиків[75а]).

Київ

На чавунному та механічному заводі „Ауто" встановлено 8-годинний робочий день[76]).

24 (6) Харків

Рада Р. Д. ухвалила забрати в своє розпорядження всю зброю, що переховувалась у прокуратурі[77]).

25 (7) Харків

Мітинг, що влаштувала організація РСДРП(б), ухвалив вимагати якнайшвидшого замирення й протестувати проти злісних нападів буржуазної преси на робітничу[78]).

26 (8) Луганське

Рада Р. та С. Деп. висловилась за продовження війни з німецьким мілітаризмом[79]).

27 (9) Одеса

„Особое присутствие по городским делам" ухвалило повідомити прокурора окружного суду про необхідність розпочати слідство проти б. міського голови Пелікана й одного з керовників Управи — Мечнікова з приводу витрати й крадіжки 900 т. карб. міських коштів[80]).

30 (13) Харків

Чотирьохтисячні збори робітників заводу ВЕК ухвалили протестувати проти нападів буржуазної преси на пролетарську. Збори вимагали контролю Петроградської Ради Р. та С. Деп. над діями Тимчасового уряду[81]).

30 (12) Миколаїв

За ініціятивою соц.-демократ. групи утворено організаційний комітет РСДРП[82]).

КВІТЕНЬ

Київ

Комітет РСДРП(б) обрав делегацію на міжпартійну конференцію в питанні про сепаратистські тенденції У. Ц. Р. та доручив делегації звязатись з представниками у. с.-д. для спільної боротьби з українською буржуазією; в разі відмовлення у. с.-д. від спільних виступів вирішено було покинути конференцію й розпочати кампанію проти українських сепаратистських намірів, зазначивши, що ці наміри розпорошують сили революційного російського пролетаріяту[83]).

3 (16) Катеринослав

Збори латиської секції при Катеринославському Комітеті РСДРП(б) ухвалили резолюцію проти заснування самостійної латиської с.-д. організації та ухвалили закликати революційний пролетаріят міцніше об'єднатись навколо РСДРП(б) [84]).

4 (17) Харків

Численний мітинг робітників, салдатів та инш. ухвалив резолюцію з вимогою негайно оголосити таємні угоди та вжити конкретних заходів щоб припинити війну [85]).

Київ

Мітинг на Печерському, улаштований більшовиками, що охопив по-над 1000 салдатів та робітників, ухвалив вітати газети „Правда" та „Г. С.-Д." і вимагати найшвидшого скликання Уст. зборів, оголошення таємних угод та замирення без анексій та контрибуцій на підставі самовизначення націй [86]).

Відбулося об'єднане засідання У. Ц. Р., В. К. Ради об'єднаних громадських організацій, Р. Р. Д. та Р. С. Д. для вияснення планів У. Ц. Р. в звязку з чутками про її намір підняти питання на національному конгресі, що мав відкритись 6/IV, за скликання Укр. Уст. зборів. Представники У. Ц. Р. М. Грушевський, В. Винниченко та Д. Антонович спростовували чутки, заявивши, що на конгресі питання про автономію буде висвітлено лише теоретично [86а]).

Відкрився установчий з'їзд української партії с. р. В ухвалених резолюціях з'їзд висловився за підтримку Тимчас. уряду, оскільки той буде захищати інтереси трудового народу; за передання всіх земель до українського земельного фонду, за негайне здійснення національно-територіяльної автономії України, за скликання територіяльних Установчих зборів та за замирення „як тільки уряди ворожих держав відмовляться від анексій та посягань на волю народів" [87]).

Катеринослав

Відбулася конференція Донецького району РСДРП [87а]).

Вийшов перший номер газети „Звезда" (орган соціял-демократів більшовиків) [88]).

4 — 5 (17 — 18) Київ

Відбулася конференція УСДРП.

В ухвалених резолюціях конференція вимагала надати автономію Україні, визнала „за необхідне підтримати Тимчасовий уряд, оскільки він визнає й проведе в життя вимоги революційного народу"; висловилась за негайне скликання українських територіяльних зборів, за оголошення таємних угод, проти дальшого продовження війни та за встановлення миру без анексій та контрибуцій на підставі самовизначення народів. В справі питання про У. Ц. Р. конференція вважала що Ц. Р. „є єдиний український об'єднаний комітет, до якого вступають політичні, професійні та економічні організації, але ж ні в якому разі не закінчені вже буржуазні блоки" [89]).

5 (18) Харків

Мітинг робітників заводу ВЕК на доповідь т. Муранова про поточний момент ухвалив вітати позицію ЦК РСДРП(б) й газету „Правда" [89а]).

Київ

Комітет РСДРП(б) ухвалив не ставати ні на які блоки з у. с. д. й запропонував призидії звязатись зі „спілковцями" для утворення „спілковської" організації [90]).

Катеринослав

Рада Р. Д. ухвалила резолюцію з протестом проти відмовлення англійського уряду пропустити Леніна та Мартова й з пропозицією до Петроградської Ради Р. та С. Д. вимагати від Тимч. уряду вжити всіх заходів, щоб вони повернулися до Росії [91]).

5 — 6 (18 — 19) Київ

Відбувся український педагогічний з'їзд. З'їзд висловився за українізацію шкіл та обіцяв Тимч. урядові підтримку, оскільки той забезпечить права українського народу на підставі національно-територіяльної автономії [91]а).

6 (19) Харків

Мітинг робітників заводу Гельферих-Саде на доповідь т. Муранова про поточний момент ухвалив вітати позицію ЦК РСДРП(б) та газету „Правда“ [92]).

Мітинг робітників та службовців трамвайщиків (1000 ч.) в ухваленій резолюції запропонував Раді Р. та С. Д. вимагати від Тимч. уряду негайної ліквідації війни, оголошення таємних угод та дозволу вільного повороту політемігрантів з-за кордону [93]).

На зборах спілки соціялістичної молоди було ухвалено резолюцію про вимогу від Тимч. уряду негайно встановити мир без анексій та контрибуцій і оголосити таємні угоди [94]).

Київ

Відбулися загальні збори організації РСДРП(б). Було ухвалено 300-ми голосів проти 4-х та 19-тих що утримались, резолюцію про війну, в якій констатувалося, що війна й на далі лишається імперіялістичною та що старе гасло про обернення імперіялістичної війни у війну громадянську не втратило свого значіння й досі. Резолюція вимагала негайного оголошення таємних угод та скликання мирової конференції. На цьому ж зібранні ухвалено було платформу, що її запропонував комітет. В цій платформі зазначалося, що „розвиток виробничих сил та міць пролетаріяту не досягли ще того рівня, коли робітничий клас зможе здійснити соціялістичний переворот“. Платформа вважала, що завданням дальшого розвитку революції є реалізація гасел 1905 р.,— демократичної республіки, 8-годинного робочого дня та конфіскації поміщицьких земель, а черговим завданням с.-д. — широка участь у виборчій кампанії до Установчих зборів та до органів місцевого самоврядування.

Платформа також вважала за необхідне утворення III інтернаціоналу, зазначаючи, що с.-д. мусить іти на те, щоб демократична революція в Росії стала огнищем пролетарської революції на Заході [95])!

Катеринослав

Міська конференція РСДРП(б) ухвалила резолюцію, в якій виставляла вимогу припинення війни та пропонувала пролетаріятові, підтримуючи новий уряд з його прагненням знищити пережитки феодального ладу, негайно розпочати разом з цим готування до соціяльної революції. Конференція пропонувала представникам Ради Р. Д. провадити боротьбу за цілковите повалення існуючого капіталістичного ладу, за ліквідацію приватної власности на засоби виробництва, за конфіскацію всіх земель та за скликання, як найшвидше Уст. зборів [96]).

Відбувся мітинг салдатів-українців. Промовці закликали підтримати Тимч. уряд [96]а).

6 — 8 (19 — 21) Київ

Український Національний Конгрес ухвалив постанову про організацію з санкції Уст. зборів в межах Російської Федеративної Республіки національно-територіяльної автономної України з забезпеченням прав нацменшостей. Конгрес обрав Укр. Центр. Раду. На голову Ради було обрано М. С. Грушевського [97]).

7 (20) Київ

Загальні збори РСДРП(б) Печерського району ухвалили організувати партійні дружини [98]).

Катеринослав

На об'єднаному зібранні більшовиків та меншовиків учасники висловлювались за об'єднання обох с.-д. фракцій. Більшовики, не заперечуючи потреби об'єднання, висловились проти об'єднання з оборонцями. Неухвалено ніякої резолюції [99]).

8 (21) Харків

Мітинг робітників Півн.-Дон. залізниці та Русько-Французького т-ва механічних заводів ухвалив вимагати від Тимч. уряду оголосити таємні угоди, не перешкоджати повертатися політемігрантам та негайно розпочати переговори про замирення, доручивши провадити їх Радам Р. та С. Д. [100]).

8 — 13 (21 — 26) Харків

Загальноміська конференція представників 35 профспілок обрала Ц. Б. профспілок [101]).

9 (22) Харків

Численний мітинг, що його організував комітет РСДРП(б), на доповідь т. Муранова ухвалив резолюцію про безперестанний натиск на буржуазний Тимч. уряд, про суворий контроль над усіма його діями, про оголошення цим урядом таємних угод, негайно розпочати переговори про замирення без анексій та контрибуцій, а також ухвалив не перешкоджати вільній агітації поміж робітниками та у війську [102]).

Мітинг військових українців в ухваленій резолюції вітав У. Ц. Р. як виразника волі українського народу та вимагав надання Україні автономії з забезпеченням прав нацменшостей, і українізації військових частин, що перебувають на території України [103]).

10 (23) Харків

Численний мітинг робітників Холодногорського та Основ'янського районів в ухваленій резолюції вимагав від Тимчас. уряду: оголосити таємні угоди, негайно розпочати переговори про замирення без анексій та контрибуцій та не перешкоджати повертатися політемігрантам. Від Харківської Ради мітинг вимагав вільного перепуску до касарень всім агітаторам [103]).

Київ

Комітет РСДРП(б) ухвалив вважати тези т. Леніна „еще недостаточно обоснованными и развитыми" й залишити їх у межах дискусії [104]).

11 (24) Харків

Застрайкували робітники 5-х друкарень та 3-х палітурень. Виставлено економічні вимоги [105]).

Загальні збори робітників та службовців паровозних майстерень Південн. залізн. ухвалили запропонувати Петроградській Раді Р. та С. Д., вимагати

від Тимчасового уряду негайної ліквідації війни, опублікування таємних угод та вільного повороту політемігрантів [106]).

Комітет РСДРП(б) обрав комісію для ведення переговорів з О. К. РСДРП(м) в справі об'єднання [107]).

Київ

Комітет РСДРП(б) вирішив, святкуючи 1 Травня, виступити самостійно в звязку з тим, що меншовики та бундівці відхилили більшовицькі гасла [108]).

Одеса

Організувалася об'єднана Рада С. та Оф. Д. Румунського фронту [109]).

12 — 14 (25 — 27) Катеринослав

Відбулося спільне засідання Рад Р. та С. Д. Ухвалено гасла до святкування 1 травня. Більшістю голосів ухвалено взяти активну участь у переведенні дня „позики свободи". [110])

13 (26) Київ

Двохтисячний мітинг залізн. робітників та салдатів на ст. „Київ II" ухвалив вважати за свого керовника та виразника своїх інтересів РСДРП(б) [111]).

14 (27) Київ

Остаточно сконструйовано Ц. Б. профспілок. До Секретаріяту обрано 3 більш. та 3 менш [112]).

Комітет РСДРП(б) 7 голосами проти 4-х визнав тези Леніна „в общем неприемлемыми". Питання про об'єднання з меншовиками вирішено було поставити лише тоді, коли їхні інтернаціоналістські елементи організаційно порвуть із соціял-патріотами [113]).

15 (28) Київ

Зібрання членів організації РСДРП(б) ухвалило вирішення комітету в справі об'єднання з меншовиками, доручило делегатам на Всеросійську партконференцію наполягати на виключення з порядку денного конференції пункту про перегляд програми. Резолюцію на тези Леніна вирішено було ухвалити лише після додаткового обміркування їх. На Всеросійську партконференцію обрано Г. П'ятакова, Є. Г. Горбачова, М. Петрова та М. І. Майорова [114]).

Одеса

Двохтисячні збори залізничників ухвалили звернутися до Тимч. уряду з вимогою негайно розпочати разом з союзними державами вироблення спільних умов миру на підставі відмови від анексій та контрибуцій і вільного самовизначення народів [115]).

15 — 17 (28 — 30) Київ

Відбулася краєва конференція РСДРП(б). Прибули представники організацій та с.-д. груп губерній: Київської, Волинської, Полтавської, Подільської, Чернігівської та Могилівської (Гомельська та Поліська організації). На голову наради обрано Г. П'ятакова, на секретаря — Є. Б. Бош. В питанні про війну конференція ухвалила резолюцію, де зазначалося, що перехід влади до рук імперіялістичної буржуазії нічого не зміняє в хижацькому характері війни, бо закінчення війни справжньо-демократичним миром можливе тільки після повалення капіталу. Резолюція відзначала, що війна ставить перед пролетаріятом Західньої Европи завдання захопити політичну владу, вимагала

від Тимч. уряду опублікування таємних угод, пропозиції всім країнам скласти мирову угоду на підставі відмови від анексій та контрибуцій і закликала салдатів до братання. В питанні про ставлення до Тимчас. уряду конференція констатувала стихійне прагнення пролетаріяту до влади, за відсутности „основних передумов для успішного соціяльного перевороту самостійно без одночасної соціяльної революції в Европі", але зважаючи на близькість соціяльної революції на Заході, з одного боку, і посилення власницьких елементів на селі — з другого, конференція вважала за потрібне підтримати це прагнення пролетаріяту до влади. Разом із цим конференція вважала, що „соціял-демократія повинна бути в різкій принциповій опозиції до Тимчасового уряду, викриваючи його контр-революційну ролю. Змагаючись до класового захоплення влади, пролетаріят не повинен ні до якого буржуазного уряду надсилати своїх представників".

Нарада обрала округовий партійний комітет. На секретаря округового комітету обрано Є. Б. Бош [116]).

16 (29) Київ

Комітет депутатів війська КВО висловився проти задоволення вимог 3.000 салдатів-українців про утворення українського полку [117]).

17 (30) Харків

З'їзд представників паровозних бригад Півден. залізниць ухвалив підтримувати Тимчасовий уряд до Установчих зборів, оскільки він буде працювати в тісному контакті з Радами Р. С. та Сел. Д. [118])

18 (1) Харків

Відбулося святкування 1 Травня. Були мітинги й демонстрації. Підприємства не працювали (за винятком електростанції та водогону) [119]).

Рада Р. та С. Д. опублікувала відозву до населення з закликом не зважати на монархічну та чорносотенну агітацію проти Рад [120]).

Збори салдатів 4-го запасного артилерійського дивізіону ухвалили вимагати негайного опублікування таємних угод і замирення без анексій та контрибуцій на підставі самовизначення народів [121]).

Комітет РСДРП(б) в питанні про об'єднання з меншовиками ухвалив наполягати на розриві меншовиків з соціял-шовіністами та революційними оборонцями [122]).

Київ

Явочним порядком зформувався український полк імени Б. Хмельницького [123]).

Катеринослав

В день святкування 1 Травня відбулася велика демонстрація та мітинг, де брали участь десятки тисяч робітників, робітниць та салдатів. Виступи більшовиків скрізь вислухано з великою увагою [124]).

Горлівка

Відбулося святкування 1 Травня. Робітничі організації йшли під більшовицькими гаслами [125]).

с. Старомихайлівка та Вознесенська копальня Бахмутського повіту

Під час святкування 1 Травня на мітингові робітників та селян ухвалено було вимагати від Тимчасового уряду негайно розпочати мирні переговори [126]).

19 (2) Київ

На загальному зібранні членів організації РСДРП(б) заслухано було заяву Г. Л. П'ятакова, Є. Г. Горбачова та М. М. Майорова про те, що вони знімають з себе уповноваження делегатів на Всеросійську партконференцію в звязку з тим, що на делегата обрано Петрова, який не поділяє платформи Київської організації. Зібрання обрало замісць Петрова Є. Б. Бош.

Комітетові доручено зробити доповідь про організацію бойових дружин [127]).

21 (4) Харків

Рада Р. та С. Д. ухвалила резолюцію з вимогою опублікувати таємні угоди та протестувати проти ноти Мілюкова [128]).

Екстренне об'єднане засідання комітетів соціялістичних партій (в тому числі й більшовиків) у звязку в нотою Мілюкова ухвалило до виступу на 22-е не закликати, а коли виступ відбудеться — висунути гасла: опублікування таємних угод, негайне припинення військових дій та негайні мирові переговори поміж державами [129]).

Катеринослав

В звязку з нотою Мілюкова в місті відбулася низка мітингів протесту [130]).

На загальному зібранні членів міського району РСДРП(б) було обрано районовий комітет і ухвалено резолюцію про відмову підтримувати Тимчас. уряд; в ній ставилися перед пролетаріятом завдання боротьби за мир через світову революцію [131]).

Мелітопіль

Рада Р. та С. Д. надіслала телеграму Тимчас. ур. з вимогою боротьби за замирення без анексій та контрибуцій на підставі самовизначення народів [132]).

22 (5) Харків

На мітингові робітників заводу ВЕК, в звязку з нотою Мілюкова, було ухвалено резолюцію, де констатовано, що буржуазний Тимч. ур. продовжує обстоювати імперіялістичні цілі й відмовився виконувати волю народу. Резолюція вимагала від Петроградської Ради Р. та С. Д. негайного скликання нового уряду [133]).

Страйк друкарів скінчився цілковитою перемогою робітників [134]).

На мітингові робітників та службовців ст. Основа (1600 чел.) в питанні про ноту Мілюкова було ухвалено резолюцію про недовір'я Тимчас. ур. з вимогою передання всієї влади до рук Ради Р. та С. Д. [135]).

Мітинг салдатів 4-х рот 1-ї Харківської команди тих, що вихворюються, в звязку з нотою Мілюкова ухвалив вимагати усунення Тимчасового ур. та утворення уряду з складу Рад Р. С. та Салд. Деп. [136]).

Відбулися установчі збори міського району РСДРП(б). Присутніх було 71 чол. Послано привітання т. Леніну, де було висловлено протеста проти нацьковування на нього буржуазії та її прибічників [137]).

Комітет РСДРП(б) з приводу ноти Мілюкова ухвалив резолюцію про негайне усунення Тимч. ур. й установлення влади Ради Р. та С. Д. [138]).

Київ

Робітники заводу Менцеля ухвалили резолюцію проти дальшого продовження війни з вимогою опублікувати таємні угоди [139]).

23 (6) Харків

З'їзд делегатів від робітників та службовців Півден. залізниць ухвалив вимагати від Петроградської та Харківської Рад суворого контролю над діями Тимч. ур., а від останнього — негайного припинення війни [140]).

Катеринослав

Зібрання представників 13-ти спілок ухвалило організувати Тимчасове Центральне Бюро профспілок [111]).

Відбувся мітинг салдатів-українців. Промовці закликали підтримувати Тимч. уряд і організовувати окремі українські військові частини [141]а).

Міліціонери, з розпорядження комісара, заарештовували розповсюдників прокламації Катеринославського комітету більшовиків з закликом скинути Тимчас. уряд [142]а).

Збори латишів с-д. вирішили організувати при Комітеті РСДРП(б) латишський район. В питанні про розходження між більшовиками та меншовиками зібрання визнало більшовицьку тактику за правильну й вирішило підтримувати Центральний Комітет [143]).

С. Запорожжя-Каменське

Зібрання членів РСДРП ухвалило резолюцію протеста проти ноти Мілюкова з вимогою від Тимчас. уряду негайної відмови від неї [144]).

Одеса

Загально-міський комітет Одеської організації РСДРП ухвалив ухилитися від участи на Всеросійській конференції через те, що її скликають більшовики [145]).

Многолюдні мітинги робітників Одеських залізничних майстерень, шкіряних заводів, Новоросійського машино-будівельного та инших заводів ухвалили резолюції протесту проти ноти Мілюкова [146]).

Миколаїв

Відбулося урочисте об'єднане засідання рад С. та В. Д. в звязку зі злиттям обох рад [147]).

24 (7) Харків

Мітинг робітників заводу Шиманського в звязку з нотою Мілюкова ухвалив резолюцію, де констатував зраду Тимчасового уряду інтересів демократії та вимагав, щоб Рада Р. та С. Д. скинула Тимчас. уряд та взяла владу до своїх рук [148]).

25(8) Катеринослав

З'їзд спілки залізничників в питанні про війну ухвалив оборонську резолюцію [149]).

26 (9) Київ

Відбувся обласний з'їзд Рад Р. та С. Д. В питанні про ставлення до війни й Тимчас. уряду вирішено було приєднатися до резолюції Петроградської наради [150]).

Катеринослав

Правління профспілки робітників „Иглы" ухвалило з 1 травня запровадити в життя 8-годинний робочий день [151]).

Катеринослав

Мітинг робітників та салдатів ухвалив резолюцію з вимогою від Тимч. уряду негайної ліквідації війни та замирення без анексій та контрибуцій на підставі самовизначення народів [152]).

Комітет РСДРП(б) опублікував протест проти арешту товаришів, що розповсюджували прокламацію комітету від 22-го проти ноти Тимчасового уряду [153]).

27 (10) Харків

Збори робітників заводу російсько-французького т-ва з приводу ноти Мілюкова ухвалили висловити недовір'я Тимчасовому урядові [154]).

Загально-міське зібрання робітників картузного виробництва ухвалило запровадити 8-годинний робочий день [155]).

Харків

Відкрилася південно-російська конференція Рад. Р. та С. Д. [156]).

28 (11) Київ

На зборах робітників арсеналу ухвалено резолюцію про відмовлення від підтримки позики „Займу Свободи", що може призвести до продовження та піднесення реакції [157]).

29 (12) Катеринослав

К. Комітет РСДРП(б) ухвалив організувати при Комітетові Червону гвардію [158]).

30 (13) Харків

Мітинг у. с-д. та у. с-р. з участю 3-х тисяч чоловіка ухвалив резолюцію, зазначивши, що українські робітники, салдати та селяни боряться за демократичну національно-територіяльну автономію України в демократичній федеративній Російській республіці [158а]).

Київ

Об'єднані збори Рад Р. та С. Д., у звязку з утворенням українського полка ім. Б. Хмельницького, ухвалили резолюцію проти утворення окремих українських частин [159]).

Відбулася монархічна демонстрація учнів з трьохкольоровим прапором. Приймало участь 400 — 500 чоловіка. Поміж демонстрантами та салдатами були сутички [160]).

Комітет РСДРП(б) дав делегатам на Всеросійську партконференцію, як додаткову інструкцію, директиву — наполягати на проведення перевиборів Ц. К. та найшвидше скликання загальноросійського з'їзду [161]).

Катеринослав

Латиські районові збори ухвалили вимагати переходу влади до рук Ради Р. Д., негайної ліквідації війни, передання землі селянам та найшвидшого скликання Уст. зборів. Також ухвалили бойкотувати буржуазну пресу та визнали за бажане розпочати організацію Червоної гвардії [162]).

ТРАВЕНЬ

1 (14) Київ

Збори робітників головних залізничних майстерень ухвалили резолюцію, з висловивши велике обурення з приводу нападів на т. Леніна з боку буржуазії та її преси [163]).

Катеринослав

Збори с-д. (б) Брянського району в питанні про діяльність с-р. та с. д. ухвалили резолюцію про переобрання тих членів Ради, що провадять політику, яка не відповідає інтересам пролетаріяту [164]).

2 (15) Запоріжжя-Каменське

Відбулися збори членів РСДРП. Було ухвалено резолюцію, що її запропонували більшовики про неможливість об'єднання з оборонцями та про заміну Тимч. уряду на революційний уряд Рад [165]).

3 (16) Харків

Загальні збори робітників Півден. залізниць на доповідь представника Харківського Комітету РСДРП(б) ухвалили резолюцію, в якій констатовано буржуазно-імперіялістичний характер Тимч. уряду, й вимагали переходу влади до Ради Р. С. та С. Д. [166]).

3—6 (16—19) Харків

Відбувся Губерніяльний з'їзд Ради С. Д. В ухвалених резолюціях з'їзд висловився за національно-територіяльну автономію України, за відповідальність Тимчас. уряду перед Радами Р. С. та Сел. Д., за найшвидше замирення без анексій та контрибуцій на підставі самовизначення націй, за ліквідацію приватної власности на землю таким чином, щоб аграрне питання було остаточно розвязане на Уст. зборах [166]а).

4 (17) Катеринослав

Мітинг робітників Брянського заводу одноголосно ухвалив надіслати привітання Червоній гвардії та революційному гарнізонові Петрограду [167]).

Міський районовий комітет РСДРП(б) ухвалив розпочати запис до Червоної гвардії за рекомендацією двох членів комітету [168]).

5 (18) Харків

Мітинг робітників заводу ВЕК ухвалив резолюцію, в якій відзначив контр-революційність Тимчас. уряду та визнав за необхідне зміцнювати авторитет Рад Р. С. та Батр. Д. для передання їм усієї влади [169]).

Харків

Організаційні збори робітників двадцять одного заводу та фабрик ухвалили організувати профспілку чорноробочих [170]).

Катеринослав

Двохтисячний мітинг салдатів в питанні про дорожнечу ухвалив прохати Раду С. Д. вимагати від Тимчас. уряду конфіскації у капіталістів військових надприбутків [171]).

5—8 (13—21) Київ

Відбувся військовий український з'їзд. Ухвалено було резолюції про національно-територіяльну автономію України з забезпеченням прав нацменшостей, про побудову армії за національно-територіяльним принципом та про приєднання до декларації Петроградської Ради Р. та С. Д., що вимагає замирення війни без анексій та контрибуцій. Резолюція визнала за необхідне активно оборонити країну й закликала українців-салдатів утриматись від свавілля та не покидати своїх частин. Було обрано генеральний український комітет [172]).

6 (19) Катеринослав

Робітники заводу „Сиріус" надіслали делегації Півд.-Рос. конференції Рад (відбувалась у Харкові) телеграму до Петрограду з пропозицією, в разі незадоволення вимог конференції, домагатись від уряду, щоб держава реквізувала під контроль робітників підприємства Донбасу [173]).

7 (20) Харків

Робітники Півд. зал. (800 чол.) в питанні про війну ухвалили вимагати оголошення таємних угод та зміцнювати Ради Р. та С. Д. для передання їм влади [174]).

Київ

Зорганізувався тимчасовий Святошинський районний ком. РСДРП(б) [175]).

Катеринослав

Литовська с-д. організація ухвалила приєднатись до місцевої організації РСДРП(б) та утворити більшовицький литовський район [176]).

8 (21) Харків

Загальні збори службовців ХПЗ ухвалили запровадити явочним порядком з 12 травня 6-годинний робочий день [177]).

Катеринослав

Мітинг робітників Брянського заводу відхилив пропозицію с-р. про надіслання Тимч. урядові телеграми з висловом довір'я [178]).

9 (22) Одеса

Робітники заводу Бєліно-Фендериха ухвалили бойкотувати буржуазні газети [179]).

Миколаїв

Застрайкували робітники фабрики Ага, виставивши вимоги про збільшення зарплатні [180]).

10 (23) Харків

Салдати 6-ої роти Н-го батальйону ухвалили резолюцію протесту проти дисциплінарних судів, що їх увів Гучков [181]).

Катеринослав

Збори робітників та инших громадян ухвалили резолюцію протесту проти смертного присуду над Ф. Адлером [182]).

Катеринослав

Об'єднані збори Ради Р. та С. Д. заводських та полкових комітетів ухвалили резолюцію про активну підтримку коаліційного міністерства, не дивлячись на принципово-негативне ставлення до участи представників Ради Р. та С. Д. і соціялістичних партій в коаліції. Збори поруч з цим залишали за собою право критики всіх дій уряду [183]).

11 (24) Харків

Комітет РСДРП(б) ухвалив утворити Червону гвардію під керовництвом та контролем Комітету. Організацію Червоної гвардії було доручено райпарткомам [184]).

Київ

Повітовий селянський з'їзд ухвалив резолюцію про перехід землі до трудового народу та висловився проти захоплення землі до Установчих зборів [184а]).

Катеринослав

Загальні збори членів РСДРП(б) одноголосно приєдналисъ до резолюції квітневої конференції РСДРП(б) в питанні про війну та про ставлення до Тимчас. уряду [185]).

Луганське

Відбулася українська маніфестація. Були виступи представників у.с.-д.. у. с.-р. та инш. організацій [185а]).

12 (25) Харків

На засіданні Ц. Б. профспілок у звязку з численними страйками ухвалили надати страйковому рухові організованого характеру [186]).

Луганське

Відбувся мітинг робітників заводу Гартмана. Було присутніх з 2000 чоловіка. Виступали представники харківських організацій у. с-д. та у. с.-р. Після мітингу утворилась група у. с-д., яка взяла на себе завдання зорганізувати місцеву організацію У. С. Д. Р. П. [187]).

Кримсько-Донецька та Семенівська копальні

На загальних зборах робітників було заслухано звіт про Південно-Російську конференцію Рад Р. та С. Д., збори привітали постанову конференції про ліквідацію приватної власности на землю [187а]).

13 (26) Катеринослав

Засідання К. Комітету разом з районовим комітетом та думською фракцією РСДРП(б) ухвалило резолюцію про припустимість блокуватись з меншовиками при виборах до міської Думи на певній політичній платформі, в основу якої вирішено покласти інтернаціоналістичну точку погляду на війну [188]).

Одеса

Робітники заводу Вікандер ухвалили бойкотувати буржуазні газети [189]).

(14 27) Київ

Оголошено повідомлення із ставки про вирішення українізувати 3 корпуси та про затвердження 1-го укр. полка імени Б. Хмельницького [190]).

Катеринослав

Загальні збори членів РСДРП(б) ухвалили приєднатись до резолюції квітневої конференції про Інтернаціонал та Ради, й визнали, що переобрання ліквідаторських та соціял-шовіністичних депутатів у Ради мусить відбутися організовано [191]).

Славяносербське

Повітовий з'їзд селянської спілки ухвалив закликати селян утриматись від свавільних захоплень та вимагати участи організованого селянства в установленню умов оренди землі, найму сільсько-господарських робітників то-що [192]).

15 (28) Київ

У звязку з облавою на дезертирів виникла сутичка поміж дезертирами та салдатами. Дезертири роззброїли міліцію та заарештували військових депутатів, що прийшли їх переконувати [193]).

16 (29) Харків

Застрайкували кравці (по - над 1000 чол.), які виставили вимогу про запровадження 8 - годинного робочого дня та підвищення зарплатні [194]).

Збори членів РСДРД(б) Холодногорського району ухвалили утворити блок з тими соціялістичними партіями, які стоять на класовій позиції виборів до міської Думи [195]).

Київ

Згідно з постановою Ц. К. залізн. службовців проведено роззброєння залізничних стражників [196]).

Виконавчий комітет депутатів війська КВО оголосив відозву про події 15 травня, в якій засуджував „безчинства" дезертирів та вимагав відіслання їх на фронт [196а]).

Комітет РСДРП(б) в ухваленій декларації відносно подій 15 - го травня констатував, що дезертирство являється наслідком втомлености мас та вимагав припинення насильної ловлі дезертирів, найшвидшого припинення війни, підлеглости робітничих бойових дружин виключно Вконавчому Комітетові Ради Р. Д., припинення з боку Ради Р. Д. політики підтримки війни та безперечної підтримки Тимчас. ур., рішучої боротьби проти спроб уведення військової диктатури та знищення здобутків революції то - що [197]).

Делегація У. Ц. Р. та військового комітету відвідала в Петрограді кн. Львова та вручила йому декларацію з вимогою визнати, як акта уряду його прихильне ставлення до гасла про автономію України, встановлення при Тимчас. ур. посади комісара в справах України, встановлення в усіх губерніях з українським населенням посад комісара з краєвою при ньому радою, виділення українців у окремі бойові одиниці в тилу та, по можливості, на фронті, заміщення відповідальних цивільних та духовних посад особами, що їм довіряє населення та що розмовляють його мовою й знайомі з побутом народу то - що. Делегація домоглася того, що Тимчас. уряд призначив комісію для розгляду українського питання [198]).

17 (30) Київ

Закінчився тижневий страйк друкарських робітників. Основні вимоги робітників задоволено [199]).

Юзівка

Відбулися перші збори більшовиків, на яких вирішено питання про вихід із об'єднаної організації та обрано міський комітет [200]).

18 (31) Харків

Загальні збори організації РСДРП(б) в питанні про вибори до міської Думи ухвалили (119 г. проти 80) блокуватися лише з інтернаціоналістами [201]).

Київ

Відбулося засідання Виконавчого Комітету Ради Р. Д., на якому обговорювалося питання про події 15 травня. Запропонована більшовиками декларація була відхилена більшістю 15 - ти проти 10 - ти. Ухвалено резолюцію, яка санкціонувала способи боротьби з дезертирством [202]).

19 (1) Одеса

Об'єднане засідання Ради Р. С. та Оф. Д. ухвалило резолюцію про підтримку наступу [203]).

20 (2) Харків

Салдати другого саперного батальйону перед відправкою на фронт ухвалили вимагати негайного оголошення таємних угод, установлення перемир'я, переходу всієї землі до рук селянства не чекаючи Уст. зборів, передання заводів, фабрик, засобів виробництва та инш. трудящим.

Салдати заявили, що вони наступати не будуть та закликатимуть до цього й инші частини. Резолюцію було передано до Ради з заявою, що в разі коли Рада цих вимог не визнає, то вони висловлять недовір'я й вимагатимуть переобрання її [204]).

Київ

Відбулися установчі збори військової організації при комітеті РСДРП(б) Утворено Тимчасовий Комітет, якому доручили звязатися з усіма військовими частинами та з фронтом [205]).

Катеринослав

На заклик с.-д. організації та Ради Р. та С. Д. відбулася демонстрація та мітинг протесту проти смертного присуду над Ф. Адлером [206]).

Горлівка

Мітинг робітників та громадян Горлівки, Фурсова, Ртутного та шахти № 5 ухвалив резолюцію протеста проти засудження Фридриха Адлера та проти переслідування робітничих вождів у буржуазних країнах [207]).

Щербинівка

Робітники Щербинівської, Неліповської та Микитівської копалень ухвалили вимагати негайного переходу всієї влади до Ради Р. С. та Сел. Депутатів, замирення без анексій та контрибуцій, оголошення таємних угод, націоналізації банків, конфіскації поміщицьких, надільних та манастирських земель [208]).

Одеса

Загальні збори членів профспілки „Металіст" ухвалили резолюцію протесту проти смертного присуду над Ф. Адлером [209]).

21 — 28 (3 — 10) Київ

Відбулася загальноміська конференція РСДРП(б). На доповідь комітету ухвалено, що для посилення організації слід притягти до партійної роботи широкі робітничі та салдатські маси. В питанні про вибори до міського самоуправління вирішено ніяких блоків з оборонськими партіями не робити, скласти угоду з соціялістичними партіями лише технічного характеру, при чому спільний список скласти пропорційно до числа членів партії. Обрано загальноміський комітет [210]).

22 (4) Харків

Мітинги салдатів 1-го та 2-го саперних батальйонів 754-ої піхотної дружини та низки инших частин ухвалили резолюцію з вимогою оголошення таємних угод та негайного скликання Уст. зборів [211]).

Константинівка

Загальні збори членів РСДРП ухвалили резолюцію протесту проти смертного присуду над Ф. Адлером та проти арешту Карла Лібкнехта, Рози Люксембур та инших борців проти імперіялізму. Збори одноголосно ухвалили бойкотувати буржуазні газети [212]).

23 (5) Одеса

Ради Р. С. та Оф. Д. в питанні про війну ухвалили провадити рішучу боротьбу за найшвидше замирення без анексій та контрибуцій на підставах самовизначення народів [213]).

24 (6) Харків

Конференція заводських комітетів 19-ти підприємств металообробної промисловости ухвалила організувати спілку заводських комітетів [214]).

Київ

Рада Р. Д. ухвалила запропоновану меншовиками резолюцію, в якій привітала утворення коаліційного міністерства, визнавала за необхідне забезпечити цілковиту йому підтримку та рішуче засудити всякі спроби дискредитувати Тим. ур., особливо соціялістів, що входять до його складу. Було відхилено більшістю голосів резолюцію більшовиків, що засуджувала вступ соціялістів у міністерство та вважала за необхідне з'ясовувати масам неминучість дальшого розвитку кризи й працювати над тим, щоб до дальшого краху коаліційної спроби, робітники, салдати та селяни виявили готовність взяти владу до своїх рук. На цьому ж засіданні дообрано Виконком Ради, наслідком чого до Виконавчого Комітету увійшли 16 менш., 11 більш., 7 с.-р., та по 2 представники від у. с.-д. Бунда та позапартійних [215]).

25 (7) Харків

Робітники 26 майстерень та заводів Харкова ухвалили резолюцію протесту проти смертного присуду над Ф. Адлером [216]).

27 (9) Київ

Відбулося об'єднане засідання Ради Р. та С. Д., на якому відбулися вибори на Всеросійський з'їзд Рад Р. та С. Д. Більшовики покинули засідання через те, що їм відмовлено було дати місце на з'їзді Рад [217]).

Катеринослав

Загально-заводський мітинг Брянського заводу ухвалив 3000 голос. з 1 проти та 17 тих, що утрималися, наказ „Правди" членам Ради та ухвалив відкликати делегатів Ради, які не згоджуються з наказом [218]).

П'ятитисячний мітинг робітників та салдатів ухвалив вимагати переходу всієї влади до рук Р.-Р., С. та Сел. Д., негайного припинення війни та переходу всієї землі до рук комітетів селянських депутатів, а також встановлення контролю Рад Р. та С. Д. над усіма підприємствами, торговлею та всім господарчим життям країни [219]).

28 (10) Харків

Відбувся грандіозний мітинг робітників заводів Шиманського, ВЕК, Х. П. З., Герлях-Пульст, „Економ", робітників Південних зал., військових частин та робітників инших заводів, що його організував комітет РСДРП(б), протестуючи проти смертного присуду над Ф. Адлером. В ухваленій резолюції збори зазначили, що новий робітничий інтернаціонал можна утворити лише в братній спілці з тими соціялістами, які не підтримують своїх урядів та своїх капіталістів [220]).

Київ

Робітники механічної фабрики Розенмана та Шульмана, друкарні „Робітник" й робітники та салдати штабу К. В. О. ухвалили резолюцію протесту

проти непропорційного обрання на Всеросійський з'їзд Рад (більшовикам не дано ні одного місця). В резолюції зазначено, що обрані делегати не є виразники волі київського пролетаріяту [221]).

Катеринослав

На мітингу салдатів та робітників було ухвалено резолюцію протеста проти цькування на Леніна, що його розпочала буржуазна преса та зазначено, що всякий замах на нього та на революційну соціял-демократію зустріне належний опір [222]).

Повітовий з'їзд членів селянської спілки ухвалив резолюцію про перехід всієї землі без викупу на користування трудового народу. В питанні про війну ухвалено резолюцію проти сепаратного замирення та про оборону країни. З'їзд висловився за автономію України [223]).

28 — 2 (10 — 15) Київ

Відбувся перший Всеукраїнський селянський з'їзд. Прибуло понад 2000 делегатів. Ухвалено постанови про приєднання до вимог, що їх пред'явила У. Ц. Р. Тимч. урядові, про замирення без анексій та контрибуцій на підставі самовизначення націй, про ліквідацію за затвердженням Уст. зборів приватної власности на землю та про перехід всієї землі без викупу до українського земельного фонду, щоб розподілити її серед тих, хто робить над нею власною працею. З'їзд ухвалив приєднатися до протесту У. Ц. Р. та генерального військового комітету з приводу того, що Керенський заборонив 2-й український військовий з'їзд [224]).

29 (11) Харків

Загальноміська конференція заводських комітетів та правлінь профспілок (з 1000 чоловіка) визнала за неприпустимі окремі виступи робітників без санкції профспілки [225]).

Київ

Мітинг на заводі „Інженер" з участю робітників сусідніх заводів ухвалив протестувати проти непропорційного представництва Київської Ради Р. Д. на Всеросійському з'їзді Рад [226]).

Загальні збори салдатів команди Київського гарматного складу ухвалили резолюцію про негайне припинення війни та перехід влади до Ради Р., С., Сел. та Батр. Деп [227]).

30 (12) Харків

Відбулася перша загальноміська конференція РСДРП(б). Обговорювались питання: про вибори до міської Думи, про коаліційне міністерство, війну та инш. Ухвалено проект муніципальної платформи [228]).

Київ

Зібрання робітників колесного заводу ухвалило висловити свою солідарність з оцінкою поточного моменту та тактикою РСДРП(б) в питанні про перехід влади до Рад Р. та С. Д. [229]).

31 (15) Харків

Робітники заводу Дитмар ухвалили резолюцію про утворення підчас виборів до міської Думи єдиного блоку всіх соціялістичних партій (крім плеханівців та партії н. свободи [230]).

Київ

Салдати 3-го авіопарку ухвалили гаряче вітати „Г. С. Д.," „Правду" та „Салдатську Правду" й протестувати проти недемократичних виборів делегатів від Київської Ради Р. Д. на Всеросійський з'їзд Рад, що позбавили с.-д.(б) можливости взяти участь на з'їзді [231]).

Одеса

Залізниччики надіслали до Петрограду делегацію з пропозицією Тим. ур. вжити заходів, щоб обмежити прибутки капіталістів та вимагати від союзників фінансової підтримки, щоб усунути продовольчу кризу [232]).

Загальні збори Пересипської районової Ради Р. Д. ухвалили постанову про необхідність провести переобрання Ради, бо Рада Р. Д. та Виконком теперішнім своїм складом не провадить політики, що відповідала б інтересам робітничого класу [233]).

ЧЕРВЕНЬ

2 (14) Київ

Збори робітників гаражу Всеросійської земської спілки ухвалили підтримати політику більшовиків що до війни та Тим. уряду [234]). Одержано повідомлення Тим. уряду про те, що він відхилив вимоги У. Ц. Р. про автономію України, виходячи з тих мотивів, що ці вимоги зможуть вирішити лише Установчі збори [235]).

Комітет РСДРП(б) відхилив пропозицію міського районового партійного комітету, який вважав що вирішення про технічну угоду підчас виборів до міської Думи суперечить постановам Всеросійської партконференції та вимагав скликання спеціяльної міської партконференції щоб переглянути це питання [236]).

Технічна угода між більшовиками та меншовикими підчас виборів до Думи не здійснилася тому, що меншовики вимагали виставлення спільної платформи [237]).

Катеринослав

Загальні міські збори членів РСДРП(б) ухвалили розірвати блок з меншовиками підчас виборів до міської Думи [238]).

Одеса

Виконком Ради С. та Оф. Д. ухвалив резолюцію, в якій, визнаючи безперечне право українців на автономію, вважав усе ж таки, що поставлення таких вимог є тепер передчасне, так само як і організація окремих національних частин [239]).

2 (15) Харків

Мітинг салдатів 232 піхотного полку ухвалив резолюцію з вимогою: негайно оголосити таємні угоди, звернутись до всіх країн, що воюють з пропозицією миру без анексій та контрибуцій та загального перемир'я [240]).

Київ

Робітники майстерні Френкеля та сідлярної майстерні Всеросійської земської спілки ухвалили резолюцію протесту проти неправильного обрання делегатів від Київської Ради Р. Д. на Всеросійський з'їзд Рад [241]).

3 (16) Київ

Відкрився клуб Новоросійської районової організації РСДРП(б) [242]).

4 (17) Харків

Численний мітинг робітників та салдатів ухвалив резолюцію з вимогою націоналізації всіх великих капіталів (у звязку з вивезенням їх за кордон капіталістами) та видання закону про заборону передавати нерухоме майно чужоземним підданцям [243]).

Київ

Робітники фабрики Мотісова ухвалили резолюцію про перехід влади до Ради Р., С. та Сел. Д. [244]).

Комітет РСДРП(б) ухвалив провести кампанію за негайне перемир'я по всіх фронтах та виділив комісію для складення резолюції в питанні про конфлікт з Тим. урядом, взявши за основу такі засади: 1) партія провадить боротьбу проти імперіялістичних тенденцій російської буржуазії, що намагається тримати в рямцях держави инші національності; 2) вимоги відокремлення України партія може підтримати в тому разі, коли за нього висловиться всенародне голосування всього населення, що живе на Україні; із свого боку партія буде агітувати за широку краєву автономію, за територіяльне, а не національне військо [245]).

Слав'яносербське

Повітовий з'їзд селянських депутатів в ухваленій резолюції вимагав переходу всіх земель у підлеглість земельних комітетів [246]).

Ст. Соль

Збори робітників копальні Терещенка одноголосно ухвалили резолюцію з закликом до робітників усіх країн негайно розпочати боротьбу за мир [247]).

Миколаїв

За постановою Ради Р. та В. Д., погодженою з громадським комітетом, реквізовано та передано кооперативам 37 великих пекарень. Реквізицію викликано упертим небажанням власників пекарень задовольняти вимоги робітників [248]).

5 (18) Харків

Робітники заводу Мельгозе в питанні про вибори до міської Думи ухвалили резолюцію про необхідність об'єднати в єдиний блок всі соціялістичні партії (за винятком плеханівців, трудовиків та оборонців), зважаючи на кадетську небезпеку [249]).

Київ

Округовий Суд відмовився зареєструвати статут Ц. Б. профспілок. Ц. Б. опротестувало вирішення суду перед Всеросійським з'їздом Рад та міністрами Скобелевим і Переверзевим, поставивши при цьому вимоги негайного усунення суддів [250]).

Відкрився заборонений Керенським другий військовий український з'їзд. Прибуло з 2000 делегатів, що репрезентували 139.000 чоловіка [251]).

Об'єднане засідання загальноміських та районових муніципальних комісій РСДРП ухвалило утворити комісію для виборів по всіх заводах. майстернях, військових частинах то-що [252]).

Дебальцево

Заарештованого редактора „Окопной Правды" більшовика Хаустова під посиленим конвоєм відряджено до Петрограду [253]).

Одеса

Пленум Ради Р. Д. визнав за потрібне переведення податків на надприбутки, установлення Тимч. Урядом максимуму прибутку та запровадження технічного контролю над виробництвом. Рада висловилася проти часткових виступів в усіх галузях і закликала робітників міцніше об'єднатися навколо Рад та їх органів [254]).

6 (19) Харків

Загальне зібрання робітників заводу ВЕК ухвалило вимагати переобрання Ради Р. та С. Д., бо більшість її не підтримує гасла „Вся влада радам" [255]).

Загальне зібрання 5-ти заводів Іванівського району (Маталіс Дубовський, „Економія" та инш.) ухвалило резолюцію про реорганізацію Рад Р. та С. Д. і ухвалило вимагати виділення коштів на утримання Ради [256]).

Київ

Другий Всеукраїнський військовий з'їзд ухвалив визнати заборону Керенським з'їзду за незаконну і свої постанови переводити в життя [257]).

Відбулося Установче зібрання латиської с.-д. організації більшовиків [258]).

7 (20) Харків

Закінчився цілковитою перемогою страйк 300 робітників на заводі „Лео-Міндос" [259]).

Київ

Тисячний салдатський мітинг ухвалив резолюцію про перехід влади до Рад, про негайне передання фабрик та заводів під контроль робітників, а поміщицької землі під контроль селянських організацій [260]).

Другий військовий український з'їзд ухвалив вимагати від вищої військової влади затвердження українського військового генерального комітету та переведення всіх його постанов у життя. Резолюція відзначала, що накази українського головного комітету для українців-військових та українських військових організацій обов'язкові [261]).

Одеса

Робітники заводу Берндта ухвалили взяти ливарню в своє відання, бо адміністрація, ніби-то через відсутність замовлень, вирішила звільнити робітників ливарного цеху [262]).

8 (21) Київ

Другий Всеукраїнський військовий з'їзд ухвалив резолюцію з вимогою від Тимч. уряду задовольнити вимоги У. Ц. Р. Разом з цим з'їзд ухвалив запропонувати У. Ц. Р. не звертатися більше до Тимч. уряду й розпочати негайне здійснення основ автономного устрою [263]).

Миколаїв

Засновано с.-д. організацію „Інтернаціонал", що об'єднала осіб, які стояли на платформі Цімервальда та Кінталя [264]).

9 (22) Харків

Зібрання робітників депо „Основа" Південно-Дон. залізниць ухвалило не відчисляти 1% на утримання Ради, бо Рада є державна організація і кошти на її існування повинна відпускати держава [265]).

Київ

Об'єднане засідання Рад Р. та С. Д. в українському питанні ухвалило запропоновану меншовиками та бундівцями резолюцію проти надання Україні автономії до Установчих зборів, висловившись при цьому в принципі за національно-територіяльну автономію [266]).

Київ

Другий український військовий з'їзд доручив генеральному військовому комітетові скласти плана українізації війська, приєднався до постанов українського селянського з'їзду в аграрному питанні і закликав неукраїнську демократію до взаємного порозуміння [267]).

Катеринослав

Зібрання членів РСДРП(б) залізничників обрало залізничний районовий комітет [268]).

10 (23) Київ

Ц. Б. профспілок делегувало на обласний з'їзд профсоюзів і на Всеросійську профспілкову конференцію по 3 представники (по 2 більш. і по 1 менш.) [269]).

Другий Всеукраїнський військовий з'їзд ухвалив резолюцію про українізацію шкіл та скликання територіяльних зборів, обрав постійний український військовий генеральний комітет, до складу якого ввійшли генерал, вісім офіцерів та один салдат [270]).

У. Ц. Р. затвердила в остаточній редакції Універсал до українського народу. Універсал визнавав за потрібне надання Україні національно-територіяльної автономії в межах Росії та скликання на підставі 4-хченної формули Українського Сойму. Вказуючи, що Тимч. уряд відкинув вимоги У. Ц. Р., Універсал закликав український народ разом з иншими націями, що живуть на Україні, розпочати будівництво автономної України [271]).

11 (24) Київ

Комітет РСДРП(б) та військова організація опублікували відозву до робітників та робітниць з закликом збирати кошти на видання партійної літератури [272]).

11 — 16 (24 — 29) Катеринослав

Губерніяльний делегатський з'їзд Всеросійської селянської спілки ухвалив вимагати встановлення в Росії федеративно-демократичної республіки та переходу всієї землі без викупу в користування трудового народу і висловився за підтримання Тимчасового уряду [273]).

12 (25) Харків

Об'єднане засідання Ради Р. та С. Д. та Ради Сел. Д. ухвалило резолюцію, що різко засуджувала закон про порушення прав земельних власників, що його проєктував Львов [274]).

Київ

У місті було розповсюджено чорносотенну прокламацію з загрозами на адресу соціялістів та „разжиревших заводских рабочих“ [275]).

Катеринослав

Зібрання робітників латишів заводу „Мантель та Компанія“ визнало за потрібне перехід всієї влади до ради Р. С. Сел. та Батр. Д. [276]).

13 (26) Київ

Мітинг робітників арсеналу за пропозицією більшовиків ухвалив привітати кронштадтців за їхню революційну тактику [277]).

14 (27) Харків

Загальне зібрання робітників та службовців заводу ВЕК ухвалило вимагати передання всієї влади Радам Р. та С. Д., яко єдиним органам, що можуть припинити війну й задовольнити всі вимоги робітників та селян [278]).

Губерніяльна Рада Сел. Д. ухвалила резолюцію, де висловлювала свою готовність підтримати У. Ц. Р. в боротьбі за землю та волю й за автономію України.[278]а).

Київ

Відкрився обласний з'їзд профспілок. Більшовицька фракція покинула засідання в звязку з відмовою дати їй два місця в президії [279]).

Мітинг салдатів Шулявського лагерю ухвалив резолюцію про перехід влади до Рад Р. С. та Сел. Д. [280]).

Комітет РСДРП(б) ухвалив виступити самостійно під своїми прапорами підчас демонстрації 18 червня [281]).

Пленарне засідання округового комітету РСДРП(б) ухвалило скликати обласну конференцію та притягти до участи в ній представників великих південних міст (Катеринослава, Харкова, Миколаєва) [282]).

15 (28) Київ

Розпочався страйк робітників всіх гільзових фабрик [283]).

Більшовики повернулись на обласний з'їзд профспілок і стали вимагати пропорційного представництва в президії. Після того як з'їзд відхилив їхні вимоги, вони відмовилися зовсім від представництва в президії [284]).

Комітет Ц. Р. ухвалив утворити Генеральний Секретаріят У. Ц. Р. На голову Генсекретаріяту та на генерального секретаря внутрішніх справ було призначено В. К. Винниченка [285]).

Комітет РСДРП(б) намітив гасла до демонстрації 18 червня; серед них — „Вся влада Радам Р. С. та Сел. Д.", „Хай живе конфіскація поміщицьких земель" [286]).

16 (29) Харків

Загальні збори робітників Харківського вузла Півд. залізниць ухвалили резолюцію про перехід влади до Рад Р. С. та Сел. Д., що її запропонував представник Харківського Комітету РСДРП(б) [287]).

Відкрився делегатський з'їзд і продовжувався 4 дні. З'їзд ухвалив висловити довір'я коаліційному урядові й цілком приєднатися до резолюції Всеросійського з'їзду Рад від 8 червня. В українському питанні було постановлено визнати за українським народом повне право на самовизначення й територіяльну автономію, відклавши здійснення Універсалу до Устан. зборів [288]).

Харків

На засіданні Ради Р. та С. Д. в питанні про гасло на демонстрації 18 червня представники найбільших заводів, спілок, партії більшовиків, два есери та інші (числом 42 чоловіка) покинули засідання через те, що голова не дав слова ораторам, які обстоювали гасло „Вся влада Радам". На окремому зібранні вони вирішили провести мітинг під гаслом „Вся влада Радам" [289]).

Київ

Засідання обласного з'їзду профспілок, що відбувалося без участи більшовиків, в ухваленій резолюції закликало всі профспілки до участи в маніфестації під гаслом: „Підтримка Тимчасовому урядові" [290]).

Об'єднане засідання Ради Р. та С. Д. ухвалило влаштувати 18 червня, згідно з постановою Всеросійського з'їзду Рад Р. та С. Д., мирну маніфестацію „на знак єдности революційної демократії". Участь у маніфестації озброєних заборонялася [291]).

17 (30) Харків

Комітет РСДРП(б) опублікував відозву до робітників, де закликав їх до участи в демонстрації 18 червня під гаслом „Вся влада Радам", „Хай живе III інтернаціонал" [292]).

Микитівка

Рада Р. Д. ртутних та вугільних копалень Авербаха та К° в телеграмі на ім'я Всеросійського з'їзду Рад Р. С. та Сел. Д. вимагала переходу влади до Всеросійського з'їзду Рад Р. С. та Сел. Д. [293]).

17 — 18(30 — 1) Київ

Губерніяльний український національний з'їзд визнав У. Ц. Р. за вищий краєвий орган влади [293] а).

Харків

Відбулася демонстрація та мітинги, що їх організувала Рада Р. та С. Д. Мітинг залізничників та робітників заводів Іванівського району ухвалив резолюцію про перехід всієї влади до Рад [294]).

Київ

Відбулася демонстрація, що її організувала Рада Р. та С. Д. Під більшовицьким прапором та гаслом зібралося з 10 — 12 тисяч робітників та салдатів, серед яких були робітники заводів: арсеналу, Чорноярова та Лева, „Інженір", Франсуа, Матісона, Труд, салдати 3 авіяційного парку, понтонного батальйону, 2-го запасного телеграфного батальйону, друкарня штабу КВО та інші. Підчас демонстрації була спроба зірвати більшовицький прапор [295]).

Повітовий селянський з'їзд ухвалив резолюцію протесту з приводу того, що Тимч. уряд не задовольнив вимог У. Ц. Р. та ухвалив урочисто оголосити універсал У. Ц. Р. [296]).

Було опубліковано відозву Тимч. уряду до „граждан украинцев" з закликом „не итти гибельными путями раздробления сил освобожденной России" [297]).

Щербинівка

Мітинг гірників Щербинівської, Нелепівської, 2 Північної Микитівської копалень та 60 дрібних селянських шахт ухвалив резолюцію про найшвидше встановлення миру, перехід всієї влади до Всеросійської Ради Р., С. та Сел. Д., про розпуск Державної Думи та Державної Ради й запровадження контролю над виробництвом [298]).

19 (2) Харків

Губерніяльна конференція Рад Р. та С. Д. ухвалила підтримувати Тимчас. уряд, виставивши при цьому вимогу рішучішого й послідовнішого контролю над промисловістю та вжити всіх заходів, щоб припинити війну [299]).

Київ

Застрайкували заготівники 80 майстерень. [300]).

В звязку з появою відомостей про наступ російського війська відбулася маніфестація військово-республіканського союзу під гаслом „Хай живе Керенський". До пізньої ночи в місті відбувалися мітинги [301]).

Військова організація РСДРП(б) опублікувала відозву до салдатів, де закликала останніх організуватися під гаслом „Геть грабіжницьку війну“ [302]).

Катеринослав

Загальне зібрання робітників та службовців трубних заводів „А“ та „С“ ухвалило резолюцію за продовження „священної війни“ [303]).

Одеса

Відбулися збори ротних, полкових комітетів та судів Н-го полку для обміркування національного питання. Українці покинули залю, через те, що один з ораторів заявив, що національний рух є контр-революційний [304]).

Стався розкол місцевої організації РСДРП [304а]).

20 (3) Харків

Загальне зібрання салдатів 1-го запасного піхотного полку ухвалило: вважати політику наступу за удар розвиткові революційного руху в Європі, протестувати проти придушення волі друку та агітації й вимагати переходу влади до Ради Р. С. та Сел. Д. [305]).

21 (4) Київ

Рада Р. Д. з приводу наступу російського війська ухвалила приєднатися до відозви Петроградської Ради Р. та С. Д. і доручила Виконавчому Комітетові всіма способами сприяти фронтові [306]).

Мітинг Н-ського запасного батальйону ухвалив протестувати проти політики наступу та закликав салдатів організуватися під прапором більшовиків і передати всю владу переобраним Радам [307]).

22 (5) Київ

Обласний з'їзд профспілок ухвалив резолюцію проти захоплення підприємств та насильств над підприємцями, вказавши, що „в своїй економічній боротьбі робітничий клас повинен вважати на виключні умови моменту“. Фракції більшовиків та об'єднаної єврейської соціялістичної робітничої партії в голосуванні участи не взяли [308]).

23 (6) Київ

Відбулися заколоти на ґрунті продовольчих справ [309]).

Зібрання більшовиків, членів профспілки чинбарів, ухвалило утворити при спілці більшовицьку фракцію [310]).

Сесія У. Ц. Р. ухвалила вітати утворення комітетом У. Ц. Р. Генерального Секретаріяту та затвердила його склад [311]).

Одеса

Відбулися збори салдатів українців та молдаванів для обговорення питання про українізацію полку та виділення молдаванських частин. Учасники зборів рушили до штабу, надіслали туди делегацію та влаштували мітинг [311а]).

24 (7) Київ

Виникали заколоти на ґрунті продовольчих справ [312]).

Робітники махорочної фабрики Левіна ухвалили резолюцію про перехід влади до Рад Р. та С. Д. [313]).

Об'єднане засідання Ради Р. та С. Д. у звязку з продовольчими заколотами доручило Виконанчому Комітетові Ради Р. та С. Д. посилити, разом

з иншими громадськими організаціями, контроль над правильним розподілом продуктів першорядного значіння [314]).

Сесія У. Ц. Р. ухвалила резолюцію про бажання співробітничати з неукраїнською демократією та ухвалила негайно розпочати реорганізацію У. Ц. Р. у тимчасовий краєвий парламент [315]).

Київ

Було оголошено резолюцію Комітету РСДРП(б), з приводу наступу російського війська. Резолюція зазначала, що передання влади Радам Р. С. та Сел. Д. є єдиний шлях до миру [316]).

Кривий-Ріг

Мітинг робітників та громадян ухвалив резолюцію про визнання єдиним виразником волі революційної демократії Ради Р. та С. Д. та ухвалив вимагати введення контролю над виробництвом та загального (не сепаратного) замирення без анексій та контрибуцій. Поруч із цим мітинг обіцяв підтримку міністрам - соціялістам у їхній боротьбі за мир [317]).

25 (8) Київ

Збори членів спілки ломових робітників ухвалили проводити більшовиків в гласні думи [318]).

Катеринослав

Відбулися перші збори соціял-демократії (інтернаціоналістів) Польщі та Литви, що йдуть разом з більшовиками [319]).

Луганське

За постановою Луганської Ради Р. та С. Д. відбулася демонстрація революційних партій та профспілок на знак протесту проти контр-революційних спроб припинити дальший розвиток російської революції [320]).

Юзівка

Відбулася демонстрація з приводу скликання 1-го Всеросійського з'їзду Рад. Юрба чорносотенців розігнала й побила більшовиків, що виступали з гаслами: „Геть десять міністрів-капіталістів", „Вся влада Радам Р. та Сел. Д.", багатьох більшовиків заарештовано [321]).

28 (11) Київ

Мітинг салдатів з 500 чоловіка ухвалив резолюцію про перехід влади до Ради Р. С. та Сел. Д. і землі — до селянських організацій [322]).

Катеринослав

Мітинг робітників цегельного цеху Брянського заводу ухвалив резолюцію, в якій засуджував діяльність меншовицько-есерівської більшости Ради, вимагав реорганізації її. Салдат, що виступав на мітингові, зазначав необхідність провести в життя конфіскацію землі, не чекаючи Установчих зборів [323]).

Мітинг робітників паровозного депо Катерининської залізниці ухвалив резолюцію підтримати армію в її наступі та підтримати коаліційний уряд з його намірами закріпити досягнення революції. Резолюція закликала об'єднатись навколо Ради Р. та С. Д. [324]).

Бюро для скликання партійної конференції Донбасу та Криворізького району РСДРП(б) з участю представника ЦК РСДРП(б) т. Мельничанського ухвалило скликати на 12 липня обласну партійну конференцію Донецького басейну та Криворізького району в Катеринославі [325]).

Одеса

Відкрився український з'їзд [325а].

29 (12) Харків

Мітинг салдатів 28-го, 30-го, 1-го та 2-го запасних піхотних полків та домових службовців одноголосно ухвалив резолюцію про перехід всієї влади до Рад Р. С. та Сел. Д. [326].

Київ

Салдати 147 піхотної Воронізької дружини ухвалили вимагати переходу влади до Ради Р. С. та Сел. Д., оголошення таємних угод та негайного перемир'я [327].

Відбулися переговори між У. Ц. Р. та членами Тимчасового, уряду, що прибули до Києва [328].

Катеринослав

Відбулося відкриття салдатського клубу „Інтернаціонал", що його організував комітет військової організації РСДРП(б) [329].

29 — 2 (12-15) Харків

Відбувся перший Всеукраїнський з'їзд залізничників. З'їзд визнав за необхідне підтримати Українську Центральну Раду, вважаючи її єдиним повноправним урядом на Україні та ухвалив організувати в усіх залізничних організаціях українські фракції [329а].

(Далі буде).

ПОКАЖЧИК ДЖЕРЕЛ [1])

1) И. Х. С. № 1; Ю. Кр. № 18910; З. и В. № 1;
2) К. М. № 62;
3) Ю. Кр. № 13910; И. Х. С. № 1;
4) К. М. № 62:
5) Пр. Кр. № 6130;
6) Л. Рев. 23/4 стр. 105;
7) Л. Рев. 23/3 стр. 44;
8) Л. Рев. 27/2 стр. 73;
9) И. Х. С. № 2; Ю. Кр. № 13912, 13914;
10) И. Х. С. № 1;
11) Пр. Кр. № 46131, 6132;
12) О. Н. № 10352;
13) Тр. Г. № 2369;
14) Прол. № 1; Л. Рев. 27/1 стр. 18—19;
15) К. М. № 65;
16) К. М. № 64; В. з У. Ц. Р. № 1;
17) Л. Рев. 26/1 стр. 16—17; 23/4 стр. 105; И. Ек. С. № 1;
17а) О. Н. № 10354;
18) Тр. Г. № 2370;
19) З. и В. № 1; Ю Кр № 13920.
20) Пр. Кр. № 6133; Л. Рев. 26/1 стр. 16.
21) Л. Рев. 21/1 стр. 21;
22) Л. Рев. 23/3 стр. 44;
23) Л. Рев. 27/2 стр. 77 — 79; Тр. Г. № 2372.
24) Прол. № 15.
25) Ю. Кр. № 13922.
26) Прол. № 1; З. и В. № 1: Л. Рев. 27/1 стр.
27) К. М. № 66.
28) К. М. № 67.
29) К. М. № 66.
30) Г. С. Д. № 1.
31) И. Ек. С. № 1.
32) Архив Арт. Истпарта оп. 29 1/1/,9
33) О. Н. № 10355.
34) И. Ек. С. №1.
35) И. Ек. С. № 2.
36) Л. Рев. 27/2 стр. 81; 22/1 стр. 83;
37) З. и В. № 2.
38) Ю. Кр. № 13924.
39) Г. С. Д № 1.
40) Л. Рев. 24/4 стр. 53 — 54; Прол. № 4; И. Ек. С. № 18.
41) З. и В. № 2; Ю. Кр. № 13924.
42) К. М. № 70.
43) К. М. № 71.
44) З. и В. № 3.
45) Пр. Кр. № 6138; Л. Рев. 24/3 стр. 105.
46) Б. Ек. И. К. Об. о от 11/III
47) Л. Рев. 26/1 стр. 20 -- 21.
48) Прол. № 3.
49) И. Х. С. № 4.
50) Прол. № 4.
51) С.-Д. № 3; И. Х. С. № 2.
52) Б. Ек. И. К. Об. О. № 13.
53) З. и В. № 6.
54) Г. С. Д. № 1.
55) Г. С. Д. № 1.
56) И. Х. С. № 15; З. и В. № 8.
57) И. Ек. С. № 5;
57а) Бахм. ж № 879.
58) С.-Д. 7,14; Ю. Кр. № 13938.
59) С.-Д. № 6.
60) И. Х. С. № 22.
61) С.-Д № 12.
61а) Юж. Р. № 427.
62) С.-Д. № 7; Ю. Кр. № 13940,
63) Зн. Тр. № 4; И. К. С. № 3.
64) Прол. № 6; З. и В. № 8.
65) О. Н. № 10369.
66) Прол. № 7; И. Х. С. № 16.
67) К. М. № 79.
68) Прот. РСДРП (б) стр. 41, 44 и 45.
68а) О. Н. № 10370.
69) Прол № 8.
70) З. и В. № 7.
71) Прол. № 8; И. Х. С. № 18.
72) И. Х. С. № 21;
73) Зн. Тр. № 6.
74) К. М. № 82.
75) Б. Ек. И. К. Общ. О № 19.
75а) С.-Д. № 12; Прол. № 8.
76) Г. С. Д. № 6.
77) С.-Д. № 13.
78) Прол. № 8.
79) Прол. № 12; С.-Д. № 20.
80) О. Н. № 10376.
81) Прол. № 12; И. Х. С. № 24.
82) И. Ник. С. № 2. Л. Рев. 22/1 стр. 84.
83) Прот. РСДРП (б) стр. 50;

[1]) В кінці, на стор. 39 дивись умовні визначення до „Покажчика джерел"—Ред.

84) З. В. № 3.
85) Пр. № 15.
86 Г. С. Д. № 11 .
86а) К. М. № 91.
87) Боротьба № 1, 2.
87а) Прол. № 12.
88) И. Ек. С. № 12.
89) Р. Г. № 6.
89а) Прол. № 15.
90) Прот. РСДРП стр. 52.
91) И. Ек. С. № 12; Пр. Кр. № 6163;
91а) К. М. № 92.
92) Прол. № 15.
93) Прол. № 16.
94) И. Х. С. № 29.
95) Г. С. Д. № 11; Прот. РСДРП (б).
96) Прот. конф. РСДРП (б),
96а) Пр. Кр. № 6176.
97) Н. Р. № 8, 9, 10, 11, 21.
98) Г. С. Д. № 13.
99) Б. № 2.
100) Прол. № 18.
101) Прол. № 16; С.-Д. №22; З. и В. № 19.
102) Прол. № 17.
103) Ю. Кр. № 13973
103а) Прол. № 16.
104) Протоколы РСДРП (б) стр. 58.
105) Прол. № 17; С.-Д. № 23.
106) Прол. № 27.
107) Прол. № 20.
108) Прот. РСДРП (б) стр. 59.
109) В. Рум. № 1.
110) И. Ек. С. № 18; 20; Б. № 2.
111) Г. С. Д. № 14.
112) Зн. Тр. № 23.
113) Прот. РСДРП (б) стр. 62.
114) Г. С. Д. № 17; Прот. РСДРП (б) стр. 11 — 12.
115) О. Н. № 10394.
116) Г. С. Д. № 15, 17. Прол. № 29 31. Е. Бош („Год борьбы", стр. 21).
117) К. М. № 99.
118) Прол. № 32.
119) З. и В. № 24.
120) Ю. Кр. № 13987.
121) И. Х. С. № 39,
122) Прол. № 24.
123) К. М. 100, 101; Р. Г, № 19.
124) Л. Рев. 26/I стр. 27; 22/I стр. 77
125) Л. Рев. 23/3 стр. 47.
126) Прол. № 25.
127) Г. С. Д. № 18; Прот. РСДРП (б) стр. 54.
128) З. и В. № 27.
129) Прол. № 26; И. Х. С. № 41.
130) Б. № 7.
131) Зв. № 5.
132) С.-Д. № 36.
133) Прол. № 26; З. и В. № 28.
134) Прол. № 25.
135) Прол. № 28; И. Х. С. № 42.
136) Прол. № 26.
137) Т. Х. С. № 43.
138) Прол. № 26, 27; И. Х. С. № 43.
139) Г. С. Д. № 18.
140) Ю. Кр. № 13997.
141) Зв. № 5.
141а) Е. К. З. Г. № 37.
142) Л. Рев. 26 I стр. 28; Зв. № 5.
143) Зв. № 6.
144) Зв. № 7.
145) И. Од. С. № 15.
146) О Н. № 10400.
147) И. Ник. С. № 7; Л. Рев, 22 I стр. 85.
148) Прол. № 28.
149) Зв. № 9, 16.
150) К. М. № 104, 105, 107, 108; Г. С. Д. № 17.
151) Зв. № 6.
152) Зв. № 7.
153) Зв. № 5.
154) Прол. № 30.
155) С.-Д. № 40.
156) Прол. № 29; И. Х. С. № 46; Ю. Кр. № 14002.
157) Р. Г. № 26.
158) Зв. № 8.
158а) С.-Д. № 41; И. Х. С. № 47.
159) К. М. № 101, 102.
160) К. М. № 111; Г. С. Д. № 20.
161) Протоколы РСДРП(б) стр. 66.
162) Зв. № 10;
163) Г. С. Д. № 23.
164) Зв. № 8.
165) Зв. № 8.
166) Прол. № 35, 36.
166а) З. и В. № 34, 36, 37, 38, 39.
167) Зв. № 8.
168) Зв. № 9.
169) Прол. № 37.
170) З. и В. № 38.
171) Зв. № 10; Б. № 15.
172) Н. Р. № 33; К. М. № 116, 117; Вісти з У. Ц. Р. № 7.
173) Зв. № 12.
174) Прол. № 38.
175) Г. С. Д. № 22.
176) Зв. № 9.
177) Прол. № 39; З. и В. № 40; С.-Д. № 46.
178) Зд. № 11.
179) Кр. и Раб. № 40.
180) Арх. папка № 11 стр. 13 д. Общ. Ком.
181) Прол. № 41.
182) Б. № 15.
183) Б. № 15.
184) Прол. № 41.

184а) Н. Р. № 17.
185) Зв. № 10 — 11.
185а) Р. Т. № 43.
186) Прол. № 45.
187) Р. Г. № 44.
187а) З. и В. № 46.
188) Зв. № 11.
189) Кр. и Раб. № 36.
190) К. М. № 121; Р. Г. 34, 35.
191) Зв. № 11.
192) Кр. С. № 24.
193) К. М. 122; Г. С. Д. № 26.
194) Прол. № 49.
195) Прол. № 45.
196) К. М. № 123.
196а) К. М. № 122.
197) Г. С. Д. № 26.
198) Н. Р. № 48.
199) К. М. 124; Зн. Тр. № 50.
200) Л. Рев. 25/4 стр. 135.
201) Прол. № 48, 49.
202) К. М. № 125.
203) И. Од. С. № 39.
204) З. и В. № 50.
205) Г. С. Д. № 28.
206) Б. № 19.
207) Зв. № 15; Прол. № 53.
208) Зв. № 28.
209) И. Од. С. № 39.
210) Г. С. Д. № 29, 30, 31, 32, 33, 34.
211) Прол. № 51.
212) С.-Д. № 63.
213) О. Н. № 10423.
214) Прол. № 52, 57.
215) Г. С. Д. № 30; К. М. № 130.
216) Прол. № 54.
217) Г. С. Д. № 34; К. М. № 132.
218) Зв. № 16.
219) Зв. № 17.
220) Прол. № 56.
221) Г. С. Д. № 36, 38.
222) Р. Г. № 47, 48, 49, 50, 51. Н. Р. № 51, 52, 53, 56.
223) Зв. № 17.
224) Ек. З. Г. № 65, 66.
225) Прол. № 58.
226) Г. С. Д. № 34.
227) Г. С. Д. № 34.
228) Прол. № 56, 58.
229) Г. С. Д. № 36.
230) Прол. № 59.
231) Г. С. Д. № 40.
232) И. Од. С. № 51,
233) И. Од. С. № 46.
234) Г. С. Д. № 38.
235) К. М. № 137.
236) Проток. РСДРП(б) № 87.
237) Г. С. Д. № 37.
238) Зв. № 16.
239) И. Од. С. № 47.
240) Прол. № 59.
241) Г. С. Д. № 39.
242) Г. С. Д. № 41.
243) Прол. № 63.
244) Г. С. Д. № 43.
245) Прот. РСДРП(б) стр. 88.
246) Л. Л. № 726.
247) С.-Д. № 70.
248) С.-Д. № 69, 81; И. Х. С. № 77; И. Ю. № 85, арх. дело стр. 4 — 5 проток. заседания обществен. ком. 1917 г.
249) Прол. № 62.
250) Зн. Тр. № 64, 71.
251) К. М. № 138.
252) Г. С. Д. № 41.
253) Пр. Хр. № 6208; Правда № 74.
254) И. Од. С. № 50; О. Н. № 10434.
255) Прол. № 64.
256) Прол. № 70.
257) К. М. № 140.
258) Г. С. Д. № 41.
259) И. Х. С. № 78, 79.
260) Г. С. Д. № 45.
261) К. М. № 141; Н. Р. № 58.
262) И. Од. С. № 52.
263) К. М. № 142; Н. Р. № 59.
264) И. Ник. С. № 41; Л. Рев. 22/I, стр. 104.
265) З. и В. № 67.
266) Г. С. Д. № 45; Х. М. № 145.
267) К. М. № 143; Р. Г. № 53.
268) Зв. № 20.
269) Г. С. Д. № 46.
270) К. М. № 144; Н. Р. № 62.
271) В. з У. Ц. Р. № 9;
272) Г. С. Д. № 44.
273) Нар. Ж. № 79; Ек. З. Г. № 75.
274) С.-Д. № 74; Нар. Д. № 35; Тр. и В. № 3.
275) Зн. Тр. № 68.
276) Зв. № 20.
277) Г. С. Д. № 48.
278) Прол. № 69.
278а) Нар. Д. № 36.
279) К. М. № 147.
280) Г. С. Д. № 52.
281) Прот. РСДРП(б) стр. 93.
282) Г. С. Д. № 52.
283) Зн. Тр. № 70.
284) К. М. № 148, 149.
285) Р. Г. № 64.
286) Протоколы РСДРП(б) стр. 95.
287) Прол. № 71.
288) И. Ю. 87, 88, 89, 90; Тр. и В. № 8.
289) Прол. № 71; Тр. и В. № 7.
290) К. М. № 149.
291) К. М. № 51.
292) Прол. № 70.
293) Зв. № 21; Прол. № 72.

293а) Н. Р. № 67, 68.
294) Прол. № 72; Тр. и В. № 8.
295) Н. Р. № 68; Г. С. Д. № 51.
296) Воля № 1.
297) К. М. № 150.
298 Зв. № 28; Прол. № 79.
299) Прол. № 73; Нар. Д. № 42; Тр. и В. № 9.
300) Г. С. Д. № 54.
301) К. М. № 151.
302) Г. С. Д. № 52.
303. Б. № 31.
304) О. Н. № 10440.
304а) О. Н. № 10447.
305) Прол. № 79.
306) К. М. № 153, 154.
307) Г. С. Д. № 55.
308) К. М. № 153.
309) К. М. № 156.
310) К. М. № 153.
311) Н. Р. № 73; Х. М. № 155.
311а) О. Н. № 10450.
312) К. М. № 156.
313) Г. С. Д. № 57.
314) Г. С. Д. № 59; К, М. № 156.
315) Н. Р. № 74.
316) Г. С. Д. № 55.
317) Б. № 38.
318) Г. С. Д. № 57.
319) Зв. № 34.
320) Л. Л. № 730.
321) Л. Р. 25/4 стр. 136; Зв. № 28.
322) Г. С. Д. № 58.
323) Зв. № 28
324) Б. № 40.
325) Протокол засідання.
325а) О. Н. № 10459.
326) З. и В. № 81.
327) Г. С. Д. № 64.
328) К. М. № 171; Н. Р. № 78.
329) И. Ек. С. № 77.
329а) Три. В. № 22; Ю. Кр. № 14110.

УМОВНІ ВИЗНАЧЕННЯ НАЗВ ГАЗЕТ ТА ЛІТЕРАТУРИ, ЯКОЮ КОРИСТУВАЛИСЯ СКЛАДАЧІ, А ТАКОЖ ДЖЕРЕЛ, ЯКІ ЗГАДУЮТЬСЯ В ХРОНІЦІ, ЩО ЇХ СКЛАЛИ ОКРУГОВІ ІСТПАРТИ (ОСТАННІ ВІДЗНАЧЕНО ЗІРКАМИ)

а) Газети 1917 року:

*„Бахмутская жизнь“	Бахм. Ж.
*„Борьба“	Б.
*„Бюллетень Екат. Исп. К-та Общ. организаций“	Б. Ек. И. К. Об. О.
*„Вестник Румынского фронта“	В. Рум.
„Вестник Украинской Народной республики“	В. У. Н. Р.
„Вісти з Укр. Центр. Ради“	В. з У. Ц. Р.
*„Голос Социал-демократа“	Г. С.-Д.
„Газета Вр. Раб. Кр. Правительства“	Г. Вр. Р. Кр. Пр.
*„Голос Пролетар“	Гол. Ррол.
„Донецкий Пролетарий“	Д. Пр.
*„Екатеринославская Земская Газета“	Ек. З. Г.
„Земля и Воля“	З. и В.
*„Звезда“	Зв.
*„Знамя Труда“	Зн. Тр.
„Известия Харьк. Совета Р. и С. Д.“	И. Х. С.
„Известия Юга“	И. Ю.
*„Известия Екат. Совета Р. и С. Д.“	И. Ек. С.
*„Известия Киевского Совета Р. Д.“	И. К. С.
*„Известия Ник. Совета“	И. Ник. С.
*„Известия Одесского Совета“	И. Од. С.
„Известия Юзовского Совета“	И. Юз. С.
„Крестьянский Союз“	Кр. С.
*„Крестьянин и Рабочий“	Кр. и Раб.
„Киевская Мысль“	К. М.
„Луганский Листок“	Л. Л.
„Народное Дело“	Нар. Д.
„Наша Борьба“	Н. Б.
„Новая Громада“	Н. Гр.
„Народная Жизнь“	Нар. Ж.
„Нова Рада“	Н. Р.
*„Одесские Новости“	О. Н.
„Пролетарий“	Ррол.
*„Приднепровский Край“	Рр. Кр.
*„Пролетарская Мысль“	Р. М.
*„Пролетарское Знамя“	Рр. Знамя.
„Правда“	
„Робітнича Газета“	Р. Г.
„Социал-Демократ“	С.-Д.
„Труд. Союз“	Т. С.
„Труд и Воля“	Тр. и В.
*„Трудовая Газета“	Тр. Г.
„Южный Край“	Ю. Кр.
*„Южный Рабочий“	Юж. Р.

б) Журнали:

Всі номери журналу „Летопись Революции“ з 1922 р. по 1927 р. (№ 2) включно. Умовне визначення „Л. Рев.“, рік видання відзначено численником, № книжки — знаменником.